

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

FORVM

Acta Juridica et Politica

VI. évfolyam
1. szám

SZEGED
2016

Redigunt

ATTILA BADÓ, MÁRTA DEZSŐ, ZSUZSANNA FEJES, KLÁRA GELLÉN,
ATTILA HARMATHY, MÁRIA HOMOKI-NAGY,
ÉVA JAKAB, JÓZSEF LICHTENSTEIN, LÁSZLÓ NÁNÁSI,
ARNDT SINN, ZSOLT SZOMORA, GERHARD THÜR

Redigit

MÁRIA HOMOKI-NAGY

Nota

FORVM Szeged

Szerkesztőbizottság:

BADÓ ATTILA, DEZSŐ MÁRTA, FEJES ZSUZSANNA, GELLÉN KLÁRA,
HARMATHY ATTILA, HOMOKI-NAGY MÁRIA,
JAKAB ÉVA, LICHTENSTEIN JÓZSEF, NÁNÁSI LÁSZLÓ,
SINN ARNDT, SZOMORA ZSOLT, THÜR GERHARD

Főszerkesztő

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Műszaki szerkesztő

MARVANEK JUDIT

Kiadja

BALOGH ELEMÉR

dékán

Kiadványunk rövidítése

FORVM Szeged

ISSN 0324-6523 Acta Universitatis Szegediensis
ISSN 2063-2525 FORVM Acta Juridica et Politica

TARTALOMJEGYZÉK

BADÓ ANDREA Együttélés, visszaélés – a társasházi alapító okirat módosításának jogi háttere.....	5
BATÓ SZILVIA A szándékon túli eredményért való felelősség az 1843. évi büntetőjogi javaslatban.....	23
HEKA LÁSZLÓ Khuen-Héderváry Károly horvát bán és magyar miniszterelnök a horvátok szemében.....	45
HERGER CSABÁNÉ A nő házassági vagyoni állása a német természetjogi kódexben.....	59
HOMOKI-NAGY MÁRIA „Apai végrendelet félretételével anyai hozományt követelő per”	81
KECSKÉS ANDRÁS Aktivizált befektetők – az aktivista fedezeti alapok és jogi szabályozásuk a nemzetközi pénz- és tőkepiacon.....	97
MOLNÁR JUDIT „Érték – határ” – Kodifikáció a fizetési meghagyásos eljárás szempontjából.....	119
NAGY JANKA TEODÓRA Egy jogásznemzedék a jogi modernizáció válaszfútján: Gyárfás István.....	131
KATALIN SISKÁ <i>Mustafa Kemal Atatürk’s Effect on the New Concept of the Turkish Identity and Citizenship in Particular the Constitutional Regulation of the Young Turkish Republic</i>	139
TAMÁSI ANNA ÉVA A kánoni eljárás elméletben és a szentszéki gyakorlatban.....	151

BADÓ ANDREA*

Együttélés, visszaélés – a társasházi alapító okirat módosításának jogi háttere

I. Bevezetés

Mindennapi életünk során számos alkalommal kerülhetünk olyan helyzetbe, amikor alkalmazkodnunk kell a velünk vagy a közvetlen szomszédságunkban élőkhez. Ez a legtöbb esetben nem könnyű feladat, és a ránézésre egyszerűnek tűnő problémáink megoldását, illetve egyéni céljaink megvalósítását is lényegesen megnehezítheti, különösen akkor, ha a másik félnek nem kenyerre az együttműködés. Még bonyolultabb a szituáció, ha egy közös jogviszonynál fogva, valamely igényünk érvényesítéséhez az érintettek részéről egy vagy több beleegyezésre, vagy akár egyhangú hozzájárulásra lenne szükségünk.

Az ilyen típusú helyzetek kialakulásának remek táptalaja a társasházi lakóközösség, melynek tagjaként tulajdonjogunk, illetve az abból fakadó döntési jogosultságunk korlátozottá válik. A közgyűléseken ülve megtapasztalhatjuk, hogy a társasház többi lakójának, vagy akár a közös képviselő hozzáállásának köszönhetően időnként kiszolgáltatott, hátrányos pozícióba kerülhetünk. Előfordulhat például, hogy a külön tulajdonú ingatlanunkat érintő valamely átalakítás, módosítás vagy az ott folytatott tevékenység engedélyezése a lakók egy részének, vagy rosszabb esetben teljes közösségének igenlő szavazatához kötött. További problémát jelenthet, ha igényünk érvényesítéséhez a társasházi alapító okiratot is módosítani kell, mert például az ingatlanunkkal kapcsolatos valamely változás ingatlan-nyilvántartási átvezetésének ez – a vonatkozó jogszabályok szerint – elkerülhetetlen feltétele. Könnyen előfordulhat, hogy valamely érintett hatóság vagy a közös képviselő nem teljes körű, félreérthető vagy akár félrevezető tájékoztatása azt sugallja számunkra, hogy a tulajdonostársak egyhangú meggyőzése, és a társasházi alapító okirat módosítása nélkül nincs esélyünk a célunk elérésére, miközben a probléma jóval egyszerűbben is orvosolható. Érdeemes ezért az adott eset körülményei alapján fennálló, tényleges követelményekről előzetesen tájékozódni, és a vonatkozó jogszabályok értelmezésébe fogni, mielőtt kellő mennyiségű támogató szavazat híján egy költséges és hosszadalmas peres eljárást kezdeményeznénk.

---

* PPKE Jog- és Államtudományi Doktori Iskola – Kézirat lezárva: 2016. április 15.

S tanulmány kiindulópontjaként különbséget kívánok tenni azon szituációk között, amikor az igényérvényesítés elkerülhetetlen feltétele az alapító okiratnak a tulajdonos-társak által egyhangúan megszavazott módosítása, illetve amikor az okirat csupán a tulajdonosok egy részének, meghatározott hányadának szavazata alapján is módosítható. Kiemelem továbbá azokat az eseteket is, amikor a jogszabály az alapító okirat módosítását kötelező feltételként nem írja elő, így megkímélhetjük magunkat attól a procedúrától, melynek eredményeképpen elérhetjük, hogy ügyünket a közgyűlés egyáltalán napirendre tűzze. Ez utóbbi esetek sorában kiemelt figyelmet szeretnék fordítani arra az esetkörre, amikor a külön tulajdonú ingatlanunk eredeti jogi jellegének, vagyis rendeltetésének változását szeretnénk az ingatlan-nyilvántartásba bejegyeztetni, az ingatlan megváltozott módon történő használatára figyelemmel. Kutatásom során ugyanis arra a megállapításra kellett jutnom, hogy a vonatkozó jogszabályok alapján, azok tüzetes, hosszas átvizsgálása hiányában – vagy talán még azt követően is – nehéz eldönteni, a rendeltetésmód változás átvezetéséhez, így például egy ingatlan lakássá nyilvánításához pontosan mely követelményeknek kell eleget tennünk. Feltétlenül szükséges-e, hogy a változás bejegyzéséhez a társasházi alapító okirat módosításra kerüljön, vagy az egyéb dokumentumok alapján, módosítás nélkül is lehetséges? A megoldás, illetve a helyes jogszabályi értelmezés keresése során általam bejárt útvonalat egy e körbe sorolható, fiktív példából kiindulva szeretném bemutatni. Fel kívánom hívni a figyelmet arra az eshetőségre is, amikor szükségessé válik a társasházi alapító okirat módosítása, de a tulajdonostársak részéről ellenállásba ütközünk. A felhívott gyakorlati példán keresztül kiemelem továbbá az alapító okirat módosításának elérésére irányuló, esetleges bírósági eljárás során szóba jöhető, főbb védekezési lehetőségeket is. E körben kitérek a joggal való visszaélés passzív esetének, valamint a bírósági szerződésmódosítás alkalmazhatóságának kérdésére. A társasházi lakóközösségeket érintő eljárásokat illetően érdemes, hogy ezek a hivatkozások mennyire lehetnek eredményesek? A vonatkozó bírói gyakorlat meglehetősen tartózkodó álláspontot képvisel mind a joggal való visszaélés, mind a szerződésmódosítás e perekben történő alkalmazhatósága kapcsán, különösen akkor, ha a cél az alapító okirat módosítása.

Előfordulhatnak azonban olyan körülmények, amelyek az alapító okirat rendelkezéseinek bírósági kiigazítását szükségszerűvé és lehetővé teszik. Ezt támasztja alá a dolgozatomban ismertetésre kerülő, példaként hozott kúriai döntés is, amelyből véleményem szerint az következik, hogy a hasonló helyzetben történő fellépés eredményessége nem esélytelen, így a körülmények alapos mérlegelését követően érdemes lehet jogaink érvényesítése érdekében akár a bírósághoz is fordulni.

II. A társasházi alapító okirat – a módosítás esetei és kérdései

A Bevezetésben említett okokból kifolyólag mindenképp szükségesnek tartom azoknak a főbb, releváns jogszabályi rendelkezéseknek az ismertetését, amelyek iránytűként szolgálnak annak eldöntéséhez, hogy a konkrét ügyünkben, igényünk érvényesítéséhez, mely követelményeknek kell eleget tennünk. E szabályok értelmezése alapján válhat vi-

lágossá, szükséges-e a társasházi lakóközösség tagjainak hozzájárulását beszerezni, illetve azt elérnünk, hogy a közgyűlés az alapító okiratot módosítsa?

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) 5:85. §-a a társasházakra vonatkozóan csupán néhány lényegi rendelkezést fogalmaz meg. E szakasz (2) bekezdése kimondja, hogy a társasháztulajdonra a közös tulajdon szabályait kell megfelelően alkalmazni. A részletszabályokat a társasházakról szóló 2003. évi CXXXIII. törvény (Társasházi törvény) tartalmazza. Az 5. §-ának (1) bekezdése értelmében a társasház főszabály szerint valamennyi tulajdonosának vagy az ingatlan egyedüli tulajdonosának mint egyszemélyi alapítónak, alapító okiratban kifejezett elhatározásával jön létre.

A társasházi alapító okirat lényegében a tulajdonosok által kötött szerződésként értelmezhető. A szerződő felek „akarati” viszonyát fejezi ki, így a kölcsönösen egybehangzó akaratnyilatkozatuk révén jön létre.¹ Elsősorban – kötelező elemként – a következőket kell tartalmaznia: a tulajdoni viszonyok meghatározását, a kapcsolódó ingatlan-nyilvántartási tényeket, jogokat, adatokat, a társasházi közösség megnevezését és az alapítására irányuló megjegyzést. A tulajdoni viszonyokat illetően meg kell határozni a külön tulajdonú lakásokat és a nem lakás céljára szolgáló helyiségeket, a jogi jellegű, az alapterületük és a pontos címük megjelölésével, valamint a közös tulajdonú épületrészeket az egyes tulajdonostársakat illető tulajdoni hányaddal.² Felsorolásra kerülnek továbbá a tulajdonostársak főbb személyi adatai,³ valamint a földrészletre, és a külön tulajdonokra vonatkozó helyrajzi szám. A kötelező elemek mellett megengedett, hogy az alapító okirat rendelkezzen a tulajdonosok számára létesített elővásárlási vagy előbérleti jogról, illetve a közös tulajdon elidegenítésére vonatkozó szabályozásról.⁴ A tulajdoni viszonyokon kívüli, egyéb kérdéseket a szervezeti-működési szabályzat rendezi, amelylyel minden társasháznak kötelezően rendelkeznie kell.⁵

Mivel az alapító okirat a tulajdonostársak szerződésének tekinthető, logikusnak tűnik, hogy módosítására a Ptk. szerződés módosítására vonatkozó szabályait kell megfelelően alkalmazni.⁶ Megváltoztatása – a kivételektől eltekintve – a felek eredeti szerződési szándékával egyező akaratához kötött.⁷ Amennyiben tehát valamely, a társasház részét képező ingatlannal kapcsolatos változás a tulajdoni viszonyokat érinti, nagy eséllyel lehet szükség az alapító okirat módosítására. A főszabály alól azonban lehetnek kivételek, illetve az is meghatározó kérdés e körben, hogy a változás közös vagy külön tulajdonú ingatlant érint. A társasház közös tulajdonú épületrészeire vonatkozó jogok változása ugyanis általában igényli az alapító okirat módosítását. Ezzel szemben a saját tulajdonnal – így például egy külön tulajdonú lakással – kapcsolatos rendelkezés, illetve

¹ GELLÉN KLÁRA: *Az akarat szerepe a szerződéskötés során, különös tekintettel a színlelésre*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Jur. et Pol. Tomus LXII., Fasc. 4., Szeged, 2002. 4. p.

² Társasházi törvény, 9. §, Jogtár, Wolters Kluwer, Complex Kiadó (továbbiakban: Jogtár); (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

³ Az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1997. évi CXLI. törvény (továbbiakban: Inyvtv.) 15. § (1) bekezdésében meghatározott személyi adatok.

⁴ Társasházi törvény 5. § (3) bekezdés; 10. § (2) bekezdés, Jogtár (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

⁵ Horváth Gyula: *Kommentár a társasházi törvényhez* (továbbiakban: *Kommentár a társasházi törvényhez*), Társasházi törvény 9. §-ához, 3. pont.

⁶ Ptk. 6:191. § (1) bekezdés, Jogtár (2016.III. 24-től hatályos állapot).

⁷ GÁRDOS PÉTER – VÉKÁS LAJOS (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*. (Továbbiakban: *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*), Ptk. 6:191. §-ához, 1. pont.

az alapítók személyes adataiban bekövetkező változások esetén az alapító okiratot módosítani nem kell. Ennek legfőbb oka, hogy az alapító okirat által a felek között létrehozott jogviszony bizonyos szempontból speciális. A szerződő felek, vagyis a tulajdonostársak személye a jogviszony fennállása alatt gyakorta változhat. Amennyiben valamely tulajdonos a saját tulajdoni hányadának átruházásáról rendelkezik, az új tulajdonos veszi át a helyét az alapító okirat révén szerződő felek sorában, amely változás alapító okirati átvezetése nem kötelező.⁸ Ez a tulajdonostársak külön tulajdonnal összefüggő, a társasházi törvény 16. §-ában meghatározott, a Ptk. tulajdoni szabályaival összhangban álló rendelkezési jogából következik, amellyel kapcsolatos változások – szemben a közös tulajdonú részekre vonatkozókkal – nem teszik szükségessé a módosítást.⁹ Ez a szabályozási megoldás érthető, hiszen túlzottan körülményes és költséges lenne minden egyes tulajdonosváltozást átvezetni az alapító okiraton. A tulajdonosváltozással kapcsolatban a szervezeti és működési szabályzat tartalmazhat azonban olyan rendelkezést, hogy azt a közös képviselőnek vagy az intézőbizottságnak szükséges bejelenteni.¹⁰ Amennyiben tehát társasházi ingatlant vásárolunk, a személyi változás alapító okirati átvezetése nem kötelező.

Az alapító okirat módosítása értelemszerűen akkor szükséges, ha tartalma, illetve annak valamely eleme változik. A társasházi törvény 10. §-a szerint, ha a törvény másképp nem rendelkezik, az alapító okirat módosításához kivétel nélkül valamennyi tulajdonostárs hozzájárulására szükség van.¹¹ A jogszabály kifejezetten meghatározza azokat az eseteket, amikor a módosításhoz ennél kisebb arányban is elegendő a tulajdonostársak hozzájárulása. E körben a következő négy esetkört szükséges elkülöníteni.

1. Amikor a közös tulajdonra „fáj a fogunk”

A törvény nem követeli meg a tulajdonostársak egyhangú szavazatát az alapító okirat módosításához, ha a társasház a közös tulajdonban álló, külön tulajdonná alakítható épületrészt kívánja elidegeníteni. Erről a társasház a tulajdonosok négyötödének-, vagy alapító okirati felhatalmazás alapján akár kétharmadának hozzájárulásával is dönthet.¹² A szerző fél lehet egy külső személy is, előfordulhat azonban, hogy valamelyik tulajdonos kívánja az egyik közös tulajdonú helyiséget, például egy tárolót külön tulajdonként megszerezni, és azt kizárólagosan használni. Ez akkor lehetséges, ha a tároló külön tulajdonként kialakítható, vagy azzal az érintett tulajdonos külön tulajdona bővíthető és nem érinti az épület valamely tartószerkezetét. A tulajdonszerzéshez, illetve az alapító okirat módosításához elegendő a fenti arányú tulajdonostársi támogatás megszerzése.¹³

A társasház közgyűlésének határozata alapján, amennyiben azt közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba foglalják¹⁴, illetve megfelel az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1997. évi CXLI. törvényben (Inyvtv.) és végrehajtási rendeleté-

⁸ Kommentár a társasházi törvényhez, a Társasházi törvény 10. §-hoz, 1. pont.

⁹ Társasházi törvény 16. §, Jogtár (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

¹⁰ Társasházi törvény 22. § (1) bek a) pont, Jogtár (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

¹¹ Társasházi törvény 10. § (1) bekezdés, Jogtár (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

¹² Társasházi törvény 10. § (2)-(3) bekezdései, Jogtár (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

¹³ Kommentár a társasházi törvényhez, a Társasházi tv. 10. §-ához, 3. pont.

¹⁴ Társasházi törvény 10. § (5) bekezdés, Jogtár (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

ben¹⁵ meghatározott, a bejegyzés alapjául szolgáló okiratokkal szemben támasztott követelményeknek¹⁶, sor kerülhet a tulajdoni viszonyok változásának földhivatali átvezetésére.¹⁷ Ehhez azonban a határozatnak a külön tulajdonná alakításról, az elidegenítésről és a közös tulajdoni hányad változásáról is rendelkeznie kell.¹⁸ A példánál maradva, amennyiben a tároló önálló, a másik ingatlantól független külön tulajdonná válik, és nem csupán a másik külön tulajdonú ingatlan bővítésére szolgál, szükség van egy olyan szerződésre is, amely rendelkezik a tároló átruházásáról, és tartalmazza az új tulajdonos részéről a szerzésre irányuló akaratnyilatkozatot.

Amennyiben a fenti feltételek fennállnak, a változásnak lehet még egy lényeges akadálya: a kisebbségben maradt, nemmel szavazó tulajdonostársak a határozatot a bíróság előtt 60 napon belül megtámadhatják, amely lehetőségre a figyelmüket – a határozat részeként – kötelezően fel kell hívni. Ennek a kisebbségvédelmi szabálynak pedig az az érdekessége, hogy tényleges pereskedés nélkül, pusztán a bejelentés alapján is hatálytalanná válhat a közgyűlési határozat, amely így már alkalmatlan lesz arra, hogy a bejegyzés alapjául szolgáljon.¹⁹ A törvény tehát lehetőséget biztosít az együttműködést megtagadó tulajdonostársak megkerülésére, amennyiben azonban azok elég leleményesek, és felfigyelnek a bírósági út lehetőségére, megakadályozhatják a tulajdonszerzést. Ettől függetlenül előfordulhat, hogy a kisebbség „visszavonul”, a főszabály tehát mindenképp könnyebbséget jelent azokhoz az esetekhez képest, amikor a törvény a módosításhoz teljes egyhangúságot követel. Akkor sem kell kétségbeesni azonban, ha a kisebbség él védelmi jogával. A törvény ugyanis a közgyűlési szavazás eredménytelensége esetén – és csakis akkor – a bírósághoz fordulás lehetőségét, a taxatív meghatározott, konjunktív feltételek alapján a külön tulajdonná alakítás érdekében is biztosítja.²⁰ Ez azonban szintén nem sértheti a kisebbség méltányos érdekeit. Segíthet azonban, ha ellenállásukról a bíróság maga is úgy ítéli meg, hogy az eset összes körülményeinek mérlegelése alapján az teljesen indokolatlan.

2 Megakadályozhatják-e, hogy építkeznek?

Az építkezés fogalmi körébe a külön tulajdonú ingatlanunk bármilyen átalakítása, felújítása, helyreállítása, korszerűsítése, karbantartása vagy javítása is beletartozik.²¹ Ezért mielőtt ezek bármelyikébe kezdenénk, meg kell vizsgálnunk, hogy a többi lakónak ebbe mennyire van beleszólása.

A társasházi törvénynek a közös, illetve külön tulajdonban zajló építkezésekre vonatkozó rendelkezései nem egy helyen, hanem elszórtan kerültek elhelyezésre, ezért némi értelmezést kíván, hogy pontosan mely esetekben van szükség – elsősorban a kü-

¹⁵ 109/1999. (XII.29.) FVM rendelet az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1997. évi CXLI. törvény végrehajtásáról (továbbiakban: Inyvtv. vhr.) 73. §.

¹⁶ Inyvtv. 32. §, Jogtár (2016.I.1.-2017.VI.30. hatályos állapot).

¹⁷ Társasházi törvény 10. § (2), Jogtár, (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

¹⁸ Kommentár a társasházi törvényhez, a Társasházi tv. 10. §-hoz, 3. pont.

¹⁹ Kommentár a társasházi törvényhez, a Társasházi tv. 10. § hoz, 3. pont.

²⁰ Társasházi törvény, 10. § (6) bekezdés Jogtár, (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

²¹ Kommentár a társasházi törvényhez, a Társasházi tv. 21. §-ához, 2. pont.

lön – tulajdonunkban történő építkezéshez az alapító okirat módosítására, mikor elegendő csupán a tulajdonostársak egy részének hozzájárulása, és melyek azok az esetek, amikor hozzájárulás nélkül is építkezhetünk. Szeretném kiemelni, hogy az alábbiakban ismertetésre kerülő szabályok kizárólag a tulajdonostársakhoz fűződő viszony értelmezését célozzák, az építkezés egyéb, külön jogszabályok által támasztott követelményeinek a kifejtettektől függetlenül, minden esetben eleget kell tenni.

2.1. Az alapító okirat módosításának szükségessége

A törvény a külön tulajdonban zajló építkezések kapcsán egyetlen olyan esetet nevesít, amikor az építkezés feltétele az alapító okirat módosítása: ha valamelyik külön tulajdonban lévő lakásban vagy nem lakás céljára szolgáló helyiségben, jogerős és végrehajtható²² építési engedély alapján terveznek építési munkálatokat végezni, amelynek eredményeként egy ingatlanból – lakásból vagy nem lakás célú helyiségből – több ingatlan (lakásmegosztás) vagy több ingatlanból egy ingatlan (lakásösszevonás) jön létre. Szerencsére ebben az esetben szó sincs egyhangú hozzájáruláshoz kötött módosításról: egyszerű szavazattöbbséggel, tehát például egy hat lakásos társasházban, egyenlő tulajdoni hányadok esetén, négy tulajdonostárs beleegyezésével is módosítható az alapító okirat. Ennek feltétele azonban, hogy a változás a többi tulajdonostárs külön tulajdoni hányadát nem érinti, illetve a munkálat építési engedélyköteles és az engedély rendelkezésre áll.²³

Amennyiben tehát valamely építkezés nem jár lakásmegosztással vagy lakásösszevonással, az alapító okiratot módosítani nem kell. Ez utóbbi kategórián belül az alábbi két esetkört kell elkülöníteni.

2.2. Csak a legközelebbi szomszédok jóváhagyását kell megszerezni

Az alapító okirat módosítására nem, csak a munkálatokkal érintett tulajdonostársaink kétharmadának írásbeli hozzájárulására van szükségünk, ha az építkezési munkához a közös tulajdonú berendezésekre történő rácsatlakozás szükséges, illetve építkezésünk eredményeképp az épületrész, vagy valamely épület berendezés műszaki állapota megváltozik.²⁴

A munkálatokkal érintett tulajdonostársak alatt elsősorban közvetlen szomszédjaink, illetve azok a lakók értendők, akik az építkezésünk során igénybe vett épület berendezést szintén használják, így például a vízhez velünk azonos csövön keresztül jutnak hozzá²⁵. Erre a szabályozásra biztonsági-, illetve állékonysági okokból van szükség a jogszabály megfogalmazása szerint.²⁶ A helyzet tehát ilyenkor is egyértelműen kedvezőbb ahhoz képest, mint amikor valamennyi tulajdonostárs egyhangú határozatának beszerzésére, illetve az alapító okirat módosításának elérésére kényszerülnénk.

²² Kommentára társasházi törvényhez, a Társasházi tv. 10. §-ához, 7. pont.

²³ Társasházi törvény 21. § (3) bekezdés, Jogtár (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

²⁴ Társasházi törvény 21. § (1) bekezdés, Jogtár, (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

²⁵ Társasházi törvény. 21. § (2) bekezdés, Jogtár, (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

²⁶ Társasházi törvény 21. § (1) bekezdés, Jogtár, (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

2.3. Jelentsd be, és indulhat az átalakítás

A legszerencsésebb helyzet a következő: nincs szükség az alapító okirat módosításának kezdeményezésére, illetve a tulajdonostársak bármelyikének hozzájárulására, ha a külön tulajdonú ingatlanunkban akként építkezünk, hogy az a közös tulajdont képező épület berendezésére (például a ház vízcsövére, csatornára, villamoshálózatra, kéményre²⁷) történő csatlakozással nem jár.²⁸ Ilyen esetben a többi tulajdonostársnak egyáltalán nincs beleszólása a külön tulajdonunkban zajló építkezésbe. A társasházi törvény csupán azt írja elő, hogy az építkezésről a közös képviselőt vagy az intézőbizottság elnökét értesíteni kell²⁹, továbbá a társasház szervezeti és működési szabályzata, illetve házirendje pl.: a zajra való tekintettel a többi tulajdonostárs tájékoztatására vonatkozóan tartalmazhat rendelkezést, mindez azonban az építkezésnek nem akadály.

3. Egy további szabályozott eset a módosítás kérdéskörében

A teljesség kedvéért a törvény által szabályozott, alapító okirat módosítását igénylő esetek körébe sorolandó az is, amikor az alapító okirat a külön tulajdont nem érintő számtási hibát vagy elírást tartalmaz.³⁰ Az alapító okirat módosításához ez utóbbi esetben is elegendő az egyszerű szavazattöbbség.

4. Amikor a helyzet nem egyértelmű, de a helyes értelmezés segíthet

A törvény fentiekben ismertetett rendelkezései világos útmutatást adnak arra vonatkozóan, hogy melyek azok a főbb esetek, amikor az alapító okirat módosítása szükséges. Előfordulhatnak azonban olyan helyzetek is, amikor pusztán a társasházi törvény rendelkezéseit olvasva nem egyértelmű, hogyan is kell eljárunk. Egy a tulajdoni viszonyokat érintő változás esetében alappal gondolhatjuk azt, hogy a módosítás elkerülhetetlen, és mivel a törvény az esetet kifejezetten nem szabályozza – a 10. § (1) bekezdésére figyelemmel – a tulajdonostársak egyhangú szavazatára van szükségünk. Mielőtt azonban a többi tulajdonostárs által nem támogatott módosítás elérése iránti harcba kezdénénk, és a megoldási lehetőségeinken gondolkoznánk, első lépésként érdemes megvizsgálnunk, mely egyéb jogszabályok tartalmazhatnak még rendelkezést ügyünk vonatkozásában. Előfordulhat, hogy a tulajdonostársaink hozzájárulására, illetve a módosításra valójában nincs is szükségünk.

4.1. A külön tulajdonú ingatlan rendeltetésének megváltozása

A nem egyértelmű esetek iskolapéldájaként vizsgáljuk meg a Bevezetésben említett, kiemelt esetkört, vagyis az ingatlan rendeltetésének megváltoztatását. A következőkben

²⁷ Kommentár a társasházi törvényhez, a Társasházi tv. 21. §-ához, 2. pont.

²⁸ Társasházi törvény 21. § (2) bekezdés, Jogtár, (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

²⁹ Társasházi törvény 20. § (1) bekezdés a) pont, Jogtár, (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

³⁰ Társasházi törvény 60. § (1) bekezdés Jogtár, (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

egy fiktív példából kiindulva egy olyan helyzetet kívánok körvonalazni, amikor a társasházi lakóközösség tagjaként, a külön tulajdonú ingatlanunkkal kapcsolatos igényünk érvényesítése során nem egyértelmű, hogy sorsunk mennyiben függ szomszédjaink jóindulatától. A következőkben azt kísérem meg felvázolni, hogy a különböző jogszabályok mely rendelkezései tartalmazhatják a helyes megoldást, illetve azokat a vizsgált eset kapcsán miként értelmezhetjük.

4.2. A rendeltetismód változás lehetséges indokai egy gyakorlati példa tükrében

Kiindulópontként gondoljunk egy olyan esetre, amikor a társasházi, külön tulajdonú ingatlan alapterületéből, beosztásából, felszereltségéből adódóan megfelel a jogszabályok lakásokkal szemben támasztott követelményeinek, vagyis az egy olyan „összefüggő helyiségcsoport, amely a helyiségei, közművesítettsége, melegvíz-ellátása és fűtési módja alapján valamelyik komfortfokozatba (összkomfortos, komfortos, félkomfortos, komfort nélküli) sorolható”³¹. Az ingatlan-nyilvántartásban azonban nem lakás céljára szolgáló helyiségként, hanem például műhelyként van nyilvántartva. Ez utóbbi jellegű ingatlan a vonatkozó jogszabályi rendelkezés szerint olyan helyiség, amely „kizárólag ipari, építőipari, mezőgazdasági, vízgazdálkodási, kereskedelmi, tárolási, szolgáltatási, igazgatási, honvédelmi, rendészeti, művelődési, oktatási, kutatási, egészségügyi, szociális, jóléti és más gazdasági”³² célra, tehát nem lakás céljára szolgál. A tulajdonos az ingatlant rendeltetésének megfelelően használja, és ott ipari tevékenységet végez. Később azonban a helyiséget értékesíti, amelynek vevője úgy dönt, hogy azt kizárólag lakhatásának biztosítása céljából kívánja használni, tekintve, hogy a fenti feltételek alapján, esetleg minimális, engedélyhez nem kötött átalakítási munkákat elvégzését követően, erre a célra is tökéletesen alkalmas. Abban életvitelszerűen tartózkodik és ott más típusú rendeltetést indokoló tevékenységet egyáltalán nem végez. Használati jogát – a Ptk. 5:74. §-ával, a társasházi törvény 16. §-ával, valamint a társasház szervezeti-működési szabályzatában foglaltakkal összhangban – a többi tulajdonostárs jogának és törvényes érdekének sérelme nélkül gyakorolja. Az ingatlant lakcímként is bejelentené, hiszen például a lakhatását lehetővé tevő másik ingatlannal nem rendelkezik, azonban ez a nem lakás rendeltetéséből adódóan – az irányadó gyakorlat szerint – nem lehetséges.³³ Amennyiben gépjármű tulajdonos is, a lakcíme szerinti területen – például egy budapesti kerületben – ingyenesen parkolhatna, ez azonban számára a lakcímbjelentés eredménytelenségének valószínűsége okán nem biztosított. Ezen kívül az illetékes önkormányzat rendeletében meghatározott mértékű építményadót is rendszeresen fizetnie kell, amely egy lakás rendeltetésű ingatlan esetében nem terhelné. Mindezek alapján, érthető módon intézkedni kíván a rendeltetés megváltoztatása, e változás ingatlan-

³¹ A lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról szóló 1993. évi LXXIII. törvény 91/A. § 1-5. pont, Complex net Jogtár, 2016. április 15-én hatályos állapot.

³² 1993. évi LXXIII. tv. 91/A. § 12. pont, Complex net Jogtár, 2016. április 15-én hatályos állapot.

³³ A lakcímbjelentés szempontjából az 1993. évi LXXIII. törvény 5. §-a lakásnak tekinti főszabály szerint azt a helyiséget is, ahol valaki szükségből lakik, vagy – amennyiben más lakása nincs – ott megszáll. Ebből pedig következhetne egy olyan értelmezés is, miszerint a lakcímbjelentésnek nem feltétele, hogy az ingatlan lakásnak minősüljön. Ennek ellenére az okmányirodai gyakorlat az, hogy egyéb típusú helyiség, például egy üzlethelyiség vonatkozásában a lakcímbjelentés nem lehetséges.

nyilvántartási átvezetése iránt. Egy ilyen helyzetben azonban nem egyértelmű, hogy mindehhez szükséges-e módosítani a társasház alapító okiratát. A rendeltetés megváltoztatására vonatkozó kifejezett rendelkezést ugyanis sem a Ptk., sem pedig a társasházi törvény nem tartalmaz, így nem mondják ki azt sem, hogy az alapító okirat módosítására lenne szükség. Az ingatlan jogi jellegének meghatározását – a tulajdoni viszonyok szabályozása körében – azonban az alapító okirat tartalmazza. Az esetkör ráadásul, a törvény eltérő rendelkezése hiányában nem tartozik azon kiemelt esetek közé, amikor az egyhangú határozathoz képest alacsonyabb szavazati aránnyal is módosítható az alapító okirat. Amennyiben tehát a módosítás szükséges lenne ahhoz, hogy a rendeltetés megváltozása az ingatlan-nyilvántartásban is átvezetésre kerüljön, valószínűleg azzal a kellemetlen helyzettel kellene szembesülni, hogy ennek eléréséhez kivétel nélkül valamennyi tulajdonostárs hozzájáruló nyilatkozatára szükség van, holott a változás a tulajdonostársak közös-, illetve külön tulajdoni hányadát egyáltalán nem érintené. A lakók nem kerülnének hátrányosabb helyzetbe azáltal, hogy a rendeltetés megváltozik, ráadásul a korábban végzett ipari tevékenységhez képest a lakás céljára történő használat kevesebb zajjal és kellemetlenséggel is jár, tehát a ház nyugalma szempontjából még előnyös is lehet. Mindebből pedig véleményem szerint az következik, hogy a rendeltetés megváltoztatását semmiképp nem lenne indokolt a többi lakó hozzájárulásához kötött alapító okirat módosításától függővé tenni.

4.3. A társasházi törvényen kívüli jogszabályok értelmezése

Egy nagyobb társasház esetén minden egyes tulajdonostárs hozzájárulásának beszerzése jelentős nehézséggel járhat. Amennyiben ez a meglehetősen kiszolgáltatott helyzet állna fenn, a rendeltetismód megváltoztatása iránti igény érvényesítésének elegendő akadályja lenne akár egyetlen tulajdonostárs negatív, nem közreműködő hozzáállása is. Éppen ezért a példaként felhozott esetből kiindulva mindenképp érdemesnek láttam utánajárni, hogy az alapító okirat módosítása vajon elkerülhető-e? A választ véleményem szerint elsősorban a Ptk.-ban, az Inyvtv.-ben, és annak végrehajtási rendeletében (Inyvtv.vhr.), valamint az építésügyi előírásokat tartalmazó jogszabályokban, így például az épített környezet alakításáról és védelméről szóló törvényben (Étv.)³⁴ kell keresnünk.

A Ptk. szerint az ingatlan-nyilvántartás a bejegyzett jogok és feljegyzett tények fennállását hitelesen tanúsítja.³⁵ Jog és jogilag jelentős tény bejegyzésére, feljegyzésére és az adatok átvezetésére jogszabályban meghatározott okirat, valamint bírósági vagy hatósági határozat alapján is sor kerülhet.³⁶ Az Inyvtv. szerint a fenti okiratok valamelyike akkor alkalmas a bejegyzésre, ha igazolja a bejegyzés tárgyát képező jog vagy tény keletkezését, módosulását, megszűnését.³⁷ Egy ingatlan adataiban bekövetkezett változás átvezetéséhez pedig a külön jogszabályban meghatározott jogerős hatósági engedély, jóváhagyás, igazolás, illetve megkeresés szükséges.³⁸ Ahhoz, hogy kiderüljön, a rendeltetismód változás át-

³⁴ Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény (továbbiakban: Étv.), Complex net Jogtár, 2016. április 15-én hatályos állapot.

³⁵ Ptk. 5:170. §, Jogtár (2016.III. 24-től hatályos állapot).

³⁶ Ptk. 5:167. §, Jogtár (2016.III. 24-től hatályos állapot).

³⁷ Inyvtv. 29. §, Complex net Jogtár, 2016. április 15-én hatályos állapot.

³⁸ Inyvtv. 28. § (1) bekezdés, Complex net Jogtár, 2016. április 15-én hatályos állapot.

vezetéséhez az e körbe tartozó okiratok közül melyik alkalmas a bejegyzésre, azt kell megvizsgálni, hogy a fentiekben említett jogszabályok erről hogyan rendelkeznek.

Az ingatlan-nyilvántartás egyaránt tartalmazza a társasház épület, illetve azon belül a külön tulajdonú ingatlanok rendeltetését. Az Inytv. vhr. szerint a társasházi különlapon egyebek mellett fel kell tüntetni, a lakás, illetve a nem lakás céljára szolgáló helyiség megnevezését.³⁹ Megnevezés alatt a gyakorlat szerint az adott, külön tulajdonú ingatlan rendeltetését kell érteni.⁴⁰ Ez a fogalom véleményem szerint az Inytv.-ben használt „ingatlan jogi jellege” kifejezéssel is azonosítható, amely az ingatlanhoz kapcsolódóan, az ingatlan-nyilvántartásba feljegyezhető jogilag jelentős tények közé sorolható.⁴¹

Az ingatlan rendeltetésének megváltoztatásához az Étv. szerint, főszabályként hatósági engedély szükséges, ez alól azonban van kivétel.⁴² Az ide vonatkozó kormányrendelet kifejezetten kiemeli, hogy az építmény, illetve építményrész rendeltetésének építési engedély köteles munkával nem járó megváltoztatásához nem kell az építésügyi hatóság engedélye.⁴³ Amennyiben tehát a példa szerinti ingatlant az eredetihez képest más rendeltetéssel kívánjuk használni, a rendeltetés megváltoztatását az ingatlan-nyilvántartásba is be akarjuk jegyeztetni, és ez építési engedélyköteles átalakítással nem jár, annak az építési jogszabályok alapján nem lesz akadálya.

Az Inytv.vhr. pedig szerencsére azt is meghatározza, hogy az építésügyi vagy építésfelügyeleti hatósági eljáráshoz nem kötött rendeltetismód változás ingatlan-nyilvántartási átvezetéséhez pontosan milyen okirat szükséges: ez pedig az építésügyi vagy építésfelügyeleti hatóság által kiadott hatósági bizonyítvány.⁴⁴ Ezt a kifejezett szabályozást valószínűleg egy korábbi joghézag pótlásának szükségessége idézte elő. Az Étv. vonatkozó rendelkezésének hatályba lépését megelőzően nem volt egyértelmű, hogy pontosan milyen építésügyi szabályozás alapján kerülhet sor a változás ingatlan-nyilvántartási átvezetésére. Erre hívta fel a figyelmet egy konkrét ügy kapcsán az állampolgári jogok országgyűlési biztosának Jelentése is. A panaszosok beadványukban azt sérelmezték, hogy a tulajdonukban álló, gazdasági épület megjelölésű ingatlan rendeltetését oly módon kívánták megváltoztatni, hogy az a tényleges használatának megfelelően, lakásként legyen nyilvántartva, kérelmüket azonban az építésügyi hatóság – megfelelő szabályozás hiányában – elutasította. A korábban hatályos rendelkezések szerint⁴⁵ nem volt egyértelmű, hogy ehhez egyáltalán szükséges-e hatósági engedély. A Jelentés kiemelte, hogy mivel a vonatkozó rendelet „az építési tevékenységgel nem járó rendeltetés változtatáskor lakások esetében nem írja elő engedély, igazolás stb. kiadását, az Inytv. viszont külön jogszabályban meghatározott hatósági engedélyt, jóváhagyást vagy igazolást tekint a bejegyzés alapjául elfogadható okiratnak, nincs egyértelmű jogi szabályozás arra nézve, hogy az ilyen esetekben milyen építésügyi intézkedés alap-

³⁹ Inytv. vhr. 54. § (1) bekezdés, Complex net Jogtár, 2016. április 15-én hatályos állapot.

⁴⁰ Kommentár a társasházi törvényhez, a Társasházi tv. 17. §-hoz.

⁴¹ Inytv. 17. §, Complex net Jogtár, 2016. április 15-én hatályos állapot.

⁴² Étv. 54. § (3) bekezdés, Complex net Jogtár, 2016. április 15-én hatályos állapot.

⁴³ 312/2012. (XI.8.) Korm. rendelet 17. § (1a) bekezdése, Complex net Jogtár, 2016. április 15-én hatályos állapot.

⁴⁴ Inytv. vhr. 65. § (3a) bekezdése, Complex net Jogtár, 2016. április 15-én hatályos állapot.

⁴⁵ 37/2007. (XII. 13.) ÖTM rendelet (a továbbiakban ÖTM rendelet) 2008. szeptember 1-én hatályba lépett rendelkezései, Complex net Jogtár, 2016. április 15-én hatályos állapot.

ján kerülhet sor az adatváltozás földhivatali átvezetésére.”⁴⁶ Az országgyűlési biztos ezért intézkedett a jogbiztonság helyreállítása érdekében, és felhívta az illetékes minisztériumot a joghézag kiküszöbölésére. Mindezek alapján az Étv. jelenleg hatályos rendelkezései már egyértelmű szabályozást tartalmaznak arra nézve, hogy az ingatlan-nyilvántartási bejegyzés alapja ilyen esetben az építésügyi hatóság által kiállított hatósági bizonyítvány. Ezzel kapcsolatban lényegesnek tartom kiemelni, hogy a hatósági bizonyítvány az ügyfél kérelmére, a hatóság által kiállított olyan közokirat, amely ugyan jogot vagy kötelezettséget nem állapíthat meg, mindenképp alkalmas azonban arra, hogy a fennálló jogot, tényt vagy állapotot hitelesen igazolja⁴⁷, így megfelel az Inyvtv. által a bejegyzés alapjául szolgáló okiratokkal szemben támasztott követelményeknek. Amennyiben tehát a szükséges hatósági bizonyítvány a rendelkezésünkre áll, és abban az illetékes építésügyi hatóság a rendeltetésmód változás feltételeinek fennállását igazolja, a jogszabályi rendelkezések általam helyesnek vélt értelmezése esetén, a földhivatal kérelmünkre intézkedik a változás ingatlan-nyilvántartási átvezetése iránt.

Nem összekeverendők tehát az építési engedélyhez nem kötött, építési munkálatokkal nem járó rendeltetésmód változásra vonatkozó szabályok azzal az esettel, amikor a társasházban engedély köteles építés (pl.: ráépítés) útján jön létre egy új öröklakás, és az Inyvtv.vhr. az alapító okirat módosítást a változás átvezetésének feltételeként kifejezetten előírja.⁴⁸ Felmerülhet továbbá, hogy szükséges-e analógiát alkalmazni arra az esetre gondolva, amikor a közös tulajdonból külön tulajdon keletkezik? Ez utóbbinál ugyanis mind a társasházi törvény, mind pedig az Inyvtv.vhr. elvárja az alapító okirat módosítást. Álláspontom szerint azonban az analógia alkalmazása nem lenne helyes, mivel a felsorolt jogszabályok kifejezetten rendelkeznek a rendeltetésmód változás során követendő eljárásról, és bár konkrétan nem mondják ki, hogy nincs szükség a módosításra, ezt követelményként egyáltalán nem is írják elő. A módosítás mint feltétel szükségtelenségének egyik lehetséges oka véleményem szerint az, hogy – a fentiekben kifejtettkre figyelemmel – a társasházi külön tulajdonnal kapcsolatos változások, a tulajdonos rendelkezési jogából adódóan, általában nem igénylik az alapító okirat módosítását. A rendelkezési jog része a tulajdonos akaratának megfelelő használat is, így amennyiben a jogszabályi feltételek alapján az ingatlan az eredetitől eltérő rendeltetés szerint is használható lenne, álláspontom szerint az ingatlan tulajdonosa erről is szabadon rendelkezhet. Amennyiben tehát a feltételek fennállását tanúsító hatósági bizonyítvány rendelkezésre áll, az ingatlan-nyilvántartási változás átvezetésének a társasház lakói hozzájárulásának hiánya nem lehet az akadálya.

A rendeltetésmód megváltozásához szükséges feltételekkel kapcsolatos álláspontomat a jelenleg hatályos társasházi törvény Kommentárja is egyértelműen alátámasztja. Az általam is bejárt értelmezési útvonalat követve kiemeli ugyanis, hogy az ingatlan-nyilvántartási jogszabályok egyetlen esetben sem teszik kötelezővé az alapító okirat módosítását, ha az ingatlan tulajdonosa kizárólag az ingatlan rendeltetését kívánja meg-

⁴⁶ Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának Jelentése az OBH 5717/2008. számú ügyben.

⁴⁷ Nagykommentár a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól 2004.évi CXL. törvényhez, Complex net Jogtár, 2016. április 15-én hatályos állapot.

⁴⁸ Inyvtv.vhr. 73. § (6) bekezdés, Complex net Jogtár, 2016. április 15-én hatályos állapot.

változtatni. E szabályokra pedig a társasház közösség is köteles figyelemmel lenni.⁴⁹ Ez utóbbi kommentári megjegyzés kiemelésére azért van szükség, mert az ingatlan eredeti rendeltetésétől eltérő használata, illetve ezzel összefüggésben a rendeltetésmód változás bizonyos mértékű korlátozására a társasháznak a szervezeti és működési szabályzatban, illetve közgyűlési határozat formájában lehetősége van. Ez nem is olyan meglepő, hiszen előfordulhat a fenti példával ellentétes, olyan eset is, amikor az ingatlan eltérő használata a tulajdonostársak jogait vagy törvényes érdekeit sérti, ez pedig a társasházi törvény 16.§-a szerint is a használat korlátja. Lakáscélú helyiségek esetén ilyen korlátozást csak a szervezeti és működési szabályzat határozhat meg, egyedi határozat nem. A korlátok lefektetése során azonban egyértelműen figyelemmel kell lenni arra, hogy az a lakóépület céljával és működésével összhangban legyen. Nem megengedett az olyan, indokolatlan korlátozás, amely szükségtelen ahhoz, hogy biztosítsa a tulajdonostársak jogainak és törvényes érdekeinek védelmét. Nem lehet továbbá a törvény rendelkezésével ellentétes vagy annál szigorúbb.⁵⁰

Nem lakás céljára szolgáló helyiség rendeltetésétől eltérő használatával kapcsolatos korlátozást mind a szervezeti-működési szabályzat, mind pedig egyedi közgyűlési határozat meghatározhat. Erre azonban csakis a törvényben kifejezetten szabályozott esetekben van lehetőség, így például ha a helyiségben szerencsejátékkal vagy erotikus szolgáltatással összefüggő tevékenységet kívánnak folytatni⁵¹, vagy ha az a lakhatás nyugalma zavarja.⁵² A társasházi törvény az olyan tevékenységek esetén pedig, amelyek telepengedély-kötelesek vagy kizárólag üzletben forgalmazható termék értékesítésével függnék össze, előírja, hogy a hatóságok az engedély kiadása során, a társasház által, a használat körében hozott közgyűlési határozatot kötelesek figyelembe venni.⁵³

A használat, illetve a rendeltetésmód megváltoztatásával kapcsolatban tehát a hatósági szabályokon kívül a társasház szervezeti-működési szabályzata, illetve nem lakáscélú helyiség esetén egyedi határozata is tartalmazhatnak korlátozó rendelkezéseket. Erre azonban kizárólag a fenti, törvény által szabott korlátok között kerülhet sor. Amennyiben – a példánknál maradva – a külön tulajdonú ingatlan tulajdonosának szándéka csak arra irányul, hogy az egyéb rendeltetésű helyiséget lakásként használja, és el kívánja érni, hogy ezt az ingatlan-nyilvántartás is hitelesen tartalmazza, egyedül az illetékes építésügyi hatóság által kiállított hatósági bizonyítványra van szüksége. Az alapító okirat módosítását álláspontom szerint nem kell kérnie a társasház közgyűlésétől. Amennyiben pedig a szervezeti-működési szabályzat, az egyedi határozat vagy esetleg maga az alapító okirat ezzel ellentétes, indokolatlanul korlátozó rendelkezést tartalmaz, a sérelmet szenvedett tulajdonos – véleményem szerint – a törvényességi felügyeletet gyakorló jegyzőhöz⁵⁴ vagy a bírósághoz fordulhat, és a fenti rendelkezésekre hivatkozással kérheti a törvényes működés helyreállítását, vagy az érintett rendelkezés érvénytelenségének bírósági megállapítását.

⁴⁹ Kommentár a társasházi törvényhez, a Társasházi tv. 17. §-hoz.

⁵⁰ Legfelsőbb Bíróság Pfv.I.20.131/2010/3.

⁵¹ Társasházi törvény 17. § (1) bekezdés b) pont, Jogtár (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

⁵² Társasházi törvény 18. § (3) bekezdés b) pont, Jogtár (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

⁵³ Társasházi törvény 18. § (3) bekezdés, Jogtár (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

⁵⁴ Társasházi törvény 27/A §, Jogtár (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

4.4. A tyúk vagy a tojás: az alapító okirat módosítás az ingatlan-nyilvántartási változásnak nem feltétele, hanem következménye?

Amennyiben tehát a rendeltetismódosításra vonatkozó jogszabályok fenti értelmezése helyes, a változás ingatlan-nyilvántartási átvezetésére nem az alapító okirat módosítás függvényében, hanem egy közokirat, az építésügyi hatóság által kiadott, a rendeltetismód változás feltételeinek fennállását igazoló hatósági bizonyítvány alapján kerül sor. A tulajdoni viszonyokat pedig elsősorban az ingatlan-nyilvántartás tanúsítja hitelesen, ehhez képest az alapító okirat tartalma másodlagos. A vonatkozó jogszabályok alapján azonban az álláspontom szerint nem állapítható meg egyértelműen, hogy a rendeltetismód, mint jogilag jelentős tény ingatlan-nyilvántartási állapotának – tulajdoni viszonyokat érintő – változása szükségessé teszi-e az alapító okirat módosítását, vagy az – a tulajdonosok személyét érintő változásokhoz hasonlóan – olyan speciális körülmény, amely az okirati átvezetést nem igényli. Mindenesetre, mi a teendő akkor, ha a teljességre törekszünk, és az ingatlan-nyilvántartási bejegyzést követően – az akár kötelező, akár nem – azt is szeretnénk elérni, hogy az alapító okiratban foglaltak is a hiteles állapotot tükrözzék, a tulajdonostársak azonban az alapító okirat módosításától elzárkóznak? Ez azonban már azon sajátos esetek kategóriájába tartozik, amikor a tulajdonostársak részbeni, vagy egyhangú hozzájárulásának beszerzése elkerülhetetlen, azonban előfordulhat, hogy az erre irányuló kísérletünk eredménytelenül zárul. Amennyiben ez történik – különösen, ha a tulajdonostársi ellenállás számunkra érthetetlen és kifejezetten értelmetlen – joggal merülhet fel bennünk a bírósági eljárás kezdeményezésének gondolata.

4.5. Védekeznék, de hogyan?

Mivel igényérvényesítésünk akadálya a velünk jogviszonyban álló félnek, vagyis a társasházi lakóközösség tagjai hozzájárulásának hiánya, ezért alappal juthat eszünkbe, hogy a joggal való visszaélés alapelvének passzív esetére, annak megsértésére hivatkozunk, amely alapján a hiányzó jognyilatkozat ítélettel való pótlását kérjük a bíróságtól. A jelenleg hatályos Ptk. 1:5. § (2) bekezdése értelmében „ha a joggal való visszaélés jogszabály által megkívánt nyilatkozat megtagadásában áll, és ez a magatartás nyomos közérdeket vagy különös méltánylást érdemlő magánérdeket sért, a bíróság a nyilatkozatot ítéletével pótolhatja, feltéve, hogy az érdeksérelem másképpen nem hárítható el”. Ez utóbbi rendelkezésre hivatkozással kapcsolatos jelentős probléma, hogy a bírói gyakorlat alapvetően tartózkodó álláspontot képvisel a joggal való visszaélés passzív esetének megállapíthatósága kapcsán, különösen a társasházakat érintő perekkel összefüggésben, mivel csak kivételes esetekben kíván beavatkozni a magánszféra ezen ügyeibe. Még komplikáltabb a helyzet, ha a jogérvényesítés feltétele a társasházi alapító okirat módosítása, amellyel kapcsolatban azt az álláspontot képviseli, hogy a jognyilatkozat pótlására ilyen esetben főszabály szerint nincs lehetőség. Több, társasházi lakóközösséget érintő esetben is megfogalmazásra került ugyanis az alapító okirattal összefüggésben az a már említett körülmény, hogy az lényegében egy szerződés, melynek módosításához szükséges jognyilatkozat megtagadása a jogalany, így a társasház lakóközössé-

ge tagjainak is diszkrecionális jogkörébe tartozik⁵⁵, abba a bíróság nem avatkozhat bele. Az egyik ügyben például kifejezetten kimondta a Legfelsőbb Bíróság (jelenleg: Kúria), hogy a társasház alapítására vagy az alapító okirat módosítására senkit nem lehet kötelezni. A jognyilatkozat adására irányuló kötelezettség nem áll fenn, ezért a nyilatkozat bírósági ítélettel nem pótolható.⁵⁶ A bíróság főszabályként ugyanis a társasház közösség életébe csak néhány esetkört érintően avatkozhat be. Egyrészt a tulajdoni viszonyokkal összefüggésben, így például közös tulajdon társasházzá alakítása, illetve annak megszüntetése körében, jogalakítóként. Ezen kívül megállapíthatja a közgyűlési határozatok érvénytelenségét, amennyiben azok jogszabályba, alapító okiratba, vagy a szervezeti és működési szabályzatba ütköznek, továbbá ha a kisebbség jogos érdekeinek sérelmével járnak.⁵⁷ Az érvénytelenség joghatása azonban csak abban áll, hogy a határozat nem lesz végrehajtható, az jogot és kötelezettséget nem keletkeztet. Eljárhat továbbá a társasházak felett törvényességi felügyeletet gyakorló jegyző keresete alapján.⁵⁸

Az ingatlan megváltozott rendeltetésének alapító okirati átvezetése kapcsán azonban egy, a tartózkodó joggyakorlati hozzáállásnál szembetűnőbb probléma is felmerül. A passzív visszaélés fogalmának egyik lényegi eleme ugyanis, hogy a jognyilatkozat csak akkor pótolható, ha megtételét jogszabály teszi a jogérvényesítés kötelező feltételévé. Mivel esetünkben, a fentiekben kifejtettek alapján – amennyiben az általam alkalmazott értelmezés helyes – jogszabály nem teszi a joggyakorlás, vagyis a rendeltetésmódváltozás átvezetésének kötelező feltételévé az alapító okirat módosítását, és az ehhez szükséges tulajdonosi hozzájáruló nyilatkozat megadását, így a joggal való visszaélésre hivatkozás feltételei nem állnak fenn. Ezért álláspontom szerint az alapelvi hivatkozás nem vezethet eredményre.

Felmerülhet továbbá, hogy ha az alapító okirat egy szerződés, akkor annak bírósági módosítását a Ptk. 6:191. §-a alapján, a megváltozott körülményekre hivatkozással kezdeményezzük. Ez logikusnak tűnhet, hiszen a fentiekben kifejtettek alapján az alapító okira-ra a Ptk. szerződés módosítására vonatkozó szabályait is megfelelően alkalmazni kell. A Ptk. szerint a módosítás akkor kérhető a bíróságtól, ha a felek közötti tartós jogviszonyban, a szerződés megkötését követően előállott körülmény következtében, a változatlan feltételek melletti teljesítés a módosítást kérő fél lényeges jogi érdekét sértené, a körülmények megváltozásának lehetősége a szerződés megkötésének időpontjában nem volt előrelátható, a körülmények megváltozását nem ő idézte elő és a körülmények változása nem tartozik rendes üzleti kockázata körébe.⁵⁹ Az irányadó joggyakorlat azonban azt az álláspontot képviseli, hogy mivel az alapító okirat nem olyan szerződés, amelyet a felek bármelyikének teljesítenie kell, ezért ez főszabály szerint kizárja a bírósági módosításnak lehetőségét.⁶⁰ Ez a rendeltetésmód változás esetében is igaz lehet, hiszen a teljesítés fogalma e körben nehezen értelmezhető.

A szerződésmódosítás kizártságának főszabálya alól azonban bizonyos speciális körülmények alapján előfordulhatnak kivételek. Nem hiába hangsúlyozza többek között a

⁵⁵ Kommentár a Polgári törvénykönyvhöz, a Ptk. 1:5. §-hoz.

⁵⁶ BH2000.535.

⁵⁷ Társasházi törvény 42. § (1) bekezdés, Jogtár (2015.VII.1.-től hatályos állapot).

⁵⁸ Kommentár a társasházi törvényhez, a Társasházi tv. 42. §-hoz.

⁵⁹ Ptk. 6:191. §, Jogtár (2016.III. 24-től hatályos állapot).

⁶⁰ Példa (eset) a hivatkozott joggyakorlatra.

társasházi törvény, illetve a bírói joggyakorlat⁶¹ is, hogy a szerződés módosítás szabályait bizonyos esetekben alkalmazni kell. Álláspontom szerint ilyen speciális körülmény áll fenn a rendeltetésmód változás alapító okirati átvezetése esetében is. A vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket értelmezve egy esetleges bírósági eljárás keretében – a példánkban szereplő esetben – arra hivatkoznék, hogy az ingatlan-nyilvántartásban a társasházi különlap módosítása, és azon a rendeltetésmód alapító okiratban foglaltakhoz képest történt megváltozása olyan változás, amely a tulajdoni viszonyokat érinti, így szükségszerűvé teszi az alapító okirat módosítását. Ezt pedig a társasház lakói tűrni kötelesek. Véleményem szerint ezen álláspontomat alátámasztja a Kúria egy olyan ügyben hozott határozata is, ahol a rendeltetésmód változásnál bonyolultabb helyzet állt elő. A felperes építkezett, amely a tulajdonostársak közös-, illetve külön tulajdoni hányadát is módosította. A felperes ugyanis a társasházi ingatlan közös tulajdonban álló telkére – az alperesek hozzájárulásával és építési engedély alapján – a saját, illetve a II. r. alperes tulajdonát képező orvosi rendelőhöz egy felépítményt, illetve rokkantfeljárót létesített. Mivel a tulajdonostársakkal a ráépítés jogkövetkezményeinek rendezéséről nem tudott megállapodni, kérte a bíróságtól, a ráépítés következményeinek ingatlan-nyilvántartási bejegyzését, a közös-, illetve a külön tulajdoni arányok megfelelő megváltoztatását. Arra hivatkozott, hogy az építkezés kapcsán ráépítésen alapuló dologi jogi igénye keletkezett, az ingatlan-nyilvántartáson kívül jogot szerzett. A Kúria az ügyben kimondta, hogy bár „a társasházi alapító okirat mint szerződés a bíróság által általában nem módosítható, de a ráépítés folytán keletkezett – alapos – dologi jogi igény következtében szükségessé válik az ingatlan-nyilvántartásban a társasházi különlap I. részének módosítása”, amely jogváltozás az alapító okirat korábbi rendelkezéseinek megváltoztatását, megfelelő kiigazítását teszi szükségessé. Ezt az alperesek tűrni kötelesek. A bíróságnak az ítéletében tehát az alapító okirat módosításáról is rendelkeznie kell.⁶²

Az idézett kúriai ítéletből véleményem szerint az is következik, hogy bár több esetben is kimondásra került, hogy a társasházak közösségi életébe a bíróság csak korlátozott mértékben avatkozhat bele, és az alapító okirat módosítása a társasház diszkrecionális jogköre, előfordulhatnak olyan, az általánostól eltérő speciális körülmények, amelyek alapján az alapító okirat módosítása eredményes lehet. Ennek következtében, egy bírósági eljárás keretében az ismertetett döntésre hivatkozás esetlegesen segítségünkre lehet abban a kellemtelen esetben is, amikor azzal kell szembesülnünk, hogy a társasház lakógyűlése akár a rendeltetésmód változás kapcsán, akár valamely másik – a példánkon kívüli esetben – a minket megillető jog gyakorlásához szükséges hozzájárulást pusztán azért nem adja meg, mert a lakók egy része a nyilatkozat megtagadása mellett dönt.

III. Összegzés

A tulajdonostársainkkal való együttműködés szükségességének eseteit, illetve ennek kereit illetően a társasházi törvény többnyire útmutatással szolgálhat számunkra. Előfordulnak azonban olyan szituációk is, amikor kifejezett rendelkezés hiányában nem egyér-

⁶¹ Példa (eset) a hivatkozott joggyakorlatra.

⁶² BH.2010.11.

telmü, hogy igényérvényesítésünk kötelező feltételeként szükséges-e beszerezni a lakók hozzájárulását, illetve fel kell-e vennünk a harcot a társasházi alapító okirat módosításáért? A törvényből ugyanis véleményem szerint nem állapítható meg egyértelműen, hogy az alapító okirat módosítása körében kifejezetten szabályozott esetek felsorolása taxatív-e, vagy a felsoroltakon kívül ezzel a kötelezettséggel további helyzetekben is számolni kell. Úgy gondolom, hogy a mindennapi életben nagy számban előfordulhatnak olyan esetek, amikor a tulajdonos ingatlanát eredeti rendeltetésétől eltérő módon kívánja használni akként, hogy az engedélyhez kötött átalakítási munkálattal nem jár, a tulajdonostársak tulajdoni hányadát, jogát, valamint törvényes érdekeit egyáltalán nem érinti. A társasházi törvény Kommentárjából, illetve az ismertetett jogszabályokból álláspontom szerint levonható az a következtetés, hogy ebben az esetben az igényérvényesítés, vagyis a rendeltetésmód változás ingatlan-nyilvántartási átvezetésének egyedüli okirati feltétele az építésügyi hatóság által kiállított hatósági bizonyítvány, amely alapján sor kerülhet a változás bejegyzésére, vagyis a módosított alapító okiratot a kérelemhez csatolni nem kell. Ebből következően, csupán azt tartom lehetségesnek, hogy a tulajdoni viszonyok hatósági bizonyítványon – mint közokiraton – alapuló változásának lehet következménye az alapító okirat módosítása, illetve annak tulajdonostársak általi tűrési kötelezettsége. Ez az értelmezés azonban a társasházi törvény kifejezett rendelkezése hiányában nem feltétlenül egyértelmű, így megeshet például, hogy a földhivatal – a helyesnek tűnő értelmezést mellőzve – kérelmünk teljesítését az alapító okirat módosítás hiányára hivatkozva megtagadja. Emiatt a jogbiztonság sérelme az Étv. fentiekben említett, hatósági bizonyítvány szükségességét előíró rendelkezéseinek bevezetésével álláspontom szerint csak részben hárult el. Az eset életszerűségére és gyakori előfordulására, illetve a szabályozás homályosságára figyelemmel megfontolandónak tartanám a társasházi törvény rendelkezései között annak kifejezett kimondását, hogy a fenti módon történő rendeltetés-módosítás olyan változás, amelynek ingatlan-nyilvántartási átvezetéséhez nincs szükség az alapító okirat módosítására.

ANDREA BADÓ

**'CON'-DOMINIUM: LEGAL BACKGROUND TO AMENDING
CONDOMINIUM STATUTES**

(Summary)

This study sets out to scrutinize through practical examples the provisions of Act No. CXXXIII on buildings under joint ownership whereby the permission for a refurbishment, rearrangement or a specific activity taking place on joint real estate under separate ownership is subject to the consent of the tenants and, where appropriate, requires the amendment of the statutes of the estate. The study attempts to underscore the view that the single documentary condition of transferring the change in intended use of a building to the land register is a certificate from the planning authority and, consequently, registering the change may take place without the amendment of the statutes.

BATÓ SZILVIA*

A szándékon túli eredményért való felelősség az 1843. évi büntetőjogi javaslatban

A későrendi magyarországi büntetőjogban a bűnösségről kialakult ismeretek és nézetek feltérképezése három nagyobb egység vizsgálata alapján történhet: a hatályos (törvények) és hatályosuló (szokásjogban tovább élő) írott jogforrások mellett a kodifikációs kísérletek javaslataira, valamint az egykorú hazai büntetőjog szakirodalomra¹ terjedhet ki az elemzés. Jelen tanulmány a praeterintencionális ölési cselekmények egykorú megítélését vizsgálja az 1843. évi büntetőjogi javaslatban, de nem tér ki azokra a cselekményekre, amelyeknek csak másodlagos jogi tárgya az ember élete (pl. hűtlenség, felségsértés).²

A bűnösségi koncepciókat – csakúgy, mint más általános részi kérdést – a kodifikációs termékekben két szinten kell vizsgálni, egyrészt az általános részi szabályokban lefektetett rendelkezéseket, másrészt a szóba jöhető különös részi tényállásokat szükséges elemezni. Mindenkor kérdés, hogy a közös szabályok hogyan érvényesülnek az egyes bűncselekmény-csoportokra vonatkozóan. Emellett az is fontos, hogy feltűnnek-e esetleg az általános szabályoktól eltérő, azokat értelmező, esetleg azzal összhangban nem lévő rendelkezések.

---

* A Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült, „A szokásjog működési mechanizmusai és a büntetőjogi modernizáció: a vegyes bűnösség a 19. század első felében” c. projekt (2012–2015) keretében. Az anyaggyűjtés lezárva: 2015. augusztus 31.

¹ BATÓ SZILVIA: *A dolus indirectus az 1848 előtti magyar büntetőjog-tudományban*. FORVM Acta Juridica et Politica 2014/1, 5–31. pp.; BATÓ SZILVIA: *Egy magánjogász büntetőjogi felelősségi koncepciója – Kövy Sándor ismeretlen kéziratok előadásjegyzete*. In: SZIGETI GYULA PÉTER (szerk.): *Értéktéremtés és értékteremtés. Válogatás a Bolyai Ösztöndíj 15 éves évfordulója alkalmából tartott ünnepélyes tudományos ülés előadásaiból*. Szeged, 2013. november 11. Magyar Tudományos Akadémia, [Budapest], 2015, 115–129. pp.; BATÓ SZILVIA: *Változatok culpára – szakirodalom és praxis a reformkorban*. (megjelenés alatt) (BATÓ s.a.a); BATÓ SZILVIA: *Ein Element der Feuerbach-Rezeption in Ungarn: „culpa dolo determinata” vor 1848*. (megjelenés alatt) (BATÓ s.a.b).

² PL. BARNA ATTILA: *A politikai bűntettek szabályozásával kapcsolatos viták az 1843. évi büntetőkódex-javaslat anyagi jogi részének tárgyalásai során*. In: MÁTHÉ GÁBOR – RÉVÉSZ T. MIHÁLY – GOSZTONYI GERGELY (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Eötvös Kiadó, Budapest, 2013, 58. p.

I. Fogalmi keretek

A hazai szakirodalomban nincsen konszenzus a szándékon túli (*praeter intentionem*) eredményért való felelősség és a praeterintencionális bűncselekmény fogalmáról. A szűkítő értelmezés szerint azok a cselekmények tartoznak ide, amelyeknél a törvény (pl. 1878. évi V. tc. 306. §) a minősítő eredményért való felelősséghez „sem szándékot, sem gondatlanságot nem kívánt meg”.³ A tágabb felfogás minden olyan cselekményt ide sorol, amelyben az elkövető egy enyhébb eredményű bűncselekményt kíván megvalósítani, azonban a kifejtett magatartással okozati összefüggésben súlyosabb következik be. Ez a súlyosabb eredmény lehet „véletlen”, vagy kiterjedhet rá az elkövető gondatlansága is.⁴ Az utóbbi álláspont lehetővé teszi az összefoglaló elnevezését mindazon „válaszoknak”, amelyeket az adott jogrendszer ennek a problémának a büntetőjogi megoldására kínál (pl. *dolus indirectus*, *culpa dolo determinata*, vegyes bűnösség, *erfolgsqualifiziertes Delikt*, stb.).

A szándékon túli eredményért való felelősség az egyes szerzők és a jogszabályok bűnösségi koncepciójában helyezhető el, ezért szükséges a bűnösségi alakzatok és ezek fajainak vagy fokozatainak bemutatása a 19. sz. közepéig. A vizsgált korszak bővelkedik eltérő nézetekben, amelyek különböző módon tipizálhatóak,⁵ és tovább élnek.

A mai magyar büntetőjogi gondolkodás a tudati és az akarati-érzelmi oldal vizsgálata alapján a bűnösségnek két alapkategóriáját határozza meg: szándékosság és gondatlanság.⁶ A szándékosságon belül megkülönböztet a törvényi rendelkezésekhez igazodva az akarati oldalon jelentkező eltérések alapján egyenes szándékot (*dolus directus*) – ahol az elkövető kívánja az eredményt –, valamint eshetőleges szándékot (*dolus eventualis*) – ahol az elkövető belenyugszik az eredménybe.⁷ A gondatlanság tudatos változatánál (*luxuria*) a tettes könnyelműen bízik az eredmény elmaradásában, a hanyagságnál (*negligentia*) pedig nincs is tudati oldal.⁸ Ezek az eltérések a szándékosságon és a gondatlanságon belül minőségi (kvalitatív) különbséget jelentenek. A modern hazai büntetőjog-tudomány azonban a szándékosság intenzitására tekintettel ismer mennyiségi (kvantitatív) fokozatokat is: hosz-

³ PI. ANGYAL PÁL: *A magyar büntetőjog tankönyve I.* Athenaeum, Budapest, 1920, 320. p.; VISKI LÁSZLÓ: *Bűnösségi problémák a közlekedési büntetőjogban.* Állam- és Jogtudomány 1962/1, 11. p.; NAGY FERENC: *A vegyes bűnösségű bűncselekmények büntetőjogi megítélésének egyes kérdéseiről.* In: NAGY FERENC: *Tanulmányok a Btk. Általános Részének kodifikációjához.* HVG-ORAC, Budapest, 2005 (2005a), 145. p.; NAGY FERENC: *A vegyes bűnösségű bűncselekmények egyes dogmatikai problémáiról.* Acta Jur. et Pol. Szeged, Tomus LXVII. (2005) Fasc. 14. (2005b), 3. p.

⁴ PI. VIDOR JENŐ: *A jogos védelem köre.* Jogtudományi Közlöny (37) 1902, 318. p.; DEGRÉ LAJOS: *A praeter intentionem minősítő körülmények kérdéséhez.* In: ANGYAL PÁL (szerk.): *Büntetőjogi dolgozatok* Balogh Jenő születése ötvenedik évfordulója ünnepére. Wessely és Horváth, Pécs, 1916, 52. p.; IFJ. BÓLYA LAJOS: *A vegyes bűnösségű bűncselekmények.* Jogtudományi Közlöny (19) 1964, 243. p.; VISKI LÁSZLÓ: *Bűnösség.* In: SZABÓ IMRE (szerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 463. p.; SZOMORA ZSOLT: *III. fejezet. A büntetőjogi felelősség.* In: KARSAI KRISZTINA (szerk.): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez.* Complex Kiadó, Budapest, 2013, 57. p.

⁵ BEKSICS GUSZTÁV: *Büntetőjogi műszavaink.* Magyar Igazságügy 1877/8. 470. p.; WERNER REZSŐ: *A dolus és culpa jelentősége a büntetőjogban I.* Magyar Igazságügy 1879/11, (1879a), 20. p.; DEGRÉ LAJOS: *Adalék a bűnösség-fogalom tanához.* Politzer Zsigmond és fia, Vác, 1911, 4. p.

⁶ TOKAJI GÉZA: *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984, 216, 227. pp.; SZOMORA 2013, 43, 52–55, 57. pp.; NAGY FERENC: *Anyagi büntetőjog. Általános rész I.* Iurisperitus Bt., Szeged, 2014, 158, 179–180, 183–185, 187–191, 249. pp.

⁷ TOKAJI 1984, 216. p.; SZOMORA 2013, 52–53. pp.; NAGY 2014, 158, 179–180, 189. pp.

⁸ TOKAJI 1984, 227. p.; SZOMORA 2013, 54–55. pp.; NAGY 2014, 158, 184–185, 187–189. pp.

szas megfontolás és rögtönös elhatározás,⁹ amely az emberölés minősítésénél bír jelentőséggel. Ehhez a letisztult felfogáshoz egy néha igen kuszának tűnő – szándékossági és gondatlansági fajokban és fokokban bővelkedő – fejlődési folyamat vezet. Jelen tanulmány csak a 19. sz.-i magyar büntetőjogi gondolkodás és a szándékon túli eredményért való felelősség megítélése szempontjából kulcsfontosságú csoportosítási lehetőségeket mutatja be.

1. Szándékosság

Az 1800-as évek közepére számtalan szándékosság-definíció jelenik meg, amelyek a törvényekben is helyet kapnak, majd a század második felében teret nyer az a nézet, hogy ezek a meghatározások a tudományra és a joggyakorlatra tartoznak.¹⁰ A 18. sz. végén újra megjelenik a szándékosság vélelme (*praesumptio doli*), amely Paul Johann Anselm von Feuerbach (1775-1833) nyomán törvényi szabályozást is kap az 1813. évi bajor (43. art.) és az 1814. évi oldenburgi (56. art.) büntető törvénykönyvekben.¹¹ Ennek elutasítása nemcsak a szakirodalomban, hanem a törvényi rendelkezésekben is feltűnik, a jogalkotók a szándékosság bizonyítását kifejezetten elő is írják.¹² A *dolus* változatainak minőségi és mennyiségi szempontokon alapuló bonyolult osztályozása a 19–20. sz. fordulójára elveszíti a jelentőségét, így a szerzők többnyire idejétműltnek tekintik.¹³ Mások azonban lega-

⁹ NAGY 2014, 183. p.

¹⁰ CSATSKÓ IMRE: *A gonoszság és vétkeességről II.* Akadémiai Értesítő (10) 1850, 216–217, 225. pp.; ANTALFI JÁNOS: *A bűnösség alanyi mértékéről.* Sárospataki Füzetek (3) 1864, 197, 199–203. pp.; PAULER TIVADAR: *Büntetőjogtan I.* Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1864, 80. p.; BATTLAY IMRE: *A magyar büntetőtörvénykönyv a dolus és culpa szempontjából I.* Magyar Igazságügy 1879/12, (1879c) 1–2, 7. pp.; WERNER REZSŐ: *A dolus és culpa jelentősége a büntetőjogban II.* Magyar Igazságügy 1879/11, (1879b), 133, 148–149. pp.; FINKEY FERENC: *A szándék fogalma és ismérvei a büntetőjogban, különös tekintettel „a szándék hiánya miatt” törtenő felmentésekre.* Pesti Lloyd-Társ., Budapest, 1899 (1899b), 6. p.; FINKEY FERENC: *Dolus.* In: MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Magyar jogi lexikon III.* Pallas, Budapest, 1900, 63. p.

¹¹ FEUERBACH, PAUL JOHANN ANSELM: *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland geltenden peinlichen Rechts.* Georg Friedrich Meyer, Giessen, 1801, 52–54. pp.; HÄBERLIN, CARL FRIEDRICH: *Grundsätze des Criminalrechts nach den neuen deutschen Strafgesetzbüchern I.* Friedrich Fleischer, Leipzig, 1845, 38. p.; *I. Bayerisches Strafgesetzbuch vom 6. Mai 1813.* In: STENGLEIN, MELCHIOR (szerk.): *Sammlung der deutschen Strafgesetzbücher I.* Verlag von Christian Kaiser, München, 1858 (STENGLEIN 1858a, I), 36. p.; *II. Strafgesetzbuch für die Herzoglich-Oldenburgischen Lande vom 10. September 1814.* In: STENGLEIN, MELCHIOR (szerk.): *Sammlung der deutschen Strafgesetzbücher I.* Verlag von Christian Kaiser, München, 1858 (STENGLEIN 1858a, II), 31. p.; GESSLER, THEODOR: *Ueber den Begriff und die Arten des Dolus.* Verlag der H. Lauppschen Buchhandlung, Tübingen, 1860, 55, 59. pp.; HIPPEL, ROBERT: *Vorsatz, Fahrlässigkeit, Irrtum.* In: BIRKMEYER, KARL ET AL. (szerk.): *Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts. Allgemeiner Teil III.* Verlag von Otto Liebmann, Berlin, 1908, 477. p.; GRÜNHUT, MAX: *Anselm v. Feuerbach und das Problem der strafrechtlichen Zurechnung.* W. Gente, Wissenschaftlicher Verlag, Hamburg, 1922, 208. p.; VISKI LÁSZLÓ: *Szándékosság és társadalomra veszélyesség.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959, 269. p.

¹² KAMPTZ, [KARL] (szerk.): *Zusammenstellung der drei Entwürfe des Preußischen Strafgesetzbuchs.* Ferdinand Dümmler, Berlin, 1844, 11. p.; HÄBERLIN 1845, 38. p.; *VI. Criminalgesetzbuch für das Königreich Hannover vom 8. August 1840.* In: STENGLEIN, MELCHIOR (szerk.): *Sammlung der deutschen Strafgesetzbücher II.* Verlag von Christian Kaiser, München, 1858 (STENGLEIN 1858b, VI), 29. p.; ANTALFI 1864, 202. p.; PAULER 1864, 81. p.; HIPPEL 1908, 464. p.; VISKI 1959, 269, 274. pp.

¹³ SCHNIERER ALADÁR: *Büntető jogtan. – Irta: Körösy Sándor, pápai jogtanár.* Jogtudományi Közlöny (7) 1872, 307–308. pp.; SCHNIERER ALADÁR: *A büntető jog általános tanai tekintettel az ujabbkori törvényhozásra.* Heckenast Gusztáv, Pest, 1873, 131–132. pp.; ANGYAL 1920, 333. p.; VISKI 1959, 250, 253–254. pp.

lább egy részét relevánsnak és alkalmazhatónak tartják, mivel a hatályos büntető törvénykönyv (1878. évi V. tc.) nem tartalmazza a szándékosság fogalmát. *Finkey Ferenc* (1870-1949) egy lexikon-szócikkben szabatosan össze is foglalja a lehetséges variáncscsoportokat.¹⁴

A szándékosság mennyiség szempontú felosztására három megközelítés található a 18-19. sz.-i európai szakirodalomban és jogalkotásban, de a szerzők egy része szerint valódi fokok nem is léteznek.¹⁵ A legkorábbi és ma is létező felfogás megkülönböztet elhatározott (*dolus praemeditatus*) és rögtönös (*impetus, dolus repentinus*) szándékot.¹⁶ *Gaetano Filangieri* (1752-1788) három fokozatot állít fel az elkövetőt a cselekményre indító okok és érdekek erőssége szerint, hazai recepciója az 1795. évi tervezet és *Fabriczy Sámuel* (1791-1856) kézikönyve.¹⁷ A 19. sz. első felében pedig feltűnik a közelebbi és távolabbi felosztás is.¹⁸

A legváltozatosabb és legösszetettebb a *dolus* kvalitatív szempontú csoportosítása.¹⁹ Az egyenes (*directus*) és áttételes (*indirectus*) szándékosság megkülönböztetése *Benedikt Carpov* (1595-1666) munkásságához kapcsolódik, ezzel a dogmatikai megoldással kerül a szándékosság körébe a szándékon túli eredményért való felelősség.²⁰ A másik legelter-

¹⁴ CSATSKÓ 1850, 221, 224. pp.; PAULER 1864, 82–85, 160. pp.; KÖRÖSI SÁNDOR: *Válasz dr. Schnierer Aladár pesti kir. egyetemi tanár urnak a „Jogt.Közlöny” f. évi 41. számában büntetőjogtanomra irt bírálatára*. Jogtudományi Közlöny (7) 1872, (1872a), 367. p.; BATTLAY 1879c, 9–15. pp.; WERNER 1879a, 26. p.; WERNER 1879b, 148–154. pp.; HOROVITZ SIMON: *A magyar büntetőjog rendszeres tan- és kézikönyve különös tekintettel a gyakorlati életre. Általános rész*. Bernovits Gusztáv, Kassa, 1891, 77–79. pp.; FINKEY 1900, 67–72.

¹⁵ MAREZOLL, THEODOR: *Das Gemeine deutsche Criminalrecht als Grundlage der neueren deutschen Gesetzgebungen*. Verlag von Joh. Ambrosius Bth., Leipzig, 1841, 72. p.; BATTLAY 1879c, 9–15. pp.; WERNER 1879b, 149, 151, 153–155. pp.; FINKEY 1899b, 26. p.; FINKEY 1900, 67, 72–74. pp.; ANGYAL 1920, 333. p.; VISKI 1959, 250. p.

¹⁶ MAREZOLL 1841, 72. p.; BERNER, ALBERT FRIEDRICH: *Grundlinien der criminalistischen Imputationslehre*. Ferdinand Dümmler, Berlin, 1843, 182–183. pp.; HABERLIN 1845, 33–34. pp.; CSATSKÓ 1850, 221. p.; KÖSTLIN, CHRISTIAN REINHOLD: *System des deutschen Strafrechts. Erste Abtheilung, Allgemeiner Theil*. Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung, Tübingen, 1855, 187. p.; PAULER 1864, 81, 83–85. pp.; PAULER TIVADAR: *Büntetőjogtan II. Anyagi büntetőjog különös része. Alaki jog*. Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1865, 118. p.; WERNER 1879b, 151, 153–155. pp.; HOROVITZ 1891, 77. p.; HIPPEL 1908, 400. p.; ANGYAL 1920, 333. p.; VISKI 1959, 250. p.; VISKI 1980, 462. p.

¹⁷ FILANGIERI, CAJETAN: *System der Gesetzgebung III*. Dritte unveränderte wohlfeilere Ausgabe. Gassertsche Buchhandlung, Ansbach, 1808, 251–252. pp.; HAJDU LAJOS: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 180. p.; BECCHI, PAOLO – SEELMANN, KURT: *Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005, 51. p.; BATÓ 2014, 20–21. pp..

¹⁸ KÖSTLIN 1855, 183. p.

¹⁹ WERNER 1879b, 148–149. pp.; FINKEY 1900, 68. p.; ANGYAL 1920, 333. p.

²⁰ GÖNNER, NIKOLAUS THADDEUS: *Revision des Begriffs und der Eintheilungen des Dolus*. Philipp Krüll Universitäts Buchhändler, Landshut, 1810, 26, 28. pp.; MAREZOLL 1841, 74. p.; TAFINGER, WILHELM GOTTLIEB: *Ueber die Idee einer Criminalgesetzgebung in Beziehung auf die Wissenschaft sowohl als das practische Leben*. J. G. Cottaschen Buchhandlung, Tübingen, 1811, 102. p.; SEMER, MORITZ: *Betrachtungen über den sogenannten Dolus Indirectus*. Franz Seraph Storno'sche, Landshut, 1817, 10, 20. pp.; BERNER 1843, 254–255, 257–258. pp.; KÖSTLIN 1855, 184, 187, 192, 204. pp.; *III. Criminalgesetzbuch für das Herzogthum Sachsen-Altenburg vom 3. Mai 1841. (Königlich sächsisches Criminalgesetzbuch vom 30. März 1838)*. In: STENGLEIN, MELCHIOR (szerk.): *Sammlung der deutschen Strafgesetzbücher I*. Verlag von Christian Kaiser, München, 1858 (STENGLEIN 1858a, III), 39. p.; GESSLER 1860, 20, 26–40. pp.; HEIMBACH, [KARL WILHELM ERNST]: *Zurechnung*. In: WEISKE, JULIUS (szerk.): *Rechtslexikon für Juristen aller teutschen Staaten enthaltend die gesammte Rechtswissenschaft XV*. Otto Wigand, Leipzig, 1861, 583. p.; PAULER 1864, 85. p.; SCHNIERER 1873, 131–132. pp.; BATTLAY 1879c,

jedtebb a határozott (*determinatus*) és határozatlan (*indeterminatus*) szándéokra történő felosztás, amely Feuerbach koncepciója.²¹ Utóbbi alá sorolja a szakirodalom az eshetőleges (*eventualis*) szándékot, amelyet a mai jogtudomány is elismer.²² Ugyancsak a határozatlan szándék változatának tartják a 19. sz.-i szerzők a vagylagos szándékot (*dolus alternativus*).²³ Az általános (*generalis*) és különös (*specialis*) fogalompár első elemét néhányan a határozatlan, a másodikat pedig az egyenes szándékkal azonosítják.²⁴ Már az 1840-es években kétségbe vonják a tetteelőző (*antecedens*) és tettekővetkező (*subsequens*) szándék létét, így nem is terjed el nagyon a szakirodalomban.²⁵ Ennél is csekélyebb visszhangja van a folytonos (*continuatus*) és félbeszakított (*interruptus*) szándéknak,²⁶ a feltételes (*conditionalis*),²⁷ a kísérő (*concomitans*)²⁸ és a közömbös (*indifferens*) szándékról pedig csak néhány szakíró tesz említést.²⁹

13–16. pp.; WERNER 1879b, 148. p.; WERNER REZSŐ: *A dolus és culpa jelentősége a büntetőjogban IV.* Magyar Igazságügy 1879/11. (1879d), 405–406. pp.; BRUCK, FELIX FRIEDRICH: *Zur Lehre von der Fahrlässigkeit im heutigen deutschen Strafrecht.* Wilhelm Koebner, Breslau, 1885, 98. p.; HOROVITZ 1891, 78–79, 87. pp.; FAYER LÁSZLÓ: *A magyar büntetőjog kézikönyve I. Bevezető rész és általános tanok (BTK: 1–125. §§).* Franklin-Társulat, Budapest, 1895, 251. p.; LÖFFLER, ALEXANDER: *Die Schuldformen des Strafrechts in vergleichend-historischer und dogmatischer Darstellung I.* C. L. Hirschfeld, Leipzig, 1895, 166, 168–170, 172, 178, 180–181, 183–188, 190, 214–215, 248. pp.; FINKEY FERENC: *Culpa.* In: MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): Magyar jogi lexikon II. Pallas, Budapest, 1899 (1899a), 725. p.; FINKEY 1900, 70. p.; HOEGEL, HUGO: *Geschichte des österreichischen Strafrechts I.* Manzschke, Wien, 1904, 68, 136–139, 143, 149. pp.; FAYER LÁSZLÓ: *A magyar büntetőjog kézikönyve I. Bevezető rész és általános tanok.* Franklin-Társulat, Budapest, 1905 (1905a), 308. p.; HIPPEL 1908, 456, 459–460, 468–469, 471, 473–474. pp.; DEGRÉ 1916, 60–63. pp.; ANGYAL 1920, 333. p.; GRÜNHUT 1922, 102–103. pp.; VISKI 1962, 9–11. pp.; BÓLYA 1964, 247. p.; MOOS, REINHARD: *Der Verbrechensbegriff in Oesterreich im 18. und 19. Jahrhundert. Sinn- und Strukturwandel.* Ludwig Röhrscheid Verlag, Bonn, 1968, 137–142, 176, 248, 251–252, 312. pp.; BÉKÉS IMRE: *A gondatlanság a büntetőjogban.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 123, 131. pp.; TOKAJI 1984, 216. p.; BECCHI–SEELMANN 2005, 52. p.; NAGY 2005a, 147. p.; NAGY 2005b, 4. p.

²¹ FEUERBACH 1801, 51. p.; GÖNNER 1810, 28–30. pp.; *Entwurf eines Strafgesetzbuchs für das Großherzogthum Baden.* Christian Theodor Groos, Karlsruhe, 1839 (Baden 1839), 26. p.; MAREZOLL 1841, 72. p.; BERNER 1843, 185–187. pp.; HABERLIN 1845, 33–34. pp.; CSATSKÓ 1850, 221. p.; STENGLEIN 1858a, I, 36. p.; STENGLEIN 1858a, II, 30. p.; GESSLER 1860, 54, 59, 66–67, 78. pp.; ANTALFI 1864, 193–194, 201. pp.; PAULER 1864, 82–83. pp.; SCHNIERER 1872, 307. p.; BEKSICS 1877, 470. p.; BATTLAY 1879c, 13–14. pp.; WERNER 1879b, 149–150. pp.; HOROVITZ, 1891, 79. p.; LÖFFLER 1895, 214, 218, 243. pp.; FINKEY 1900, 68, 70. pp.; HIPPEL 1908, 455, 459–461, 467, 469, 471, 474–476. pp.; ANGYAL 1920, 333. p.

²² GÖNNER 1810, 30. p.; MAREZOLL 1841, 72, 74. pp.; BERNER 1843, 186–188. pp.; CSATSKÓ 1850, 221. p.; GESSLER 1860, 54, 67, 78. pp.; PAULER 1864, 82–83. pp.; SCHNIERER 1872, 307. p.; BATTLAY 1879c, 14. p.; WERNER 1879b, 150. p.; HOROVITZ 1891, 79. p.; LÖFFLER 1895, 214. p.; FINKEY 1900, 68–69. pp.; HIPPEL 1908, 455, 461, 467, 469, 471. pp.; ANGYAL 1920, 333. p.; TOKAJI 1984, 216. p.

²³ GÖNNER 1810, 30. p.; ABEGG, JULIUS FRIEDRICH HEINRICH: *Beiträge zur Kritik des Entwurfs zu einem Criminalgesetzbuche für das Königreich Sachsen vom Jahre 1836.* Verlag von J. K. G. Wagner, Neustadt a. d. Orla, 1837, 26. p.; Baden 1839, 26. p.; MAREZOLL 1841, 72. p.; BERNER 1843, 186. p.; HABERLIN 1845, 34. p.; CSATSKÓ 1850, 221. p.; GESSLER 1860, 67, 78. pp.; PAULER 1864, 82–83. pp.; SCHNIERER 1872, 307. p.; WERNER 1879b, 150. p.; HOROVITZ 1891, 79. p.; FINKEY 1900, 68. p.; HIPPEL 1908, 461, 467, 469, 471, 474–476. pp.; ANGYAL 1920, 333. p.

²⁴ BERNER 1843, 191. p.; HABERLIN 1845, 34, 37. pp.; GESSLER 1860, 67. p.; BATTLAY 1879c, 14. p.; WERNER 1879a, 26. p.; WERNER 1879b, 148. p.; HOROVITZ 1891, 79. p.; FINKEY 1900, 70–71. pp.; HIPPEL 1908, 461, 471. pp.; ANGYAL 1920, 333. p.

²⁵ BERNER 1843, 223. p.; SCHNIERER 1872, 307. p.; FINKEY 1900, 71–72. pp.; ANGYAL 1920, 333. p.

²⁶ PAULER 1864, 83. p.; ANGYAL 1920, 333. p.

²⁷ FINKEY 1900, 70. p.; ANGYAL 1920, 333. p.

²⁸ ANGYAL 1920, 333. p.

²⁹ BATTLAY 1879c, 14. p.; ANGYAL 1920, 333. p.

2. Gondatlanság

A nagyon korán megjelenő szándékossággal ellentétben a gondatlanság büntethetősége csak lassan alakul ki, ennek részben oka az is, hogy a közvélekedés ezeket az eseteket szerencsétlen véletlennek vagy ügyetlenségnek tekinti.³⁰ Számos meghatározási kísérlet és irányzat születik a 19. sz. első felében, de a vizsgált korszak végére sem alakul ki egy általánosan elfogadott definíció, nagyon széttart a jogalkotás és a jogtudomány a *culpa* kérdésében.³¹ A gondatlan cselekmények büntetendősége kapcsán két problémakör jelenik meg *Feuerbach* fellépésével: az ilyen magatartások általános szankcionálása és az általános gondossági kötelezettség. Ezek az elvek tulajdonképpen a pszichológiai kényszerelmélet következetes érvényesítéséből származnak.³² A jogtudomány és a jogalkotás korán felismeri, hogy az összes különös részi tényállás esetén a gondatlan bűnösségű változat büntetése – bármilyen *culpa*-fogalom mellett – abszurd eredményekhez vezet, valamint a mindennapi életet lehetetleníti el. Így a bajor (1813), az oldenburgi (1814) és a hannoveri (1840) törvénykönyvön kívül mindenhol feltűnik a rendelkezés, hogy csak a különös részben megjelölt cselekmények gondatlan megvalósítása büntethető.³³ Az általános gondossági kötelezettség azonban gyorsan beépül a büntetőjogi gondolkodásba és a törvényekbe.³⁴ A korabeli jogtudomány képviselői a saját gondatlanság-felfogásuknak megfelelően kvantitatív és kvalitatív szempontok szerint csoportokat alakítanak ki, ezt magyarul *Finkey* foglalja össze.³⁵

³⁰ FINKEY 1899b, 2. p.; ANGYAL 1920, 319. p.; KÁDÁR MIKLÓS: *A gondatlan bűnösség; a gondatlanságból elkövetett bűncselekményekért való felelősség*. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 1961/1–2, 4, 12, 14. pp.; BÉKÉS 1974, 118–119, 125, 167. pp.

³¹ CSATSKÓ 1850, 216–217, 225. pp.; ANTALFI 1864, 197, 199–200, 203. pp.; PAULER 1864, 80. p.; BATTLAY 1879c, 1–2. pp.; BATTLAY IMRE: *A magyar büntetőtörvénykönyv a dolus és culpa szempontjából II.* Magyar Igazságügy 1879/12, (1879a), 77–79. pp.; WERNER 1879a, 1–2. pp.; WERNER REZSŐ: *A dolus és culpa jelentősége a büntetőjogban III.* Magyar Igazságügy 1879/11, (1879c), 286, 295, 297, 303. pp.; FINKEY 1899a, 718–719. pp.; ANGYAL 1920, 336. p.; BÉKÉS 1974, 119, 125–126, 339. pp.

³² FEUERBACH, PAUL JOHANN ANSELM: *Betrachtungen über dolus und culpa, überhaupt und den dolus indirectus insbesondere*. In: ALMENDINGEN, LUDWIG HARSCHER VON – GROLMAN, KARL – FEUERBACH, PAUL JOHANN ANSELM (szerk.): *Bibliothek für die peinliche Rechtswissenschaft und Gesetzkunde II.* P. G. Schröder, Göttingen, 1800, (1800a), 243. p.; FEUERBACH, PAUL JOHANN ANSELM: *Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts II.* Georg Friedrich Tasche, Chemnitz, 1800, (1800b), 47–65. pp.; FEUERBACH 1801, 47–54. pp.; GÖNNER 1810, 20. p.; GESSLER 1860, 42. p.; LÖFFLER 1895, 212–215, 217–218. pp.; HIPPEL 1908, 454–458. pp.; GRÜNHUT 1922, 102–103. pp.; MOOS 1968, 215–218, 250. pp.; NAUCKE, WOLFGANG: *Feuerbachs Lehre von der Funktionsgültigkeit des gesetzlichen Strafrechts*. In: HILGENDORF, ERIC – WEITZEL, JÜRGEN: *Der Strafgedanke in seiner historischen Entwicklung*. Ringvorlesung zur Strafrechtsgeschichte und Strafrechtsphilosophie. Duncker & Humblot, Berlin, 2007, 110. p.

³³ ABEGG 1837, 26. p.; KAMPTZ 1844, 13. p.; HÄBERLIN 1845, 38, 45. pp.; STENGLEIN 1858a, III, 39. p.; V. *Criminalgesetzbuch für das Herzogthum Braunschweig vom 10. Juli 1840*. In: STENGLEIN, MELCHIOR (szerk.): *Sammlung der deutschen Strafgesetzbücher I.* Verlag von Christian Kaiser, München, 1858 (STENGLEIN 1858a, V), 25. p.; VII. *Strafgesetzbuch für das Großherzogthum Hessen vom 17. September 1841*. In: STENGLEIN, MELCHIOR (szerk.): *Sammlung der deutschen Strafgesetzbücher II.* Verlag von Christian Kaiser, München, 1858 (STENGLEIN 1858b, VII), 44–45. pp.; ANTALFI 1864, 203–204. pp.; PAULER 1864, 85–86. pp.; HIPPEL 1908, 470, 479. pp.; BÉKÉS 1974, 125. p.

³⁴ CSATSKÓ 1850, 216. p.; ANTALFI 1864, 203. p.; HIPPEL 1908, 457, 461, 465. pp.; LÖFFLER 1895, 213–214, 243, 248. pp.; GRÜNHUT 1922, 103. p.; MOOS 1968, 218. p.; BÉKÉS 1974, 120–122. pp.

³⁵ CSATSKÓ 1850, 221–223. pp.; PAULER 1864, 86–87. pp.; BATTLAY 1879a, 83–85. pp.; WERNER 1879c, 299–303. pp.; FINKEY 1899a, 722–724. pp.; ANGYAL 1920, 341. p.

Két – a magyar elmélet- és kodifikációtörténet szempontjából fontos – nézet terjed el a mennyiségi felosztásra a német büntetőjogban. Már 1843-ban megkérdőjelezzük a német közös jogot (*gemeines Recht*) művelők között elterjedt felfogást, amely a recipiált római jogra épülve *culpa lata/levis/levissima* vagy *culpa lata/levis* között tesz különbséget. Az elhatárolás ugyanis viszonylagos, egyértelmű határvonal nem húzható, így nem felel meg a büntetőjogi követelményeknek.³⁶ Az 1813-as bajor és az 1840-es hannoveri büntető törvénykönyv nyomán terjed el a súlyosabb (*grobe*) és enyhébb (*geringere*) gondatlanság megkülönböztetése, amely már a kortársak szerint is túlzottan kazuisztikus.³⁷

A *culpa* minőségi szempontú változatai három csoportba sorolhatóak.³⁸ A tudatos (*luxuria*)³⁹ és nem tudatos (hanyagosság, *negligentia*)⁴⁰ gondatlanság fogalompárnál azonban bizonyos szerzők csak az egyiket tekintik gondatlanságnak, a *luxuria* esetében előfordul szándékosság alá sorolás, valamint a *dolus* és *culpa* közötti bűnösségi alakzatnak minősítés is. A 19. sz. elején egy négy elemű felosztás is megjelenik, azonban ez nem válik általánosan elismertté.⁴¹ Teljesen önálló kategóriát képez a szándék által meghatározott gondatlanság (*culpa dolo determinata*), amely Feuerbach 1800-ban publikált tanulmánya nyomán végigsöpör a német nyelvű és az azt mintaként tekintő büntetőjog-tudományon és jogalkotáson. Ez a felfogás a szándékon túli eredményért való felelősségre kínál megoldást azzal, hogy egyértelműen a gondatlanság körében helyezi el.⁴² Egyes szerzők ezt a

³⁶ FEUERBACH 1801, 50. p.; BERNER 1843, 237, 239. p.; HÄBERLIN 1845, 40–41. pp.; KÖSTLIN 1855, 183. p.; ANTALFI 1864, 204. p.; PAULER 1864, 86–87. pp.; BATTLAY 1879a, 84. p.; WERNER 1879c, 302–303. pp.; BRUCK 1885, 76–77. pp.; FINKEY 1899a, 724. p.; ANGYAL 1920, 341. p.

³⁷ MAREZOLL 1841, 73. p.; HÄBERLIN 1845, 40–43. pp.; BRUCK 1885, 77. p.; STENGLEIN 1858a, I, 43–44. pp.; STENGLEIN 1858a, II, 32–33. pp.; IV. *Strafgesetzbuch für das Königreich Württemberg vom 1. März 1839*. In: STENGLEIN, MELCHIOR (szerk.): *Sammlung der deutschen Strafgesetzbücher I*. Verlag von Christian Kaiser, München, 1858 (STENGLEIN 1858a, IV), 34. p.; STENGLEIN 1858b, VI, 31–33. pp.; HIPPEL 1908, 458, 465, 479. pp.

³⁸ CSATSKÓ 1850, 222. p.; KÖSTLIN 1855, 183. p.; PAULER 1864, 86, 137. pp.; BATTLAY 1879c, 1. p.; BATTLAY 1879a, 83–85. pp.; WERNER 1879a, 1–2. pp.; WERNER 1879c, 299–301. pp.; FINKEY 1899a, 722. p.; ANGYAL 1920, 341. p.

³⁹ BERNER 1843, 241–242, 246–247, 249. pp.; KÖSTLIN 1855, 165, 182–183. pp.; PAULER 1864, 81, 85–86. pp.; KÖRÖSI 1872a, 367. p.; SCHNIERER 1872, 307–308. pp.; WERNER 1879a, 27. p.; FINKEY 1899a, 722. p.; ANGYAL 1920, 341. p.; BÉKÉS 1974, 124. p.

⁴⁰ BERNER 1843, 248–249. pp.; KÖSTLIN 1855, 176. p.; FINKEY 1899a, 722–723. pp.; ANGYAL 1920, 341. p.; BÉKÉS 1974, 147, 148, 339. pp.

⁴¹ GESSLER 1860, 54. p.; BATTLAY 1879a, 83. p.

⁴² FEUERBACH 1800a, 243. p.; FEUERBACH 1801, 52–53. pp.; GÖNNER 1810, 26–27. pp.; TAFINGER 1811, 103–104. pp.; SEMER 1817, 14. p.; *Baden* 1839, 27. p.; MAREZOLL 1841, 74. p.; BERNER 1843, 258–259. pp.; KAMPTZ 1844, 8, 11–12. pp.; HÄBERLIN 1845, 36. p.; THILO, WILHELM: *Strafgesetzbuch für das Großherzogthum Baden. Mit den Motiven der Regierung und den Resultaten der Ständeverhandlungen im Zusammenhange Dargestellt I*. Verlag von Christian Theodor Groos, Karlsruhe, 1845, 134. p.; KÖSTLIN 1855, 185–186, 189, 203–205, 207. pp.; STENGLEIN 1858a, I, 36. p.; STENGLEIN 1858a, II, 31. p.; STENGLEIN 1858a, IV, 34. p.; STENGLEIN 1858a, V, 26. p.; STENGLEIN 1858b, VI, 30–31. pp.; STENGLEIN 1858b, VII, 45, 61. pp.; GESSLER 1860, 55, 59, 66. pp.; HEIMBACH 1861, 583. p.; PAULER 1864, 88. p.; KÖRÖSI SÁNDOR: *Büntetőjogtan. Több kül- és belföldi források után jogtanuló ifjúságunk, bíránk, s ügyvédek használatára I. Reform*. Főtanoda, Pápa, 1872 (1872b), 64–66. p.; SCHNIERER 1873, 142–143, 242. pp.; BEKSICS 1877, 470–471. pp.; BATTLAY 1879c, 15–17. pp.; BATTLAY IMRE: *A magyar büntetőtörvénykönyv a dolus és culpa tana szempontjából III*. Magyar Igazságügy 1879/12. (1879b), 289. p.; WERNER 1879a, 27. p.; WERNER 1879d, 405–408. pp.; LÖW TÓBIÁS (szerk.): *A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és a vétségekről (1878:5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye I*. Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1880 (1880a) 498–499. pp.; LÖW TÓBIÁS (szerk.): *A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és a vétségekről*

culpa dolo mixta vagy szándékkal vegyes gondatlanság kifejezést is alkalmazzák erre a kategóriára, de a gondatlanság körébe sorolás itt már nem annyira egyértelmű.⁴³

II. A praeterintencionális cselekmények besorolási modelljei

A szándékon túli eredményért való felelősség megítélésére a 18-20. sz. folyamán hat nagy dogmatikai megoldási lehetőség merül fel, ezek – legalább nyomokban – a magyar büntetőjogi gondolkodásban és kodifikációs kísérletekben is megfigyelhetők.

1. *Dolus indirectus*

A legkorábbi elméleti megközelítés *Carpzov* nyomán terjed el, ezt az esetcsoportot a szándékosság egy fajaként, áttételes szándékként (*dolus indirectus*) írja le az itáliai praktikusok által kifejlesztett *versari in re illicita* elvnek megfelelően: az elkövető felelős minden tilos magatartásból bekövetkező eredményért. Ez a felfogás a 18. sz. végéig uralkodó Európában,⁴⁴ az osztrák jogalkotást és így a jogtudományt is az egész 19. sz.-ban áthatja.⁴⁵ A magyar jogirodalomban 1813-ig egyedüli álláspont, de utána is megfigyelhető.⁴⁶

2. *Culpa dolo determinata*

Ezzel szemben *Feuerbach* a *culpa* körében helyezi el szándék által meghatározott gondatlanságként (*culpa dolo determinata*).⁴⁷ Megközelítése nemcsak az 1813. évi bajor

(1878:5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye II. Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1880 (1880b), 502, 535. pp.; BRUCK 1885, 98, 102. pp.; HOROVITZ 1891, 87–88. pp.; FAYER 1895, 251. p.; LÖFFLER 1895, 215, 217–218, 244, 247–248, 251–252, 254–256, 260–261. pp.; FINKEY 1899a, 725–726. pp.; FINKEY 1900, 70. p.; FINKEY FERENC: *A gondatlan emberölés és a halált okozó súlyos testi sértés viszonyához*. Jogtudományi Közlöny (37) 1902, 373. p.; FAYER 1905a, 308. p.; HIPPEL 1908, 456, 460, 462, 465, 467, 470–471, 476. pp.; DEGRÉ 1916, 61–62. pp.; ANGYAL 1920, 343. p.; GRÜNHUT 1922, 102–103. pp.; VISKI 1962, 11. p.; MOOS 1968, 250. p.; BÉKÉS 1974, 121–124, 127–128, 131, 138, 147–148. pp.; NAGY 2005a, 147. p.; NAGY 2005b, 5. p.

⁴³ PAULER 1864, 85, 88–89, 137. pp.; KAUTZ GUSZTÁV: *A magyar büntető jog és eljárás tankönyve különös tekintettel a gyakorlati élet igényeire is*. Eggenberger, Pest, 1873, 75. p.; HOROVITZ 1891, 80, 88. pp.; FINKEY 1900, 70. p.; FINKEY 1902, 373. p.; I.: *A jogos védelem köre*. Jogtudományi Közlöny (37) 1902, 331. p.; BÓLYA 1964, 245. p.

⁴⁴ HEIMBACH 1861, 583. p.; LÖFFLER 1895, 168, 166, 168–170, 172, 178, 180–181, 183–188, 190, 214–215, 248–249. pp.; FINKEY 1900, 70. p.; HIPPEL 1908, 456, 459, 464, 468, 473. pp.; DEGRÉ 1916, 60–63. pp.; VISKI 1962, 9–12. pp.; BÓLYA 1964, 244, 247. pp.; MOOS 1968, 137–142, 176, 248, 251–252, 312. pp.; BÉKÉS 1974, 123, 131. pp.; NAGY 2005a, 146. p.; NAGY 2005b, 4. p.

⁴⁵ HEIMBACH 1861, 584. p.; ANTALFI 1864, 202–204. pp.; PAULER 1864, 85, 89. pp.; WERNER 1879b, 148. p.; WERNER 1879d, 405. p.; LÖFFLER 1895, 183–187. pp.; HOEGEL 1904, 93, 137–139, 141–143, 149. pp.; HIPPEL 1908, 399, 401. pp.; DEGRÉ 1916, 62. p.; VISKI 1962, 11. p.; MOOS 1968, 137, 141–142, 174, 176, 178, 188, 190, 248, 251–252, 261, 312. pp.

⁴⁶ BATÓ 2014, 30–31. pp.

⁴⁷ FEUERBACH 1800a, 243. p.; FEUERBACH 1801, 52–53. pp.; TAFINGER 1811, 103–104. pp.; SEMER 1817, 14. p.; MAREZOLL 1841, 74. p.; BERNER 1843, 258. p.; KÖSTLIN 1855, 203–205, 207. pp.; GESSLER 1860, 55, 59, 66. pp.; HEIMBACH 1861, 583. p.; PAULER 1864, 88. p.; SCHNIERER 1873, 142. p.; BATTLAY 1879c, 15–16.

büntető törvénykönyvben nyer törvényi szabályozást, hanem a 19. sz. közepéig általánosan elterjed,⁴⁸ tehát nem igazolható Nagy Ferenc teljes elszigeteltségre utaló megállapítása.⁴⁹ A szerzők egy része szinonimaként használja a *culpa dolo mixta* (szándékos-sággal vegyes gondatlanság) kifejezést is, amely azonban átvezet egy másik megoldáshoz is.⁵⁰ Az elmélet hazai recepciója Vuchetich Mátyás (1767-1824) 1813-as kéziratához köthető, 1848-ig beépül a magyar büntetőjogi irodalomba és a jogászképzésbe.⁵¹

3. Halmazat

A szándékosság és gondatlanság találkozása (egybefolyása) vagy halmazata a *culpa dolo determinata* továbbfejlesztett – átértelmezett – változataként jelenik meg a szakíróknál.⁵² Emellett büntető törvénykönyvekbe (pl. Hessen 1841) és javaslatokba (pl. 1843-as magyar) is bekerül az, hogy az elkövető által elkövetni szándékozott szándékos bűncselekmény (pl. testi sértés) és az eredménynek megfelelő gondatlan bűncselekmény (pl. emberölés) közötti halmazatként kell elbírálni az ilyen cselekményeket.⁵³

4. Harmadik kategória a szándékosság és a gondatlanság között

Kizárólag a szakirodalomban (pl. Reinhold Köstlin 1813-1856) megjelenő álláspont szerint a szándékoltnál súlyosabb eredményt okozó bűncselekményeket, a rögtönös szándékkal és a tudatos gondatlansággal megvalósítottakkal együtt egy külön bűnösségi kategóriába kellene sorolni, amely a gondatlanság és a szándékosság között helyezhető el. A kortársak és a későbbi szakírók többsége elveti ezt a „középfoknak” látszó megoldást, még

pp.; WERNER 1879d, 406. p.; BRUCK 1885, 98, 102. pp.; HOROVITZ 1891, 78. p.; FAYER 1895, 251. p.; LÖFFLER 1895, 215, 217–218, 248. pp.; FINKEY 1899a, 725. p.; FINKEY 1900, 70. p.; FAYER 1905a, 308. p.; HIPPEL 1908, 456. p.; DEGRÉ 1916, 61. p.; ANGYAL 1920, 343. p.; GRÜNHUT 1922, 102–103. pp.; VISKI 1962, 11. p.; MOOS 1968, 250. p.; BÉKÉS 1974, 121–123. pp.; NAGY 2005a, 147. p.; NAGY 2005b, 5. p.

⁴⁸ Baden 1839, 27. p.; MAREZOLL 1841, 74. p.; BERNER 1843, 258–259. pp.; KAMPTZ 1844, 8, 11–12. pp.; HÄBERLIN 1845, 36. p.; THILO 1845, 134. p.; STENGLEIN 1858a, I, 36. p.; STENGLEIN 1858a, II, 31. p.; STENGLEIN 1858a, IV, 34. p.; STENGLEIN 1858a, V, 26. p.; STENGLEIN 1858b, VI, 30–31. p.; STENGLEIN 1858b, VII, 45, 61. pp.; LÖFFLER 1895, 244, 247–248, 251–252, 254–256, 260–261. pp.; FINKEY 1899a, 725–726. pp.; FINKEY 1900, 70. p.; HIPPEL 1908, 456, 460, 462, 465, 467, 470–471, 476. pp.; DEGRÉ 1916, 62. p.

⁴⁹ NAGY 2005a, 147. p.; NAGY 2005b, 5. p.

⁵⁰ PAULER 1864, 85, 88–89, 137. pp.; KAUTZ 1873, 75. p.; HOROVITZ 1891, 80, 88. pp.; FINKEY 1900, 70. p.; I. 1902, 331. p.; FINKEY 1902, 373. p.; BÓLYA 1964, 245. p.

⁵¹ BATÓ s.a.a.; BATÓ s.a.b.

⁵² FEUERBACH 1801, 52–53. pp.; MAREZOLL 1841, 74. p.; BERNER 1843, 254–258. pp.; KÖSTLIN 1855, 203. p.; HEIMBACH 1861, 583–584. p.; PAULER 1864, 88. p.; KÖRÖSI 1872b, 64–66, 154–155. pp.; KAUTZ 1873, 75, 193. pp.; SCHNIERER 1873, 142–143. pp.; BATTLAY 1879c, 15. p.; WERNER 1879d, 401–403, 406–407. pp.; BRUCK 1885, 98. p.; HOROVITZ 1891, 87–88. pp.; FAYER 1895, 251. p.; FINKEY 1899a, 726. p.; FINKEY 1902, 373–375. pp.; FAYER 1905a, 308. p.; HIPPEL 1908, 456. p.; DEGRÉ 1916, 61. p.; BÓLYA 1964, 244, 246, 250–251. pp.

⁵³ LÖFFLER 1895, 247–248, 251–252. pp.; FINKEY 1899a, 726. p.; HIPPEL 1908, 467, 470. pp.

önálló elnevezést sem találnak rá.⁵⁴ A *culpa dolo determinata* ilyen átmeneti bűnösségi formának tekintését (Nagy Ferenc)⁵⁵ nem támasztják alá sem Feuerbach saját – amúgy három értelmezést lehetővé tevő – szövegei, sem az elmélet későbbi értékelései. Magyar szerző vagy kodifikációs termék nem követi ezt a megoldást.

5. Eredményfelelősség

Az 1871. évi német birodalmi büntető törvénykönyv – követve az 1851. évi porosz szabályozást – egy lényegesen archaikusabb megoldást választ: nem definiálja a bűnösségi alakzatokat, mivel a jogalkotó ezt a tudomány és a jogalkalmazó feladatának tekinti. Így a törvény nyitva hagyja a szándékon túli eredményért való felelősség kérdését is, a különös részben a bűnösségre tekintet nélkül büntetendőnek tekinti a szándékon túli eredmény bekövetkezését, de enyhébb büntetéssel fenyegeti, mint a szándékos bűncselekményt.⁵⁶ Ezt követi a Csemegi-kódex is, a bírói gyakorlat pedig – törvényi definíció hiányában – az 1950-es években is következetesen figyelmen kívül hagyja a bűnösségi elvet.⁵⁷

6. A bűnösségi elv érvényesítése

A 20. sz. második felében a bűnösségi elv teljes elismerést nyer a jogalkotásban is a súlyosabb eredményért való büntetőjogi felelősség megállapításánál. A német büntető törvénykönyvbe az 1953. évi novellával kerül be egy rendelkezés, így alakul ki az *erfolgsqualifizierte Delikte* kategóriája.⁵⁸ A magyar szakirodalomban a nemzetközi tendenciákat követve az 1910-es évek óta követendő megoldásnak tartják az eredményfelelősség kiiktatását (Degré Lajos 1882-1915, Vámbéry Ruzssem 1872-1948, Angyal Pál 1873-1849), a Btá. (1950. évi II. tv.) kodifikációs folyóirati vitájában Schultheisz Emil

⁵⁴ TAFINGER 1811, 256–257. pp.; MAREZOLL 1841, 74. p.; KÖSTLIN 1855, 182–187, 189. pp.; GESSLER 1860, 79–80. pp.; PAULER 1864, 81, 85. pp.; BATTLAY 1879c, 13–14. pp.; BATTLAY 1879a, 85. p.; WERNER 1879a, 26, 28. pp.; LÖFFLER 1895, 225, 228–229. pp.; FINKEY 1899a, 723. p.; FINKEY 1900, 70. p.; TOKAI 1984, 237. p.

⁵⁵ NAGY 2005a, 147. p.; NAGY 2005b, 5. p.

⁵⁶ HEIMBACH 1861, 583–585. pp.; WERNER 1879d, 402. p.; LÖW 1880a, 498–500. pp.; LÖW 1880b, 476, 556–557. pp.; BRUCK 1885, 104. p.; LÖFFLER 1895, 240, 250, 256–257, 262, 278. pp.; HIPPEL 1908, 485–486. pp.; FAYER 1905a, 309. p.; FAYER LÁSZLÓ: *A magyar büntetőjog kézikönyve II. Különös rész*. Franklin-Társulat, Budapest, 1905, (1905b), 229–230. pp.; DEGRÉ 1911, 34. p.; DEGRÉ 1916, 59, 63. pp.; ANGAL 1920, 319–320, 346. pp.; VISKI 1962, 11–12. pp.; BÓLYA 1964, 243–245. pp.; BÉKÉS 1974, 123, 318. pp.; VISKI 1980, 463. p.; VORMBAUM, THOMAS: *Einführung in die moderne Strafrechtsgeschichte*. Springer, Berlin, 2009, 82, 87–88. pp.

⁵⁷ BATTLAY 1879b, 289. p.; LÖW 1880b, 556–559. pp.; FAYER 1895, 251. p.; FINKEY 1899a, 726. p.; S.: *Az 1792-iki javaslat vezérlő eszméi s általános része III*. Jogtudományi Közlöny (34) 1899 (1899c), 363. p.; FINKEY 1902, 373–375. pp.; FAYER 1905a, 308–309. pp.; FAYER 1905b, 229–230. pp.; HIPPEL 1908, 407. p.; DEGRÉ 1916, 53, 57, 63, 70–72. pp.; VÁMBÉRY RUSZTEM: *A büntetőjogi értékhátér felemelése*. Jogtudományi Közlöny (52) 1917, 369. p.; ANGAL 1920, 346. p.; POPOVICS BÉLA (szerk.): *A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962, 68, 70. pp.; VISKI 1962, 11–12. pp.; BÓLYA 1964, 245. p.

⁵⁸ BÓLYA 1964, 245. p.; NAGY 2005a, 151. p.; NAGY 2005b, 8. p.; ROXIN, CLAUDIUS: *Strafrecht. Allgemeiner Teil I*. Verlag C.H. Beck, München, 2006, 337. p.; VORMBAUM 2009, 232, 242. pp.

(1899-1983) veti fel újra.⁵⁹ Először az 1961. évi V. tv. 18. §-a kodifikálja a szándékon túli eredményért való felelősség megállapításának feltételét,⁶⁰ azóta megkerülhetetlen eleme a hazai joganyagnak és a büntetőjogi gondolkodásnak: az 1978. évi IV. tv. 15. §⁶¹ és a hatályos 2012. évi C. tv. 9. § csaknem változatlan szöveggel tartalmazza a vegyes bűnösséget.⁶² A kifejezés – a szándékosság és vétkesség találkozásánál – már *Werner Rezső*-nél (1838-1907) feltűnik, de a máig érvényes tartalmi kidolgozás *Tokaji Géza* (1926-1996) munkásságához kapcsolódik.⁶³

III. Az 1843. évi javaslat és a bűnösség

A Deák-féle javaslat szinte minden elemében szakít az 1795. évi és az 1830. évi tervezetekkel, teljesen új koncepcióra épülve tudatosan mellőzi a korábban jelentős szerepet játszó osztrák előképeket.⁶⁴ A magyar büntetőjogi kodifikáció történetében elsőként az 1843. évi javaslat tartalmaz önálló általános részt,⁶⁵ a III. fejezet (37-44. §) szól a „szándékosságról és a vétkes vigyázatlanságról”.⁶⁶ Nagyon sajátos módon a hazai büntetőjog-történeti kutatásban egyetlen szerző foglalkozik átfogóan – két lexikon szócikkben – a

⁵⁹ DEGRÉ 1916, 54–56, 59, 70–72. pp.; VÁMBÉRY 1917, 368–369. pp.; ANGYAL 1920, 346. p.; SCHULTHEISZ EMIL: *A Btk. reformjára vonatkozó elgondolások I.* Jogtudományi Közlöny (3) 1949, 198. p.; VISKI 1962, 11–12. pp.; BÓLYA 1964, 244. p.; AMBRUS ISTVÁN – UJVÁRY ÁKOS: *Száz éve halt hősi halált Degré Lajos, az „elfeledett” büntetőjogász.* Magyar Jog 2015/2, 124. p.

⁶⁰ POPOVICS 1962, 68, 70. pp.; BÓLYA 1964, 246. p.; LÁSZLÓ JENŐ (szerk.): *Az 1978. évi IV. törvény (BTK) előkészítése I.* Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 1984, 404. p.; NAGY 2005a, 145, 147, 166. pp.; NAGY 2005b, 3, 5, 21. pp.; SZOMORA 2013, 57. p.

⁶¹ TOKAJI 1984, 239–240. pp.; LÁSZLÓ 1984, 404–409. pp.; NAGY 2005a, 145, 148, 153–154. pp.; NAGY 2005b, 3, 5, 10, 21. pp.; KIS NORBERT – HOLLÁN MIKLÓS – GELLÉR BALÁZS: *A Büntető Törvénykönyv magyarázata I. Általános rész.* Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2006, 66–68. pp.; SZEPESI ERZSÉBET: *II. Fejezet. A bűncselekmény és az elkövető.* In: VARGA ZOLTÁN (szerk.): *A Büntető Törvénykönyv magyarázata I.* Complex Kiadó, Budapest, 2009, 65–68. pp.; KÓNYA ISTVÁN: *II. Fejezet: A bűncselekmény és az elkövető.* In: RABÓCZKI EDE – BERKES GYÖRGY (szerk.): *Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára.* HVG-ORAC, Budapest, 2012, 45–47. pp.; SZOMORA 2013, 57. p.

⁶² SZOMORA 2013, 57. p.; NAGY 2014, 190–191. pp.

⁶³ WERNER 1879d, 401. p.; TOKAJI GÉZA: *[Hozzászólás].* Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 1961/1-2, 31. p.; BÓLYA 1964, 243. p.; SZABÓ ANDRÁS: *Nemzetközi büntetőjogi munkaértekezlet a Magyar Tudományos Akadémián.* Jogtudományi Közlöny (16) 1961, 155. p.; BÉKÉS 1974, 123. p.; VISKI 1980, 463. p.; TOKAJI 1984, 237–240. pp.; NAGY 2005a, 145–146. pp.; NAGY 2005b, 3–4. pp.; SZOMORA 2013, 57. p.; NAGY 2014, 189–191. p.

⁶⁴ Az élet elleni cselekmények vonatkozásában: BATÓ SZILVIA: *Mert az Ördög velem volt. Élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében.* L'Harmattan, Budapest, 2012, 72–76. pp.

⁶⁵ BALOGH ELEMÉR: *Die Dogmatik des Materiellen Strafrechts. (Entwicklungsgeschichtlicher Überblick mit besonderen Hinsicht auf den Gesetzesvorschlag von 1843/44).* In: MÁTHÉ GÁBOR – OGRIS, WERNER (szerk.): *Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Strafrechtskodifikation im XIX–XX. Jahrhundert.* Unio, Budapest, 1996, 196. p.; BALOGH ELEMÉR: *A magyar büntető anyagi jog dogmatikatörténetének kezdetei.* Jogtudományi Közlöny (52) 1997, 481. p.; BALOGH ELEMÉR: *Deák Ferenc és az anyagi büntetőjog kodifikációja.* Zalai Gyűjtemény (43) 1998, 135. p.; BALOGH ELEMÉR: *A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése.* In: TÓTH KÁROLY (szerk.): *Tanulmányok Dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára.* Acta Jur. et Pol. Tomus LXIV. Szeged, 2004, 37. p.

⁶⁶ *Az 1840. évi V. törvényzikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentése.* Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1843, (*Javaslat* 1843), 18–19. pp.

Deák-féle javaslat bűnösségi koncepciójával, de *Finkey* sem veti össze a különös rész szabályaival.⁶⁷ A javaslatról írók egy része csak említi, hogy léteznek ilyen rendelkezések,⁶⁸ mások pedig a saját témájukhoz kapcsolódó elemeket emelik ki, de néha nem is teljesen.⁶⁹

A javaslat előképeiről és forrásairól számos nézet lát napvilágot, különböző törvények és szerzők „kerülnek gyanúba”, a közös halmaz az egykorú német jogirodalom és kodifikációs törekvések.⁷⁰ Ezen fejezet előképeiről *Szalay László* (1813–1864) nyújtja a legbővebb – és legautentikusabb – tájékoztatást: *Feuerbach* elmélete nyomán, de nem minden elemét átvéve születnek a bűnösségre és a beszámításra vonatkozó szabályok.⁷¹

A bizottsági tárgyalásokról szóló eddig ismert beszámolók és a választmányi jelentés szerint a témát alig érintik, az anyagi jogi albizottságban kidolgozott szöveget mindösszesen jóváhagyják, senkinek sincs megjegyzése.⁷² Ez érvényes nagy vonalakban az országgyűlés követi tábláján folytatott vitára is, az általános résznél senki sem szólal fel, az ölési cselekmények kapcsán azonban két – a korabeli jogalkalmazók felkészültségét is jó bemutató – felszólalás hangzik el. A 43. kerületi ülésen *Butykay Menyhért* (Ugocsa vm.) a büntetési tételek aránytalanságára hívja fel a figyelmet, de kiderül, hogy a szándékos emberölést és az előre feltett szándékkal elkövetett gyilkosságot nem tudja elkülöníteni. A 37. országos ülésen *Békássy Imre* (Vas vm.) fejti ki nézeteit arról, hogy a két cselekmény között csak „gondolatban” van különbség, és azt a polgári bíró nem tudja megítélni. A többség az eredeti javaslatot megfelelőnek tartja, így megküldik a főrendekhez, ahol a halálbüntetés kérdésén elbukik a javaslat, el sem kezdik a III. fejezet vitáját.⁷³ Az országgyűlési tárgyalással be sem várják a megyei követutasítások elkészítését,⁷⁴ tehát az utasításhoz kötött követek nem is tudnak érdemi vitát folytatni. A kortársakat nem nagyon foglalkoztatja

⁶⁷ FINKEY 1899a, 719, 722–726. pp.; FINKEY 1900, 63, 67, 72–73. pp.

⁶⁸ PI. FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye I.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1896, I, 162. p.

⁶⁹ PI. BÉKÉS 1974, 125–126. pp.

⁷⁰ PI. PULSZKY FERENC: *Visszaemlékezések a büntető-törvénykönyv kidolgozására kiküldött bizottság munkálataira 1842–43. II.* Jogtudományi Közlöny (25) 1890, 393. p.; FAYER 1896/I, 32–34. pp.; GÖNCZI KATALIN: *Wissenstransfer bei den Kodifikationsarbeiten im ungarischen Vormärz.* Ius Commune 1998, 287. p.; SZABÓ ANDRÁS: *Recepció és kreativitás a büntetőjogban.* In: SAJÓ ANDRÁS (szerk.): *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban.* Adalékok a magyarországi jog természetrajzához. Áron Kiadó, Budapest, 2004, 82. p.; GÖNCZI KATALIN: *Bayern als Vorbild für die ungarische Rechtsmodernisierung im 19. Jahrhundert.* Ungarn-Jahrbuch (24) 2004, München, 2005, 394–395. pp.

⁷¹ SZALAY LÁSZLÓ: *Büntető törvénykönyv II.* In: SZALAY LÁSZLÓ: *Publicistai dolgozatok II.* Heckenast Gusztáv, Pest, 1847 (1847a), 92–93. pp.; SZALAY LÁSZLÓ: *Büntető törvénykönyv IX.* In: SZALAY LÁSZLÓ: *Publicistai dolgozatok II.* Heckenast Gusztáv, Pest, 1847, 120. p.

⁷² *Felséges Első Ferdinánd Austriai császár, Magyar- és Csehországoknak e néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony Városába 1843-ik esztendei pünkösd hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai I.* Landerer és Heckenast, Pest, 1844, (207) 1, (226) 28–29, (265) 83–84, (267) 85–86. pp.; FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye II.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1898, XI–XII, 360, 381, 482, 486. pp.; VARGA JÁNOS: *Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete.* Zalai Gyűjtemény, 15. Zalaegerszeg, 1980, 100, 103. pp.

⁷³ *Felséges Első Ferdinánd Austriai császár, Magyar- és Csehországoknak e néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony Városába 1843-ik esztendei pünkösd hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai II.* Landerer és Heckenast, Pest, 1844, 53–54. p.; FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye III.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1900, 60, 66–67, 184, 236–239. pp.

⁷⁴ [BENYOVSZKY ZSIGMOND]: *Öszinte vélemény a magyar büntető törvényjavaslatról.* Landerer – Heckenast, Pest, 1844, III, VIII, IX. pp.; BATÓ SZILVIA: *A „büntetési rendszer” átalakításának megjelenése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841–1844).* Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2010, 40. p.

ilyen mélységben a bűnösség, sajnos így megfosztják attól a lehetőségtől a későbbi kutatót, hogy a diétai diskurzus alapján következtessen az egyes *sedriák* által képviselt álláspontra.

A szándékosság és gondatlanság megítélésénél azonban a javaslat két fontos jellemzőjét figyelembe kell venni. Az egyik az, hogy az 1843. évi javaslat az első koherens magyar nyelvű normaszöveg, amely a bűnösségre és alakzataira rendelkezéseket tartalmaz.⁷⁵ Így egyrészt tükrözheti a jogalkalmazásban kialakult terminológiát, például a „gondatlanság” kifejezés hiányát a szókészletből. Másrészt elképzelhető az is, hogy a nagyon következetes jogi műnyelvet alkalmazó javaslat teljesen idegen a bírósági praxisban és a jogi tartalmú megnyilatkozásokban használt szaknyelvtől.⁷⁶ A másik sajátossága a Deák-féle javaslatnak, hogy gyakran alkalmaz olyan meghatározást, hogy bizonyos magatartást nem lehet figyelembe venni a büntetőjogi felelősség megállapításánál,⁷⁷ vagyis negatív definícióként jelennek meg egyes rendelkezések. Feltehetően az anyagi jogi legalitás elvét próbálják ezzel még hangsúlyosabbá tenni.

A bűnösségre vonatkozó fejezet két kizáró rendelkezéssel kezdődik. A 37. § szerint nem büntethető a jelen törvénybe ütköző magatartás, ha sem a szándékosság sem a vétkes vigyázatlanság „tekintetéből be nem számítható.” Ez nemcsak meghatározza a két bűnösségi alakzatot, hanem elveti az eredményfelelősséget is, tehát „véletlen” miatt nem lehet büntetőjogi büntetést kiszabni.⁷⁸ Erre épül a 38. §, amely kizárja a *praesumptio dolit*, vagyis annak előfeltételezését, hogy az elkövető a cselekményét szándékosan követte el, sőt kifejezetten előírja, hogy a szándékosságot bizonyítani kell, vagyis processzuális szabályt is tartalmaz. Szalay a javaslatról szóló Pesti Hírlapban megjelent cikksorozatában ezt jelöli meg olyan elemként, amelyet nem vesznek át Feuerbach bűnösségi koncepciójából.⁷⁹ A rendelkezés előképei az 1841. évi hannoveri büntető törvénykönyv 42. artikulusa mellett a porosz kodifikációs kísérletek⁸⁰ lehetnek, de szövegszerű egyezés nincs.

1. Szándékosság

A javaslat megszövegezői igen sajátosan járnak el a szándékossággal kapcsolatban, ugyanis a 39. §-ban nem definiálják, hanem csak azt szögezik le, hogy minden olyan bekövetkezett eredményre vonatkozóan megállapítandó a szándékosság, amely az elkövető „célzatában volt”. Ennek ellenére az egykori és a későbbi szakirodalomban is elter-

⁷⁵ BEKSICS 1877, 470. p.; VARGA 1980, 77. p.

⁷⁶ Példa erre a büntetési rendszer kapcsán: BATÓ 2010, 171–173. p.; MEZEY BARNÁ: *A fenyítőházak forradalma. A modern büntetés-végrehajtás alapvetése Európában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012, 322–323. pp.

⁷⁷ MITTERMAIER, CARL J. A.: *Strafgesetzgebung in ihrer Fortbildung II*. Karl Winter, Heidelberg, 1843 (1843a), 243. p.; MITTERMAIER, [CARL JOSEPH ANTON]: *A magyar büntető törvénykönyvi javallatról*. Heckenast Gusztáv, Pest, 1843 (1843b), 35. p.

⁷⁸ KAUTZ 1873, 71. p.; ANGYAL 1920, 346. p.; BALOGH 1996, 197. p.; BALOGH 1997, 482. p.

⁷⁹ MITTERMAIER 1843a, 222. p.; SZALAY 1847a, 92. p.; EIN ÖSTERREICHISCHER CRIMINALRICHTER: *Bemerkungen über den Entwurf eines Strafgesetzbuches für Ungarn*. Zeitschrift für österreichische Rechtsgelehrsamkeit und politische Gesetzkunde 1847/II, (CRIMINALRICHTER 1847), 445. p.; PAULER TIVADAR: *A porosz büntető törvény fő elveiről*. Magyar Akadémiai Értesítő 1852/4, 216. p.; PAULER 1864, 81. p.; ANTALFI 1864, 202. p.; WERNER 1879a, 1. p.; LÖW 1880a, 497. p.; BATTLAY IMRE: *A kísérlet. (Adalék a magyar büntető törvénykönyv VI-ik fejezetéhez) VII*. Magyar Igazságügy 1885/24. (1885a), 42. p.; FAYER 1896/I, 162. p.; VISKI 1959, 269. p.

⁸⁰ KAMPTZ 1844, 11. p.; HÄBERLIN 1845, 38. p.; STENGLEIN 1858b, VI, 29. p.; HIPPEL 1908, 464. p.

jed az a nézet, hogy pontos meghatározás szerepel ebben a szakaszban.⁸¹ Egyetlen kortárs értékelő figyelmét kelti csak fel ez a hiányosság, *Oskar Ludwig Friedrich Schwarze* (1816–1886) teszi szóvá ezt a jellegzetességet.⁸² A rendelkezés ebben a megfogalmazásban kizárólag az egyenes szándékot ismeri el, a „célzatában” kifejezés magában foglalja mind a tudati, mind az akarati elemeket. A fejezetben nem is található más szándékosságra utaló meghatározás, nincs nyoma a szándékosság fajainak a javaslat szövegében, így nem is érthető *Finkey* ilyen jellegű megjegyzése.⁸³ *Pauler Tivadar* (1816–1886) szerint a szándékosság osztályozását kifejezetten elveti ezzel a megoldással a választmány.⁸⁴ *Werner* szerint pedig a *dolus generalist* sem ismeri a Deák-féle javaslat.⁸⁵ Nem igazolható az az álláspont sem, hogy a javaslatban a vétkekesség eseteihez sorolva szerepel az eventuais szándék. *Balogh* itt feltehetőleg a 42. § 1. pontjára céloz,⁸⁶ ott azonban csak a „könnyelműleg vagy következeiseivel nem törődve” fordulat szerepel, amely enyhébbnek tűnik az eshetőleges szándék esetében a kortársak által is megkövetelt belenyugváshoz képest. Ezt támasztja alá a 122. §-ban a vétkes vigyázatlanság ezen formájára meghatározott büntetési tétel (3 év), miközben a 113. § szerint a szándékos emberölés büntetése 12 év.⁸⁷ Ez egy olyan komoly eltérés, amely a büntetések arányosságára különösen érzékeny kodifikátorok figyelmét nem kerülné el, így inkább arra lehet következtetni, hogy nem is számolnak ilyen szándékfajtaival.

Egészen más a helyzet a szándékossági fokozatokkal, amelyeknek alkalmazására nemcsak a súlyosabb beszámítás eseteinek példálózó felsorolását tartalmazó 82. § első mondatában szerepel („a büntettet régebben forralta”) utalás.⁸⁸ Az élet és a testi épség elleni cselekményeknél minősítést befolyásoló körülmény a szándékosság fokozata, egész rendszert épít ki a választmány. Egy eléggé összetett és nem is mindig következetes minősítési rendszert hoznak létre (IX–XV. fejezet).⁸⁹ A szándékosság fokozatai itt kapnak szerepet, így az intenzitás alapján meg kell különböztetni az „előre meggondolt”,⁹⁰ a „szándékosan” és az „indulatos felgerjedésben”⁹¹ elkövetett ölési vagy testi sértési cselekményeket.

⁸¹ MITTERMAIER 1843b, 6. p.; SCHWARZE, LUDWIG F. O.: *Entwurf eines Strafgesetzbuchs für Königreich Ungarn und die damitverbundenen Theile. Durch eine Reichsdeputation in den Jahren 1841–1843. ausgearbeitet. Aus dem ungarischen Originaltexte übertragen. 2 Thle. Leipzig, Froberg, 1843. 183 u. 138 S gr. 8. (geh. 1 2/3 Thlr.)* Kritische Jahrbücher für Deutsche Rechtswissenschaft (7) 1843, 900. p.; PAULER 1852, 216. p.; ANTALFI 1864, 202–203. pp.; PAULER 1864, 80, 84. pp.; KAUTZ 1873, 192. p.; WERNER 1879a, 1. p.; LÖW 1880a, 497, 498. pp.; FAYER LÁSZLÓ: *A büntetőjog története*. Jogtudományi Közlöny (29) 1894, 242. p.; FAYER 1895, 39, 255. pp.; FINKEY 1900, 63. p.; FAYER 1905a, 55, 316. pp.; VARGA 1980. p.; 77. p.; BALOGH 1996, 197. p.; BALOGH 1997, 482. p.; BALOGH 1998, 137. p.; BALOGH ELEMÉR: *Strafgesetzentwürfe als Ergebnisse der Kodifikationstätigkeit deputationum regnicolarum (1790–1843)*. In: BALOGH ELEMÉR: *Die ungarische Strafrechtskodifikation im 19. Jahrhundert*. LIT, Berlin, 2010, 14. p.

⁸² SCHWARZE 1843, 909. p.

⁸³ FINKEY 1900, 67. p.

⁸⁴ PAULER 1864, 80, 84. pp.

⁸⁵ WERNER 1879d, 408. p.

⁸⁶ BALOGH 1996, 197. p.; BALOGH 1997, 482. p.; BALOGH 1998, 137. p.; BALOGH 2010, 14. p.

⁸⁷ *Javaslat* 1843, 32–33. pp.

⁸⁸ *Javaslat* 1843, 26. p.

⁸⁹ BATÓ 2012, 76–80. pp.

⁹⁰ FINKEY 1900, 72–73. pp.

⁹¹ BATTLAY 1885a, 43. p.

Az első kategória a legsúlyosabb, így gyilkosság esetében „szándékosan és előre meggondolt eltökéléssel” fosztja meg életétől az elkövető a passzív alanyt (108. §), azonban a 109. § ezt azonnal relativizálja, mivel lényegtelen „azon körülmény, hogy a tettes előre meggondolt eltökélését indultatos felgerjedésében hajtotta végre”.⁹² Ezt a szándékossági fokot a testi sértésnél is érvényesítik, feltétel, hogy „nem gyilkossági célzattal” követi el a cselekményt (151. §) az elkövető.⁹³ Ebbe a csoportba tartozik az amúgy a rokongyilkossághoz képest privilegizált eset, a csecsemőgyilkosság (131. §) azon változata, ahol „a tettet a szülés előtt határozta el magában” feltétel szerepel.⁹⁴ Hasonlóan ide sorolható a 152. §-ban szereplő „azon előre kitűzött célzattal” megjelölés is.⁹⁵

A verekedés elnevezés alatt összefoglalt bűncselekmény-komplexumnál az előre meggondolás kiegészül a „reá készülve” fordulattal is (172. §).⁹⁶

A jelző nélküli „szándékosan” meghatározás a csecsemőgyilkosság enyhébb változatában fordul elő, itt az anya a szülés után határozza el magát a gyermeke megölésére.⁹⁷

A legenyhébb változat a szándékos emberölésnél valósul meg, ha az elkövető „nem előre meggondolva, hanem indultatos felgerjedésében tökéltette el magát arra, hogy mást életétől megfossson, s indultatos eltökélését azon felgerjedésben tüstént végre is hajtotta” (112. §).⁹⁸ Ennek megvan a testi sértésre vonatkozó párja is (153. §), de feltűnik az „indulatban elhatározott” fordulat is (154. §, 159. §).⁹⁹ A jogalkotó igen furcsa módon nem a büntetési tételt határozza meg, hanem visszaül a szándékos emberölésre a nem az anya által elkövetett és az anya halálával járó magzatelhajtás esetén,¹⁰⁰ pedig itt ki-zárt az indultatos felgerjedés, tehát ez egyértelműen legiszlációs hiba.

Több olyan megfogalmazás is bekerül a javaslatba, amely nem szándékossági fokozat, de a szándékosság megjelölésére szolgál, így a méreggel elkövetett ölési cselekményt csak „gyilkossági célzattal” lehet elkövetni.¹⁰¹ A magzatelhajtásnál feltűnik egy ebbe a rend-

⁹² *Javaslat* 1843, 31. p.; HEIBLER, MORIZ: *Entwurf eines Strafgesetzbuches für das Königreich Ungarn und die damit verbundenen Theile, durch eine Reichstags-Deputation in den Jahren 1841–1843 ausgearbeitet. Aus dem ungarischen Originaltexte übersetzt. Leipzig 1843, bei Adolph Frohberger. Zeitschrift für österreichische Rechtsgelehrsamkeit und politische Gesetzkunde*. 1844, III, 49. p.; EIN ÖSTERREICHISCHER CRIMINALRICHTER: *Bemerkungen über den Entwurf eines Strafgesetzbuches für Ungarn II. Oesterreichische Zeitschrift für Rechts- und Staatsswissenschaft* 1848, (CRIMINALRICHTER 1848), 354–357. pp.; MITTERMAIER 1843a, 224. p.; MITTERMAIER 1843b, 9–10, 23, 28. pp.; PAULER 1865, 121–122, 125. pp.; KÖRÖSI 1872b, 210, 211, 215. pp.; KAUTZ 1873, 304, 309. pp.; LÖW 1880b, 408. p.; BATTLAY 1885a, 43. p.; FAYER 1896/I, 173. p.; FAYER 1900, 66–67, 236–237. pp.; FINKEY 1900, 72–73. pp.; BALOGH 1997, 483. p.; BALOGH 1998, 139. p.; BALOGH 2010, 16. p.

⁹³ *Javaslat* 1843, 38. p.; HEIBLER 1844, 50. p.; CRIMINALRICHTER 1848, 362–363. pp.; MITTERMAIER 1843a, 225. p.; MITTERMAIER 1843b, 11, 23, 33, 35. pp.; PAULER 1865, 164, 166. pp.; KÖRÖSI 1872, 230–231. pp.; KAUTZ 1873, 325. p.; BALOGH 1996, 199. p.; BALOGH 1998, 140. p.; BALOGH 2010, 17. p.

⁹⁴ *Javaslat* 1843, 34. p.

⁹⁵ *Javaslat* 1843, 38. p.

⁹⁶ *Javaslat* 1843, 42. p.

⁹⁷ *Javaslat* 1843, 34. p. 131. §, 133. §.

⁹⁸ *Javaslat* 1843, 32. p.; HEIBLER 1844, 49. p.; CRIMINALRICHTER 1848, 354–357. pp.; MITTERMAIER 1843a, 224. p.; MITTERMAIER 1843b, 4, 9–10, 35. pp.; PAULER 1865, 135–136. pp.; KAUTZ 1873, 311. p.; BATTLAY 1885a, 43. p.; FAYER 1896/I, 173. p.; FAYER 1900, 236, 237. pp.; FINKEY 1900, 73. p.; BALOGH 1996, 199. p.; BALOGH 1997, 483. p.; BALOGH 1998, 139. p.; BALOGH 2010, 16. p.

⁹⁹ *Javaslat* 1843, 39–40. pp.

¹⁰⁰ *Javaslat* 1843, 37. p.

¹⁰¹ *Javaslat* 1843, 33. p. 119. §.

szerbe be nem sorolható alakzat is, ha az anya az elkövető „tudva és rossz célzattal” (139. §), a bűnségd „tudva és szándékosan” (140. §) valósítja meg az elkövetési magatartást.¹⁰²

A 40. §-ban az elvétésre vonatkozó rendelkezések szerepelnek, a véletlen vagy tévedésből más személyt vagy tárgyat érő elkövetési magatartás eredményét szándékosnak tekintik, de csak arra kiterjedően, amelyre az elkövető eredeti szándéka kiterjedt.¹⁰³

2. Gondatlanság

A javaslat vétkes vigyázatlanságnak (41. §) nevezi azt a bűnösségi alakzatot, amelynél az elkövető „épen nem szándéklott, de köztapasztalásánál vagy különös tárgy ismereténél fogva előreláthatott s kikerülhetett volna”, és így jogsértés származik belőle. A gondatlanság azonban csak a különös részben meghatározott bűncselekményeknél külön megjelölt esetekben büntethető.¹⁰⁴ A javaslat szerkesztői számára itt az 1838-as százsz (32. art.), az 1840-es braunschweigi (29. §) és az 1841-es hesseni (57. art.) törvények, valamint a porosz javaslatok kínálnak mintát.¹⁰⁵ A szándékossággal ellentétben a gondatlanság különféle változatait az általános részben részletesen szabályozzák, így megjelennek keverve a fajai¹⁰⁶ és a fokozatai¹⁰⁷ is. A 42-43. § a korábbiaktól eltérően *Feuerbachot* és az 1813. évi bajor kódexet követi, de közvetlen előképe sokkal inkább az 1840-es hannoveri büntető törvénykönyv: a 48. § 1-5. pontjának szinte szó szerinti megfelelője a Deák-féle javaslat 42. § 1-5. pontjában található, ahogy a hannoveri 49. § 1. pontja és a magyar javaslat 43. §-a is egy fogalmi elemtől eltekintve azonos.¹⁰⁸

A 42. §-ban az a hét meghatározás szerepel, amely „súlyosan vétkessé teszi a vigyázatlanságot”. Az 1. pontban a gondatlanság minőségére figyelemmel tekintik súlyosabbnak az elkövető magatartását, mivel „lehető veszélyességét belátta ugyan, de azt könnyelműleg vagy következtéseivel nem törődve, mégis elkövette.” Ez a gondatlanság fajai közé tartozó tudatos változat (*luxuria*), de a jogalkotó nem különíti el a többi esettől és nem használ eltérő kifejezést sem.¹⁰⁹

A súlyos vétkes vigyázatlanság harmadik esete a gondatlan elkövetést megelőző foglalkozási szabályszegést fedi le. Az 5. pont szerint ide tartozik az is, ha az elkövető hivatása, ál-

¹⁰² *Javaslat* 1843, 37. p.

¹⁰³ *Javaslat* 1843, 19. p.; SCHWARZE 1843, 909. p.; CRIMINALRICHTER 1847, 445. p.; FINKEY 1899b, 73. p.

¹⁰⁴ *Javaslat* 1843, 19. p.; MITTEMAIER 1843a, 222. p.; MITTERMAIER 1843b, 6. p.; SCHWARZE 1843, 900–902. pp.; HEIBLER 1844, 47. p.; PAULER 1852, 216. p.; ANTALFI 1864, 203. p.; PAULER 1864, 80, 85. pp.; KÖRÖSI 1872b, 64–65. pp.; KAUTZ 1873, 74–75, 193. pp.; SCHNIERER 1873, 140–142. pp.; WERNER 1879c, 285, 297, 303. pp.; LÖW 1880a, 497, 500, 524–525. pp.; LÖW 1880b, 502. p.; FAYER 1895, 255. p.; FAYER 1896/I, 162. p.; FINKEY 1899a, 719, 722–726. pp.; FAYER 1905a, 316. p.; BÓLYA 1964, 245. p.; BÉKÉS 1974, 125–126. pp.; VARGA 1980, 77. p.; BALOGH 1996, 197. p.; BALOGH 1997, 482. p.; BALOGH 1998, 137. p.; BALOGH 2010, 14. p.

¹⁰⁵ HÄBERLIN 1845, 38, 45. pp.; STENGLEIN 1858a, III, 39; STENGLEIN 1858a, V, 25. p.; STENGLEIN 1858b, VII, 44–45. pp.; HIPPEL 1908, 470, 479. pp.

¹⁰⁶ WERNER 1879c, 301. p.; FINKEY 1899a, 723–724. pp.; BÉKÉS 1974, 125–126. pp.

¹⁰⁷ PAULER 1852, 216. p.; PAULER 1864, 87–88. pp.; WERNER 1879c, 303. p.; FINKEY 1899a, 719, 722, 724. pp.; BÉKÉS 1974, 125–126. pp.

¹⁰⁸ *Javaslat* 1843, 19. p.; STENGLEIN 1858b, VI, 31–33. pp.

¹⁰⁹ *Javaslat* 1843, 19. p.; WERNER 1879c, 301. p.; FINKEY 1899a, 723. p.; BÉKÉS 1974, 125–126. pp.; BALOGH 1996, 197. p.; BALOGH 1997, 482. p.; BALOGH 1998, 137. p.; BALOGH 2010, 14. p.

lapota vagy egyéb viszonyai miatt „különös gondosságra és megfontolásra lett volna köteles.” A megelőző figyelmeztetés is súlyossá minősíti a vétkes vigyázatlanságot (7. pont), csakúgy, mint az a körülmény, hogy az elkövető olyan körülmények között részegedett meg, amikor a figyelmét különösen megkívánták.¹¹⁰ Ez az esetsorozat nem illik be a fokok és fajok rendszerébe, ugyanis azon kívüli szempontot vesznek figyelembe, de a javaslat összeállítói ezeknek a körülményeknek az értékelését nem bízzák a bíróra.

A 42. § 2. és a 4. pont viszont egyértelműen a figyelmetlenség (*negligentia*) eseteit fedi le, az elkövető vagy a körülmények veszélyességéből (2. pont) vagy különös tárgyismereténél fogva könnyen beláthatta (4. pont) és az utóbbi esetben el is háríthatta volna az eredményt.¹¹¹

A különös részben az egyes bűncselekményeknél visszautalással határozzák meg a külön büntetési tételt, de nem választják el a pontokat, így csak a 42. §-ra irányítják vissza a jogalkalmazót. A 122. §-ban is így tesznek, tehát a „nem szándékosan, hanem egyedül vétkes vigyázatlanságból fosztott meg valakit az életétől” elkövetési magatartást kifejtő elkövető három év rabságig büntethető. Az orvos foglalkozási szabályszegése következtében bekövetkező halálos eredménynél pedig közvetetten – a 122. §-ra utalva – alkalmazni rendelik a 42. § szabályait (124. §).¹¹² A testi sértésnél viszont már nem az adott szakaszra utalnak vissza, hanem nevesítik a súlyosabb vétkes vigyázatlanságot (155. §).¹¹³

A fentiek alapján megállapítható, hogy a jogalkotó ténylegesen nem tesz különbséget a gondatlanság fajai (minősége) között, azonos büntetési tétellel fenyegeti mind a tudatos gondatlanságot, mind a hanyagságot.

Ezzel szemben „kevésbé vétkes a vigyázatlanság”, ha csak távoli kapcsolatban állt az elkövetési magatartás a bekövetkezett eredménnyel (43. §).¹¹⁴

A vétkes vigyázatlanságból elkövetett emberölés tényállásában (122. §) csupán visszautaltak a 43. §-ra és így határozták meg a legfeljebb 3 hónap fogságot. A közvetett visszautalás az orvosi beavatkozás következtében beálló halálos eredmény esetén (124. §) itt is működik.¹¹⁵ A testi sértésnél viszont már nemcsak az adott szakaszra utalnak vissza, hanem meg is jelölik az enyhébb gondatlansági fokozatot (155. §).¹¹⁶

Egyes bűncselekmények esetén viszont a javaslat nem teszi meg a megkülönböztetést, a 138. § a) pontjában a szükségtelenül fegyverhasználatot elrendelő parancsnok felelősségénél visszautal a vétkes vigyázatlanságból elkövetett emberölésre, de nem jelöl meg konkrét szakaszt, így a 122. § is alkalmazhatónak tűnik, de valószínűbb a 123. §.¹¹⁷ Ebben az esetben a mind a súlyos (42. §), mind a kevésbé vétkes vigyázatlansággal (43. §) is megvalósítható a cselekmény. Nem egyértelmű azonban a verekedésre vonatkozó rendelkezések között a 166. § megfogalmazása, hogy ha az elhunyt sértettnek sérülést okozók személye megállapíthatatlan, akkor vétkes vigyázatlanságból elkövetett emberölést kell megállapítani a verekedés

¹¹⁰ *Javaslat* 1843, 19. p.

¹¹¹ *Javaslat* 1843, 19. p.; FINKEY 1899a, 724. p.

¹¹² *Javaslat* 1843, 33. p.; PAULER 1865, 140. p.; KÖRÖSI 1872b, 217. pp.; KAUTZ 1873, 312. p.; BALOGH 1998, 140. p.; BALOGH 2010, 17. p.

¹¹³ *Javaslat* 1843, 39. p.

¹¹⁴ *Javaslat* 1843, 19. p.

¹¹⁵ *Javaslat* 1843, 33. p.; PAULER 1865, 140. p.; KÖRÖSI 1872b, 217. p.; KAUTZ 1873, 312. p.; BALOGH 1998, 140. p.; BALOGH 2010, 17. p.

¹¹⁶ *Javaslat* 1843, 39. p.

¹¹⁷ *Javaslat* 1843, 35. p.

összes résztvevője terhére. Itt inkább a szándékos elemeket is tartalmazó 123. § jöhet szóba, mint a tisztán gondatlan 122. §. Tekintettel arra, hogy itt egy vélelemmel megfordítja a jogalkotó a bizonyítási terhet – hiszen nem lehet az egyéni felelősséget megállapítani – kizárt a 42. § és a 43. § közötti választás. Nem lehet arra bizonyítást felvenni, hogy a vétkes vigyázatlanság melyik formáját valósította meg az elkövető, hiszen az okozati összefüggés is csak vélelmezett.¹¹⁸ Szerencsésebb volna legalább ennél a két rendelkezésnél külön büntetési tételt megállapítani, mint egy bizonytalan és – rendszertani értelmezés szerint – abszurd eredményre vezető általános visszautalást alkalmazni.

A vétkes vigyázatlanságból elkövetett sértés kizárólagosan a sértett, vagy ha ő nem képes rá, akkor hozzátartozója panaszára vehető közkereset alá.¹¹⁹

3. A *praeterintencionalis cselekmények* besorolása

Az 1843. évi javaslat bűnösségi koncepciója szempontjából a legösszetettebb kérdés a szándékon túli eredmény besorolása, ugyanis az általános részben meghatározott szabályok és a különös rész egyes rendelkezései különböző megoldásokat kínálnak.

A 44. § szerint, ha az elkövető magatartásának „eredménye súlyosabb, mint a mit a cselekvő célba vett”, a célzatában levő tette nézve szándékosságot, a szándékan kívüli eredményre nézve pedig vétkes vigyázatlanságot kell beszámítani.¹²⁰ Ez a szövegezés tehát halmazatként kezeli ezt a problémát,¹²¹ ahogy az 1839-es badeni (91. §), az 1836-os (47. §) és 1839-es (65. §) porosz javaslatok és az 1841. évi hesseni törvénykönyv (61. art.).¹²² Későbbi szerző szerint ez nem jó megoldás, mert szerinte így két cselekményt kell a bírónak megállapítania.¹²³ A kortársak és a későbbi elemzők a *culpa dolo determinata* vagy a *culpa dolo mixta* törvényi definícióját látják benne, vagy a gonosz szándékkal határos gondatlanságot.¹²⁴ A normaszöveg nem tesz különbséget aszerint, hogy egynemű-e a szándékolt és a bekövetkezett eredmény (halált okozó testi sértés) vagy különmemű (erőszakos közösülés közben halál okozása).

A javaslat vétkes vigyázatlanságból elkövetett ölés kategóriájába nemcsak a tisztán gondatlan alakzatokat lefedő 122. §, hanem a 123. §-ban szabályozott esetek is beletartoznak. Az elkövető a sértettet úgy fosztja meg életétől, hogy „gyilkolási vagy emberölési célzat nélkül, de szándékosan” sérti vagy kínozza meg. Az első fordulatban előre meggondoltan követi a tettes, ezért legfeljebb 8 év rabságot szabhat ki a bíróság, a második fordulat szerint indulatos felgerjedésben bántalmazta az áldozatot, ezért maximum 4 év rabságra lehet büntetni.¹²⁵ A normaszöveg ugyan nem tartalmazza, hogy a sértett halá-

¹¹⁸ *Javaslat* 1843, 41. p.

¹¹⁹ *Javaslat* 1843, 39. p.

¹²⁰ *Javaslat* 1843, 19. p.; HEIBLER 1844, 47. p.; VARGA 1980, 80–81. pp.

¹²¹ FINKEY 1899a, 726. p.

¹²² *Baden* 1839, 27. p.; KAMPTZ 1844, 8, 11. pp.; STENGLEIN 1858b, VII, 45. p.; HEIMBACH 1861, 586. p.; HIPPEL 1908, 470, 476. pp.

¹²³ WERNER 1879d, 407–408. pp.

¹²⁴ SCHWARZE 1843, 910. p.; PAULER 1852, 216. p.; PAULER 1864, 89. p.; WERNER 1879d, 407–408. pp.; FINKEY 1899a, 719, 726. pp.

¹²⁵ *Javaslat* 1843, 33. p.; BALOGH 1996, 199. p.; BALOGH 1997, 484. p.; BALOGH 1998, 140. p.; BALOGH 2010, 17. p.

lára a tettesnek kiterjed a gondatlansága, de a 37. § (bűnösségi elv), valamint a 44. § rendelkezései és a büntetések arányai miatt feltételezhető, hogy erről van szó, ezt erősíti *Pauler* álláspontja is.¹²⁶ *Iff. Bólya Lajos* szerint az 1843-as javaslat így a praeterintencionális cselekmények alapmodelljének a gondatlanságot tekinti,¹²⁷ ez a halált okozó testi sértés elnevezését illetően igaz is.

Azonban a javaslat nem követi konzekvensen az 44. §-ban lefektetett elveket sem, hiszen a magzatelhajtás minősített esetében (143. §) egyértelműen „szándékos emberölő”-ként felel a tettes. Vagyis szándékos emberölésnek minősíti, holott a tényállás többi eleme alapján nem lehetséges az anya halálára irányuló szándék, és az indulatos felferjedés nem is lenne értelmezhető, a gondatlanság viszont tipikusan előfordul.¹²⁸ Ha a nő „az erőszakos közösködésnek vagy kísérletnek következtében életét veszítette” (204. §), akkor a tettest gyilkosként kell elítélni.¹²⁹ Tehát a javaslat összeállítói a halálos eredménnyel járó nem ölési cselekmények esetén külön összefoglalt bűncselekményeket konstruálnak, pontosabban az élet elleni cselekményekre utaltak vissza, miközben rendelkezésre állt a szabály, hogy a szándékos elemért a szándékos bűncselekményt a gondatlan elemért pedig vétkes vigyázatlanságot kell megállapítani. A javaslatot elemző szakirodalom jelentős része nem is észleli a problémát, sőt a gondatlanságról szóló egyetlen monográfiában sem merül fel, holott *Békés Imre* (1930-2010) korábban foglalkozik a *culpa dolo determinata* problémakörével.¹³⁰ Hasonló törvényszerkesztési hiba észlelhető az 1845. évi badeni büntető törvénykönyvben (103. §, 212. §), amely változtatlanul örökíti át a Deák-féle javaslat szerkesztői által ismert és követendőnek tartott 1839-es javaslat rendelkezéseit (91. §, 192. §).¹³¹

A verekedés szabályai között a 165. §-ban a 123. §-ra utalnak vissza, ha az okozott sérülések együttesen vezetnek halálhoz. Itt teljesen indokolt az alkalmazása, a 166. §-ban viszont csak vétkes vigyázatlanság kifejezés szerepel ott, ahol nem derül ki a sérülést okozók személye.¹³² Mivel itt vélelmezett az okozati összefüggés az elkövetési magatartás és a halált okozó sérülések között, nem magyarázható, hogy ilyen visszautalással oldják meg a büntetési tétel meghatározását. A 138. §-ban a lázadás alkalmával a helyszíni parancsnok a fegyverek alkalmazására adott utasítása miatt bekövetkező halálesetekért vétkes vigyázatlanságból elkövetett ölés címén felel, de nem lehet megállapítani, hogy a jogalkotó melyik bűnösségi alakzatot érti alatta.¹³³

A 129. § alapján a 123. §-ban szabályozott vétkes vigyázatlanságból elkövetett emberölés közelebb áll a szándékos emberöléshez, ugyanis azzal együtt a közhivatalvesz-

¹²⁶ PAULER 1864, 137–138. pp.

¹²⁷ BÓLYA 1964, 245. p.

¹²⁸ *Javaslat* 1843, 37. p.

¹²⁹ *Javaslat* 1843, 47. p.

¹³⁰ BÉKÉS 1974, 121–124, 127–128, 131, 138, 147–148. pp.

¹³¹ *Baden* 1839, 27, 59–60. pp.; VIII. *Strafgesetzbuch für das Großherzogthum Baden vom 6. März 1845*. In: STENGLEIN, MELCHIOR (szerk.): *Sammlung der deutschen Strafgesetzbücher I*. Verlag von Christian Kaiser, München, 1858, 44, 74. pp.; LÖFFLER 1895, 260–261. pp.

¹³² *Javaslat* 1843, 41. p.; PAULER 1865, 143–144. pp.; KÖRÖSI 1872b, 218. p.; KAUTZ 1873, 314. p.; FAYER 1905b, 236. p.; BALOGH 1997, 484. p.; BALOGH 1996, 199–200. pp.; BALOGH 1998, 140. p.; BALOGH 2010, 17. p.

¹³³ *Javaslat* 1843, 35. p.

tés büntetés fakultatív eseteit képezik, míg a gyilkosság kötelező eset,¹³⁴ a vétkes vigyázatlanlanságból elkövetett emberölés 122. §-ban szabályozott változatánál és a testi sértésnél pedig nem szerepel ez a büntetés.

A szándékon túli eredmény megítélésével kapcsolatban fontos, hogy az 1843. évi javaslat elfogadja az ún. kritikus napok elméletét, amely az okozati összefüggést érintő bizonyítási fikció. A 116. § szerint ugyanis csak akkor bevégzett gyilkosság vagy szándékos emberölés az adott cselekmény, ha a halálos eredmény 30 napon belül beáll, itt kizárt minden ellenbizonyítás, sőt ez feltűnik a 118. §-ban a teljes kísérletnél is.¹³⁵ Mind a kortársak, mind a későbbi értékelők egyértelműen rossz megoldásnak minősítik ezt a szabályozást, hiszen nem illeszkedik sem az élettapasztalatokhoz, sem a törvényszéki orvostan eredményeihez.¹³⁶ Ennél is furcsább viszont a vétkes vigyázatlanlanságból elkövetett emberölésnél történő előírása (126. §).¹³⁷ A 122. § esetén a 30 napon túl bekövetkezett halál visszaminősíti vétkes vigyázatlanlanságból elkövetett testi sértéssé, amely csak panaszra üldözendő. A 123. § esetében a halálos eredmény minősítene a szándékos testi sértést vétkes vigyázatlanlanságból elkövetett emberöléssé, de ha 30 napon túl hal meg a sértett, akkor visszaminősül testi sértéssé. A jogalkotó nyilván nem vétkes vigyázatlanlansághoz kívánja tenni, de erre nincs egyértelmű rendelkezés. A szándékos testi sértéssé történő minősítésnél viszont a büntetési tételben nem nyer értékelést, hogy a sértésnek vagy valamilyen belőle közvetlenül származó ok „következésében” végül halálos eredmény áll be. Ez egy kriminálpolitikai is helytelen megoldás.

4. Az 1843. évi javaslat bűnösségi koncepciója

A fentiek alapján az 1843. évi javaslat lefekteti a bűnösségi elvet, kizárja a szándékoság előfeltételezését, valamint mind a két bűnösségi alapkategóriát ismeri, nem létesít átmenetet. A szándékoság kvalitatív megkülönböztetései közül csak az egyenes szándékot tartalmazza, ezt az általános részben viszont nem definiálja. Mennyiségi szempontból a különös részben három fokot lehet megkülönböztetni: az előre meggondolt, a szándékos és az indulatos felgerjedésben elkövetettek azonosíthatóak az élet- és testi épség elleni cselekmények szabályai között. A gondatlanságot az általános részben definiálja, valamint súlyosabban vétkes és kevésbé vétkes változatokra osztja, az előbbi a tudatos gondatlanság és a negligencia típuseseteit is magában foglalja, tehát nem minőségi az elkülönítés alapja. A kvantitatív felosztásra utal viszont a kevésbé vétkes kategória definíciója. A praeterintencionális cselekményekre az általános részben halmazati szabályt állít fel, a különös részben ennek viszont nyoma sincs. A vétkes vigyázatlanlanság az emberölésnél két minőségi kategóriára bontható, a tiszta gondatlan és a szándékoság által meghatározott gondatlan bűnösséget illeti a javaslat ezzel az összefoglaló elneve-

¹³⁴ *Javaslat* 1843, 41. p.

¹³⁵ *Javaslat* 1843, 32. p.

¹³⁶ MITTERMAIER 1843b, 10–11, 30. pp.; MITTERMAIER 1843b, 224–225. pp.; PAULER 1865, 125. p.; BATTLAY IMRE: *A kísérlet. (Adalék a magyar büntető törvénykönyv IV-ik fejezetéhez)* XI. Magyar Igazságügy 1885/24, 383–384. pp.; KÖRÖSI 1872b, 210–211, 217. pp.; KAUTZ 1873, 303, 325. pp.; SCHNIERER 1876, 8. p.; FAYER 1896/I, 174. p.

¹³⁷ *JAVASLAT* 1843, 34. p.

zéssel. Meg lehet kockáztatni a feltevést, hogy ez komplikált és esetenként következtelen rendszer a napi jogalkalmazásban nem működne zökkenőmentesen. Az 1843. évi javaslat szakít a korábbi szöveg hagyománnyal és a Habsburg Birodalomból jövő mintákkal, egyértelműen német orientáció figyelhető meg. Követi *Feuerbach* koncepcióját, de a megfelelő korrekciókkal, így inkább az 1830-as években induló német kodifikációs hullámból választanak elemeket a javaslat összeállítói. Az „a la carte” jogalkotási technika eredménye az, hogy a praeterintencionális bűncselekmények szabályozása korszerű, de ellentmondásokkal terhelt lesz. Megfigyelhető egyaránt az eredeti – gondatlanságnak tekintett – *culpa dolo determinata* egy összefoglalt tényállásban (123. §) és a halmazatként értelmezés is (44. §).

SZILVIA BATÓ

DIE PRÄTERINTENTIONALITÄT IM VORSCHLAG 1843

(Zusammenfassung)

Im Laufe der 18-19. Jahrhunderten beschäftigten sich die Strafrechtsexperten sehr intensiv mit der Typologie der qualitativen Schuldarten und quantitativen Schuldgraden, diese Vorsatz- und Fahrlässigkeitstypen erschienen auch in der Gesetzgebung. Parallel entwickelten sich sechs verschiedene strafrechtswissenschaftlichen „Antworten“ auf die Präterintentionalität: *dolus indirectus* (z.B. Carpzov, öStGB 1803), *culpa dolo determinata* (z.B. Feuerbach, bairisches StGB 1813), Konkurrenz (z.B. Feuerbach, hessisches StGB 1841), Mittelstufe zwischen den Dolus und Culpa (z.B. Köstlin), objektive Verantwortlichkeit (z.B. dStGB 1871, GA Nr. V von 1878) und Anerkennung der Schuldprinzip (z.B. erfolgsqualifizierte Delikte, § 18 Nr. G V von 1961). Der Vorschlag 1843 bedeutete eine Paradigmenveränderung: die Vorbilder der Regelung der Zurechnung waren die deutschen Kodifikationsprodukte und Strafrechtswissenschaft. Die Verfasser adaptierten Feuerbachs Konzeption mit wichtige Korrekturen (Abweisung der *praesumptio doli*). Im AT kam Vorsatz ohne Definition vor, im BT bei den Tatbeständen gegen das Leben waren der vorbedachte Vorsatz, der Vorsatz und der Straftat im Affekt. Neben der Definition der Fahrlässigkeit schrieb die Kommission nach hannoverschem Beispiel vor, nach welchen Kriterien der Richter gröbere oder geringere Fahrlässigkeit bestimmen soll. Für die Präterintentionalität existierte im AT Konkurrenz und im BT *culpa dolo determinata*, so war die Regelung inkonsequent.

HEKA LÁSZLÓ*

Khuen-Héderváry Károly horvát bán és magyar miniszterelnök a horvátok szemében

Bevezetés

Khuen-Héderváry Károly gróf magyar államférfi nemcsak a magyar, hanem a horvát történelem, valamint az alkotmány- és jogtörténet egyik legnevesebb és egyben legvitatottabb személye, akinek megítélése már több mint száz éven keresztül nem változott. Mondhatni a horvát historiográfia a mai napig ismételteti a 19. századi délszláv mozgalom idején kialakult lesújtó véleményt a bánról, amelyet nemcsak a többi egykori magyarországi nemzetiség szakirodalom, hanem részben a korabeli magyar ellenzék is átvett. Khuen-Héderváry Károly gróf a legmagasabb pozícionált horvátországi politikus, aki húsz évig tartó (1883–1903) bánágát követően két ízben (1903. június 27–1903. november 3. és 1910. január 17. – 1912. április 22.) magyar miniszterelnöki tisztséget is betöltött.

Jóllehet benne az állami közösségben élő két nemzet államférfit tisztelhetett, mégis elenyésző számú tanulmány, illetve kötet jelent meg róla. Elődjétől, Jellasich Józseftől (Josip Jellačić) eltérően – akinek a horvát történelemtudomány csak az erényeit örököltette meg – Khuen-Héderváry grófról a horvátok csupán negatív jelszóval emlékeznek. Őt tartják a nemzeti érzelmek és az államiság megfojtójának, a magyarosítás és az autokratikus politizálás jelképének. Aligha található horvát ember, aki nem hallott volna gróf Khuen-Héderváryról, de rendszerint nem tud róla semmi mást, mint néhány sztereotípiát, amelyet a tankönyvekben is lassan egy évszázada ismételtetnek: hogy idegen ember volt, a magyar kormány és az osztrák császár bizalmasa, aki horvátellenes politikát folytatott, és ennek érdekében a horvátországi szerbekre támaszkodva kormányozta Horvátországot. Ezen állítások nem igazán felelnek meg a történelmi tényeknek, hiszen a gyermekkorát Horvátországban töltötte (lehetséges, hogy ott is született) a családi birtokán, a jogi tanulmányait is Zágrábban kezdte, majd bánként húsz évig ott ténykedett. Tehát semmiképpen sem lehetett neki Horvátország idegen ország. Bánként mindenneklőtt a horvát-magyar kiegyezést szem előtt tartva irányította az országot. Kormányzása alatt az ország gazdaságilag és kulturálisan fejlődött, az igazságszolgáltatás és a közigazgatás pedig stabil alapokon nyugodott.

---

* egyetemi docens, SZTE ÁJK Összehasonlító Jogi Intézet.

Jelen tanulmányban elemezzük a kiegyezés utáni magyar-horvát közjogi viszonyokat, a magyarországi és horvátországi politikai helyzetet, illetve Khuen-Héderváry Károly tevékenységét, és a horvát kérdésről kifejtett álláspontját.

1. Khuen-Héderváry Károly gróf életpályája és annak megítélése

Héderváry gróf dr. Khuen-Héderváry Károly (1849. május 23. – 1918. február 16.) magyar és horvát politikus, államférfi, horvát báni (1883–1903) magyar miniszterelnök volt (1903. június 27. – 1903. november 3. és 1910. január 17. – 1912. április 22.). Mint az utolsó Héderváry gróf (Héder Viczay) örököse a Bélási Khuen családnévhez csatoltatta a Héderváry nevet, így ő lett az első Khuen-Héderváry gróf (1874 óta).

A későbbi bán és miniszterelnök a szlavóniai Nuštarban (magyarul Berzétemonostor vagy Berzétemonostora) fekvő családi birtokon nőtt fel, majd a pécsi és pesti középiskolai tanulmányok után Zágrábban folytatta a jogtudományi stúdiumát. Akkoriban nagy ritkaságnak számított, hogy egy gróf a kis Zágrábban (tizenkétszer kevesebb lakosa volt, mint Budapestnek) járjon egyetemre, nem pedig Bécsben vagy Budapesten.¹ Politikai karrierjét a Szabadelvű Párt tagjaként kezdte 1875-ben, amikor Győr képviselőjeként került az országgyűlésbe. 1882-ben Győr főispánjának nevezték ki, majd egy évvel később az ingadozó horvát báni székbe ült, míg végül két évtizeddel később magyar miniszterelnöknek választották meg. Ez időben (1903-tól) volt még belügyminiszter, a király személye körüli miniszter és horvát–dalmát–szlavón tárca nélküli miniszter is, valamint főrendiházi tag (1906–1910) és Temesvár országgyűlési képviselője (1904–1906). A Szabadelvű Párt feloszlása (1906) után, de még a második miniszterelnöksége (1910) előtt a Nemzeti Munkapárt egyik megalapítója volt. 1915-től az MTA tagja. Budapesten hunyt el 1918. február 16-án. Horvátországban Zágráb és Varasd tiszteletbeli polgárának nyilvánították, és gyermekkori országával haláláig tartotta a kapcsolatot.

1880. szeptember 6-án lépett házasságra Teleki Margit grófnővel (1860–1922), akitől két fia született: Sándor (1881–1946) és ifj. Károly (1888–1960). Mivel a fiai gyermekek hátrahagyása nélkül hunytak el, velük kihalt a család férfi ága.

Khuen-Héderváry gróf életének legnagyobb részét (főleg 1903-ig, amikor Budapestre költözött) Horvátországban töltötte, mégis a horvát historiográfia őt idegenként kezeli, akit Magyarországról küldtek, hogy fékezze meg a horvátok nemzeti óhajait. Érdekes módon mindmáig nem tudni, valójában hol született. Egyes életrajzírók szerint a szlavóniai Nuštarban (magyarul Berzétemonostor vagy Berzétemonostora) látta meg a napvilágot, amíg a többség szerint ez a sziléziai Gräfenberg városának Bad Gräfenberg nevű kerületében történt (ma ez a csehországi Jeseník település *Lázně Jeseník* nevű kerülete). Ezzel kapcsolatosan egyesek azt állítják, hogy a Horvátországban vele rokonszenvezők terjesztették el a hírt, hogy Nuštarban született (ezt ő maga soha nem cáfolta), azzal a céllal, hogy semlegesítsék politikai ellenfeleinek azon állítását, miszerint Khuen-Héderváry idegen ember.

¹ Néha a 19. századi magyar újságokban értetlenkedtek a horvátokon, hogy egyenrangúnak tartják a két fővárost, jóllehet közöttük óriási volt a különbség. Így például 1890-ben Budapesten 486 671 fő élt, Zágrábban pedig 38 742, vagyis kevesebb, mint egyes magyar vidéki városokban. Ekkoriban Szeged 85 569 lelket számlált vagyis több mint kétszer annyi polgárt mint a horvát főváros.

Akik viszont azt tartják, hogy valójában szlavóniai születésű, azt mondják, hogy a másik oldal azért választotta Gräfenberget szülőhelyének, hogy megnyugtassák a magyarokat, mivel Magyarországon 1903-ban bizalmatlanok voltak az új miniszterelnök iránt mint Horvátországból érkező jövevényre.² Mira Kolar Dimitrijević szerint „*Horvátországban évtizedeken keresztül szándékosan titkolták el még azt is, hogy Nuštarban született és tökéletesen beszéli a horvát nyelvet*“.³ Nuštarban születést igazolhatja magának Khuen-Héderváry Károlynak a magyar sajtóban megjelent nyilatkozata, báni kinevezésekor, amikor azt mondta, hogy „*a szülőhelyem ott van, a hazám pedig itt, de mindkettő egy és ugyanaz a haza*“.⁴ Ebből a kijelentésből egyértelmű, hogy nemzetiségét illetően magyarnak vallotta magát (habár Khuen család Tirolból származott), életének java részét Horvátországban és Szlavóniában töltötte. Bánként és később miniszterelnökként legalista és legitimista volt a kiegyezési törvény és a dualista monarchia alapjait lefektető jogszabályok szerint.

Báni kinevezését Horvátországban nagy zavargások és magyarellenes hangulatkeltés előzték meg. Amikor gróf Pejacsevich László (Ladislav Pejačević) lemondott báni tiszteről a két nemzet politizáló rétegei azt találgatták, vajon magyar vagy horvát nemzeti-ségű ember veszi-e át a báni tiszteket. A magyar sajtó nagy figyelemmel kísérte a horvátországi eseményeket, mégpedig általában a címlapra helyezve a Dráván túli híreket, így a *Budapesti Hírlap* az 1883. augusztus 15-iki szerdai (225.) számától kezdve naponta számolt be az ottani eseményekről. Írt a konfliktusokról, valamint a szóban forgó lehetséges személyekről. A magyar kormány részéről a helyzet lecsillapítása miatt sürgössé vált a kérdés megoldása. Az első jelölt Joszypovich Imre volt, akit a minisztertanács „éjszakai ülésén” elfogadott, majd Tisza Kálmán Bécsbe utazott felterjeszteni a javaslatot.⁵ Azonban a báni kinevezés nem zajlott zökkenőmentesen. Amíg tartott a kinevezési eljárás Zágrábban, és Budapesten erősödött az egymással szembeni ellentét, amelyet a sajtó is szított. A *Budapesti Hírlap* kedden, szeptember 4-én közölte *A vérszomjas horvátok* című cikket, majd a nyolc nappal később megjelent írásában a lehetséges báni jelöltek listáját két névre szűkítette, Khuen-Héderváry Károlyra és Josipovich Imrére. Kiemelte, hogy mindketten horvátok, pontosabban horvátországiak, Khuen-Hédervárynak anyagi lehetőségei is engedélyezik, hogy elláthassa ezt a tiszteket, de a lap szerzője szerint mégis jobb lenne, ha ő Győrben maradna nagyspánnak, mert a bánság túl nagy falat számára.⁶ A *Magyarország és a Nagyvilág* című folyóirat Filipovics József báró nevét is megemlítette, mondván, hogy a döntéshozók a válság miatt gondolkodtak egy tábornok esetleges kinevezéséről is, de a báró egészségi okokra hivatkozva nem fogadta el a jelölést. Végül Khuen-Héderváry Károly gróf ültetett a báni székbe.⁷ A *Budapesti Hírlap* szombaton december 1-jén közölte a hírt, mely szerint Tisza miniszterelnök tartva a horvát ellenzékétől – amely ellenezte Khuen-Héderváry kinevezé-

² OSTAJMER, BRANKO: *Khuen – ključna epizoda slavonskog regionalizma*. In: *Slavonija, Baranja i Srijem. Vrela europske civilizacije*, sv. 1, ur. Božo Biškupić, Vesna Kusin, Branka Šulc, Zagreb, 2009. 390–397. pp. 391. p.

³ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, MIRA: *Izidor Kršnjavi i simbolika zagrebačke Zlatne dvorane*. In: *Kolo*, Zagreb, 2013. 5. sz. <http://www.matica.hr/kolo/401/Izidor%20Kr%C5%A1njavi%20i%20simbolika%20zagreba%C4%8Dke%20Zlatne%20dvorane%20>

⁴ POLIĆ, MARTIN: *Ban Dragutin grof Khuen-Héderváry i njegovo doba*. Zagreb, 1901. 10. p.

⁵ *Budapesti Hírlap* 240. szám 5. p.

⁶ *A jövődöbéli bán*. In: *Budapesti Hírlap*, 251. szám. 1883. szeptember 12. 2. p.

⁷ N. N.: GR. KHUEN-HÉDERVÁRY KÁROLY. *Az új horvát bán*. In: *Magyarország és a nagyvilág*. XX. évfolyam, 49. szám Budapest, 1883. december 9. 1–2. pp.

sét – és engedve a bécsi katonai köröknek, tárgyalni kezdett Filipovics (sic!) altábornaggyal, de végül mégis kitarított az első számú jelöltje, Khuen-Héderváry gróf mellett.⁸ A cikkíró szerint azonban Győr nagypánja nem erőskezü kormányzó, amilyenre szükség van, így kinevezése esetén valóban „Tisza Kálmán miniszterelnök fogja Horvátországot kormányozni, Khuen-Héderváry pedig csak helyettese lesz.”⁹

Habár Magyarországon a báni kinevezését túl korainak tartották, mivel a gróf mindössze 34 éves volt, emellett tapasztalatlanak és gyengének is találták ahhoz, hogy irányítsa a forrongó Horvátországot, Zágrábban pedig elnevezték „téli bánnak”, aki csak egy télen fog kormányozni, és nem várja meg a tavaszt, mégis bebizonyosodott, hogy tévedtek. Amikor megszilárdította a hatalmát, máris a horvátok autokratikus módszerekkel kormányzó bánnak titulálták, a magyarok pedig erőskezü embernek, aki „pacifikálta Horvátországot”. Azután Zágrábban bírálták, „mert” Pest embereként magyarosítást folytat”, Budapesten pedig nehezteltek rá, mert „semmit sem tesz, hogy megakadályozza a szlavóniai magyarok asszimilációját”, továbbá, hogy „a horvát államiságot hirdetőivel és a magyar nemzeti eszme ellenzőivel vette magát körül”. Szemére vetették végül azt is, hogy „tudatával Horvátországban egy új délszláv állam keletkezik.” Leginkább Josip Pliverić (1847-1907) személye váltotta ki a magyar politikai körökben és a sajtóban az elégedetlenséget, aki a bán egyik legközelebbi munkatársa lett, Pliverić volt a horvát állami eszme kidolgozója és népszerűsítője. A zágrábi egyetem jogászprofesszoraként megalapította a horvát államjog doktrínáját, azt állítva, hogy a kiegyezési törvény alapján Magyarország és Horvátország reáluniót alkot, ellenezve az egységes magyar állam eszméjét. Nézeteit nemcsak a hallgatók generációit oktatva hirdette, hanem horvát (1893-1906) és magyar országgyűlési képviselőként is (1897-1905). A horvát kérdéssel kifejtett véleménye rendszerint a magyar képviselők heves ellenreakcióit váltotta ki, pedig Pliverić a Khuen-Héderváry Nemzeti Pártjának a képviselője volt, vagyis magyarbarát politikát folytatott. A horvát ellenzéki pártok ekkor már az elszakadás gondolatával kacérkodtak, de mivel a magyar országgyűlésbe csak az unionistákat választották be (a horvát saborban ők kerültek ki a parlamenti többség soraiból), így a magyar képviselőknek nem volt reális képe a horvátországi állapotokról. Erre csak a 20. század elején döbbsen rá, amikor a horvát-szerb koalíció megszerezte a többséget a saborban és a délszláv állam létrehozására törekedett. Mégis Pliverić csatlakozása Khuen-Héderváry pártjához szakadáshoz vezetett a Nemzeti Párton belül, így több neves régi unionista (ún. ó-unionista) kilépett a pártból és a jogpártiakkal, valamint a magyar kormánnyal együttműködve próbálta – sikertelenül – megdönteni a bán hatalmát. A magyarbarát tömb ezzel legyengült, hiszen a Nemzeti Pártban egyre erősebben érvényesültek Pliverić reálunióra utaló nézetei. Az akkori megfigyelők szerint Khuen-Héderváry bán „azért vette be a pártba a jámbor doktrinér Pliverićet, mert meg akarta teremteni a Nemzeti Párt megújításának lehetőségét, és csalogató madarat” akart a mérsékelt ellenzékiek számára.”¹⁰

⁸ Az új bán. In: *Budapesti Hírlap*, 331. szám, 1883. december 1. 1. p.

⁹ U. p.

¹⁰ KEMÉNY G. GÁBOR: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, II. 1892-1900. Budapest, 1956. 620. p. (1897. október. Unionista emlékirat a horvát pártviszonyokról és a politikai helyzetről. ME 1898-XVII-1685. Fordítás német eredetiből. A tartománygyűlés pártjai).

Jóllehet a horvátok és a magyarok egyaránt kételkedtek Khuen-Héderváry nemzetük iránti hűségében, mindkét nemzet többsége csupán abban értett egyet, hogy ő a „király embere”. Khuen-Héderváry Károly valóban I. Ferenc József császár és király bizalmasa volt, de egyben törvénytisztelő ember is, aki hajthatatlanul végrehajtotta a hatályos törvények előírásait. Jó példa erre az a tény, hogy még a magyar miniszterelnökkel is szembe szállt (jóllehet az ő javaslatára és ellenjegyzése mellett történt meg a kinevezése), amikor úgy ítélte meg, hogy sérültek a horvátoknak az 1868: XXX. tc.-ben garantált jogaik.

Ügyes politikus volt, aki Zágrábba a horvát-magyar viszony mélypontján jött (a magyar feliratú és címerrel ellátott táblákat szétverték a demonstrálók, és lázadást kezdeményeztek, amiért lemondott Pejacsevich bán), nem volt tagja egyetlen horvát pártnak, így várható volt, hogy minden támogatást nélkülözve a sabor ellene fordul. Ehelyett a bán „magáévá tette” a Nemzeti Pártot, és a horvátországi szerbeket megnyerve stabil kormányt biztosított magának. Igaz, ez „érdekházasság” volt, hiszen a szerbek a bán segítségével megakadályozták a horvátokat nemzeti eszméjük kibontakozásában. A szerb bánnak” nevezett magyar gróf pedig biztos szavazóbázist kapott. Mivel a szerbek csak érdekből támogatták, amint távozott a báni székből, a szerbek támogatása elmaradt. Budapesten az 1910. január 27-én megtartott bemutatkozó miniszterelnöki beszéd után a szerb radikális párti képviselő, Manojlović János (Jovan Manojlović) bejelentette, hogy pártjának képviselői Juszt Gyulát fogják támogatni.¹¹ A pesti parlamentben nem támogatták a horvát-magyar uniót ápoló Khuen-Héderváryt, mert a szerbek akkor már a szerb (délszláv) állam felépítésének alapköveit igyekeztek lefektetni. Erre megnyerték a horvátokat is, akik Khuen-Héderváry grófra azért is nehezteltek, mert bánként a vezető pozíciókra arányukon felül szerb nemzetiségűeket állíttatott. Így utólag azt lehet mondani, hogy elősegítette a horvát-szerb (átmeneti) kibékülést.

Mindezek ellenére egész pályafutása során bizalmatlanságnak és bírálatoknak volt kitéve, főként Horvátországban, jóllehet modernizálta a társországot, kiépítette az igazságszolgáltatási és közigazgatási rendszerét, fejlesztette a gazdaságát (több gyár és pénzügyi intézmény alakult meg bánsága idején) és elősegítette a kulturális fejlődését (számos zágrábi közintézmény felépítése a nevéhez kötődik).

Magyar miniszterelnöki kinevezésénél a sajtóban is azt fontolgatták, hogy még a Szabadelvű Párt támogatását sem élvezzi (a pártban a barátja Kállay Béni mindig kitarzott mellette), nem ismeri a magyar viszonyokat, amivel kapcsolatosan Ignóus Hugó megjegyezte, hogy Budapesten anekdotáztak is erről.¹² Első miniszterelnöksége rövid tartamúnak sikeredett, azt egy vesztegetési gyanúsítással dúsitotta az ellenzék,¹³ de 1910-től újabb két évig vezethette az országot. Amint elhagyta Zágrábot, a horvátországi pártja ellenzékbe került, majd megszűnt, a horvátok pedig egyre erősebben távolodtak Magyarországtól, és szövetkezni kezdtek a szerbekkel egy délszláv állam létrehozása érdekében.

A 19. században róla kialakult vélemény alig módosult. A horvátoknál az autokratikus kormányzás mellett a horvát-ellenesség az egyik immár sztereotípiaként szereplő állás-

¹¹ Képviselőházi Napló 1906. XXVI. kötet. 160–162. pp. Közli Kemény: Iratok, 320. p., 1. lábjegyzet.

¹² IGNÓUS HUGÓ (igazi néven: Veigelsberg Hugó): *A politika mögöl – Khuen gróf – Jegyzetek*. In: Nyugat. Budapest, 1910. 13. szám <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2015. augusztus 26).

¹³ CIEGER ANDRÁS: *A vizsgálóbizottság és a nyilvánosság*. In: Médiakutató 2005 nyár. http://www.mediakutato.hu/lj/2005_02_nyar/08_vizgalobizottsag.html (2015. augusztus 18.).

pont. Pedig aligha vádolható emiatt, hiszen Khuen-Héderváry gróf Horvátországot hazájának tartotta (Magyarországgal és az Osztrák-Magyar monarchiával együtt), tökéletesen beszélt horvátul, sőt még a feleségét is ösztönözte, hogy tanulja meg a horvát nyelvet. Mint már említettük, a horvátok között nemcsak munkatársai, hanem barátai is voltak, akik mellett kiállt. Az egyik közülük Tomassich Miklós (Nikola Tomašić) zágrábi jogtörténész professzor, a horvát sabor (1892–1903) és a magyar országgyűlés képviselője (1896–1903), horvát-dalmát-szlavón tárca nélküli miniszter (1903. jún. 27. – nov. 3.), horvát bán (1910–1912), a főrendiház tagja (1910–1912, 1914–1918) volt. Miniszterelnökként Khuen-Héderváry a Képviselőházban védte a bánná kinevezett bizalmasának politikáját, és kitartott mellette a sok heves parlamenti vita ellenére. Barátai közé tartozott továbbá Gyurikovics György szerb nemzetiségű horvát politikus és publicista is, aki első miniszterelnöki megválasztását követően a magyar sajtóban méltatta „barátját” Khuen-Héderváry Károlyt.¹⁴

Végül Khuen-Héderváry Károly megítélésével kapcsolatosan megemlíthetjük Bajza Józsefnek (1885–1938), a Pázmány Péter Tudományegyetem horvát nyelv és irodalom professzorának a véleményét is, aki a 20. század első felében a horvát kérdés kutatói közé tartozott. *A horvát kérdés* nevű kötetben Bajza Khuen-Héderváry grófot „*az utóbbi ötven év legnagyobb horvát politikusának*” nevezte.¹⁵ Véleménye azért is kiemelendő, mert egyébként Khuen-Héderváry nagy vetélytársával, Rauch Pál báróval ápolta jó viszonyt, aki Bajzát „a leghorvátosabb magyarnak” nevezte.

2. Khuen-Héderváry gróf és a horvát nemzeti kérdés

Horvátországba érkezve Khuen-Héderváry Károly megnyerte magának a helyi szerbek támogatását, akik egyenjogúságra törekedtek. A kiegyezési törvény szerint ugyanis az országban a horvát volt a hivatalos nyelv, Mazsuranics János (Ivan Mažuranić) bán és a horvát országgyűlés elutasították a szerbek azon kérését, hogy az állami iskolákban cirill írást tanuljanak. A Katonai Határőrvidék polgárosodása és Horvátországgal való egyesülése után a helyi szerbek 1883-ban megalapították a Szerb Önálló Pártot, és kérték, hogy „törvénybe iktassék a szerb nemzet, a cirill írás egyenlősége a latinnal, valamint, hogy az állami költségvetés támogatja a szerbek kulturális szükségleteit, és hogy e célra az országos kormányba egy szerb hivatalnok neveztesse ki.”¹⁶ A horvát nemzetiségű bánok erre nem voltak hajlandóak, viszont Khuen-Héderváry gróf eleget tett kérésüknek, ennek fejében számíthatott a szerb képviselők támogatására. 1888-ban a sabor törvénybe iktatta „a horvát vagy szerb nyelv” oktatását, a szerb nemzetiségűeket a legfontosabb pozíciókba helyezte jóval nagyobb arányban, mind amennyit a horvátországi lakosság között tettek ki. Mindez azt eredményezte, hogy bánsága idején a horvát nemzeti öntudat kifejezése kevésbé került előtérbe, viszont a szerbek a saját nemzetiség-

¹⁴ GYURKOVICS GYÖRGY (Đurković, Đuro): *Gróf Khuena-Héderváry mint államférfi, és mint ember*. In: Vasárnapi Újság Budapest, 1903. 30. sz.

¹⁵ BAJZA JÓZSEF: *A horvát kérdés*. Válogatott tanulmányok. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1941. 251. p.

¹⁶ Zastava. Újvidék, 1883. br. 27.

güket bátran hangoztatták.¹⁷ Bajza József írja, hogy Frano Supilo a *Politika u Hrvatskoj* (Rijeka, 1911. 320. p.) című munkájában kiszámította, hogy Khuen-Héderváry gróf bánságának idején a kormányzó pártban (Nemzeti Párt) 224 horvát és 130 szerb nemzetiiségű képviselő volt, az ellenzékben pedig 104 horvát és két szerb.¹⁸ A bánt a horvát nemzeti eszmét ápolgató ellenzéki Horvát Jogpárt támadta leginkább szerbbarát politikája miatt, de ez a párt ugyanakkor a többi ellenzékit is vádolta „szerbszlávság” miatt. Ezért a jogpártiak gyakran gúnyolódtak a sajtóorgánumaikban, de másutt is. Az 1895-ben Zágrábban történt magyar lobogó felgyújtási eset egyik résztvevője, Hennenberg József (Josip) a fivérének, Stankónak 1895. március 25-én arról írt, hogy miként tudták karikatúrában kifigurázni a bánt anélkül, hogy jogilag az újságjukat el lehessen kobozni.¹⁹ Említést tett a Khuen-Héderváry gróf által Budapestre küldött levéltári anyagról (13 láda okiratról volt szó), amelyet Jellasics József bán magyarországi hadjárata során 1849-ben hozatott el Pest-Budáról.²⁰ Mivel a bán a horvát országgyűlés értesítése nélkül szállította el a levéltári anyagot, a képviselők a sabor 1885. október 5-iki ülésén kérdőre vonták, mire a bán megkérdőjelezte a tárgyi levéltári anyag megszerzésének törvényességét. Bár Jellasics a horvát történetírás szerint „hazáját védte a magyar elnyomás ellen”. Ha ez így volt, akkor jogosan tehetette fel a kérdést, hogy mit keresett 35 ezer katonájával együtt Pest-Budán, és az onnan elhozott horvát okiratokat vajon törvényesen szerezte-e meg. A bán válasza nem tetszett az ellenzéknek, így kisebb botrányra került sor, amelyet a horvát történetírás hőstettként rögzített. Állítása szerint néhány Jogpárti képviselő körbe vette a bánt, amíg az ülésteremből mellettük haladt a báni szoba felé, majd az egyikük állítólag megütötte. Később a bírósági tárgyaláson cáfolták a támadást, ennek ellenére hamis hír terjesztése miatt hat hónapig terjedő börtönbüntetésre ítélték őket, az egyik képviselőt pedig megfosztották jogászdoktori címétől. Még nagyobb hőstettként kezeli a horvát történetírás az 1895-ben történt magyar zászló elégetését Zágráb belvárosában. Az eset I. Ferenc József látogatása és a Horvát Nemzeti Színház új épületének megnyitása alkalmából történt. Kivitelezői a zágrábi egyetem hallgatói voltak, akiket ezután kizártak az egyetemről, néhányukat az 1895. november 11-től 16-ig zajló bírósági tárgyaláson a zágrábi ítélőszék Rakodczay Sándor elnökletével rendzavarás miatt börtönbüntetésre is ítélték.²¹ Az említett Josip Hennenberg a tettüket hazafias cselekedetnek tartotta, és leveleiben közli, hogy „büntetésüket örömmel tűrik el, (...) tudván, hogy becsületes és hazafias cselekményt tettünk.”²²

Khuen-Héderváry húszéves bánága botránnal zárult. 1883-ban nevezte őt ki I. Ferenc József azért, hogy rendet teremtsen, miután a horvátok a kiegyezési törvénycikk sérelmét látták a magyar nyelvű és a magyar címerrel ellátott táblák felállításában. Ezért

¹⁷ ARTUKOVIĆ, MATO: *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba)*. Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia. Knj. 2. Slavonski Brod, 2001. 8–9. pp.

¹⁸ BAJZA, JÓZSEF 1941, 224. p. 84. lj.

¹⁹ IVELJIĆ, ISKRA: *Od uza Sudbenog stola do turneje po Rusiji, Nepoznata pisma Josipa Henneberga iz 1894–1897*. In: Časopis za suvremenu povijest, Vol.40 No.2. str. 309–700. Zagreb, 2008. 587–624. pp. 603. p.

²⁰ Jellasics József báró horvát bán több horvát szakértőt rendelt a magyar fővárosba, akik elkülönítették a horvát okiratokat a magyaroktól, és azokat Zágrábba vitették.

²¹ *Hrvatski djaci pred sudom. Stenografski izvještaj o glavnoj razpravi proti hrvatskim sveučilišnim djacima obdržanoj pred kr. sudbenim stolom u Zagrebu dne 11–16. studenoga 1895.* (Különlenyomat az *Obzor* nevű lapból), Zagreb 1895., pretisak Zagreb 1995. Közli: IVELJIĆ, ISKRA 2008. 591–592. pp.

²² IVELJIĆ, ISKRA 2008, 599. p.

azokat leverték az összes közös intézményről. Az 1903-ban történt távozása előtt pedig hasonló lázadás történt, amikor a vasúti hivatalokra helyezték el a magyar nyelvű feliratokat és zászlókat.²³ A tüntetők megtámadták a magyar hivatalnokokat, kereskedőket, még a magyarul beszélő horvátországi zsidókat is.²⁴ Válaszként a bán a csendőrség mellett a katonaságot is kirendelte a lázadás leverésére, így vér is folyt, a börtönök megteltek. Ezt követően júniusban a gróf elhagyta Zágrábot, és a miniszterelnöki székbe ült.

A horvát historiográfia és a közvélemény Khuen-Héderváry Károly megítélésénél figyelmen kívül hagyja a magyar grófnak a horvátokról alkotott véleményét. Nemcsak, hogy Szlavóniában nőtt fel, beszélte a nyelvet, hanem kötődött is Horvátországhoz. A kiegyezési törvénycikk értelmében ugyanis Horvátország Magyarország része volt, az állampolgárság is csak magyar volt, így a bán álláspontja összhangban állt a meglévő törvényes állapotokkal.²⁵

Azt, hogy nem volt horvátellenes, bizonyítja az a közjogi vita is, amelybe Khuen-Héderváry bán 1897-ben keveredett Bánffy Dezső báró magyar miniszterelnökkel („valójában” *Erdély Sándor igazságügy miniszterrel*) az „Ausztriával való bírói végrehajtási viszonyosság” ügyében adandó kormánynyilatkozat terveivel kapcsolatban.²⁶ A horvát bán írásban kifejtett és a kiegyezési törvény rendelkezésein alapuló álláspontja szerint a tárgyi ügyben Horvátország közvetlenül is intézhette a kérdést az osztrák kormánnyal, amíg a miniszterelnök (és az igazságügy minisztérium) azt az 1868:XXX. tc. paragrafusaira hivatkozó nézetet képviselte, hogy a társországot csak a magyar kormány képviselheti, tehát önállóan nem érintkezhetnek más országokkal. Bánffy báró 1898. március 5-iki feliratában összegezte, hogy a magyar kormány „ragaszkodik az 1868. évi kiegyezési törvényhez, de nem ismeri el a horvátországi báni kormányzatot önálló kormánynak, mert a horvát politika elvi irányítása a magyar miniszterelnök feladata.”²⁷ A bán végül elfogadta a magyar miniszterelnökség álláspontját.

Ismét a horvátok védelmére kelt a 20. század elején, amikor a budapesti sajtóban (főként a *Hazánk* nevű lapban) Horvátországot folyamatosan támadó írásokra reagált, mivel ezek

²³ Dobrovšak, Ljiljana: *Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903–1904*. In: Časopis za suvremenu povijest br. 3. Zagreb, 2005. 635–652. pp. 636. p.

²⁴ HORVAT, JOSIP: *Politička povijest Hrvatske I*. Zagreb, 1989. 251–252. pp.

²⁵ Erről bővebben lásd VARGA NORBERT: *A magyar állampolgársági jog a 19. században* (Az első állampolgársági törvény [1879:L. tc.] előzményei, dogmatikai alapja és gyakorlata 1880–1890). PhD értekezés. 2009.; VARGA NORBERT: *A demográfiai átalakulás és a kivándorlás hatása a magyar állampolgársági jog szabályozására a 19. században*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus LXXII., Fasc. 22. Szeged, 2009. 661–692. pp. V. ö. KOSNICA, IVAN: *Državljanstvo i Opći građanski zakonik u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1853. do 1879*. In: Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu. 2013. 63., 5/6. 1143–1164. p. p.; KOSNICA, IVAN: *Gubitak državljanstva u Hrvatskoj i Slavoniji od Bachovog apsolutizma do raspada Monarhije*. In: Pravni vjesnik. Osijek, 2013. 29. 3–4. 61–79. pp.; KOSNICA, IVAN: *Naturalizacija u Hrvatskoj i Slavoniji od 1848. do 1918*. In: Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. 2013. 34. 2. 701–728. pp.; KOSNICA, IVAN: *Utvrdjivanje državljanstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1849–1880*. In: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 2014. 697–713. pp.; KOSNICA, IVAN: *Das Problem der Staatsbürgerschaft in Kroatien und Slawonien im Ausgleichszeitraum (1868–1918)*. In: Prof. Dr. Gábor Máthé- Prof. Dr. Barna Mezey: *Kroatisch-ungarische öffentlich-rechtliche Verhältnisse zur Zeit der Doppelmonarchie*. Eötvös University Press. Budapest, 2015. 187–219. pp.

²⁶ KEMÉNY G. GÁBOR 1956, 613. p. *Br. Bánffy Dezső miniszterelnök és gr. Khuen-Héderváry Károly horvát bán nézeteltérése az „Ausztriával való bírói végrehajtási viszonyosság” megállapítása ügyében teendő kormánynyilatkozat és a horvát országgyűlés elnapolása ügyében*. MT 1897: XXXIII/4.

²⁷ KEMÉNY G. GÁBOR 1964, 614–617. pp.

burkoltan őt is támadtak, azért, mert a magyar álláspont szerint ő banként nem hajtotta végre a magyar politikát.²⁸ Ezért írt 1903. július 17-én „tisztelt barátjának”, Széll Kálmánnak panaszkolva, hogy a magyar sajtóban az egész horvát nemzetet ócsárolják, és sehol sem (még a Pesti Naplóban sem) olvasható egyetlen újságcikk, amely védelembe venné őket. Ez pedig nem csak, hogy nem javítja a magyar-horvát viszonyt, hanem tovább rontja azt.²⁹

Khuen-Héderváry gróf a miniszterelnöki bemutatkozó beszédében 1903. június 30-án Horvátországról elmondta, hogy a kiegyezési törvénycikk „a horvátoknak, mint politikai nemzetnek lehetőséget biztosított kulturális céljaik zavartalan megvalósítására”, ezért reménykedik, hogy az állami közösség tiszteletben tartásával szolgálni fognak a magyar államnak és saját külön érdekeinek.³⁰

A horvát kérdéssel éles vita zajlott az 1904. évi költségvetésről szóló napirendi pont képviselőházi tárgyalásánál. Ekkor a horvátországi viszonyokról rendszeresen felszólaló Polónyi Géza az 1904. június 28-iki ülésen cáfolta Kovacevics István (Stjepan Kovačević) horvát képviselő azon állítását, mely szerint a magyar ellenzék azért ellenzte Khuen-Héderváry megválasztását, mert ő a horvát nemzet része. Polónyi képviselő elmondta, hogy sem a Khuen, s még kevésbé a Héderváry család tagjai nem voltak horvátok, ezek nem horvát családnevek, s az akkori király személye körüli miniszter soha nem „reklamálta” a horvát nemzethez tartozást, emellett magyar indigenátusa és állampolgársága van. „Mi nem szavaztunk az ő kormányára a politikája miatt és nem pedig azért, mert horvát, mivel ő nem az.”³¹ Bírálta Khuen-Héderváry politikáját, mert az szerinte a „magyar névnek nem hozott sem dicsőséget, sem büszkeséget, sem szimpátiát, hanem mérhetetlen szintű gyűlöletet, amely még évtizedekig nem szűnik meg. Ez pedig nem a magyar név dicsőítése miatt történt, hanem az osztrák császári dinasztikus politikája miatt.”³² Khuen-Héderváry Károly miniszter reagált az elhangzott vádakra. Kiemelte, hogy nem kíván beszélni családjának genealógiájáról, de ő mindig és mindenhol (tehát Horvátországban is) magyarnak vallotta magát. Ez viszont nem akadályozta őt abban, hogy a törvénnyel összhangban védje Horvátország érdekeit.

Visszautasította azt a vádat is, mely szerint ő a bécsi udvar politikájának képviselője, és mint ilyen korlátozta a magyar nemzeti érdekek megvalósítását. Végül cáfolta azt a vádat is, hogy Bánffy miniszterelnök báni politikája miatt kész volt lemondani.³³ Kitért az 1894. évi kormányválságra, amikor a király őt tervezte új miniszterelnöknek, de a

²⁸ A Hazánk többször foglalkozott a szlavóniai magyarok „üldözésével” és a „szlavón kérdéssel”. Lásd *A magyarság üldözése Szlavóniában*, 1901. július 5. 157. sz. és *A szlavón kérdés*, 16. srpnja 1901. július 16. 166. sz. Közl.: KEMÉNY G. GÁBOR: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, III. 1900–1903. Budapest, 1966. 156. p.

²⁹ KEMÉNY G. GÁBOR 1964, 156. p. ME 1903–XVII-1105. (1902–XXII-260 1600).

³⁰ *Képviselőházi Napló*, 1901–1906, XVII. 198–203. V. ö. A 1903 jún. 30. Gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök nyilatkozata a nemzetiségi kérdésben: az új kormány bemutatkozásakor. In: Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. IV. 1903–1906. Budapest, 1966. *A nemzetiségi kérdés képviselőházi vitája a hivatalba lépő gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök programnyilatkozatával kapcsolatban*. In: *Képviselőházi Napló*, 1901–1906, XVIII. 291–293., 295–298. p.

³¹ U. p.

³² U. p. 307. p.

³³ Bánffy Dezső báró és Khuen-Héderváry Károly gróf közötti viszonyairól lásd: IFJ. BERTÉNYI IVÁN: *Bánffy Dezső és a nemzetiségi kérdés* (doktori disszertáció). Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2005. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/bertenyi/diss.pdf>. (2015. november).

bán elutazva Pestre szembesült azzal, hogy a Szabadelvű Párt továbbra is kitart Wekerle Sándor mellett. Khuen-Héderváry azt mondta, hogy ekkor ő csak a császár és király tanácsadója volt (tehát nem erősítette meg, hogy miniszterelnök-jelöltnek is tervezte őt a király), aki pesti látogatása után javasolta Wekerle Sándor újabb kinevezését. Bánffy báró állítólagos lemondási szándékáról a király személye körüli miniszter kijelentette, hogy erről „most hall először”.³⁴ Hozzátette, hogy jól ismeri Bánffy közvetlen stílusát, így ha elégedetlen lett volna vele, vagy lemondani készülne miatta, ezt először vele közölte volna. Elmondta, hogy egyszer ő akart lemondani, de amikor ezt közölte Bánffy miniszterelnökkel, akkor ő megkérte, hogy maradjon a báni tisztségben. Khuen-Héderváry Károly azt állította, hogy élvezte Bánffy politikai és személyi bizalmát is.³⁵ Ami az állítólagos magyar-horvát gyűlölet szítását illeti, azt személyére irányuló vádaskodásnak minősítette. Szerinte a horvátok többsége húsz éven át a kiegyezési törvény szerint élt, habár a nemzet sok felbujtásnak volt kitéve. Sajnálattal tapasztalja, hogy a két nemzet között „az utóbbi időben nő az ellentét”, de ő azt az anyagi okokban látta és nem pedig a politikában.³⁶ Védelembe vette a horvát papságot is, mondván, hogy nem jó általánosságban beszélni, „politikai ügyekben pedig káros is”, így Kovacsevics képviselő, akit barátjának nevezett, hibázott, amikor a teljes papi kart magyarellenesnek nevezte. A volt bán nem cáfolta, hogy van igazság szavaiban, de néhány prelátust ő jelölt, így tudja, hogy azok nem ténykedtek Magyarország ellen.³⁷ Fontosnak tartotta cáfolni az elhangzott állítást, mely szerint az 1903. évi horvátországi zavargásokat Ausztriából finanszírozták. Valóban külföldi pénzek érkeztek, de semmi sem utalt arra, hogy ezek Ausztriából származtak. Kiemelte, hogy sem a horvát kormány, sem a Nemzeti Párt, sem pedig a horvát nemzet nem tudott a külföldi pénzekről, hanem „azt gondolta, hogy hazafiasan cselekszik, holott idegen hatás alá került”.³⁸

A horvátországi helyzet ihlette Komjáthy Béla 1904. július 23-iki beszédét. Kiemelte, hogy a horvát-magyar viszonyokról minél többet kell beszélni és nem szabad azt a szőnyeg alá söpörni. Ő, valamint a Függetlenségi és 48-as Pártja arra törekednek, hogy elnyerjék a testvérnemzet szeretetét és szimpátiáját, ami véleménye szerint valamennyi képviselő szándéka. Azonban a horvátok lázadnak, amiért ő Khuen-Héderváry bánt is vétkesnek találja, főként mert bizalmasai között van olyan is, „aki 25 évig a magyar állami eszme ellen tanított és bűjtatott” (Josip Pliverićre gondolt).³⁹ Khuen-Héderváry Károly megvédte Pliverićet, mondván, hogy neki a tudomány terén más véleménye van a magyar állásponttól, amit ő nem akar megkérdőjelezni.⁴⁰ Elutasította a vádak, hogy bánként megakadályozta a szólás és vélemény szabadságát és, hogy Horvátországban már nincs olyan politikai erő, amelyre támaszkodhatna a magyar kormány. Elmondta, hogy a fiatal horvátok gyorsan rádöbbennek majd, és „mi idősek már megtapasztaltuk,

³⁴ KEMÉNY G. GÁBOR: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. IV. 1903–1906.* Budapest, 1966. 307. p.

³⁵ U. p. 311–312. pp.

³⁶ U. p. 307. p.

³⁷ U. p. 313–314. pp.

³⁸ U. p. 313–314. pp.

³⁹ KEMÉNY G. GÁBOR 1966, 316. p. *D 1904 júl. 23 Komjáthy Béla és Kovacsevics István felszólalásai, gr. Khuen-Héderváry Károly uralkodó személye körüli miniszter válasza a horvát kérdés tárgyában az 1904. évi költségvetési vitában.* In: *Képviselőházi Napló, 1901–1906, XXVII.* 229–240. pp.

⁴⁰ KEMÉNY G. GÁBOR 1966, 324–325. pp.

vagyis, hogy Magyarország és Horvátország közötti kapcsolat előnyt jelent nemcsak Magyarországnak, hanem Horvátországnak is”.⁴¹

Második miniszterelnöki bemutatkozó beszédében Khuen-Héderváry a Főrendi Háznak 1910. január 24-iki ülésén elmondta, hogy Horvát-Szlavonországgal való viszonyt a méltányosság elvével szándékozik rendezni, de a magyar állam érdekeit és a törvények betartását figyelembe véve.⁴² Kiemelte, hogy számít a horvát képviselők támogatására, így megkezdte velük a tárgyalást, ami rendkívül nehéznek ígérkezett, mert a horvátokkal „már három éve lehetetlen volt az együttműködés az autonóm ügyekben.”⁴³ Ezért ő az egyik fő feladatának tartja az együttműködés felújítását, így megkezdte velük a tárgyalásokat, melyek máris sikerrel jártak. Ennek köszönhetően a horvát képviselők támogatni fogják a kormányt, Magyarország pedig ígéretet tett, hogy támogatni fogja a megbízható unionistákból létrehozandó horvát kormányt és anyagiakkal fedezi a horvát sabor zavartalan működését. Miután a minisztertanács örömmel fogadta, és megerősítette a megállapodást, az újvidéki *Zastave* nevű lap 1910. január 23-iki számában Frano Supilo a koalíció ellen című vezércikkében szomorúan megállapította, hogy Khuen-Héderváry koalíciót kötött a horvátokkal. A cikkíró közli, hogy Frano Supilo több írásában támadta a koalíciót, „Levin Čavrakot, Nikola Tomašićot és más neves elvbarátait”, akik „a választási kérdésekben rutinos szakértő” Khuen-Héderváry Károly miniszterelnöki megválasztását követően „utána mentek Budapestre és ott előtte letették a fegyvert”.⁴⁴ A *Srbobran* nevű lap közölte, hogy Pesten paktumot kötöttek, a *Zastave* pedig azt, hogy „meghódoltak” a korábbi horvát bán előtt. „*Khuen Héderváry Horvátországban soha nem ért el ilyen nagy sikert, mint ezúttal és bármennyire is rosszul áll a szénája Magyarországon, annyira nagyobb sikere van Horvátországban. Korábban ez jelentősen más volt.*”⁴⁵ A lap kiemeli, hogy Frano Supilo akként változtatta meg a politikai álláspontját, hogy a szerbek ellenségéből szerbbarát lett. Ez szerinte azért volt lehetséges, „mert a szerbek csak az egyenjogúságukért szálltak síkra és soha nem voltak a horvát nemzet ellenségei.”⁴⁶ Azonban a vezércikk szerzője nem érti, hogyan lehetséges, hogy a horvátok koalícióba léptek Khuen-Héderváryval, és „szó szerint kizavarták az országukból”.⁴⁷ Ez utóbbi állítás egyébként nagyon gyakori a horvát historiográfiában, képviselői azt tartják, hogy a bánt elűldözték az országból, így a király, hogy „megmentse a karrierjét” magyar miniszterelnöknek jelölte, és elfogadtatta. A *Zastave* lap cikkírója csalódottan megjegyzi, hogy alapos Supilo haragja Khuen-

⁴¹ U. p. 328.

⁴² Főrendiházi Napló 1906-1911. III. köt. 168–170. pp. Közli: KEMÉNY G. GÁBOR: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, V. 1906–1913.* Tankönyvkiadó. Budapest, 1971. 318–320. pp.

⁴³ Minisztertanács – MT, 1910/4/2. Közli: KEMÉNY G. GÁBOR 1971, 329. p.

⁴⁴ Frano Supilo (1870–1917) horvát újságíró, publicista és politikus, a Jogpárt vezetőségének tagja. Dalmácia és Horvátország egyesítésének egyik szószólója, a dalmáciai liberális jogpártiak legtekintélyesebb képviselője. A horvátországi szerbek vezéregyéniségével Svetozar Pribićevićcel 1905-ben létrehozta a horvát-szerb koalíciót, amely egy évvel később megnyerte a választásokat. Azonban 1909-ben kilépett a pártból, de továbbra is harcolt a déli szlávok föderalista alapon történő egyesüléséért.

⁴⁵ *Supilo protiv koalicije.* In: *Zastave Novi Sad* (esti kiadás) 16. sz. 1910. január 23. 1. p. Közli: KEMÉNY G. GÁBOR 1971, 317–318. pp.

⁴⁶ U. p.

⁴⁷ U. p.

Héderváry sikere miatt, mert tönkretette mindazt, amit Supilo négy évig épített, s a magyar miniszterelnök „*most Horvátországban visszaállítja az alkotmányt*”.⁴⁸

A magyar miniszterelnök Batthyány Tivadar szekszárdi ellenzéki képviselő kérdésére válaszolva a képviselőház 291. országos ülésén, pénteken 1911. november 17-én elmondta, hogy Horvátországban ugyan tapasztalható a trialista politika, de az nem domináns, így a társországban helyreállt a teljes rend. Megvédte barátját és bizalmasát, Tomasics Miklós bánt, tudván, hogy a bán ellen intézett támadások egyben ellene is irányulnak.⁴⁹ Apponyi Albert gróf kérdésére pedig azt mondta, hogy a horvát-dalmát-szlavón tárca nélküli minisztert mielőbb ki fogja nevezni a másik két – belügy- és a király személye körüli – miniszterekkel együtt (mivel Apponyi „abnormálisnak” tartotta, hogy a miniszterelnök hivatása mellett még három minisztérium élén is álljon).⁵⁰ Kifejtette azt, hogy a horvát miniszternek nincs túl sok munkája, de a fennálló horvát-magyar viszonyok miatt bizonyos ellentéteket válthat ki, ezért ő szeretné, ha minél előbb találna megfelelő minisztert. Elmagyarázta, hogy a meglévő politikai viszonyok megnehezítik a kinevezését, mivel olyan férfira lenne szükség, aki megfelelné a horvátországi pártpolitikai viszonyoknak, mert a szóban forgó miniszter feladata tájékoztatni a kormányt a horvátországi légkörről, főleg a saborban. A miniszterelnök álláspontja szerint a tárgyi vita napjáig nem alakult ki megfelelő légkör, ezért nem jelöltetett még senkit sem e tisztre.⁵¹ A fenti okok miatt a mandátuma lejártáig ő töltötte be a horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszteri tisztelet, ami azt jelenti, hogy saját maga szerezte be a horvátországi viszonyokra vonatkozó információkat. Ez arra utal, hogy naprakész értesülései voltak a társországból, hiszen családja egyik része a nustari birtokon illetve Zágrábban maradt. Kuen-Héderváry 1912-ben történt lemondása után megszakadt még egy kapocs, amely összekötötte Horvátországot és Magyarországot, hiszen a miniszterelnök jól értette a horvátokat, céljaikat és óhajukat. Végig bízott abban, hogy az állami közösség fenntartható, de lemondása után Horvátországban már alig akadtak unionisták, s a horvát-szerb koalíció szinte nyílt utat kapott a délszláv állam létrehozására.

Az említett 1911. november 17-iki országos ülésen a miniszterelnök beszélt a Julián-akcióról is, mondván, ha a magyar nemzet magyarként akar élni, akkor a horvátoknak is joguk van horvátként élni, vagyis joga van ellenezni azt, hogy gyermekei asszimilálódjanak.⁵² A horvátországi magyar iskolákról (amelyek engedélyezése miatt a horvátok nehezteltek rá, mert működésük céljának az asszimilációt tekintették) elmondta, hogy az iskolák alapítása akként történt, amiként ezt az alapítók akarták, vagyis az általuk kitűzött célokra. Így például a Julián Egyesület a magyar nemzeti identitás ápolására kérte az engedélyt és arra a célra kapta meg,⁵³ amíg a vasutas iskolák a Magyar Állami Vasutak óhajára jöttek létre a vasutasok iskoláztatására. Viszont, ha ezen iskolák átlépik az engedélyben rögzített kereteket, akkor ez bonyodalmakhoz vezethet és olyan politikai helyzetet idézhet elő, amely semmiképp sem kívánatos Magyarország számára”.⁵⁴ A

⁴⁸ U. p.: Közli: KEMÉNY G. GÁBOR 1971, 317–318. pp.

⁴⁹ Képviselőházi Napló, 1910–15. XI. 243–245. pp.

⁵⁰ U. p. 268. p.

⁵¹ U. p. 272. p.

⁵² Képviselőházi Napló, 1910–15. XII. 225–227. pp.

⁵³ Képviselőházi Napló, 1910–15. XII. 291. országos ülés 1911. november 17. 267–269. pp.

⁵⁴ U. p. 273. p.

miniszterelnök szerint a magyar iskolákkal kapcsolatos problémák kialakulása mindkét fél hibájából történt. Mivel ő nagy figyelemmel kíséri az iskolákkal kapcsolatos eseményeket, ezért „sajnálattal” megállapítja, hogy az alapítók akaratát figyelmen kívül hagyva működnek „függetlenül attól, hogy MÁV-ról, Júlián egyesületről vagy más alapítóról van-e szó”. Kiemelte, hogy az iskolákat magyar gyermekek oktatására hozták létre, de azok megnyitását követően tanáraik vagy más személyek ezen tevékenység mellett célként kitűzték a magyarosítást is, így az iskolákban oktatnak olyan gyermekeket is, akiknek nem a magyar az anyanyelvük. Mivel ez sok helyen megtörtént, Khuen-Héderváry miniszterelnök érthetőnek tartotta a horvátok ellenállását, mondván, hogy ha a magyarok ápolni akarják a nemzeti identitásukat, akkor logikus, hogy a horvátoknak is joguk van megtartani a saját nemzeti azonosságukat és elutasítani az asszimilációs kísérleteket. Bevallotta, hogy ezek a körülmények bizonyos kellemetlenségeket eredményeztek, amelyeket nemcsak a horvát, hanem a magyar kormány is igyekeznék kiküszöbölni. A cél, hogy az iskolák tegyék amelyért alapították őket, és kerüljék el a visszaéléseket, akkor pedig nem lesznek panaszok a horvátok részéről és az iskolák negatív megítélése is megszűnik. Ez eredményezni fogja a béke helyreállítását.⁵⁵ Végül felhívta a magyar képviselőket, hogy óvatosan bánjanak a horvátországi magyarok panaszaival, mert maga is tanúja volt annak, hogy egyesek „az ott élő testvéreink közül” alaptalanul panaszkodtak a horvát hatóságok jogtalanságaira, amely panaszok hátterében néha saját érdekeik álltak. Megerősítette viszont, hogy minden alapos panasz esetében a bán és a magyar kormány megvédi a sértetteket.⁵⁶ Kifejezte azon reményét, hogy idővel megszűnik ez a nehézség, amellyel Horvátország „jelenleg szembesül” mégpedig nemcsak Magyarország, hanem Horvátország érdekében is, mert a két országot egymásra utalja a történelmi múlt és a földrajzi adottságok, valamint a közös gazdasági érdekek.⁵⁷ Ezen beszédében, mint más hasonló szónoklatában is hangoztatta, hogy azért szükséges törekedni a béke megteremtésére, mert azzal nagy szolgálatot tesznek mindkét nemzetnek és egyben erősítik az államot is, ami pedig mindenkinek a legfőbb célja. Valójában ez utóbbi állítása összefoglalja Khuen-Héderváry Károly gróf politikájának lényegét. Mindezek ellenére a horvát historiográfiában mindmáig megmaradt a róla kialakított kedvezőtlen kép, a magyar történetírás pedig őt inkább keménykezű horvát banként említi.

3. Zárzó

Khuen-Héderváry Károly gróf a horvát állam-és jogtörténet egyik legvitatottabb személyisége. Jóllehet életének jelentős részét Horvátországban töltötte, mégis őt egy idegen, más érdekeit szolgáló, autokrata, a cenzúra és sajtószabadság korlátozása mellett kormányzó, a nemzetet elnyomó, a szerbeket kihasználó és a magyar-horvát unió fennmaradása érdekében a szerbeket a horvátokkal konfrontáló banként említik. A politikai tevékenységének megítélése ellenére egyre inkább elismerik, hogy modernizálta a társország közigazgatását, az igazságszolgáltatást, a gazdaságot. Számos iskolát, vallási és világi épületet építte-

---

⁵⁵ U. p. 265. p.

⁵⁶ U. p. 266. p.

⁵⁷ U. p.

tett főként Zágrábban (a Horvát Nemzeti Színház épületét 1895-ben, melyet a császár nyitott meg, az I. gimnáziumot, amely ma Mimara Múzeumként ismert, a Horvát Tanítóképzőt stb.). Ekkor újíttatták fel a zágrábi dómot, emellett nagy jelentőségű gazdasági kiállítást is rendezett 1891-ben. Ártéri kutak furását kezdeményezte a dalmát hegyvidéken, amely lehetővé tette az ottmaradást, pénzügyi intézmények létrehozását indítványozta, és kormányzása idején jött létre néhány máig működő nagy horvát cég. Ezért egyesek úgy vélekednek, hogy egyszer majd Zágrábban még utcát is elneveznek róla. Hajdanán az eszéki főtér az ő nevét viselte. Magyarországon Khuen-Héderváry Károly gróf inkább horvátországi politikusként ismert, jóllehet kétszer is ült a magyar miniszterelnöki székben.

LÁSZLÓ HEKA

CROATIAN VICEROY AND HUNGARIAN PRIME MINISTER KARLO (KÁROLY) KHUEN-HÉDERVÁRY

(Summary)

Croatian Viceroy Károly (Croatian historiography is sometimes referred to by the name of Karlo; Charles, and sometimes in the Croatian language form of Dragutin) Count Khuen Héderváry is one of the most important and highest ranked individuals in Croatian-Hungarian history, a statesman who was twice honored with the Viceroy title (1883–1903.) and has been elected as the president of the Hungarian Government (June 27, 1903. – November 3, 1903 and January 17, 1910 – April 22, 1912).

He has marked Croatian history greatly at the turn of the 19th and 20th centuries, but in historiography and in folk consciousness he has been registered in a extremely negative way, often being accused for *Magyarisation* of Croatia.

As such, the Count Khuen-Héderváry became generally known in Croatia, although the vast majority of Croats do not know anything else but the above mentioned stereotypes.

It is often argued that he was a foreigner, imposed from outside (Hungary), although he grew up and lived most of his life in Croatia. All his life he stood up for maintaining the Hungarian-Croatian state community and has promoted cooperation and coexistence between the two peoples, and also as a Viceroy he defended the rights of Croats.

In his thesis the author analyzes the political situation in Hungary and Croatia in the second half of the 19th century and early 20th century, and he presents the point of view of Viceroy Khuen-Héderváry and his role in the history of Croatian-Hungarian State.

Keywords: Croatian Viceroy and President of the Hungarian government, Viceroy Karlo Khuen Héderváry, Croatian-Hungarian state union, dualism, a national issue, the debate on the budget for the year 1904.

HERGER CSABÁNÉ*

A nő házassági vagyoni állása a német természetjogi kódexekben

„A férfira száz
Harccal les a nyers lét:
Küzdjön, törekedjék,
Teremtsen, vessen [...]
Odabent meg a tiszta,
Házias asszony,
A gyermekek anyja
Írányt bölcsen
Az otthoni körben.”

Friedrich Schiller, 1799¹

Pár évvel azután, hogy Franciaországban a felvilágosult észjog diadalaként alkotmányi szinten polgári szerződésnek nyilvánították a házasságot (1791), majd az egyén szabadságát hirdetve radikálisan szabadelvű bontójogot alkottak (1792),² német földön a kor szak ismert és szeretett költője, *Friedrich Schiller* a „polgári család” képét némiképp idealizálva és romantikus színezetbe öltöztetve rajzolta meg: a férj kereső tevékenységet folytatott, gondoskodott családjá ellátásáról és boldogulásáról, a feleség gyermeket nevelt és a családi fészekben tevékenykedett, de ez nem merült ki a háztartásvezetésben, hanem „szorgos kezével” maga is részt vállalt a család gazdasági erejének növelésében. Kétségtelen, a lényegét tekintve *Schiller* a bölcs zsidó király, *Salamon* mintegy kétezer-nyolcszáz évvel korábbi gyönyörű sorait ismételte meg a „derék asszonyról”,³ akit családja megbecsülése vett körül, és maga is elégedett volt azzal a szereppel, amit betöltött. De kétségtelen az is, hogy Európa népei történetében a bibliai örökség és a germán-római hagyaték egymással keveredett, így más korban és más kulturális, illetve társadalmi viszonyok között az összefonódó gyökerek eredője az erős férfi hatalom és a feleség vagyoni önállóságának hiánya, illetve vagyoni helyzetének hátrányos volta

* egyetemi docens, PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék – A tanulmány az Alexander von Humboldt-Stiftung kutatói ösztöndíja (Forschungsstipendium für erfahrene Wissenschaftler) támogatásával készült.

¹ Schiller költeményét Rónay György fordította magyarra „Ének a harangról” címmel.

² HERGER CSABÁNÉ: *A nővértől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs, 2006. 53. p.

³ Példabeszédek 31:1–31.

lett a széttagolt német tartományokban. Az alábbi tanulmányban a Bajor Királyság törvénykönyve (*Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis*, Vötter, München, 1756, a továbbiakban: CMBC), a Porosz Királyságba integrált területek általános törvénykönyve (*Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten* Pauli, Berlin, 1794, a továbbiakban: ALR) és a Habsburg örökös tartományok számára készített polgári törvénykönyv (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie, Hof- und Staats-Druckerey, Wien, 1811*, a továbbiakban: OPTK) alapján azt vizsgálom, hogy a természetjogi szemlélet mennyiben jelenthetett javulást⁴ a nő házassági vagyoni jogi állását tekintve.

I. A házassági vagyoni jog elhelyezkedése a magánjogban

A házassági vagyoni jog és a magánjog egyéb területeinek viszonya a bajor, a porosz és az osztrák magánjogi kódex esetében is három szinten kíván vizsgálatot: a házassági köteléki és vagyoni jog egymáshoz való kapcsolódása, a házassági jog e két részterületének a személyi joghoz és a kötelmi joghoz fűződő kapcsolata, végezetül a családi jognak a magánjogban elfoglalt helye tekintetében. A három szint közül az utóbbira egyszerű és rövid megállapítást kell tenni: a német nyelvű természetjogi kódexek mindegyike a magánjog szerves részeként értelmezte a családi jogot és ennek következtében fel sem merült, hogy a családi jogviszonyokat – a speciális, általános magánjogtól eltérő szabályokra hivatkozva – külön törvényben rendezzék. Az előző két szint azonban az egyes kódexek esetében eltérően alakult.

Wiguläus Xaverius Aloysius von Kreittmayr (1705–1790) bajor alkancellár egyszemélyes műve, a CMBC az első természetjogi kódex volt német földön, bár stílusát tekintve sokkal inkább hasonlított jogi tankönyvre, mint fegyelmezett törvénytípusra. Tartalma a *gemeines Recht* tételein alapult, így a felvilágosult észjog – néhány kivételtől eltekintve – csak hangzatos kifejezésekben, formális értelemben jelent meg benne. A kivételek közé tartozott a családi viszonyok együttes szabályozásának igénye, amely azon a természetjogi nézeten alapult, hogy a családi jogviszonyok speciális társasági jogot képeznek.⁵ A családi jog és a személyi jog azonban a négy könyvre tagolt bajor kódexben még nem különült el egymástól: a házassági (köteléki és vagyoni) jog a cím nélküli első könyv 6. cikkelyében kapott helyet (*Von dem Ehe-Stand*) a különböző rendi állású személyek jogai és kötelezettségei (1–3. és 8. cikkely) mellett. A 4. cikkely a családi állásról (*Von dem Haus- oder Familien-Stand*), az 5. az atyai hatalomról (*Von Väterlicher Gewalt*), a házassági jogi cikkelyt követő 7. pedig a gondnokságról és a gyámságról (*Von Pfleg- und Vormundschaften*) szólt. A házassági jogi 6. cikkelyen belül nem voltak a köteléki és vagyoni jogi szabályok (13–32. §§) szerkezetileg különválasztva; a jogalkotó logikája azt diktálta, hogy a vagyoni jogot a házasság létrejöttére vonatkozó szabályok után és a házasság megszűnésére vonatkozó szabályok előtt helyezze el. Kétségtel-

⁴ A kodifikáció kora előtti vagyoni jogi rendszerek ismertetését lásd HERGER CSABÁNÉ: *Házassági vagyoni jogi rendszerek a német jogkörben*. Jura 2014/1. 81–94. pp.

⁵ DUNCKER, ARNE: *Gleichheit und Ungleichheit in der Ehe. Persönliche Stellung von Frau und Mann im Recht der ehelichen Lebensgemeinschaft*. Böhlau, Köln – Weimar – Wien, 2003. 151–152. pp.

len, hogy a köteléki jogban, a házasság személyi joghatása körében nevesített férji hatalmi jogosítványok (*potestas maritalis*, 12. §) okot adtak a közös szabályozásra: ezek a jogosítványok a feleség és a férj közötti személyi és vagyoni viszonyokban is érvényesülő alapgondolatot, a német szakirodalom állásfoglalása szerint a nő teljes függőségét jelenítették meg.⁶ Bár a „teljes” jelzőt a köteléki jogban a házasságfogalomban rejlő kölcsönösség (1. §), a vagyonjogban a férji vagyongazgatási jog alól kivett fenntartott vagyon (*receptitium*, 22. §) és a közös házi ingók közül kivett személyes használati tárgyak (21. § második rész) intézménye miatt némi túlzásának tűnik, valóban döbbenetes erővel hat a 21. századi olvasóra, hogy a 18. század közepén, a felvilágosult kormányzásra törekvő Bajor Királyságban a jogrend a feleség mértékletes fenyítésének (*mäßige Züchtigung*) lehetőségét fenntartotta.

Más kérdés, hogy ennek a férji jogosítványnak kánoni előzményekkel történő magyarázatát a bajor kódex esetében a friss szakirodalom – a korábbi toposzokkal szemben – tévesnek tekinti.⁷ A 18. századi pandektista jogirodalomban a római, germán és kánonjogi elemek keveredése a férj és a feleség jogállása tekintetében eltérő értelmezésekre adott lehetőséget. *Flöcken* (*Juris-Prudenz*, 1804) úgy vélte, hogy az isteni jogból és a természetjogból is levezethető a férji hatalom (*potestas mariti*), mindazáltal a keresztény férj nem szigorú parancssal gyakorolja *imperiumát*, hanem kedves beszéddel és jószágon intí feleségét. Voet (*Commentarius ad pandectas*, 1716) a *potestas in uxorem* fogalmát használta, míg Lauterbach (*Collegii theoretico-practici*, 1723) a férj jogát felesége felett a *gubernatio domestica & imperium* kifejezéssel adta vissza. Stryk (*Continuatio tertia usus moderni Pandectarum*, 1737, 6. kiad.) megkülönböztette a férj feleségével szembeni jogát (*ius mariti in uxorem*) és a férji hatalmat (*potestas mariti*), melyet a római joggal indokolva a feleség személyére és vagyonára vonatkozó hatalomnak (nem *absolutum*, hanem *restrictum* és *moderatum*) tekintett. Stryk szerint a *ius mariti in uxorem* és a *potestas mariti* együttes következménye volt a nő alárendeltsége (*subjectio*) és háztartási munkavégzési kötelezettsége (*obsequium*).⁸ A CMBC a férj és feleség közötti (személyes és vagyoni) jogviszony tekintetében tehát a mértékletes fenyítés jogával csak némileg volt szigorúbb, mint általában a kor jogirodalmi felfogása. Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a pandektisták ezt az élő gyakorlatot nem feltétlenül az egyházjogra vagy a germán *Muntra* vezették vissza, hanem a posztklasszikus római jogban kerestek rá igazolást, ahogy azt – már a 19. századba átlépve – a heidelbergi professzor, Thibaut is tette. Szerinte a kölcsönös házastársi jogokkal szemben „különös joga a férjnek, hogy felesége hatalma alá van vetve, és cselekményeit annak akaratára szerint kell véghezvinnie. A (férj) meg nem verheti asszonyát. Mivel azonban előírás (Nov. 117. c. 14.) van arra, hogy aki ok nélkül ezt teszi, büntetésként 1/3 részt a *donatio propter nuptiasból* elveszít, sokan mégis úgy tartják, hogy a mértékletes fenyítés megengedhető”.⁹ Ha pedig „a német státútumok szerint van is házassági gyámság; ez semmiképp sem *gemeines Recht*”.¹⁰

⁶ DUNCKER 2003, 129. p., enyhébb megfogalmazásban 317. p.

⁷ DUNCKER 2003, 133. p.

⁸ A nevezett szerzők műveit idézi DUNCKER 2003. 382–384. pp.

⁹ THIBAUT, ANTON FRIEDRICH JUSTUS: *System des Pandekten-Rechts I–II*. Siebente verbesserte Ausgabe. Druck und Verlag von Friedrich Mauke, Jena, 1828 (1. kiadás: 1803). 324–325. pp.

¹⁰ THIBAUT 1828, 325. p.

A CMBC-ből ismert felvilágosult megoldás, a családi kapcsolatok együttes szabályozása és értelmezése az ALR-ben azzal egészült ki, hogy a családjogot a személyi jogtól elkülönítették.¹¹ A porosz kódex alkotóinak rendszerteremtő törekvése nem ért el addig, hogy külön családjogi rész szülessen, hanem a családi jogviszonyok egészét – többé-kevésbé önálló részterületként – a társasági joghoz sorolták,¹² és a II. rész elején helyezték el négy címbe rendezve. A házassági jogi első címet (*Von der Ehe*) a szülők és gyermekek kölcsönös jogai és kötelezettségei (*Von den wechselseitigen Rechten und Pflichten der Aeltern und Kinder*), a család további tagjainak jogai és kötelezettségei (*Von den Rechten und Pflichten der übrigen Mitglieder einer Familie*), valamint az ún. közös családi jogok (*Von gemeinschaftlichen Familienrechten*) követték. Nem logikus, hogy a gondnokság és a gyámság szabályai a társasági jogon belül jóval később, a 18. cím alatt (*Von Vormundschaften und Curatelen*) találhatók, ez a rendszerezés azonban jelzi, hogy a jogalkotó a társasági jelleget a családi jelleg elé helyezte. A törvényes és szerződéses vagyonjog kettősének rendszerben történő áttekintését ebben a korai természetjogi kódexben még felesleges keresni.

Az ALR tizenegy szakaszt tartalmazó házassági jogi címén belül a vagyonjogról szóló 5. és 6. szakasz középpontba helyezkedett el, azaz a köteléki jogtól szerkezetét tekintve csak némileg különült el. Az 5. szakasz (*Von Rechten und Pflichten der Eheleute in Beziehung auf ihr Vermögen*, 205–344. §§) elsősorban a törvényes vagyonjogot, a férj vagyonigazgatás rövid definícióját (205. §) tartalmazta. Az ALR rendszerében a törvényes és a szerződéses vagyonjogot nem állították szembe egymással, hanem a szerződéses vagyonjog szabályai az előzővel elkeveredtek, mintegy a 205. § kiegészítéseként kerültek be ugyanabba az 5. szakaszba. Itt rendezték tehát a nő törvény által (206–207. §§) és szerződéssel fenntartott vagyonát (208–209. §§), a fenntartott vagyont nem képező, ún. házasságba behozott vagyont (210–220. §§), a feleség (221–230. §§) és a férj (231–246. §§) behozott vagyon feletti jogait, az ingókra vonatkozó speciális szabályokat (247–250. §§), a törvényes vagyonjog szerződéssel történő változtatásának lehetőségét (251–253. §§), a nőt a bevitt vagyon miatt férje vagyonán megillető jogokat (254–275. §§), a házastársaknak juttatást nyújtó rokonok jogait (276–309. §§), a házastársak közötti ajándékozás szabályait (310–317. §§), a házastársak adósságait (318–340. §§) és végezetül a feleség kezességvállalását (341–344. §§) is. A 6. szakasz – kimerítő porosz részletességgel – a vagyonközösség (*Von der Gemeinschaft der Güter unter Eheleuten*, 345–433. §§) regionális, választható szabályait rendezte, majd ugyan azzal a logikával, amit a CMBC alkotói is követtek, ismét köteléki jog, a házasság megszűnésének szabályai következtek.

Az ALR esetében is az a kapcsolat tette ésszerűvé a vagyonjog köteléki jogi szabályok közé ékelését, ami a házasság személyi joghatását tartalmazó 4. szakasz (*Von den Rechten und Pflichten der Eheleute, in Beziehung auf ihre Person*) és a felek vagyoni viszonyai között volt. A természetjogi elvekből ebben a tekintetben nem sok maradt. A jogalkotó módszere, ahogy az ALR más részeiben, úgy ebben a szakaszban is az volt, hogy a természetjogi szellemű elvek, ez esetben a házastársak közös kötelezettségei és jogai – mint példának okáért a hűség kölcsönös tanúsítása (181. §) vagy egymás támogatása (174. §) – után a kivételek, a csak az egyik felet terhelő kötelezettségek és jogosultságok köre következett, amely a kölcsönösséget szűk térre szorította vissza. A közös jogok és kötelezettsé-

¹¹ DUNCKER 2003, 151. p.

¹² DUNCKER 2003, 151–152. pp.

gek között közvetlenül vagyoni viszonyokra vonatkozó szabály nem volt. A férj részéről családfői pozíciója (184. §), ebből fakadó tartási kötelezettsége (185. §), felesége vagyonának védelmére vonatkozó kötelezettsége (188. §), a feleség részéről pedig háztartásvezetési kötelezettsége (194. §), kereső tevékenységének a férj jóváhagyásához való kötése (195. §) és terhes ügyletkötési képességének hiánya (196. §) azonban már szoros kapcsolatban állt a vagyoni viszonyokkal. Az ALR törvényes vagyoni rendszere, a férji vagyoni igazgatás ezekkel a jogokkal és kötelezettségekkel együtt értelmezhető csak.

Mindezek ellenére sem az elnyomott feleség képét látom a porosz törvénykönyv házassági jogában, hanem a 18. század családfelfogásának,¹³ tradicionális erkölcsének és a nők társadalmi helyzetének korabeli lenyomatát, illetve a századvég jogirodalmában¹⁴ általánosnak tekinthető szemléletet. Ezt támasztja alá, hogy kivételként, férje távollétében, ha a férj ügyei viteléről nem gondoskodott, a nő jogosult volt mindazt megtenni, amit a rendes és szokásos vagyoni igazgatás megkívánt (202. §). Tegyük hozzá, a német természetjog a házasság céljának a két, természettől fogva különböző és egymást kiegészítő, egymásban teljességre jutó személy legtokéletesebb egyesülését látta, ami könnyen használható volt a férji vagyoni igazgatási jog alátámasztására. A házastársak emberi méltósága és elvi szintű jogegyenlősége (24. §) a római emancipált nő alakjával itt nem párosult, a „tokéletes nőiesség” és a „tokéletes férfiasság” abban az egységben valósult meg, amit az ALR házasság-fogalma a kölcsönös támogatás követelményével és a férj elsőbbségével fejezett ki (184. §).¹⁵

Amikor a *Dominium Austriae* magánjogi jogegységesítésére az uralkodónó udvari jogászai *Joseph von Azzoni* (1712–1760) irányításával először kísérletet tettek (*Codex Theresianus*, 1766), az osztrák örökös tartományok még számtalan szállal kapcsolódtak a Német-római Birodalom más tartományaihoz, de *Mária Terézia* – aki a száli frankok továbbélt öröklési jogi szabályai szerint császárnő nem lehetett – férje császári pozíciója révén a birodalomnak is meghatározó személyisége volt. Az OPTK hatályba lépésekor (1812) *I. Ferenc* már az Osztrák Császárság császára volt, és miután az osztrák örökös tartományok kimaradása a német egységből 1866-ban egyértelművé vált, a német nyelvű OPTK osztrák törvénykönyvvé „lett”.¹⁶ 1812 és 1866 között azonban egy volt a német kodifikációk sorában, és a jogtudomány is ennek fényében értékelte, illetve kritizálta.

¹³ Lásd hozzá WOLFF, JÖRG: *Familie und soziale Abweichung – Verhaltenskonzepte der Rechtsordnung in der Nachfolge des ALR*, in: WOLFF, JÖRG (szerk.): *Das Preußische Allgemeine Landrecht. Politische, rechtliche und soziale Wechsel- und Fortwirkungen*. C. F. Müller Verlag, Heidelberg, 1995. 215–236. pp.

¹⁴ Höfner (*Theoretisch practischer Commentar*, 1783) uralomnak (Oberherrschaft) nevezte a férj felesége feletti jogosítványait; Hommel (*Rhapsodia quaestiorum*, 1787) férji hatalommal (potestas) igazolta a korlátozott fenytitési jogot; Hofacker kortásainál lényegesen finomabban a férj hatalmáról úgy beszélt, mint aminek célja a házastársi életközösség és a család támogatása, míg Hugo (*Lehrbuch des civilistischen Cursus*, 1799) tudatosan mellőzte a házassági „uralom” kérdését, és kevés kivételtől eltekintve a vagyoni jogi meghatározásokat mutatta csak be. A szerzők műveit idézi DUNCKER 2003. 384–385. pp.

¹⁵ TAEGER, ANGELA: „*Im Familienglück lebt die Vaterlandsliebe*”. *Dynamik und rechtliche Rehmung der Ehe im Preußen des 19. Jahrhunderts*. In: Wolff 1995. 205–206. pp.

¹⁶ SCHERMEIER, MARTIN JOSEF – STAGL, JAKOB FORTUNAT: *Der Einfluss des ABGB auf die Entstehung des BGB – Gesunder Menschenverstand versus „Beruf zur Gesetzgebung”*. In: Fischer-Czermak, Constanze et al (szerk.): *Festschrift 200 Jahre ABGB*. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 2011, 254–255. pp.

A kritika Savigny részéről, többek között a törvénykönyv szerkezete tekintetében,¹⁷ ugyan súlyos volt, az OPTK eredeti három-könyves, intézményi rendszerét a mai napig megőrizte. A személyek jogát tartalmazó I. részt (*Von dem Personenrechte*) a dolgok joga (*Von dem Sachenrechte*) követte, melyen belül a dologi jog (*Von den dinglichen Rechten*) és a kötelmi jog (*Von den persönlichen Sachenrechten*) kapott helyet, míg a III. rész a személyek és a dolgok jogának közös meghatározásait (*Von den gemeinschaftlichen Bestimmungen der Personen- und Sachenrechte*) tartalmazta. Ebben a szerkezetben a házassági köteléki és vagyonjogot egymástól élesen különválasztották; az előbbi a személyek jogában (*Von dem Eherechte*, 44–136. §§), az utóbbit a köteléki jogba helyezték házassági egyességek cím alatt (*Von den Ehepacten*, 1217–1266. §§). Az OPTK vagyonjogának kiindulási pontja tehát az volt, hogy a házastársak maguk alakítják vagyoni viszonyaikat, ami rendkívül praktikusnak bizonyult, mivel lehetővé tette, hogy a német (osztrák), cseh, galíciai lengyel, zsidó és más népelemek tradicionális joguknak megfelelően határozzák meg azokat az intézményeket, melyeket személyes igények szerint tovább is formálhattak. Ennek a különválasztásnak azonban hátránya is volt: a családi viszonyok együttes szabályozását a személyi jogban, ahol a házassági köteléki jogn túl a szülők és gyermekek közötti jogviszonyt (*Von den Rechten zwischen Aeltern und Kindern*, 137–186. §§), valamint a gyámságot és a gondnokságot (*Von den Vormundschaften und Curatellen*, 187–284. §§) is rendezték, nem valósíthatták meg.

Kérdéses, hogy ezek után a személyek jogában található házastársi jogok és kötelezettségek (*Rechte und Verbindlichkeiten der Ehegatten*) a kötelmi jogi karakterű vagyoni jogi szabályokkal milyen kapcsolatban álltak. A törvénykönyv 89. szakasza szerint „a házastársak jogai és kötelezettségei egyesülésük céljából, a törvényből és megkötött egyezményeikből következnek. Itt csak a személyes jogok; ezzel szemben a házassági egyességekből származó dolgok joga a második részben rendeztetik.” Mindebből világos, hogy a jogalkotó következetesen különválasztotta a személyes és vagyoni joghatásokat, az utóbbit, mint általános kategóriát és a házassági vagyonjogot azonban nem. Nem feledhető: a történeti jogi iskola (*Historische Rechtsschule*) dogmatikája és ebből következő fogalmi precizitása az OPTK megalkotása idején még nem létezett, sőt az osztrák magánjog-tudományban a „családi jog” fogalmát abban az értelemben, amit az ma hordoz, az 1960-as évekig nem is használták.¹⁸

A házassági vagyonjog kötelmi karaktere és az idézett 89. § törekvése ellenére elkerülhetetlen volt, hogy olyan személyes joghatásokat is nevesítsen az osztrák kódex, melyeknek a vagyonjogban is meghatározó szerepe volt. Kölcsönösség alapján csak a házastársi tartozás, a hűség és a tisztességes bánásmód kötelezettségét rögzítették (90. §), míg a férj családfői pozícióját, a ház (család) ügyeinek irányítását, felesége tisztaság tartása és képviselésének jogát (91. §) – a kor patriarchális családképének megfelelően¹⁹ – az osztrák kódexben sem kérdőjelezték meg. A feleség joga, hogy férje nevét viselje, kötelezettsége,

¹⁷ SAVIGNY, FRIEDRICH CARL VON: *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Dritte Auflage.* Verlag von J. C. B. Mohr, Heidelberg, 1840 (1. kiadás: 1814). 95. oldaltól. Lásd hozzá SCHERMEIER – STAGL 2011. 253. p.

¹⁸ STEPPAN, MARKUS: „*Rechte und Verbindlichkeiten der Ehegatten*” im ABGB des 19. Jahrhunderts. In: Béli Gábor et al (szerk.): *Institutions of Legal History with Special Regards to Legal Culture and History.* PTE ÁJK, Bratislava – Pécs, 2011. 159. p.

¹⁹ STEPPAN 2011, 160–186. pp.

hogy lakóhelyére kövesse, a háztartásban és szerző tevékenységében ereje szerint támogassa, valamint rendelkezéseit megtartsa és megtartassa (92. §), illeszkedett ehhez a képhez. Jelentős különbség az előző kódexekhez képest, hogy nem rögzítették, hogy a feleség csak a háztartásban tevékenykedhet, nem lehet önálló szerző tevékenysége vagy ebben férje jóváhagyására van szükség. A köteléki jogi bontó okokat itt figyelmen kívül hagyva, a röviden és precízen felsorolt házastársi jogokból és kötelezettségekből jóval szabadabb asszonykép bontakozik ki, mint a kor más jogforrásaiból,²⁰ vagy akár a porosz kódex rendelkezéseiből. Bár a jogirodalom egyes képviselői még az OPTK százéves jubileumakor is a jogszabályok és a tényleges társadalmi mentalitás közötti különbségről beszéltek,²¹ és a paradigmaváltás, a patriarchálistól a partnerségen alapuló házastársi viszonyra való áttérés kétségen kívül csak a 20. század második felének a terméke volt Ausztriában, ez a szabadabb kép két okkal is magyarázható: egyrészt az elkötelezett udvari természetjogászok törekvéseivel, másrészt a vagyonekülönítéson alapuló és a szerződéses vagyoni jogot előtérbe helyező házassági vagyoni joggal. A két joganyag közötti kapcsolat a szemléletmódot tekintve – a kódexen belüli elhelyezéstől függetlenül – erősnek látszik.

Nem hagyható szó nélkül, hogy a 18. és 19. század fordulója után kibontakozó Történeti Jogi Iskola pandektista jogtudósai sem képviseltek „haladóbb” álláspontot a feleség jogállása tekintetében, mint a három természetjogi kódex. Az ok kézenfekvő: a történetileg kifejlődött *gemeines Recht* rendszerbe foglalt leírásáról, nem pedig reformkövetelésekről volt szó munkásságukban. Példának okáért *Puchta* a házasságot olyan jogviszonyként definiálta, melyben „mindkét házastársnak joga van a másik személyére”. Ennek a jognak a tartalmát szerinte „a házassági közösség képezi, amennyiben a felek kötelezettségei jogi értelemben megragadhatók. A férj házassági joga túlsúlyt képez; a nő neki *reverentia*-köteles, függőségi viszonyban van, és ebből következően a férjet *interdictum de uxore exhibenda ac ducenda* illeti.”²² Figyelemre méltó az is, hogy a romanista jogtudós definíciója protestáns területen született meg, míg dél-német katolikus térségben „mindenkorra” (*auf Ewig*) kötött kapcsolatként definiálták a házasságot. Ez „egyenjogú és tökéletes életközösség, melyben ami az egyiké, az a másiké”,²³ de ez a müncheni romanista, *Pagenstecher* szerint nem zárta ki a férji családfői pozíciót, amely a dotális rendszerű bajor házassági vagyoni jogot is alapjaiban meghatározta.²⁴

II. Regionális rendszer vagy egységesítés? A szerződéses vagyoni jog jelentősége

Összetett szerepkörét a jogrend a történelmi tapasztalat szerint akkor tudja kellő hatékonysággal betölteni, ha személyi és területi partikularizmus helyett jogegység uralkodik az adott állam területén. A természetjogi kodifikációk korában a felvilágosult, de egyben

²⁰ DUNCKER 2003, 321. p.

²¹ OFNER, JULIUS: *Der soziale Charakter des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches*, in: Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches 1. Juni 1911, Band I, Wien, 1911. 441–477. pp., különösen 466. p.

²² PUCHTA, GEORG FRIEDRICH: *Lehrbuch der Pandekten*. Verlag von Johann Ambrosius Barth, Leipzig, 1838. 446. p.

²³ PAGENSTECHER, ERNST: *Pandekten-Praktikum zu Puchta's Pandekten und Girtanner's Rechtsfällen, mit Hinweisung auf die Lehrbücher von Arndts und v. Baugerow*. Verlag von Bangel und Schmitt, Heidelberg, 1860. 596. p.

²⁴ PAGENSTECHER 1860, 597. p.

centralizációs irányultságú német monarchiákban messze nem lehetett közös vagyonejgról beszélni. Közös alap ugyan volt: mindenütt a germán és a római elvek és intézmények keveredtek, csak éppen nem feltétlenül ugyanazok az intézmények, illetve más mélységben és más kombinációt alkotva. Mindezt a kor felvilágosult elvek által befolyásolt, germán és keresztény alapú házasságfelfogása is erőteljesen befolyásolta. Össznémet szinten több száz, sőt a részletek sajátosságait figyelembe véve ezer feletti partikuláris házassági vagyonejgró érvényesült,²⁵ amin csak keveset változtatott az a tény, hogy a bajor (1756), a porosz (1794) és az osztrák monarchiáknak (1812) is volt már magánjogi kódexe. A természetjogi kodifikációs hullám jogalkotóinak annak ellenére is szembesülniük kellett az egységes és egyedüli rendszer helyességének dilemmájával, hogy nem össznémet, hanem kisebb területi egységről volt csak szó. A jogi partikularizmus kérdését két módon oldották meg vagy lépték át a kodifikátorok: az ún. regionális rendszer (*Regionalsystem*) alkalmazásával lehetővé tették, hogy területenként eltérő normák érvényesüljenek vagy egységes szabályozást adtak a szerződéses jog – eltérő fokú – előtérbe helyezése mellett.

A Savigny által megfogalmazott fogalmi precizitás és dogmatikai igényesség kívánalmától még messze elmaradó bajor kódexben *Kreittmayr* nem vagyonejgi rendszerekről írt, hanem vagyonejgi intézményekről – mintegy két tucatnyi nehezen áttekinthető szakaszban (13–32. §§), magyarázat nélkül hagyott latin kifejezésekkel teletűzdelve. A CMBC „törvényes vagyonejgi rendszere” az utólagos tudományos értelmezés szerint²⁶ vagyonekülönítéson alapuló dotális rendszer volt. A kódex atyja a partikuláris jogi tradíció és a jogegységesítési szándék közötti ellentétet azzal oldotta fel, hogy a vagyoneközösség (*communio bonorum*, 32. §)²⁷ általános vagy korlátozott változata törvényes rendszerként érvényesült, ha a „helyi szokás” ezt diktálta, de ugyanakkor szerződéssel is kiköthették a felek ott is, ahol dotális rendszer volt a törvényes. A CMBC házassági vagyonejgában tehát a regionális jog továbbélhetett, így a jogegység gyakorlatilag nem valósult meg.

A CMBC az ún. házassági egyezvények (*Heyraths-Pactis*) különböző típusait sorolta fel. Ilyen paktum volt a *dos*-rendelés (*pacta dotalia*, 29. §), a házastársak élők közötti és halál esetére szóló egyéb, többek között vételi, csere, bérlet, haszonbérlet, zálog és letét ügyletei (30. §), a házasság előtt ajándékozás (*donatio ante nuptias*) két formája, azaz a házassági ígéret jeleként és bizonyítékaként adott ajándék (*Mahl-Schatz, arrha sponsalitia*, 17. §),²⁸ valamint a jegyesek ajándékai (*Geschenke der Verlobten*,

²⁵ DUNCKER 2003, 1020. p.

²⁶ DUNCKER 2003, 1020. p.

²⁷ 32. § „A vagyoneközösség, melyben minkét házastársnak bizonyos része van, egyrészt kiterjedhet minden meglévő és későbbi vagy csak némely vagyontárgyra, és eszerint Generalis vagy Particularis közösségnek nevezetik. Másrészt mindkettőnek csak akkor van helye, ha megegyezésben kifejezetten így rendelkeztek, harmadrészt azonban ez a helyi szokás szerint is történhet, ha mást, továbbá mennyegzői ajándékot, közös házi ingókat és közszerzeményt nem kötöttek ki. Negyedszer a közösség mindkét típusa, nevezetesen a generalis és a particularis, az általános társasági jogok és szabályok szerint ítéltetik meg tévelygések esetén, amennyiben ezeket külön rendelet vagy megegyezés nem korlátozza, melyben is ötédször a házastársak közös vagyontárgyait szabály szerint azonos (mértékű) nyereség és veszteség terheli (...). Hetedszer hogy mindezzel a mondott személyek között közös kereskedésük vagy iparűzésük okából keletkezett terhek és egyéb veszteségek vagy nyereségek miatt minél kevesebb vita adódjon, a többség szorgalmasan törekedjen arra, hogy a házassági egyességekben előzetesen mindazt megállapítsák, amit meg kell tartani.”

²⁸ 17. § „A Mahl-Schatz, amit a menyasszony a vőlegénytől vagy ez attól a házassági ígéret jele és bizonyítéka gyanánt kap az elhálás előtt (Arrha Sponsalitia) egyrészt a valós átadás időpontjától fogva a megajándékozott tulajdonába kerül és marad. Másrészt a Mahl-Schatz egyszerű ígérete érvényes, és az ígérgetevő felet szava tel-

sponsalitiâ largitate 18. §),²⁹ végezetül a házastársak egymás közötti, nevesített ajándékaik (*Wiederlag*, 14. § és *Morgen-gaab*, 16. §) és az egyéb, joghatállyal nem rendelkező ajándékozások (*donationes simplices*, 31. §). A *donatio propter nuptias* tilalma tehát a bajor jogban nem általában, hanem csak a *donationes simplices* tekintetében érvényesült. A házastársak egymás közötti szerződéseinek ez a kategorizálása azt jelzi, hogy – bár az elnevezésekben ez sem jelent meg – megkülönböztették a házassági vagyoni tárgyú (*dos*-rendelés, különböző ajándék-típusok) és az egyéb egymás közötti szerződéseket. A házassági vagyoni tárgyú szerződések alkalmazását a CMBC esetében a dotális rendszer kívánta meg, viszont a római és a germán jogi tradícióra egyaránt visszavezethető szerződéses vagyoni jog kiegészítette a regionális rendszert. A Bajor Királyság alattvalói között így egyrészt továbbélhetett a partikuláris jogok vagyoni közössége, másrészt a házastársak paktumaikkal igényeiknek vagy a helyi szokásoknak megfelelően alakíthatták a törvényes intézményeket. Ahogy a kódex, úgy a dél-német jogtudomány sem tartotta szükségesnek, hogy a házassági szerződések szabatos definícióját megadja. A romanista *Pagenstecher* még 1860-ban sem írt külön a házassági szerződésekről, hanem csak a *pacta dotalia* kapcsán említette meg, hogy a „a házassági szerződések a dotálás célját nem hiúsíthatják meg és a dotáció szabályaiba nem ütközhetnek bele. (...) Egyébként pedig ezeknek a szerződéseknek a meghatározásai a női és férfi dosról (*contrados*, *antiphera*, *propter nuptias donatio*, *Widerlage*, *Gegenvermächtniß*) stb. kötelezőek”.³⁰

A dél-német jogi tradícióval szemben a Porosz Királyságba integrált területek jelentős részén a 13. századi szász tartományi szokásjoggyűjtemény, a Szász tükör vagyoni joga, a férfi vagyoni gazdálkodási rendszer érvényesült az ALR hatályba lépéséig. Bár az 1791-re elkészült törvénykönyvet, miután a forradalmi Franciaország radikalizálódó eseményei hatására félretették, 1794-ben a frissen megszerzett lengyel területek beolvasztási célzatával mégis hatályba léptették. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a törvénykönyv előkészítésekor kifejezetten gondoltak a Porosz Királyságon túli német területekre is. Úgy kellett megalkotni, hogy a kódex joga akár másutt is érvényesülhessen, ezáltal is a *Hohenzollern* dinasztia egységesítési céljait szolgálva a 18. század végén már végnapjai felé közeledő, csupán formális értelemben létező „*altes Reich*” helyén. A jogegységesítés célzata azonban a házassági vagyoni jog területén megbukott. A tradíciók továbbélésének eszközét a CMBC-hez hasonlóan a regionális rendszer alkalmazásában találták meg a jogalkotók: az ALR rögzítette, hogy ahol a tartományi vagy városi jog a vagyoni közösségi rendszert írja elő, ott ez továbbra is megtartható (II. rész 1. cím 6. fejezet 345. §). Ezeket a partikuláris jogokat többnyire az ALR hatályba lépését követően rövidesen kodifikálták, méghozzá úgy, hogy elsőbbségüket továbbra is meg-

jesítésére kötelezi, a tulajdon azonban nem száll át előbb, csak a tényleges átadással. Harmadrészt ugyanennek azok közt a dolgok közt van helye, ahol a hozomány, és negyedszer bírósági inszinuáció nem szükségeltetik, ha az érték az 1000 fl-ot meghaladja. Ötödször az ilyet az elhalás sokkal inkább megerősíti, minthogy feloldaná. Hatodszor mindezekkel szemben elenyészik és in natura vel pretio restituitur lesz, ha a házasság nem jön létre vagy érvénytelenítik, kivéve hetedszer, ha valamelyikük vétke miatt a feleket elválasztják egymástól, mert ez esetben a vétkes fél, aki által a házasság akadályoztatik, nem csak az átadott Mahl-Schatzot köteles visszaadni, hanem mindenképp elveszíti azt, amit neki a nem vétkes fél juttatott.”

²⁹ 18. § „Azokat az ajándékokat, melyeket a jegyes személyek egymásnak szerelemből és a jövőbeli házasság reményében vagy mindezek biztosítására adnak, mindvégig úgy kell tekinteni, mint ahogy az említett Mahl-Schatz tekintetik.”

³⁰ PAGENSTECHER 1860, 606–607. pp.

őrizték a porosz törvénykönyvvel szemben.³¹ A kodifikált regionális jog általános vagyontársasága nem egy esetben, így például az 1860. április 16-i porosz házassági vagyoni jogi törvényben, lényegét tekintve alig tért el az ALR szabályaitól, és a vagyontársaság jogi konstrukciója teljesen meg is egyezett azzal (*Provinzialgesetz*, 1. §).³² Mindez különösen annak fényében érdekes, hogy a későbbi szakirodalom a férj vagyoni igazgatását vagyontársaságként alapuló rendszernek tekintette és tekinti.³³

Az ALR-ben lehetővé tett regionális, általános vagyontársasági rendszere kapcsán a korabeli jogtudományban komoly vita bontakozott ki, mivel a partikuláris jogok egységes koncepciójával szemben az ALR nem adta meg, mit ért vagyontársaság alatt, sőt váltakozó szóhasználata (*Gemeinschaft der Güter*: 361. § és 363. §, *gemeinschaftliches Vermögen*: 380–381. §§, *Miteigentum*: 365. § és 653. §) öt különböző lehetőséget is felkínált a tulajdon természetének értelmezésére. Felfogták azt *societasként*, egy képzelt személyegyesülés tulajdonaként, a férj egyedüli tulajdonaként, közös tulajdonként (*Miteigentum*) és tulajdonok összességéként (*Gesamteigentum*) is.³⁴ A bajor (32. §) és az osztrák kódexek (1177, 1178 és 1134. §§) általános vagyontársasága *Lücken* szerint *societas omnium bonorum* „vagy ahhoz igen hasonló jogviszony”, ezt az értelmet azonban maga az ALR kizárta, hiszen a *societast* szerződésként intézményesítette (32. §), míg az általános vagyontársaság egyrészt törvényes következménye a házasságkötésnek, másrészt pedig ősi germán jogintézmény, amit nyilvánvalóan hibás lenne római jogi jogelvekkel magyarázni – érvelt a göttingeni bírósági refendárius.³⁵ Hasse elméletében a képzelt személyegyesülésről ezzel szemben a házaspár, mint a két egyéntől, azaz a férjtől és a feleségtől különböző, erkölcsi értelemben vett egyesülést jelentett, és a közös vagyon feletti tulajdonjoggal ez a személyegyesülés rendelkezett.³⁶ Ezt elfogadva azonban nehezen magyarázható, hogy felelhet mindkét házastárs személyesen is a közös vagyon terheiért, illetve az egyik házastárs halálakor a közös vagyon miért ennek örökösei és a túlélő házastárs között oszlott meg az ALR-ben. Dunker a házasság fennállása idején a férj kizárólagos tulajdonjoga mellett foglalt állást, azaz a nő tulajdonjoga szerinte a házasság megszűnésével nyert joghatályt.³⁷ Kérdéses, hogy ha elmélete igaz, mivel magyarázható, hogy a férj rendelkezéseit a vagyontársaság minden formájánál többnyire felesége jóváhagyásához kötötték. Az elmélet értelmében a házasságba behozott adósságok csak a férjet terhelték volna, ezt a korabeli gyakorlat azonban egyáltalán nem ismerte, az ALR pedig világosan ellenkezőleg foglalt állást (361. 366. és 377. §§). Különösen a 18. században volt elfogadott az a nézet, hogy a vagyontársaság

³¹ DERNBURG, HEINRICH: *Lehrbuch des preußischen Privatrechts und der Privatrechtsnormen des Reichs*. Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, Halle, 1896. 24. §

³² LÜCKEN, AUGUST: *Die allgemeine eheliche Gütergemeinschaft nach dem Gesetze vom 16. April 1860 und nach dem Bürgerlichen Gesetzbuch. Eine vergleichende Studie*. W. Fr. Kaestner, Göttingen, 1899. 2. p.

³³ MARTITZ, FERDINAND VON: *Das eheliche Güterrecht des Sachsenspiegels und der verwandten Rechtsquellen*. Haessel, Leipzig, 1867. 83. p.

³⁴ LÜCKEN 1899, 3. p. A societasként történő értelmezéstől, illetve magának a germán jogintézménynek római jogi elvekként történő magyarázatától Planitz is mereven elzárkózott. PLANITZ, HANS: *Grundzüge des deutschen Privatrechts nebst Anhang: Quellenbuch*. Verlag von Justus Springer, Berlin, 1925. 131. p.

³⁵ LÜCKEN 1899, 3. p.

³⁶ HASSE, JOHANN CHRISTIAN: *Beytrag zur Revision der bisherigen Theorie von der ehelichen Gütergemeinschaft*. Akademische Buchhandlung, Kiel, 1808. 93. p.

³⁷ DUNKER 1843, 219–220. pp.

tulajdonközösséget (*dominium duorum in solidum*) jelent,³⁸ míg ezt a 19. században több szerző is élesen bírálta.³⁹ *Lücken* álláspontja szerint az ALR szabályai (365., 373., 653, 654. §§) és a „*vom gemeinschaftlichen Eigentum*“ szóhasználat a címbe) inkább a közös tulajdonnak (*Miteigentum*) felelnek meg,⁴⁰ mivel közös tulajdon a porosz kódex szerint akkor áll elő, „ha a teljes tulajdonjog egy dolog felett több személyt illet meg“ (14. §). Felfogása indokolásához a porosz igazságügyi miniszter minisztériumi közlönyében publikált mondatát idézte a szerző 1840-ből: az ALR-ben „a vagyontársaságban a házastársakat illető közös tulajdon a közönséges közös tulajdontól nem tér el”.⁴¹ *Lücke* azonban kénytelen volt egy kiegészítést tenni: ha a házastársak tulajdoni hányadukat a *condominium pro indiviso* értelmében harmadik személynek juttatná vagy zálogba adná, az egyben a házassági vagyontársaság végét is jelentené, mert annak lényege abban áll, hogy a tulajdonostársak házastársak. Mindezeket összegezve – a *Reichsgericht* egy pontosan meg nem jelölt döntésére hivatkozva – úgy foglalt állást, hogy a vagyontársaság tulajdoni hányadokra vonatkozó jogközösséget (*Rechtsgemeinschaft nach ideellen Einteilen*) jelent, amely az intézmény céljának megfelelően néhány módosulást mutat, a „házasság fennállása alatt látens részesedéssel”.⁴²

Az ALR ugyan megőrizte a házassági szerződések intézményét, azok jelentősége – legalábbis a CMBC dotális rendszerében betöltött szerephez képest – csekélyebb volt. Lehetősége volt a feleségnek egyrészt arra, hogy a férji vagyongazgatást bizonyos vagyontárgyait tekintve kizárja (ún. szerződéssel fenntartott vagyon, 208–209. §§), másrészt mindkét félnek arra, hogy a törvényes rendszert szerződéssel alakítsák (251–253. §§), végezetül egymásnak ajándékot adjanak (310–317. §§). A házassági szerződések definícióját az ALR – ebből a hármas felsorolásból következően – csak közvetetten tartalmazta. A házastársak egymás közötti más jogügyleteiről a törvénykönyv hallgatott, ami azzal magyarázható, hogy a férji vagyongazgatás azt gyakorlatilag nem tette lehetővé. A szerződéskötés a porosz jog szerint a házasságkötés előtt és után is történhetett (209. §). Ha ez a férjnek biztosított előnyt, a nőnek pedig kötelezettséget, csak bíróság előtt lehetett megkötni (198. §).

Míg törvény szerint fenntartott vagyon volt a férj által a házasságkötéskor ígért *Morgengabe* (207. §), valamint ami természete szerint a feleség használatában állt (206. §), ezeken a vagyontárgyakon kívül csak szerződéssel tudott a nő bármit is magának fenntartani (208. §). Ami a törvényes rendszertől való eltérést illeti, a behozott és fenntartott vagyontárgyak ezen jellegét kifejezett szerződéssel meg lehetett változtatni (251. §), amennyiben ez harmadik személy számára nem volt hátrányos (252. §), ide értve a törvény által fenntartott vagyontárgyakra vonatkozó szerződést is (253. §). A házastársak közötti ajándékozást az ALR – a bajor törvénykönyvvel szemben – nem tiltotta meg, ahogy az idegen ajándékozó esetében is lehetséges volt (310–311. §§). Csődbe esett férj ajándékait a hitelező az ajándékozás időpontjára tekintet nélkül visszavonhatta (312. §). Ha azonban a férj az ajándékozás időpontjában még nem volt eladósodva, csak akkor állt fenn a hitelezőnek ez a joga, ha az ajándék vagy az abból származó előny a

³⁸ VERACIUS 1681, 67. p.

³⁹ HASSE 1808, 14–15. pp. és DUNKER 1843, 25–26. pp.

⁴⁰ LÜCKEN 1899, 6. p.

⁴¹ LÜCKEN 1899, 6. p.

⁴² LÜCKEN 1899, 6. p.

megajándékozott vagyonában még megvolt (313. §). Az ajándékok között szólt az ALR azokról a ruhaneműkről, ékszerekről és más dolgokról, melyeket a férj feleségének tartás céljából juttatott. Ezek a nő „szabad tulajdonába” kerültek, azaz nem álltak férji vagyongazgatás alatt (314. §), és ezekre a hitelezők visszahívási joga nem terjedt ki (315. §). Az ajándékozást a vagyongazgatás felszámolásakor, a férji és női vagyon elkülönítésekor is figyelembe vették: azt vélelmezték, hogy az arany, ezüst, ékszer és egyéb ékeségeket a férj csak kölcsönözte, nem pedig ajándékozta (316. §). Ha a vélelem megdőlt, az ajándékozás szabályai érvényesültek (317. §). A szerződéses vagyonjog csekély alkalmazása az ALR-ben a jogtudomány alakulását is befolyásolta.

Thibaut, aki a pandekták rendszeréről írt tankönyvét először 1803-ban, alig pár évvel az ALR után publikálta, ezt a sorrendiséget maga is megállapította a törvényes és a szerződéses viszonyok között: „A házasság joghatásait, amelyek még akkor is fellépnek, ha a házasság akár csak egy pillanatig állt fenn, részben határozzák meg a törvények, részben pedig különböző megállapodások közelebbről is alakíthatják.”⁴³ *Thibaut* kifejezetten hangsúlyozta, minden esetben vizsgálatot igényel, hogy a törvények (lábjegyzetben magyarázta: a helyi írott jog) mellett a házassági megállapodások (*Vereinbarungen*) mit jelentenek a házastársak közötti jogviszonyban, a gyermekek és harmadik személyek vonatkozásában,⁴⁴ azaz a megállapodásokról nem csak a házastársak közötti vagyoni viszonyok tekintetében beszélt. *Puchta* – mintegy negyvennégy évvel a porosz kódex hatályba lépése után – tankönyvében kiemelte, hogy „a felek vagyoni viszonyaikról történő megállapodással (*Verabredungen*), de különösen a jogosultak a *dos* tárgyában eltérhetnek a házassági előírásoktól, csakhogy e *pacta dotalia* tartalma nem állhat szemben a jó szokással és a házassági jogviszony lényegével (1), a *dos* intézményének lényegével (2.) és ha a *dos* a nőt illeti, nem csorbíthatja jogait (3)”.⁴⁵ Ez – az ALR-hez vagyonjogának szelleméhez, illetve a 251–253. §§ kifejezett rendelkezéseire igazodó – megfogalmazás jelzi, hogy a sorrend a német jogtudományban megfordult a két rendszer között: egyrészt a szerződési szabadsággal szemben érvényesült a törvényhez való kötöttség, másrészt a törvényes házassági vagyonjog elsődlegessé vált, míg a felek megállapodásán alapuló vagyonjog szerződéses kivétel lett. *Savigny* számára – a *consensus facit nuptias* elv értelmében – nem volt kétséges, hogy a házasság „valóságos szerződés” (*wahrer Vertrag*). Ez azonban nem jelentette azt, hogy a kötelekre vonatkozóan a házastársak egyezkedhetnek egymással, hanem a köteleket annak érvényessége tekintetében a házasságkötés időpontjában fennálló törvények szerint,⁴⁶ felbontása tekintetében a bontókereset benyújtása időpontjában fennálló törvények szerint kell megítélni.⁴⁷ A férji hatalmat, melyre viszont a „törvények és a bírói hivatal igen korlátozott befolyást gyakorol csak”, *Savigny* nem tekintette a házassági jog részének, hanem a személyes jogálláshoz (*Zustand der Person an sich*) sorolta.⁴⁸ A házassági vagyonjog tekintetében – az ALR-re hivatkozva – ugyancsak a törvényi jogot tekintette irányadónak, mégpedig

⁴³ THIBAUT 1828, 318. p.

⁴⁴ THIBAUT 1828, 318. p.

⁴⁵ PUCHTA 1838, 459. p.

⁴⁶ SAVIGNY, FRIEDRICH CARL VON: System des heutigen Römischen Rechts. Band VIII. Sei Veit und Comp., Berlin, 1849. 494. p.

⁴⁷ SAVIGNY 1849, 495. p.

⁴⁸ SAVIGNY 1849, 495. p.

a házasságkötés időpontjának megfelelően, ha a későbbiekben módosult volna.⁴⁹ Mindebből az következik, hogy házassági szerződések alatt Savigny a törvényi jogtól eltérő, házassági vagyoni jogra vonatkozó megegyezéseket értette a két házastárs között.

Hogy a szerződéses rendszer jelentősége a német jogban ennek ellenére is nagy maradt, nem igényel különösebb bizonyítást. Kiderül ez abból az egyszerű tényből is, hogy a házassági vagyoni jogot az OPTK, mint már szó volt róla, a kötelmi jog körében szabályozta, és ezzel a házassági vagyoni jog egészének kötelmi karaktert tulajdonított.⁵⁰ Az OPTK a jogegység megteremtésével a házassági vagyoni jog területén nem is próbálkozott. Bár a felvilágosodás korában széles körben elterjedt ún. szerződési elméletek, majd ezek alapján a francia 1791. évi alkotmánytól II. József 1783. január 16-i házassági pátenstől számos európai jogforrás – a szekularizálás igényével – polgári szerződésként definiálta a házasságot, sőt II. József pátensténél a német „bürgerlicher Vertrag” kifejezést latinul a *contractus matrimonialis* kifejezéssel adták vissza (1., 41. és 48. §§), az OPTK házasságfogalmában nem mutatkozott kétség abban, hogy a házassági köteléket létrehozó konszenzus (*vinculum matrimonii*) és a vagyoni jogi szerződés (*contractus matrimonialis*) egymástól különbözik. A 44. § szerint „A családi kapcsolatokat házassági szerződés (*Ehevertrag*) hozza létre. A házassági szerződésben két különböző nemű személy törvényesen nyilvánítja ki akaratát, hogy elválaszthatatlan közösségben éljenek, gyermekeket nemzenek és egymást kölcsönösen támogassák”. A házassági vagyoni jogi fejezet (28. fejezet) első szakasza ehhez képest a házassági egyességek fogalmát a következőképp adta meg az 1870-ben Pesten, Lampel Róbert kiadásában megjelent magyar fordítást alapul véve: „házassági egyezményeknek (*Ehepakte*) azok a szerződések nevezetnek, melyek a házassági egybekelés tekintetéből (*in der Absicht auf die eheliche Verbindung*) a vagyoni nézve kötöttek” (1217. §). Az osztrák kódex tehát – a CMBC-hez hasonlóan – egyességekről beszélt a házassági vagyoni jogban és házassági szerződésről a köteléki jogban.

A nemesség és a vagyoni polgárság körében a jogegységesítés korában is nagy népszerűségnek örvendett az osztrák magánjogi szakirodalomban házassági adományok rendszerének (*Heiratsgabesystem*)⁵¹ is nevezett dotális rendszer, melynek keretében több intézményt nevesítettek: a menyasszony házasságba hozott hozományát (*Heiratsgut*, 1218. §), annak ellenügyletét (*Widerlage*, 1230–1231. §§), azaz a vőlegény által a menyasszonynak özvegyisége esetére rendelt vagyont, a férj ajándékát feleségének a házasság elhárítását követő reggelen (*Morgengabe*, 1232. §), az özvegyi tartást (*Witwengehalt*, 1242–1244. §§), a jegyesek és házastársak közötti ajándékozást (*Schenkung*, 1246–1247. §§), valamint az ugyanitt szabályozott házastársak közötti, kölcsönös végrendelet (*wechselseitige Testamente*, 1248. §) és az örökszerződés (*Erbvertrag*, 1249–1257. §§), ahogy a Lampel-féle kiadásban ezeket az intézményeket magyarra fordították. Bár a római-germán jogi tradíciót követő területeken rendszerint továbbélt a házastársak közötti ajándékozás tilalma, az OPTK ezt a szabályt nem vette át. Mivel „önmagában a házassági kapcsolat nem hoz(ott) létre közöttük vagyoni közösséget”, házassági egyességükkel a felek dönthettek továbbá a vagyoni közösségi rendszer alkalmazása mellett (1233. §) is. A vagyoni közösség szabályait a társasági jognak meg-

⁴⁹ SAVIGNY 1849, 499. p.

⁵⁰ KOCHER, GERNOT: *Österreichische und deutsche Privatrechtsgeschichte*. Graz, 1987. 62. és 167. p.

⁵¹ HINTEREGGER, MONIKA: *Familienrecht*. Verlag Österreich, Wien, 2001. 77. p.

felelően adták meg, és társaságként csak halál esetére intézményesítették. Ezek szerint „a házastársnak joga volt a felére mindannak, ami a vagyonszövetségbe kölcsönösen bevont javakból a házastárs halálakor megvolt” (1234. §). Mivel az Osztrák Császárságnak számolnia kellett azzal, hogy a birodalomba beolvasztott lengyel Galícia sajátos jogtörténeti gyökerekkel rendelkezik, másodikként az ott elterjedt ún. advitalitás (*Advitalitätsrecht*) is bekerült a törvénykönyvbe (1255–1257. §). Ez lényegét tekintve özvegyi haszonélvezeti jog volt, azaz a férj (vagy akár a feleség) túlélő házastársának haszonélvezeti jogot engedhetett a vagyonán. Ezek az intézmények az 1217. § szerint azonban nem kizárólagos tárgyai voltak a paktumnak: a normaszöveg a „főként, kiváltképp” (*vorzüglich*) kifejezést használta, így házassági egyességnek minősültek a felsoroltakon kívül olyan jogügyletek is, melyekben más intézményekről rendelkeztek a felek. Mindezek alapján nem túlzás azt állítani, hogy az OPTK házassági vagyoni jogában egy egységes elem volt: a felek szerződési akaratának érvényesülése a törvényben szabályozott vagyoni jogi intézmények megválasztására és formálására – akár a regionális jogi tradíciót követve.

III. A törvényes vagyoni jogi rendszerek

A CMBC házassági vagyoni jogának legfontosabb intézménye a hozomány volt, amit az intézmények felsorolását megelőző cím (*Von ihren Gütern, sonderbar dem Heyrath-Gut*) világosan tükröz. Az alapvetően dotális rendszert követő vagyoni jogban azonban a vagyonszövetség elve nem tisztán érvényesült, hanem törvénytől fogva három vagyonszövetségi elemmel egészült ki. Házastársi közös tulajdonba kerültek a menyegzői ajándékok (*Hochzeit-Geschenke, munera nuptialia*, 19. §),⁵² a házassági közszerzemény (*eheliche Errungenschaft, questu conjugali*, 20. §)⁵³ és a közös házi ingók (*gemeinvermischter Haus-Fahrnuß*, 21. § első rész)⁵⁴ is.

⁵² 19. § „A menyegzői ajándékok, amelyeket a jegyesek másoktól tisztelet okából részesülnek (*Munera nuptialia*), a házasság alatt közösek lesznek és maradnak.”

⁵³ 20. § „A házassági közszerzemény. Ugyan ez a helyzet azzal, amit a házaspár jövedelméből félretesznek vagy közös szorgalmuk és munkálkodásuk által szereznek, de nem így, ha az (a vagyontárgy) egyik házastársé volt már a házasság előtt, vagy a házastárs a házasság alatt öröklés, ajándékozás, hagyomány vagy házastársi tevékenysége és közreműködés nélkül szerezte. A továbbiak a 32. § alatt állnak.”

⁵⁴ 21. § „A közös házi ingók. Továbbá közösen mindkét házastársé nem csak az a házi ingóság, amit kezdetben hoztak be (a házasságba), hanem amivel később gyarapodtak vagy együttesen szereztek, mik alatt egyrészt nem minden ingó dolog, hanem csak a háztartási felszerelés értetik, mint a lenvászon és az ágynemű, a konyhai cín és réz edények és ehhez hasonló, mint nem kevésbé a meglévő pénz, élelem, ital és gabona, míg nevezetesen ezek mind csak a mindennapi használatot és a háztartási (szükségletek) fedezését szolgálják. Mivel szemben másodszor minden ezen felüli pénz, gabona és kézműves áru, mint könyvek, fegyver, ló és úri kocsi, vadászati és halászati felszerelés, kocsi és ekék, a meglévő állatokkal egyben, nem kevésbé a végek és a fonadékok, drágaságok és ami a férj testére valók, semmiképp sem értendők a közös házi ingóságok közé, hanem egyedül a férj tulajdonában állnak, harmadrészt azonban azon kívül, ami a végekből és fonadékokból, ruhákból és minden másból az asszony testére valók, mert ezek őt illetik, és ezek felett, mint az ékszerek és drágaságok felett (melyekből kivételnek azok, miket a férjtől csak a maga ékesítése végett vett át) egyedül ő rendelkezik.”

A házassági adományok felett a jogosult tulajdonjogot, haszonélvezetet vagy csupán várományosi jogot is kaphatott. A hozomány (*Heyrath-Gut, Ehesteuer, dos, 13. §*),⁵⁵ ennek ellenügylete (*Wiederlage, Gegen-Vermächtnuß, contrados vel donatio propter nuptias, 14. §*),⁵⁶ az özvegy nő életfogytig tartó haszonélvezete férje vagyonának meghatározott részén (*Wittib-Sitz, Leibgeding, Dotalitium vel Vidualitium, 15. §*)⁵⁷ és a reggeli ajándék (*Morgen-Gaab, 16. §*)⁵⁸ olyan intézmények voltak, melyek – ha egyesség

⁵⁵ 13. § „Hozománynak (dos) nevezetik az, ami egyrészt a férjhez kifejezetten ezen a címen és név alatt, másrészt a feleség által, ha már sui juris, vagy őérette más által a házasságba bevitetik, harmadrészt a házasság létrejötté előtt vagy után, ámbár a Jus & Privilegium Dotis nem a házasság napján, hanem először a megegyezés létrejöttével kezdődik el. Negyedrész azon személyek közé, akik a jog által hozományadásra kötelezettek, elsősorban a testi atya számláltatik, kivéve, ha vagyontalan, a leány nem áll már atyai hatalom alatt, magának is van elég vagyona vagy az örökségből való kitagadás oka vele szemben fennáll. Ötödrész az a kötelezettsége a választott atyának ex Arrogatione vagy Adoptione ab Ascendente facta is megvan. Hatodrészt azonban ha az atya nincs abban a helyzetben, (hogy hozományt adjon), úgy ez a kötelesség az atyai ágon a nagyatyára, vagy a dédanyára száll, a hatalma alatt álló unokák és dédunokák tekintetében. Hetedszer az anya csak akkor köteles in Subsidiu hozományadásra, ha a leány már huszonöt éves vagy az anya az igaz hitű vallásba vitte magával. Nyolcadszor fivérektől és nővérektől vagy mástól a hozományadás nem várható el, és kilencedszer aki a fenti személyek helyett a járó hozományt megelőlegezi anélkül, hogy azt egyúttal ajándékoznának jelen-tené ki, ugyan ezt kérheti tőlük is. (...)”

⁵⁶ 14. § „Amit a feleség a férjétől vagy helyette mástól annak előzetes tudomásával vagy anélkül a hozományra tekintve kap, az a Wiederlag vagy Gegen-Vermächtnuß (Contrados vel Donatio propter Nuptias), amire másodszor is nem csak maga a férj, hanem ha neki ehhez elegendő vagyona nincs, testi atyja, nagyatyja vagy anyja is köteles, azonban nem más szabályok szerint, mint ahogy fent a hozományról rendeltetett. Harmadszor egyáltalán nem követeltetik meg, hogy a Wiederlag a hozománnyal azonos legyen, hanem több és némileg csekélyebb is lehet, ha azonban formális házassági egyesség nem kötött, annyival tartoznak a nőnek pro Contradote, mint amennyit hozománya kitett. (...) Ötödször a feleséget a házasság alatt sem tulajdon, sem használat vagy igazgatási jog ezen nem illeti, hacsak ennek ellenkezőjét ki nem kötötték, a házasság megszűnésekor azonban megkapja (...)”

⁵⁷ 15. § „A Wittib-Sitz vagy Leibgeding (Dotalitium vel Vidualitium) az a rész, amit a feleség férje halála után hátrahagyott vagyonából élete végéig élvezhet, ámbár feltételként és először is látni kell, hogy a házastársak között formális házassági egyesség kötött-e. Az első esetben és ha az egyességben a Wittib-Sitz nem rendeztetett, nem is követelhető az. Más esetben ez csak a nemes születésű nőt illeti meg, méghozzá másodsorban attól függetlenül, hogy ő a férje részére hozott-e hozományt magával vagy nem, és harmadszor legyen a mértéke többségtől származó javak esetében részben a rendes szokás, részben a rendi állás és a hagyaték (nagysága) szerint vagy a megholt férj gyermekeinek száma szerint ex æquo & bono megmérve és meghatározva. Negyedszer a Wittib-Sitz és a Wiederlag egymás mellett nem állhat meg, ha azonban a kettőt együttesen kötik ki, a Wittib-Sitz a Jura & Privilegia Contradotis-t nem élvezi, hanem csak in Vim Debiti simplicis érvényesül. Ha tehát ötödször is a nemesnek született nő férjéhez hozományt hoz anélkül, hogy a Wiederlag a Wittib-Sitz mellett kikötött volna, úgy neki a kettő közül választania kell. Hatodszor a Leibgeding csak a férj halálával veszi kezdetét, és a feleségnek életfogytiglani haszonélvezetként azonnal bekebelezetik a Fructibus naturalibus tempore mortis pendentibus, abból levonva a pro Cura & Cultura felhasznált költségeket. A Fructus Civiles azonban, ami a halál évét illeti, közte és a férj örökösei között tehát számba vétetik. Hetedszer a Wittib-Sitz megszűnik először is akkor, ha az özvegy meghal. Emellett az özvegyi szék visszavétetik, ha (a túlélő) újabb házasságra lép. Még harmadjára özvegy állapota alatti erkölcsstelen életvitale okából is. Negyedjére elváltatás okából, ha az a nő véttségéből következik. Ötödjére súlyos bűncselekmény miatt. Hatodjára a Leibgeding gyanánt szolgáló dolgok jelentős és bűnös módon történt csökkenésekor vagy teljes elenyészésekor. Hetedjére tíz vagy húsz évnyi elévüléssel jelenlevők, illetve távollevők esetén. Ezzel szemben nyolcadjára sem egyházi rendbe lépéskor, kivéve a kolduló rendeket, akiknek nincs semmi sajátjuk, sem a házasságba hozott hozomány visszafizetésekor nem szűnik meg. Kilencedjére ha a Wittib-Sitz mellett a férj helyett harmadik személy is kiköti azt, ilyenkor a feleség mást vagy kétszeres Wittib-Sitz nem követelhet. Tizedjére végezetül mindenkor érvényes, hogy csak valós és jogszerű házasságnál történjék ez, azon kívül sem feltételes, sem feltétlen Wittib-Sitz nem létezhet.”

⁵⁸ 16. § „A Morgen-Gaab az az ajándék, amellyel a menyasszonyt szüzi állapotára tekintettel maga a vőlegény, vagy más ugyanezért megtiszteli. Ez egyszer az elhálás előtt és után is történhet, másodszor megegyezés vagy

„formális értelemben nem is jött létre” – bizonyos feltételek között és mértéket tekintve megillették a házastársat. Ezeket nevezhetjük – bár a kifejezés a kódexben sehol sem szerepel – törvényes és szerződéses formában is előforduló intézményeknek. A hozomány a feleség vagy a hozományadásra köteles rokon juttatása volt a férj részére, melyet a feleség „bevitt” a házasságba, azaz férji haszonélvezet és vagyonigazgatás alá került. A *Wiederlag* tekintetében, ha a felek másként nem rendelkeztek, a házasság alatt a férj maradt a tulajdonos. A feleség csak várományosi joggal rendelkezett, de a házasság megszűnésekor tulajdonul kapta a *Wiederlag* tárgyát. A *Morgen-Gaab* attól függően, hogy ígéretről vagy tényleges átadásról volt szó, várományosi és tulajdonosi jogosultságot is jelenthetett, a *Wittib-Sitz* pedig az intézmény lényegéből fakadóan özvegyi haszonélvezet volt azzal, hogy a *Wittib-Sitz* és a *Wiederlag* egymás mellett nem állhat(ott) meg” (15. §). A bajor törvénykönyv általában rendi állás szerint nem tett különbséget a vagyoni jogi intézmények törvényes vagy szerződéses volta között, bár ez alól kivételt jelentett a *Wittib-Sitz*, amely törvénytől fogva csak a nemes nőt illette meg (15. §).

A vagyonekülönítés elve elsősorban abban érvényesült, hogy – a közös vagyon mellett – a nő és a férj is rendelkezett saját vagyonnal, melynek egyedüli tulajdonosa volt. A feleség vagyona férji vagyonkezelés és haszonélvezet alatt álló vagyonból (*paraphernale*), illetve az alá nem tartozó, kifejezett rendelkezéssel fenntartott vagyonból (*receptitium*, *vorbehaltenes Gut*) tevődött össze (22. §). A „különbséget a hozomány, a *paraphernale* és a többi vagyon (igazgatása) között” *Krettmayr* a következőképp adta meg: „Egyrészt kétség esetén vélelmezni kell, hogy a vagyon inkább a férjé, mint a feleségé. Másrészt ehhez hasonlóan a feleség minden vagyona mindaddig *paraphernalénak* tekintetik, míg az állítólagos *bonum dotale vel receptitium* elegendő bizonyítást nem nyer. Ezek szerint tartatik valódi *paraphernalénak* harmadrészt a *Morgen-Gaab* és a *Mahl-Schatz* is, aztán pedig a fent nevezett *largitatem sponsalitiam* a feleséget a menyegzői ajándékokból illető résszel együtt, a házi ingókkal és a közszerezményekkel, amíg elegendően nem bizonyíttatik, hogy mi és mennyi lett *pro bono dotali vel receptitio* nyilvánítva, míg ezzel szemben *receptitium* az ún. játék- és gombostű-pénz. Amit végezetül negyedszerre a férj feleségével pénzt vagy vagyont magának és egyedül az ő nevére szerez, az egyedül az övé lesz, és ámbár a feleséget és használt *paraphernaléja* örököseit ilyen esetekben megilleti, úgy a *surrogatumot* magát sem *in subsidium* más eszközök hiányában, sem egyébként nem vindikálhatja” (23. §). A közös házi ingókra kiterjedő korlátozott vagyonközösség szabályainál *Krettmayr* szólt a vagyonközösség alól kivett, személyes használatban álló ingókról (21. § második rész) is, melyeknél értelemszerűen nem történt rendelkezés a használat és a vagyonkezelés fenntartásáról. Arra volt jogi lehetősége a feleségnek, hogy az adott vagyontárgy fenntartott voltát bizonyítsa (24. §), sőt férje vagyonán ún. hallgatólagos zálogjoggal, az el-

---

tényleges átadás által. Ez utóbbi esetben a menyasszony tulajdonjogot szerez, míg az első esetben az ígértetvővel szemben jogi igényt, mindkettőt azzal a feltétellel, hogy a házasság megkötöttet és elhálták. Harmadszor amennyiben azonban a megegyezés vagy az átadás által a *Morgen-Gaab* okából valami léssen, úgy az érdekelt fél bíróságán a többség mondjon ítéletet, és a mérték részben a szokás szerint, részben a férj vagyona szerint, mégis sosem a kikötött egy harmadrésze felett állapíttassék meg, ha pedig paktum nem létezik, a *pro Qualitate Personarum* szokásos hozomány szerint. Negyedszer az a tiszteletadás, ami a szűzi állapotban nem lévő menyasszonyt vagy magát a vőlegényt illeti a házasságkötés napja előtt vagy után, nem *Morgen-Gaab*, hanem más ajándékozásnak tekintetik, ennek következtében az előbbihez tartozó szabadságok erre nem vonatkoznak.“

sőbbség jogával vagy elkülönítési joggal (*stillschweigendes Unterpfands- Vorzugs- oder Separations-Recht*) biztosítást nyert házasságba bevitt vagyona és házassági igényei (25. §), valamint a férjet a kezelt női vagyon felett megillető rendelkezési jog korlátait is meghatározták (26. §). A feleség teljes vagyona azonban – a kifejezetten fenntartott vagyonon és a személyes használatban álló házi ingókon kívül – törvénytől fogva esett férji vagyongazgatás alá, és ez a nő akaratától a legcsekélyebb mértékben sem függött. A dél-német Heidelberg pandektajogot tanító professzora, *Thibaut* lényegét tekintve a CMBC szerint ismertette a dotális rendszer sajátosságait,⁵⁹ bár ő még a rendszer kifejezést természetesen nem használta.

Bizonyos szempontból nem jelentős a különbség a bajor földön, (kevert) dotális rendszer mellett érvényesülő férji vagyongazgatás és a porosz ALR törvényes férji vagyongazgatási rendszere között sem, hiszen mindkettő a vagyonek elkülönítés elvén alapult, és mindkettőben a férj törvényes vagyongazgatási és haszonélvezeti joga érvényesült a nő fenn nem tartott vagyona felett. A porosz férj „köteles és jogosult” (*schuldig und befugt*) volt felesége személyének, becsületének és vagyonának védelmezésére (188. §), ami a házastársak közötti személyes és vagyoni viszonyokat is alapvetően meghatározta. A házasságkötéssel a feleség vagyona – nő törvény által (206–207. §§) és szerződéssel fenntartott vagyonát (208–209. §§) kivéve – a férj birtokába került. A házastársak tulajdonát ugyan egymástól következetesen elválasztották, mindkettőjük vagyonát a férj kezelte, akinek felesége ún. házasságba bevitt, azaz fenntartott vagyont nem képező vagyona (210–220. §§) felett haszonélvezeti joga volt. Az ingatlanok feletti rendelkezési jogot a férj csak felesége hozzájárulásával érvényesíthetett, míg tőke feletti korlátlan használati és rendelkezési jog illette. Mivel a feleség szabadon nem rendelkezett tulajdonával és nem szerzett, tartásra volt szüksége, amit férje legalább szükség szerint, normál körülmények között azonban társadalmi állásának megfelelően volt köteles biztosítani (184–185. §§). A férj bevitt vagyon feletti jogaival (231–246. §§) szemben az ALR bizonyos jogvédelmet biztosított a nőnek azzal, hogy szabályozta a bevitt vagyon miatt őt férje vagyonán megillető jogokat (254–275. §§). Ez a védelem azzal magyarázható, hogy a férj nem volt tulajdonosa felesége bevitt vagyonának, hiszen a házasság megszűnésével a két fél vagyona egymástól elkülönült és a tulajdonos (illetve jogutódja) birtokába került. Meg kell jegyezni, hogy a feleség vagyoni jogi állása a házasság alatt a választható vagyonszövetségi rendszer esetében sem volt lényegesen kedvezőbb, mint férji vagyongazgatásnál, hiszen a vagyonnövekményre az özvegy vagy elvált nőnek volt csak joga a házasság megszűnésekor. A férjzett nő germán *Muntra* visszavezethető cselekvőképtelensége a 19. század során mindvégig megmaradt, miközben a polgári-liberális igények⁶⁰ már jóval messzebb nyúltak, mint ahogy a természetjogi (elvi) jogegyenlőség alapuló, de azt – az idézett kivételek mellett – ténylegesen elvető ALR engedte.

Az OPTK házassági vagyoni jogában – az ALR-től és természetesen *Savigny* későbbi értelmezésétől eltérően – a szerződéses vagyoni jog elsőbbsége érvényesült. A jogalkotó nevesített törvényes házassági vagyoni jogi rendszert a vagyonek elkülönítés által, azonban csak másodlagos jelleggel, arra az esetre, ha a felek másként nem egyeztek meg (1237. §). Ilyen rendelkezésre a jó fél évszázaddal korábbi CMBC-ben nem volt szükség, hi-

⁵⁹ THIBAUT 1828, 326–336. pp.

⁶⁰ TAEGER 1995, 207. p.

szen ott a dotális rendszer intézményei szerződés hiányában is érvényesültek, csak a törvényből következő formában. Az osztrák törvénykönyv 1237. § szerint mindkét házaspár megtartotta addigi tulajdonjogát és „arra, amit a házasság alatt szerzett, a másik nem formálhat(ott) igényt”: ez utóbbi körben ingók esetén az volt a tulajdonos, akinek a dolgot átadták, ingatlanok esetén pedig az, akinek a tulajdonjogát az ingatlan-nyilvántartásba bejegyezték. A házasfelek rendelkezési szabadságát elidegenítési vagy terhelési tilalomról szóló megegyezésük azonban korlátozhatta (364.§). Kétség esetén azt vélelmezték, hogy a szerzemény a férjé (1237. §).

A házasságkötéskor meglévő és az az után szerzett vagyon, amiről a felek paktum után nem rendelkeztek, a nő szabad vagyonát (*freyes Vermögen*) képezte. Mindaddig, míg a feleség nem mondott ellent, az a jogi vélelem élt, hogy ennek igazgatását férjére, mint törvényes képviselőjére bízta (1238. §). A férjet a vagyoniigazgatást tekintetve úgy kezelte a törvénykönyv, mint bármely más meghatalmazott ügyintézőt azzal a különbséggel, hogy a férj csak a törzsvagyonért vagy tőkéért tartozott felelősséggel. Ha másban nem egyeztek meg, a vagyoniigazgatás során bekövetkező használatról nem tartozott számadással (1239. §), mint ahogy a feleség sem számolt el a haszonélvezettel, amit férjének átengedett, majd a házasság fennállása alatt magához vont. A férji vagyoniigazgatási jog annak függvényében szűnt meg, hogy az átengedés hallgatólagos vagy kifejezett volt. Hallgatólagos átengedés esetén a házastársak bármikor felszámolhatták (1240. §), míg kifejezetten és időkorlát nélküli átengedés esetén a feleség visszavehette szabad vagyona igazgatását, ha úgy látta szükségesnek vagy hátrány veszélye állt fenn. Ellenben ha a nő maga igazgatta szabad vagyonát, a férj felesége „rendetlen gazdálkodását” leállíthatta, és a törvényes előírásoknak megfelelően akár tékozlóvá nyilváníthatta (1241. §). A férji vagyoniigazgatás tehát az osztrák kódexben nem feltétlen jogosultsága volt a férjnek, hanem csak egy lehetőség a nő számára: szabad vagyonát ő maga, férje, de akár harmadik személy is igazgathatta.

Kérdés lehet, hogy az OPTK dotális rendszerének intézményei a bajor kódexhez hasonlóan házassági egyesség hiányában is érvényesültek-e. Az osztrák törvénykönyv hozomány alatt azt a vagyont értette, „amely a feleség által vagy harmadik személy által érte a férjnek a házassági együttéléssel kapcsolatos terhek viselésének megkönnyítésére átadott vagy biztosított” (1218. §). Fontos jellemvonása volt az osztrák *Heiratsgutnak*, hogy „a szülők vagy nagyszülők sorrendben és aszerint, ahogy a gyermekek tartására kötelesek, tartoznak a leányoknak vagy unokaleányoknak férjhez menetelük alkalmával hozományt adni vagy ahhoz lehetőségükhöz képest hozzájárulni, ha a menyasszony nem rendelkezik saját, illő hozományhoz elégséges vagyonnal” (1220. §). Ez azonban nem jelentett abszolút kötelezettséget, mert azok a leányok, akik már megkapták hozományukat, nem voltak „jogosultak arra, hogy újat követeljenek” (1223. §) és a rokonokat kötelezettségük alól a bíróság is felmenthette (1221. §). A kötelezettség korlátozott voltát két további szabály is jelezte: „Ha a leány szülei tudomása nélkül vagy akarata ellenére ment férjhez, és a bíróság a hozzájárulás megtagadását indokoltnak találta”, a szülők nem voltak kötelesek hozományt adni (1222. §) és ha a férj a házasságkötés előtt hozományt feltétlenül nem adta meg, nem is követelhetette azt (1225. §). A hozomány felett a férj – annak típusától függően feltétlenül vagy feltételesen – nem csak haszonélvezeti jogot nyert, hanem tulajdonjogot is. Feltétlenül, ha „a hozomány készpénzből, átengedett kötelmi jogi követelésből vagy elhasználható dolgokból”, illetve feltételesen, ha „a hozomány ingatlan javakból, jogokból vagy ingóságokból” állt, melyek az állam megkímélésével használhatók

voltak (1228. §). A feltett kérdés tárgyában azonban a lényeg abban rejlett, hogy az osztrák hozománynak nem volt törvényből folyó változata, hanem csak és kizárólag a felek, elsősorban a férj kívánságától függött.

Az osztrák *Widerlage* az a vagyoni volt, „amit a vőlegény vagy egy harmadik személy a menyasszonynak hozománya gyarapítására adott.” Tárgyát közelebbről nem határozták meg. Ezt a feleség a házasság fennállása alatt nem élvezte. Csak ha férjét túlélte, illetve őt „a szabad tulajdon, külön megegyezés nélkül is, jöllehet a férjnek, ha ő éli túl (feleségét), a hozomány nem jár” (1230. §). *Widerlage* ígérésére – a hozománnyal szemben – sem a vőlegény, sem szülei nem voltak kötelesek, „de ahogy a menyasszony szülei tartoztak hozományt adni, úgy a vőlegény szülei is vagyonukhoz illő kelengyét” (1231. §). Ez az özvegy nőt illető ellátás tehát ugyancsak egyességen alapult, mely felett akkor is tulajdonjogot kapott az özvegy nő, ha ezt külön nem kötötték ki.

Az osztrák *Morgengabe*, amely a férj ajándéka volt feleségének a házasság elhárítását követő reggelen, paktum hiányában szintén nem létezett. Ha *Morgengabét* ígért a férj, kétség esetén azt vélelmezték, hogy a házasság első három éve alatt az átadásra is sor került (1232. §). A *Witwengehalt* az özvegy nőt férje halála után újabb házasságkötésig (1244. §) vagy élete végéig illető, szerződéses tartás volt, melyet mindig három hónapra előre kellett kifizetni (1242. §). Az özvegyet férje halálától számított hat héten keresztül, de ha terhes volt, szüléséig megillette a hagyatékból a szokásos ellátás is, melynek idejére a *Witwengehalt* nem járt (1243. §). A jegyesek és házastársak közötti ajándékozás az intézmény természetéből fakadóan törvényi kötelezettségen nem alapulhatott, mint ahogy ez nem volt kérdés a házastársak kölcsönös végrendeleténél és öröklési szerződésénél sem. Az egyaránt dotális rendszerű CMBC és OPTK közötti alapvető különbség abban állt tehát, hogy az előbbinél bizonyos esetekben paktum hiányában, törvényből fakadóan is érvényesülhettek egyes házassági vagyoni jogi intézmények, az utóbbinál viszont – a férj halálát követően hat hétig, illetve a nő szüléséig az özvegyet illető ellátás kivételével – nem. Mindezekon túl – a bajor törvénykönyvvel szemben – a vagyonszövetség is csak szerződéssel volt kiköthető, azaz az OPTK dotális rendszerében következetesen alkalmazták a vagyonszövetség elvét, hacsak a házastársak másban nem egyeztek meg.

IV. Következtetések

A német térség három természetjogi kódexe több szempontból sem jelenthetett megoldást a kodifikáció kora előtti házassági vagyoni jog problémáira a nő jogállása tekintetében. Egyik törvénykönyv esetében sem vállalkozott a jogalkotó arra, hogy merőben új elveken álló házassági jogot teremtsen, hiszen erre nem volt társadalmi igény sem. Az adott térség jogi öröksége, a tradicionális jog megoldásai és intézményei éltek tovább némileg módosított formában azzal, hogy a természetjogi szemléletmód, ha eltérő mértékben is, de mindhárom esetben finomított a házastársak közötti személyes jogviszonyon, és ez némi befolyást a vagyoni jogi szabályokra is gyakorolt. Felesleges mindebben a német térség megkérdőjelezését keresni a francia felvilágosodás jogi modernizációra gyakorolt hatásához képest; a forradalmi és a napóleoni francia házassági jog ugyanabban a „betegségben” szenvedett, mint a „teutsche Libertät” világának német kódexei. A természetjogi korszak a fennálló jogi kultúra keresztény és egyben germán tradícióra

visszavezethető patriarchális családmódeljét nem kérdőjelezte meg. A feleség vagyoni jogi állásának problémái a 19. század második felében nyertek csak ilyen minősítést, amikor a nőmozgalmi követelések között a házassági jog nemi jogegyenlőségen alapuló modernizációjának igénye is feltűnt.

A szász BGB⁶¹ már egy más kor szülte volt. Bár a szász monarchia magánjogi jogegységesítését ugyan még a természetjogi kodifikációs hullám idején, 1763-ban vetették tervbe, sikerre a törekvés ekkor nem jutott. Az elhúzódozó jogegységesítésnek azonban volt egy hatalmas előnye: a Történeti Jogi Iskola tevékenységét és eredményeit, illetve az 1852. évi és 1860. évi tervezetek kritikáját figyelembe véve készülhetett el a törvénykönyv végleges tervezete 1863-ra, amely ezek után 1865. március 1-jén lépett hatályba, a (kis)német birodalmi egység megvalósítása előtt mintegy hat évvel. Rövid „élete” (1865–1899) ellenére a birodalmi kodifikációs folyamat figyelemre méltó előzménye volt, és ilyen módon kapcsolódási pontot képezett a *Savigny* körül kibontakozó korai pandektisztika és a 19. század közepétől a birodalmi BGB megalkotásáig terjedő második német kodifikációs hullám között. Így ez volt az első német törvénykönyv, amelynek megalkotói a törvényhozásért felelős (porosz) miniszterként is tevékenykedő (1842–1848) *Savigny* elvárásait a kodifikációval szemben magukévá tették, és ezért – a CMBC tankönyv jellegű magyarázatait és az ALR kazuisztikáját kerülve – az absztrakciós elvet (*Abstraktionsprinzip*), valamint az elválasztási elvet (*Trennungsprinzip*) is alkalmazták. A szász BGB ún. ötkönyves rendszerében az általános meghatározásokról szóló I. részt (*Allgemeine Bestimmungen*) a dologi jog („*Das Sachenrecht*”), a követelések joga, azaz a kötelmi jog („*Das Recht der Forderungen*”), majd a családi és gyámsági jog („*Das Familien- und Vormundschaftsrecht*”), végezetül az öröklési jog („*Das Erbschaftsrecht*”) követte. E tekintetben lényegi újdonsága az előző három kódexhez képest abban állt, hogy a családjogi viszonyokat nemcsak egyben szabályozta, hanem önálló részbe is helyezte, ezzel a személyi és a kötelmi jogtól is elválasztva. Más kérdés, hogy a természetjogászok törekvése a női jogok szélesebb körű figyelembe vételére ebben a korszakban szóba sem került: a germanista hagyaték hangsúlyozása éppen ellenkező hatást gyakorolt, a romanista hagyaték, a posztklasszikus római jog emancipált nőképe pedig ettől áthidalhatatlan távolságban volt.

Ugyanekkor a német nőmozgalom az 1860-évektől már fejlődésének második szakaszába lépett a Vormärz és a forradalom (1848–1849) évei után azzal, hogy régiókon túl terjeszkedő nőszervezetek jöttek létre. Ez a szakasz 1894-ben a Német Nőegyletek Szövetségének (*Bund der Deutschen Frauenvereine, BDF*) megalapításával zárult le. A szervezethez hasonlóan a követelések tekintetében is világos határvonalat mutatott a 90-es évek dereka: míg eddig a karitatív tevékenység és a női képzési- és jövedelemszerzési lehetőségekkel foglalkoztak, úgy az 1894–1914 közötti újabb fázisban politikai kérdésekre helyeződött a hangsúly. A német nőmozgalom „virágkorának” tekintett években a média figyelme is növekvő mértékben irányult a mozgalom kongresszusaira, petícióira és képviselőinek publikációira. Nemzeti, regionális és városi szinten egyaránt találkozhatunk ekkor egyházi vagy pártfüggetlen, illetve hivatáshoz kötött női szervezetekkel, melyek a korábbi témákat hangsúlyozva – a társadalmi status quo fenntartása mellett – igyekeztek a nők helyzetét javítani,

⁶¹ *Bürgerliches Gesetzbuch für das Königreich Sachsen. Gesetz- und Verordnungsblatt für das Königreich Sachsen, 1stes Stück vom Jahre 1863.* 6–300. pp.

miközben a radikális pacifista és szocialista nőszervezetek a társadalom alapvető átalakítására törekedtek. A nemzetközi kapcsolatteremtés csúcspontja is az első világháború előtti két évtizedre esett: 1888-ban jött létre az *International Council of Women*, majd 1904-ben az *International Woman Suffrage Alliance* nevű szervezet, melyek meglepően magas taglétszámot értek el a mozgalom sokszínűsége és belső ellentétei ellenére is.⁶² Amikor azonban a Német Nőszövetség 1876-ban petícióban követelte a házassági vagyoni jog reformját, illetve a nemi jogegyenlőség biztosítását, igen egyszerű indokolással utasították el: egyrészt „a német jog történeti fejlődése más felfogást mutat”, másrészt a római jogi alapú dotális rendszer egyébként is módosult formában, a vagyoni gazgatási rendszerhez hasonulva élt csak a kodifikáció korában.⁶³ A Történeti Jogi Iskola romanista és germanista szárnya között a házassági vagyoni jog területén világosan a germanisták javára billent el a mérleg nyelve.

Schiller mottóként idézett népszerű harangdalát a német gyerekek generációi tanulták meg kívülről, és tették ezzel többé-kevesebbé magukévá annak idealizált családképét.⁶⁴ Ha így volt ez a 18–19. század fordulóján, még inkább így volt száz évvel később, amikor a Birodalmi Gyűlés 1896. február 5-én a birodalmi BGB tervezetét tárgyalta. Az ülésen résztvevő *Rudolph Sohm* beszédében úgy ítélte meg, hogy a tervezet, amely a fennálló jogot igyekezett új formába önteni, nem volt más, mint egy „harangöntés”, a *schilleri* ideál jogi normába foglalása.⁶⁵ Azt, hogy *Sohm* megállapítása mennyiben volt jogos, azaz mennyiben járult hozzá a birodalmi BGB házassági vagyoni joga ahhoz, hogy ez a „polgári családkép” – immár a 20. századba lépve – továbbra is fennmaradjon Németországban, már külön tanulmányban vizsgálom.

CSABÁNÉ HERGER

DIE RECHTSSTELLUNG DER FRAU IM EHELICHEN GÜTERRECHT DER DEUTSCHEN NATURRECHTLICHEN GESETZBÜCHER

(Zusammenfassung)

Eine der wichtigsten Fragen zur Zeit der privatrechtlichen Rechtsvereinheitlichung in den Ländern des deutschen Rechtskreises war, wie die traditionelle ehemännliche Gewalt und der Mangel der güterrechtlichen Selbständigkeit der Ehefrau mit den naturrechtlichen Ideen auf einen Generalnenner gebracht werden können. Das bürgerliche Gesetzbuch des Bayrischen Königreichs (CMBC, 1756), das preußische Allgemeine Landrecht (ALR, 1794) und das bürgerliche Gesetzbuch der deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie

⁶² SCHASER, ANGELIKA: *Frauenbewegung in Deutschland 1848–1933*. WBG, Darmstadt, 2006. 38–48. pp.

⁶³ MUGDAN, BENNO: *Die gesamten Materialien zum Bürgerlichen Gesetzbuch für das Deutsche Reich. IV. Band: Familienrecht*. R. v. Decker's Verlag, Berlin, 1899. 79. p.

⁶⁴ REPGEN, TILMAN: *Die soziale Aufgabe des Privatrechts. Eine Grundfrage in Wissenschaft und Kodifikation am Ende des 19. Jahrhunderts*. J. C. Mohr, Tübingen, 2001. 331. p.

⁶⁵ SOHM, RUDOLPH: [Rede vor dem Reichstag am 5. Februar 1896], in: Erste, zweite und dritte Berathung des Entwurfs eines Bürgerlichen Gesetzbuches im Reichstage. Stenographische Berichte, Berlin, 1896. 101. p.

(ABGB, 1812) gaben von mehreren Hinsichten aus keine geeignete Antwort auf die Probleme des ehelichen Güterrechts des Zeitalters. Wie in Bayern, so auch in den zwei anderen Staaten unternahm der Gesetzgeber auf die Schaffung eines auf ganz und gar neuen Prinzipien beruhenden Ehegesetzes nicht, doch gab es darauf keine gesellschaftliche Anforderung. Der rechtshistorische Nachlaß, die Institutionen des traditionellen Privatrechts lebten in diesen Gesetzbüchern in einigermaßen veränderten Form fort: Die naturrechtliche Betrachtungsweise verfeinerte – in unterschiedlichem Maße, aber bei jedem Gesetzbuch – das persönliche Rechtsverhältnis unter den Ehegatten, das auch die güterrechtlichen Regeln beeinflusst. Das naturrechtliche Zeitalter stellte aber das patriarchalische Familienmodell der bestehenden Rechtskultur nicht in Frage.

HOMOKI-NAGY MÁRIA*

„Apai végrendelet félretételével anyai hozományt követelő per”

A reformkori országgyűléseink közül az 1836:14. tc. és az 1840:8.tc. egyaránt érintette a jobbágyság öröklésére vonatkozó addigi szokásjogi normákat. Anyagi jogi értelemben az 1840. évi törvény rendelkezései bizonyultak fontosabbnak, míg a hagyatéki eljárás szempontjából az 1836. évi törvény tartalmazott új rendelkezéseket. Ez pedig az ún. osztóztató bizottság felállítását jelentette, azaz „világos örökösödési per” esetén az örökösök választmányi bíróság kiküldését kérhették. [1836:14.tc. 1. §] Ez a hagyatéki eljárás meggyorsítását eredményezhette volna, mert a rendes, írásbeli pert elkerülve, gyorsabb, peren kívüli eljárással, a hagyaték sorsát rendezni lehetett. Mivel az ún. úrbéri törvények között nyert elhelyezést az 1836:14. tc., ezért annak szabályait elsősorban a jobbágyparasztság között felmerült öröklési kérdések rendezésénél lehetett alkalmazni. Az örökösök, ha szükségessé vált, egy – modern kifejezéssel élve – választott bíróságot vehettek igénybe. Ennek tagjait részben az osztózkodó felek, részben a földesúr, illetve mezővárosok esetében a város előjárósága által megnevezett tagok alkották. A választott bíróság eljárásának költségeit egyenlő arányban viselték az örökösök, azonban, ha valamelyik félről megállapították rosszhiszemű magatartását, akkor a rosszhiszemű felet kötelezték a költségek megtérítésére.¹

Az örökösök közötti vagyonmegosztást segítő sommás eljárásról a szakirodalomban nem sok szó esik. Az országgyűlési iratok ugyan megőrizték az 1836:14.tc. tárgyalása során felmerült véleményeket, melyekben néhány vármegye arra figyelmeztetett, hogy senki se bízson abban, hogy az egyszerűsített eljárással az örökösödési perek meg fognak szűnni. Mások a gyakorlati tapasztalataikra támaszkodva, arra hívták fel a figyelmet, hogy az örökösödési osztály során alkalmazandó egy éves eljárást nem lehet összekeverni a sommás birtokperrel.² Heves vármegye követte a törvényjavaslat első szakaszának vitája

* egyetemi tanár, SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszék – Ez a tanulmány az OTKA K-109191 sz. pályázat segítségével készült.

¹ HARASZTY GYÖRGY: *Utasító az 1832/6dik évi Törvény Cikkelyek szakaszaiban előforduló szónak és tárgyaknak betű rendbeni könnyű feltalálására*. Werfer Károly betűivel, Kassa, 1836. „az osztályos vérek közötti gyűlölködéseket eltávoztatta a többnyire gyászos következkkel végződött önhatalmú foglalásoknak örökre véget vetett 14ik cikkely.” A könyv IV.része ismerteti 180-184. pp; *Magyarország gyűlésének jegyzőkönyve XIII.* Posony, 1836.; ACSÁDI SÁNDOR: *Magános magyar törvény kérdések és feleletekben*, Pest, 1842. 109.p

² A sommás birtokper azt jelentette, hogy ha valakit a legalább egy éve tartó békés birtoklásában erőszakkal megzavartak, akkor kérhette a birtok fekvése szerint illetékes bíróságtól, hogy helyezték vissza a birtokba.

során jegyezte meg: „nehogy ezen rövid úton való osztozkodásról tett rendelést valaki oda magyarázhassa, hogy ennek is a rövid vissza helyeztetés, és az eddig gyakorlott via facti hasonlatosságához képest egyedül egy esztendő lefolyta alatt van helye.”³

A választott bírósági eljárásban egyrészt meghatározták az örökösöket, másrészt megszüntették a hagyatékot. Ennek az eljárásnak a gyakorlati életben megtörtént folyamatáról kevés ismeretünk van. Akkor kerül elő egy-egy adalék a világos örökösödési osztály választott bírósági eljárásáról, amikor az nem járt eredménnyel és az örökösök írásbeli, rendes örökösödési osztályt kezdeményező pert indítottak. Ezekben a perekben egyik vagy másik fél hivatkozott a sommás eljárásban felhozott bizonyítékaira, illetve az ott meghozott határozatra. Néha a sommás öröklési per jegyzőkönyvét is csatolták. Ezekből szerezhetünk – áttételesen, közvetetten – tudomást az öröklési perek első szakaszáról.⁴

A törvény országgyűlési vitája során Torontál vármegye követe előadta: „végintézetek a küldöttség határtalan önkényének fognak kitétetni, holott eddig a testamentumok szentsége el annyira fentartatott, hogy azok felett csak a felsőbb Itélőszékek bíraskodhattak, [...] végintézetek szentségét továbbra is fenntartja javallott Törvénybe csak olytán esetekről kíván rendelkezni, ahol semmi végintézet nintsen...”⁵ A „végintézetek szentségére” hivatkozva, a követi hozzászólás azt sugallja, hogy ha az örökhagyó végrendeletet készített, s annak valamely intézkedését az örökös vagy örökösök vitatták, akkor csak öröklési per elindításával, pontosabban végrendelet érvénytelenítésére irányuló pert kezdeményezhettek.⁶ Miközben a választott bírósági eljárásnál is feltételezhető, hogy a végrendelet törvénybe ütköző pontjait érvénytelenítve, az örökösök peren kívül meg tudtak volna egyezni. Somogy megye követének ettől eltérő véleménye volt. A végrendeleti intézkedést tekintve különbséget tett aközött, hogy az örökhagyó ősi vagyonról vagy szerzett jószágról rendelkezett-e halála esetére. Ősi vagyonról történt végintézkedés esetén megengedte volna a választott bíróság eljárását, míg szerzett vagyon esetében a favor testamenti elvét érvényesítve, rendes bíróság előtt indított öröklési pert tartott csak elfogadhatónak. „Hazánkban eddig az írott okleveleknek magyarázata vagy félre tétele illette egyedül a felséges Curiát.” Véleménye szerint zavar keletkezhetett abból, ha a végrendeleteket önkényesen magyarázták volna. Ezért a törvény 8.§-át úgy kell érteni, hogy „olgy végrendeletek, mellyekben az ősi vagyonnal rendelkezik a testáló az örökösök

Csak a békés, zavartalan birtoklást kellett bizonyítani. Az erőszakot alkalmazónak, ha erősebb jogát, pl. tulajdonjogot akart igazolni, akkor írásbeli, tulajdoni pert kellett kezdeményeznie. vö. FRANK IGNÁCZ: *A közigazság törvénye Magyarhonban I.* Buda, 1845. 232. p.; SZLEMENICS PÁL: *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény. II.* 1823. 304-320. ; HOMOKI-NAGY MÁRIA: *A birtokvédelem szabályai a magyar magánjogban.* In: *Jurisprudentia splendidissima, Tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére,* Martin Opitz K, Budapest, 2010. 135–151. pp.

³ *Országgyűlési Napló*, Pozsony, Az országgyűlési irományok kiadóhivatala, Pest, Landerer és Heckenast, 1844. 1844. október 5. CCXXXVIII. ülés Karok és Rendek. 197. p

⁴ KALLÓS LAJOS: *A magyar polgári jog alapelvei*, Telegdi K., Debreczen. 1865.; FOGARASI JÁNOS: *Magyarhoni magános törvénytudomány elemei*, Pest, 1839. 189. p.; lásd ehhez: HOMOKI-NAGY MÁRIA: „Az ősiség eltörlése elvileg kimondatván...” In: *Acta Jur. et Pol.Tom. LXXVII Szeged*, 2014. 191–193. pp.; Nemzeti Országos Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (CSML) IV.B 155. 1853/III/113.

⁵ *Országgyűlési Napló*, Pozsony, Az országgyűlési irományok kiadóhivatala, Pesten, Landerer és Heckenast, 1844.; 1844. október 5. CCXXXVIII. ülés Karok és Rendek 197. p.

⁶ FOGARASI: 159–160. pp.

praejudiciumára, azok tétessenek felfra a kiküldöttség által [...] a hol a végrendelet szerzeményekről szóllott a kiküldöttségnek jussa ne legyen annak hatóságát gátolni.”⁷

A győri követ a kapott utasítás alapján azt hangsúlyozta, hogy csak a törvénybe ütköző végrendeletet kell érvényteleníteni, hogy az az osztzkodást ne akadályozza, mert „a törvénykezés rendszerével ellenkezik, hogy akik esztendeig birtokban voltak rövid úton kivetköztessenek [...] a javallott törvény meg nem állhat, hanem azt meg kell változtatni, egyszersmind a via facti is, melly annyi veszedelmes következtéseknek kút forrása volt.”⁸

A levéltári források bizonyítják, hogy igen sok öröklési per keletkezett akár készített az örökhagyó végrendeletet, akár nem. Bár Werbőczy Hármaskönyvében leírta, hogy „a parasztnak, munkája bérén és jutalmán kívül, az ő ura földjeiben semmi örökös joga nincs; hanem az egész föld tulajdona a földesúr néz és azt illeti.”[HK.III. XXX.cím, 7.§] Ennek ellenére a jobbágy-paraszság által használt úrbéri földokról, a maguk építette házról és a vásárolt szőlőkről gyakran készítettek végrendeletet. A végintézkedésekbe foglalt rendelkezések később alapul szolgáltak a jobbágy örökösök közötti vitáknak, pereknek. Ez is a magyarázata annak, hogy kifejezetten a jobbágy-paraszság körében végrehajtandó osztályt, illetve a jobbagyokra vonatkozó öröklés szabályait pontosítsák a reformkorban megalkotott törvényekben. 1836-ban a jobbágy-paraszság számára szabad rendelkezési jogot biztosítottak nemcsak az ingó, hanem az ingatlan jószágokra is. (1836: 14. 6-9§§) Acsádi véleménye szerint „e törvény által a földes uraknak a III. r.30-ból származott joga megváltozván, szabadon és a földes úrnak minden sérelme nélkül intézkedhetnek minden éltőkben rendelkezések alatt lévő vagyonaikról; a földes urnak egyedül a jobbágy végintézet nélküli magva-szakadta esetében, maradván fel örökösödési joga.”⁹ Ezt a törvényt tovább pontosította az 1840: 8. tc., amely kimondta, hogy a jobbágy fiúk és leányok fejenként egyenlő arányban örökölnék, másrészt rögzítette az özvegyen maradt jobbagyasszonyok öröklési jogait.¹⁰

A levéltári források igazolják a követek véleményét, miszerint az öröklési perek nem szűntek meg az újabb törvényi szabályok által, de még csak rövidebbek sem lettek. A kutató számára viszont jó lehetőséget adnak arra, hogy egy-egy család történetét megismerhesse.

Napjainkban igen elterjedt a családfakutatás, melynek keretei között a különböző anyakönyvi bejegyzések alapján tesznek kísérletet arra, hogy az addig ismeretlen elődöket, oldalági rokonokat felkutassák az emberek. Az anyakönyvek mellett – kevésbé ismert módon – a levéltárakban őrzött peres iratok között is rábukkanhat a kutató egy-egy család leszármazási táblájára. Természetszerűleg ez leggyakrabban öröklési perek megőrzött iratainak kutatása során fordul elő, de Magyarországon az évszázadok alatt kialakult és formálódott birtokzálog jogintézménye is szükségessé tette esetenként mind a hitelezőnek, mind pedig az adósnak, hogy ősei jogán igényt tartson egy adott birtokra. Ezt vagy anyakönyvvel, vagy tanúvallomásokkal tudták az érintettek megtenni. Így fordult elő, hogy a neoabszolutizmus kori törvényszékek bírói gyakorlatát kutatva, kezembe került egy megszokottnak mondható peranyag. Első olvasásra nem tűnt többnek, mint egy anyai örökségét kereső asszony vitája mostohaanyjával. Megszokottnak emlí-

⁷ Országgyűlési Napló: 198. p.

⁸ Országgyűlési Napló: Győr követe lehetőséget látott arra, hogy a sommás birtokpert eltörölje az országgyűlés. 198. p.

⁹ ACSÁDI: 97. p.

¹⁰ FRANK: 532–533. pp.

tettem, hiszen az ősiség és az úrbéri terhek eltörlését követően megszorodott azon perek száma, melyekben a leányok ki nem adott osztályrészüket kívánták férfitestvéreiktől vagy más rokonuktól megszerezni. Keresetüket az egyes bíróságok igen gyakran elutasították, mert a rendi kor szokása szerint, amennyiben az apa tisztességesen kiházásította leányát, akkor az apa halálát követően már nem részesült a megmaradt apai hagyatékból. [HK.III.XXIX.cím 1.§] Az öröklési és az osztályos perek igen sokáig elhúzódtak, s ez a magyarázata annak, hogy egy 1845-ben kezdődött pert csak 1853-ban tudtak végítéssel lezárni.

A vita középpontjában a felperes édesapjának a végrendelete állt, amelyet a felperes érvénytelennek akart minősíteni. Az 1715. évi 27.tc. rendelkezése szerint jobbágyságok is készíthettek végrendeletet, de csak közvégrendelet formájában. E szerint a mezőváros elöljárósága, bírása küldött ki a végrendelezőhöz két esküdtet és a jegyzőt, akik leírták az örökhagyó utolsó akaratát, a város tanácsának ülésén bejelentették, majd a levéltárba tették.¹¹ „Alább írtak Város főbírájától Boros Sámuel¹² úrtól vett kiküldetésünk következtében Szabó mester Lakos Ferencz utolsó akaratjának kivételére s írásba tételére az alább írt időben a megnevezett Lakos Ferencz házánál megjelenvén, és említett Lakos Ferenczet gyengélkedő egészségben de ép lelki erőben és ép elmével találván végső akaratját következőekben vettük ki.”¹³ A végrendeletet 1841. szeptember 13-án bondtatták fel és hirdették ki az özvegy, Kéri Mária és az elhunyt leánya V. Lakos Susanna Sarkadi Nagy Mihály felesége előtt. Az örökhagyó leánya megtámadta a végrendeletet arra hivatkozva, hogy apja olyan vagyonról intézkedett és hagyta örökül második feleségének, amelyről ezt nem tehetné volna meg.

Mielőtt a konkrét ügyet elemezném érdemes megvizsgálni, miről végrendelezhettek a késő rendi századokban élő jobbágyságok: a maguk által szerzett ingó dolgokról, a szabadon vásárolt házról, maguk építette száraz és vízi malomról, illetve a földesúr tulajdonát nem képező kertről.¹⁴ A végrendeletekben ugyanakkor sokszor említést tettek szőlőről valamint az úrbéri telekről, sőt ez utóbbit felnőtt fiaik között még meg is osztották. Ehhez azonban a földesúr jóváhagyására volt szükség, hiszen a földesúr tulajdonát képező szántó és rét után járó szolgáltatásokat teljesíteni kellett. A földesúr döntésén múlt, hogy az örökhagyó által megnevezett örökösöknek megengedi-e az úrbéri föld használatát vagy sem.¹⁵ Aki sérelmesnek tartotta magára nézve a végrendeletet, az vagy

¹¹ NÁNÁSY BENIÁMIN: *Testamentum a magyarországi törvények szerint*. Trattner Mátyás, Pest, 1798. 383. p. Több hasonló bejegyzés olvasható nemcsak jobbágyságok, de szabad királyi városban élt polgárok végrendeletének készítésénél is. „Alább írtak t. Polgármester Wöber György Úrnak ide ./. alá vissza zárt kiküldetése szerint Bárdos Josef Végrendeletének kivételére kirendelve lévén, annak Rokus külvárosban lakására kimentünk kit is testére nézve betegnek, elmére nézve azonban épnek s egészségesnek találván, tőle következő Végrendeletet vettük ki u.m.” CSML Szeged város levéltára IV.A.1003.s. végrendeletek.

¹² *Boros Sámuel* Szentes főbírája, 1848-ban a város elsőként megválasztott polgármestere.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megye Levéltára Szentes (CSML Szentes) V. A . 102. k. végrendeletek; IV.B. 155.c/2 1853/20.

¹⁴ A lassan kialakuló gyakorlatot előbb az 1836. majd pedig az 1840. évi országgyűlésen törvénybe is iktatták. „A jobbágyságok [...] minden ingó és ingatlan szerzeményeiről megszorítás nélkül szabadon rendelkezhetnek.” [1840:8.tc.1.§].

¹⁵ „Vagyon ezen házam a melyben mostan is betegem fekszem, az egész udvaron lévő épületekkel együtt, az öreg hegyen Ns Dobos Mihályné aszszonyság szomszédságába vagyon négy pásztából álló szőlőm ahoz megkívánható szükséges edényekkel, az Méltóságos földes Úraságom kegyes engedelmeiből bírok 9 fertály urbáriális földet, mellyből hét fertály vagyon Lapiston, két fertály pedig Tökén, s mind a kettőn vagynak minden névvel

azonnal a végrendelet kihirdetésekor ellentmondott, vagy később támadta meg azt. Az is előfordult, hogy az örökösök egyezsége kötöttek egymással, s azt az ún. bevallások könyvében feljegyeztették. Ebben az esetben az egyezséget kellett kötelezően betartaniuk.

Az 1836. évi 14. törvény hatálybalépését követően, ha a jobbágyság között vita támadt a hagyaték megosztását követően, szükségessé vált egy választott bíróság igénybevétele.¹⁶ Ezt az eljárást egészítették ki az 1840. évi országgyűlésen elfogadott új öröklési jogi szabályok.

Az idők során a jobbágyság körében is kialakult az ősiség intézménye, s számon tartották, hogy mely ingatlan az, amelyet az örökhagyó már valamelyik felmenőjéről örökölt. Ebben az esetben – ahogy a nemesi jogban – úgy a jobbágyság körében sem lehetett az öröklött jószágról végrendelkezni, illetve a jobbágyság ősiségét szükségszerűen a törvényes örökösök számára kellett biztosítani. Tekintettel arra, hogy a nemesi jogban kialakult szabályok az évszázadok során a jobbágyság körében is általánossá váltak, szükségessé vált a jobbágyság öröklésének törvényi szabályozása. Ezt tették meg az 1840. évi országgyűlésen: „A jobbágyságnak minden ősi javaikban, s végrendelet nélkül hátrahagyott szerzeményeikben törvényes házasságból származott fiú és leány maradékaik [...] teljesen egyenlő mértékben örökösödnek.” [1840:8.tc. 2.§]

Nem végrendelkezhetett a férj felesége hozományáról, hiszen az az asszonynak illetve az asszony örököseinek járt vissza vagy természetben, vagy kész pénzben. Ennek nagyságát minden esetben bizonyítani kellett. A jobbágyság körében tovább nehezítette az öröklési igények megítélését az az általánosan elfogadott gyakorlat, hogy az édesanya halála után, ha az apa élt, az anyai örökséget nem adták ki az örökösöknek, hanem azt továbbra is az apa, a férj kezelte. Majd csak annak halála után léphettek fel az anya örökösei öröklési igényrel. Ez vezetett gyakran ahhoz, hogy az apa olyan vagyonról is, mint sajátjáról intézkedett, amely ténylegesen nem képezte tulajdonát. Ennek eldöntéséhez azonban a hagyatékot képező vagyon pontos eredetét, s ezáltal jogi minőségét is ismerni kellett.

A jobbágyság körében az 1840-es években elindult öröklési pereket tovább színesítik egyrészt az 1840. évi 8. tc. rendelkezési, másrészt az a sajnálatos tény, hogy több per, a rendi kor perjogának és a bíróságok működésének szabályait ismerve nem fejeződött be 1848-ig. Az ősiség eltörlését követően a bíróságok szüneteltették azokat a pereket, amelyeknek tárgya ősi vagyont érintett. Hiszen az ősiség eltörlésének kimondását nem követte egy egységes törvény meghozatala, ezért a bíróságok abban bízva, hogy a jogalko-

---

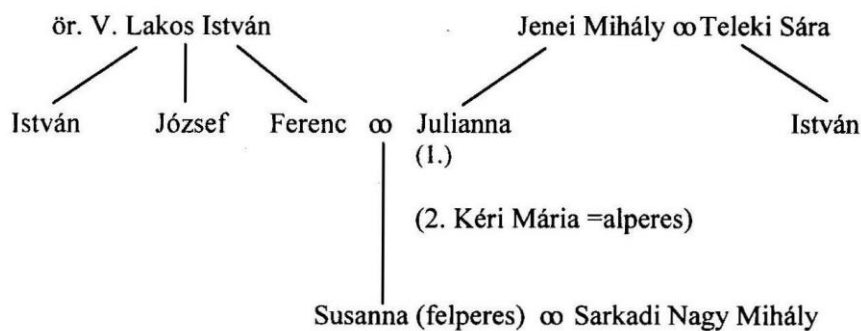
nevezendő szükséges épületek, úgy szintén Fábiánba is vagyon két kötél földem épület nélkül. Vagyon a Tiszán egy vízi malmom, a városba pedig egy száraz...” Árendás Török János végrendelete 1813.; „Ezen Házat melybe most lakok és beteges állapotban hagyom István fiamnak minden hozzá tartozandó házi eszközökkel együtt ki zárván mindenekből János fiamat. 3szor Vagyon Tökén két fertály urbariális földem mely tulajdon keresetem abból egy fertályt hagyok István fiamnak egy fertályt pedig János fiamnak hozzá értvén azt hogy az rajta lévő tanyai épület köztök közös lészen, az most benne lévő mának az termése mind az Istvány fiamé lészen” Köles Mihály végrendelete 1928. ; CSML Szentés V. A. 102. k. végrendeletek.

¹⁶ HARASZTY: „az osztályos vérek közötti gyűlölködéseket eltávolította a többnyire gyászos következtetésekkel végződött önhatalmú foglalásoknak örökre véget vetett 14ik cikkely.” 180–184. pp; *Magyarország gyűlésének jegyzőkönyve XIII.* Posony 1836 109 p.; „Ha az örökösödők között semmi kétség... kik az osztályt kéri, az ellen aki azt akadályozza, egyenesen folyamodhatnak .... földes uraság eleibe, az osztandó javaknak minőségéhez képest; a folyamodásba egyszersmind a folyamodó két általa szabadon választandó bírákat meg nevezni köteles – másik fél is köteles 15 nap alatt kéz bírót megnevezni – ezen négy bírók választanak egy ötödiket, aki az elnök lesz – legfeljebb egy esztendő alatt minden formások mellőzésével rövid utón az osztályt, mégpedig sors húzás által megteszik. 1836:14.tc.; 1840:13. tc.

tó valamilyen iránymutatást ad, saját maguk számára is haladékokat kívántak szerezni. Majd az ősiségi pátens hatálybalépését követően folytatódhattak ezek a perek. Ez az egyik legfőbb magyarázata annak, hogy a neoabszolutizmus korának magánjogi peranyagai között sok olyan öröklési per lelhető fel, amelyeket már az 1840-es években elindítottak.

A vizsgált esetben Lakos Susanna keresetlevelében azt állította, hogy „végső rendelést – részerént ősi – részerént édesanyám hozományát magában foglaló s egyedül engem kizárólag illető vagyronról – az én tetemes károsításommal második hitvese javára és hasznára tette.”¹⁷ A felperes tehát egyrészt apai ősi, másrészt anyai hozományt követelt. Ennek bizonyítására tanúkat kért meghallgatni.

Ezekből a tanúvallomásokból az utókor számára is könnyen érthetővé válik a felperes családfája.

A felperes anyai nagyszülei – Jenei Mihály és felesége Teleki Sára – Kecskeméten éltek. Két gyermekük született Julianna és István. István utód nélkül halt meg, így Julianna örökölte meg testvére örökségét is. Itt azonban meg kell állunk egy pillanatra. A meghallgatott tanúk vallomásaiból az szűrhető ki, hogy számukra természetes volt, hogy a mag nélkül meghalt fiú után leánytestvére örököl. A szokásjog világában ez akkor volt lehetséges, ha a szülők által szabadon szerzett vagyont a fiúk és a leányok fejenként egyenlő arányban örökölték, s ezáltal kölcsönös öröklési jogot szereztek egymás örökségére.¹⁸

Julianna a Szentesen lakó V. Lakos Ferenc hitvese lett, aki apja – öreg Lakos István – halálát követően testvéreivel megosztotta az apai örökségen. Erre az osztályos egyezsége még 1823-ban sor került, melyet a bevallások könyve is bizonyít. Ennek tanúsága szerint a három fiú testvér – *István, József és Ferenc* – fejenként egyenlő arányban a felperes nagyapjától V. Lakos Istvántól 3310 forintot örökölt. A testvérek közötti megegyezés eredeti szövege szerint: „Öreg Lakos István édes atyánknak successori adjuk tudtokra mindenknek akiknek illik és szükséges, az atyánknak halála után is maradt minden nemű javaival egyforma részben örökösen megegyeztünk ilyen feltételek alatt ti. 1^{ör} Hogy Lakos István egy testvér kivett légyen 3310 forint ára érő javakat vcz., 2^{ör} Hogy Lakos József egy testvér is kivett légyen 3310 firtokat érő javakat vcz., 3^{ör} Hogy Lakos Ferenc

¹⁷ CSML Szentes IV.B. 155. c/2 1853/20. a felperes keresetlevele.

¹⁸ FRANK: 500. p.; FOGARASI: 164. p.; CZÖVEK ISTVÁN: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások*, II. Pest, 1822. 386. p.

egy testvér is kivett legyen 3310 forintokat érő javakat vcz.”¹⁹ Ebben az egyezségben a testvérek utalnak édesanyjuk eltartására is, amely szerint a két idősebb testvér „évente négy köből búzát, egy hizott sertést, sajtot és vaját” ad az anya élelmezésére, míg a legkisebb fiú Ferenc kijelentette, hogy „édesanyánkkal együtt fogok lakni míg él s élni fogunk kötelességemnek esmerem minden részben gondját viselni hűségesen.”²⁰ A testvérek a bevallás során arra is utaltak, hogy ez a megállapodás még apjuk életében 1815. Szent András havának 15. napján megtörtént, amit az apa halála után is megtartottak. Bár ebben az egyezségben az osztályrészeknek csak a pénzbeli értékét határozták meg, mégis joggal feltételezhető, hogy e mögött ingatlan jószág volt. Bizonyítja ezt, hogy V. Lakos Ferenc maradt az apai házban. A szokásjog megkövetelte, hogy a legkisebb fiú gondoskodjon az idős szülőkről, de a többi osztályos nem kaphatott kevesebb értékű vagyont, ezért egy másik, hasonló értékű házat vagy házhelyet kellett biztosítani számukra. A peres iratokban nincs arról szó, hogy a testvérek később vitatták volna az osztályos egyezséget.

Ennek az osztályos egyezségnek lényeges eleme a későbbi per alakulása szempontjából, hogy a felperes apja, mint legkisebb fiú maradt az apai házban, hiszen ez a törvényes öröklés szabályai szerint az apa halála után ősi jószágnak minősült, amelyről később, törvényes örökösének kizárásával nem rendelkezhetett.²¹ Sőt az osztály egyik jogkövetkezménye volt, hogy az osztályos testvérek kölcsönös öröklési jogot szereztek egymás osztályrészére.

Az apai örökség másik részének jogi megítélése ennyi adatból nehezen állapítható meg, hiszen a testvérek csak az osztályrész pénzben kifejezett értékét határozták meg. Azt nem, hogy ez ingó vagy ingatlan vagyon értékesítéséből származott-e.

Werbőczy Tripartitumából és a bírói gyakorlatból tudható az a nemesi jogban élő szabály, hogy ősi ingatlan jószág elidegenítéséből származó pénz az ősi dolog helyébe lép, ezért örökléskor azt ősi jószágnak kellett tekinteni. Jelen esetben csak annyi állapítható meg, hogy az osztályos testvérek azt állították, hogy „3310 forintokat érő javakat” vettek kézhez örökségként. A felperes leánynak kellett bizonyítania, hogy ez az érték ténylegesen egy ősi jószágot takar, vagy olyan vagyon, amelyről az apa, V. Lakos Ferenc szabadon rendelkezhetett. A felperes azt állította, hogy ebből a pénzből vásárolta az apa a „mostani lakóházat és a szőlő egy részét.” Ebből az állításból ugyanakkor az is kikövetkeztethető, hogy az osztályos egyezségben olvasható szülői házat, amelyben az édesanyjával együtt élt V. Lakos Ferenc valamikor eladta, ezért kellett új házat vásárolni. Ha az apa a régi ház helyett vásárolt egy újat, akkor az a nagyapai örökség helyébe lépett, ezáltal már ősi jószágnak minősült. Ha csak az bizonyítható, hogy az osztályba kapott 3310 forintból, mint szabad rendelkezésű vagyonból vásárolta az apa a házat, akkor szerzett jószágnak is minősíthető lett volna a ház, amelyről viszont végrendelkezhetett az örökhagyó. Már ebből is látszik, hogy lényeges eleme lesz az öröklési pernek az, hogy mit tud bizonyítani a felperes és mit bizonyít ezzel szemben az alperes özvegyasszony. A rendi perjog szabályai szerint az sem volt mindegy, hogy milyen jogcímen indította el a felperes az eljárást.

¹⁹ CSML Szentes IV. B 155.c/2 1853/20. felperesi bizonyíték; V.A. 102. o egyezségek könyve.

²⁰ CSML Szentes IV.B. 155. c/2.1853/20. 4.; CSML Szentes V.A. 102. o/1 egyezségek könyve; Ritkán lehet olyan osztályos egyezséget olvasni, ahol az osztályosok csak az értékét adták meg törvényes osztályrészüknek. Általában pontosan rögzítették az osztályrészbe kapott vagyontárgyakat.

²¹ CZÖVEK: 424. p.; FOGARASI: 188. p.

Érdemes egy pillanatra kitérni az osztályos egyezségnek arra a részére, ahol a V. Lakos fiúk özvegy édesanyjuk eltartásáról intézkedtek. A legkisebb fiú a szokásjogi szabályoknak megfelelően benne maradt az apai házban, gondoskodott anyjáról. Ugyanakkor a két idősebb testvér vállalta, hogy hozzájárulnak édesanyjuk ellátásához évi négy köből búzával, egy hízott sertéssel, sajttal és vajjal. Ezzel valójában az özvegy eltartásához, élelmezéséhez járultak hozzá. Mindez a szokásjogból jól ismert özvegyi jog biztosítását jelentette.²²

A hagyaték másik része anyai hozományból származott, így a felperesnek azt kellett bizonyítania, hogy a Kecskeméten élt nagyszülei vagyona miként öröklődött, s leányuk – a felperes édesanyja – azt milyen formában kapta meg. A megkérdezett tanúknak arra kellett választ adniuk, hogy Kecskemét „szabados városban volt Jenei-féle ősi házat és szöllőt ki? mikor? és mi áron vette meg? [...] mikor és hogyan kelt el s ki vette legyen meg [...] az ára ki kezébe került?”²³ A tanúknak feltett kérdésekre adott válaszokból lehet rekonstruálni, hogy a felperes anyai rokonságának milyen vagyona volt, s mi lett annak a sorsa. Az egyik tanú – B. Kiss János – állítása szerint a felperes nagyszüleinek – Jeney Mihálynak és feleségének Teleki Sárának az ún. „Jeney féle ősi házat” 1816-ban Cs. Nagy János vásárolta meg 6000 váltó forintért. Száz forint foglalót adott. Azonban a szerződésben meghatározott időben a vevő nem teljesített, ezért maga az örökbevallás tanúja vásárolta meg azt 5900 forintért az özvegy Teleki Sárától. (A száz forint foglaló az eladónál volt, a szerződést nem teljesítő vevő pedig elvesztette azt.) A tanú a megállapodás aláírásakor azonnal fizetett 1000 forintot, még ugyanebben az évben 2000 forintot, a következő évben, 1817-ben pedig 6%-os kamattal teljesítette a hátralékban levő 2900 forintot. A vételár megfizetésekor a felperes apja – V. Lakos Ferenc –, Teleki Sára veje is jelen volt, sőt a fizetésről szóló nyugtátványt ő írta alá. A tanú nem tudott arra a kérdésre válaszolni, hogy a vételárból a felperes apja kapott e részt.²⁴

A második tanú Érsek József egyrészt emlékezett arra, hogy Jeney Mihálynak volt háza, amely „B. Kis János úr birtokába jutott, de hogy melyik évben és mi áron, nem tudja.” Viszont a szőlőt 1815-ben „Ns. Tölczéki Pap János úr vette meg 600 forintokon de a kitől a tanú mint szomszéd elsőségi jogánál fogva egy száz 100vft. felyül fizetés mellett 700vforintokon eltartotta.”²⁵ Ezt az 1815. november 27-én kötött szerződést Kecskemét város bevallási könyve is megőrizte. A szomszédjogot érvényesítő tanú azt is állította, hogy az első vevőnek, aki már 300 forintot kifizetett az eladó asszonynak, maga fizette meg a 300 forintot, a fennmaradó 400 forintot pedig az eladónak, özvegy Teleki Sárának. Azt ez a tanú sem tudta, hogy a szőlő árából V. Lakos Ferenc kapott e valamennyit.

Az 1815. november 27-én kelt örökbevallás arról tanúskodik, hogy Teleki Sára „Julia és István gyermekeinek [...] írásban előmutatott megegyezések mellett felvallot-

²² FRANK: 528–529. pp.; CZÖVEK: 211–212. pp.; Az özvegyi jogról rendelkező jogforrások az özvegyen maradt asszony eltartásáról csak annyit mondtak, hogy az az asszony rangjának megfelelő legyen. Annak tartalmát bővebben nem határozták meg és a bírói gyakorlat is esetről esetre állapította meg a tartás mértékét. Ugyanakkor az osztályos egyezségekből, az egyes végrendeletekből, illetve az adásvételi szerződéseknek egyes kikötményeiben meghatározott tartás vezetett el ahhoz, hogy a magyar joggyakorlatban is önálló szerződési típusként jelent meg a polgári korban az eltartási szerződés.

²³ CSML Szentés IV.B.155. c/2. 1853/20. tanúvallomások.

²⁴ CSML Szentés IV. B. 155. c/2. 1853/20. B. Kiss János vallomása. 6. p.

²⁵ CSML Szentés IV. B. 155. c/2 1853/20. Érsek József vallomása 7. p.

ta, hogy néhai Jeney Mihály férjével szerzett Kerekszék közön Tóth Nagy Mihály, Rigó András, Koncsik János és Érsek József szomszédságukban helyeztetett 75 utakból álló szöllejét hozzá tartozó gunyhóval és vetemény földekkel együtt Érsek József szomszédjának és successorinak 700, hétszáz Rforintokért örökösösen és megmásolhatatlanul eladta és az árát fel is vette.”²⁶ Ezzel az örökbevallással a felperes bizonyítani tudta, hogy második tanúja igazat mondott azzal, hogy ő vásárolta meg a nagyszülők szőlőföldjét és kifizette a vételárat.

A tanúvallomás a korabeli szokásjogra is utalt, mely szerint nemcsak az osztályosoknak, jelen esetben a felperes édesanyjának, Jeney Juliannának és nagybátyjának, Jeney Istvánnak kellett beleegyeznie az elidegenítésbe – hiszen Teleki Sára szerint a szőlőt férjével közösen szerezték, ezért annak fele része a gyermekeket illette, s csak a másik feléről rendelkezhetett szabadon – , hanem szükséges volt a szomszédok megkérdezése is, mert őket elővásárlási jog illette meg. Ezért utalt a tanú vallomásában arra, hogy „*mint szomszéd elsőégi jogánál fogva*” vásárolta meg a szőlőt. [HK.I.60.§]²⁷

Érdeemes a Jeney ház eladásáról szóló bevallást is idézni. „Teleki Mária Jenei Mihályné személyesen álván előttünk, önként felvallotta, hogy a 6ik Tizedben, Vasvári Mihály szomszédságában fekvő, néhai férjével együtt szerzett s arról reá maradt házat, minthogy annak reparálására és gondja viselésére özvegyi állapotban tehetetlen eladta örökösösen Csikesz Nagy Jánosnak 6000 az az hat ezer forintokért száz forint foglalót felvévén, a házból való kiköltözésre a jövő Szent György napja tétetvén a felek által határnapul; a mely ideig a másunnan támadható tüzi veszedelembeli szerencsétlenségnek szenvedését a vevő vállalja magára; ha pedig az eladónál támadható tűz miatt égne meg az épület, a kárt az fogja szenvedni.”²⁸

Ezt a bevallást 1816. január 27-én tették, amely csak arról szól, hogy az özvegy, a férjével közösen szerzett házat el akarja adni. Amíg az 1815-ben megkötött örökbevalló levélbe feltüntették azt, hogy az özvegyasszony gyermekeinek egyetértésével adta el a szőlőföldet, addig az 1816-ban keletkezett ház eladásánál ezt már nem tették meg. Miután a szerződésben rögzítették, hogy a házat férjével együtt szerezte, az közszerzeménynek minősült. A közszerzeményi vagyon tulajdonosa fele részben a férj, fele részben a feleség volt. A férj halála után a ház fele részét törvényes öröklés címén a gyermekek Jeney Julianna és István örökölte meg, ezen a részen az özvegy feleségnek özvegyi jog címén haszonélvezeti joga volt, míg a ház másik felét továbbra is tulajdonosként birtokolta. Ezért ebben az örökvallásban is rögzíteni kellett volna a gyerekek hozzájárulását az eladáshoz. Ugyanakkor az örökbevallás indokaként az özvegy azt állította, hogy a lakóház javítására özvegyen nem képes. Ezt az okot 1816-ban szükséges és menthető indokként is el lehetett fogadni. Szükséges indok esetén nem volt szükséges az osztályosok hozzájárulására, menthető indok esetén igen.²⁹ Ebben az esetben viszont a gyer-

²⁶ CSML Szentés IV. B. 155. c/2 1853/20. Jegyzőkönyv 7. p.

²⁷ A szomszédok elővásárlási joga nemcsak a nemesek körében, de a polgárok és a jobbágy-paraszttság körében is fennmaradt. A különbség csak abban állt, hogy míg a nemeseknek nem kellett külön értesítenie a szomszédokat, a jobbágyok körében ez kötelező volt.

²⁸ CSML Szentés IV. B. 155. c/a 1853/20. jegyzőkönyv 8. p.

²⁹ Werbőczy határozta meg a Tripartitumban az ősi birtok elidegenítésének okait. A későbbi századokban a szükséges és a menthető okok közötti határ elmosódott és jelentős mértékben átalakult. Nem véletlen, hogy Pármiczky az ősiség 19. századi jellemzésénél már csak „észszerű okból történő elidegenítésről” tesz említést.

mekeknek, mint tulajdonosoknak, mindenképpen hozzá kellett volna járulniuk az elidegenítéshez. A tanúvallomásból tudjuk, hogy a házat végül nem Cs. Nagy János, hanem B. Kiss János vásárolta meg, s közvetve az is bizonyítható volt, hogy a leány, Jeney Julianna hozzájárult az örökbevalláshoz, mert a tanú állítása szerint a vételár átvételénél Julianna férje, V. Lakos Ferenc is jelen volt.

A Kecskeméten fellelhető örökbevallási szerződésekkel és a Szentesen bejegyzett osztályos egyezséggel bizonyította V. Lakos Susanna, hogy az apja és az anyja mit hozott a házasságba, s ebből meg lehet állapítani, hogy az apa első feleségének mekkora volt a hozománya. Azonban az is egyértelmű, hogy a felperes csak azt tudta bizonyítani, hogy szülei milyen, pénzben meghatározható értéket vittek a házasságba ez azonban örökségének megállapításához még kevés volt.

A feleség hozománya mindig a férj rendelkezése alá tartozott a házasság fennállása alatt. Ezt a hozomány célja – a vagyoni terhek megkönnyítése – indokolta.³⁰ A hozomány volt az a női különjog, amely felélhető volt a házasság alatt. Ez esetben az örökösöknek nem járt vissza az anyai hozomány. A jobbágy-paraszti társadalomban az is általános gyakorlat volt, hogy ha az anya halt meg korábban, akkor hozománya továbbra is a férj rendelkezése alatt maradt, majd csak az ő halála után követelhették az anyai örökösök a hozomány tárgyának vagy értékének a kiadását. Ebben az esetben is ez történt. Jeney Julianna hozománya férje, V. Lakos Ferenc birtokában maradt függetlenül attól, hogy másodszor is házasságot kötött. Lánya Zsuzsanna, csak apja halála után követelhetette az anyai hozomány kiadását. Ehhez azonban egyrészt bizonyítania kellett, hogy szülei nem éltek fel az anyai hozományt, másrészt tisztázni kellett, hogy az apai hagyatékban maradt javaknak mi a jogi természetű.³¹ A hagyaték között van-e a második feleséget illető dolog, például a férj által ígért hitbér, az ő hozománya vagy éppen a házastársak által közösen szerzett vagyon, amelynek fele a második feleséget, mint tulajdonost illette volna. Ehhez további tanúkra volt szükség. Az ehhez szükséges tanúk kihallgatása már Szentesen történt, melynek során a törvényszék arra kereste a választ, hogy V. Lakos Ferencre milyen vagyon maradt, és az honnan származott? Anyósától Jeney Juliannától kapott-e készpénzt és mennyit? „Minő pénzen vette V. Lakos Ferencz a száraz malmot és a szőlőjének egy részét?” Mi maradt első felesége halála után a birtokában? „V. Lakos Ferencz halála után minő vagyon vagy készpénz maradt Kéri Mária birtokában? [...] Volt-e kereső, vagy is szaporodott e V. Lakos Ferencz vagyona, miolta Kéri Máriát feleségül elvette, avagy inkább fogyott értékében?”³²

Az első tanú állította, hogy „azon ház és telek melyen most Kéri Mária és Ns Sarkadi Nagy Mihály laknak, V. Lakos Ferenczre [...] feleségének édes attyára, ennek attyáról V. Lakos Istvánról maradt, úgy a szőlőnek is egy része...”³³ Állítása szerint, mindezt magától V. Lakos Ferencztől tudta, mert együtt jártak vásárokra, s útközben mesélte az érintett, hogy „feleségének Jenei Juliannának jussába Kecskemétről 5000

tést. PÁRNICZKY MIHÁLY: *Az ősiség a XIX. században*. In: Eckhart Ferenc és Degré Alajos (szerk): *Emlékkönyv Illés József egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára*, Stephaneum Nyomda, Budapest, 1942. 417. p.

³⁰ WERBÓCZY: *Hármaskönyv* I. 100. cím; CZÖVEK: 241–243. pp.; SUHAYDA: 346–347. pp.

³¹ SUHAYDA: 347. p.

³² CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, 6./ tanúvallomások.

³³ CSML Szentes IB.B.155.c/2 1853/20, Ns. Dózsa András 69. esztendő. református, szentesi lakos.

*forint készpénzt kapott.*³⁴ Ez fontos állítás, mert ha a feleség jussába kapott készpénzt, azt a feleség hozományaként kell megítélni.

A másik tanú, aki a felperes szüleinek „komája” volt, s hite letétele mellett vallotta, hogy a felperes nagyapja V. Lakos István még életében osztályt tett fiai között, s így V. Lakos Ferenc 3300 forintot „és ezen felül még néhány forintot, de már nem tudja bizonyosan mennyit” kapott úgy, „hogy egy darab szőlőt kapott 2000 forintba, azon házat és telket pedig, melyen most nemes Sarkadi Nagy Mihály és Kéri Mária laknak, kapta 700 forintokban, a többi pedig készpénzben kapta meg.”³⁵ A tanú állításának igazolására azt is elmondta, hogy maga V. Lakos Ferenc mondta el mindezeket neki. Ezt az állítást a harmadik tanú – Forián István, aki V. Lakos István bérese volt – úgy erősítette meg, hogy a V. Lakos testvérek osztályos egyezsége során Ferenc „kapott a jussába egy házat és telket 700 forintba, egy ezer forintos szőlőt és 700 forint készpénzt.”³⁶

A második tanú mindezekén kívül azt is állította, hogy személyesen jelen volt Kecskeméten, amikor Jenei Julianna és testvére István, édesanyjuk halála után megosztottak a hagyatékon. A hagyatékok állt 1000 forintba becsült házi eszközökből, ezt Julianna a férje házához hozta, és volt a hagyatékokban 5500 forint készpénz.³⁷ Ennek egy részét Julianna férje szedte be az adósoktól. Jenei István az osztályt követően nem sokkal magtalanul meghalt, öröksége Juliannára szállt. A tanú megerősítette, hogy V. Lakos Ferencnek „igen jó barátja volt, minden titkát tudta, sokszor járt véle ezen dologba Kecskemétre s a levelezéseket is ő tette V. Lakos Ferencz dolgában, mint annak meghitt barátja.”³⁸ Ez az állítás Forián István tanú szájából úgy hangzik, hogy „Jenei Julianna a jussába Kecskemétről 6000forintot kapott [...] V. Lakos Ferencz valósággal kezébe vette, és vele gazdaságot kezdett.”³⁹

A második tanú azt is állította, hogy a második feleség Kéri Mária birtokában lévő száraz malmot, az első felesége jussába kapott 700 forintot vásárolta, (ezt a harmadik tanú is megerősítette). Székely Mihály ezt úgy tanúsította, hogy „egyszer a tanú is volt kocsisa V. Lakos Ferencnek Kecskemétre, mikor V. Lakos Ferencz a feleségének jussába 800 forintot hozott, melyből vette 700 forintot azon száraz malmot, mely most Kéri Mária kezén van.”⁴⁰ Német Lajos, mint tanú ezt azzal támasztotta alá, hogy ő, mint „tanú alkudta meg V. Lakos Ferenc számára, mint emlékezik, talán 700 forintot.”⁴¹ Balog János szerint a vételárat Kecskeméten lakó Sellei családtól maga V. Lakos Ferenc szedte be. A szőlő másik felét is felesége hozományából vásárolta meg. A harmadik tanú három darab szőlőről beszélt, amelyet 1500 forintért vásárolt Lakos Ferenc, sőt ez

³⁴ Uo.

³⁵ Balog János 57 éves református, szentesi takács mester; E tanú vallomásaival lehetett azt a korábban feltett kérdést bizonyítani, hogy V. Lakos Ferenc osztályrészébe ingatlan jószágot vagy csak készpénzt kapott. Mivel a tanú bizonyította, hogy az osztályoslevélben meghatározott 3310 forintot szőlőt, telket és házat kapott az apa, ez ősi vagyonnak minősült, melyet leánya örökölhetett.

³⁶ CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, 6./ 6./ tanúvallomások Forián István 62 éves református.

³⁷ Székely Mihály tanú szerint „V. Lakos Ferencztől hallotta többször, hogy összesen 6000forintot vett kezéhez felesége után Kecskemétről.”

³⁸ CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, 6./ 6./ tanúvallomás.

³⁹ CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, 6./ 6./ tanúvallomás Forián István.

⁴⁰ CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, 6./ 6./ tanúvallomások Székely Mihály 52 éves református szentesi lakos

⁴¹ CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, 6./ Német Lajos 58 éves, református, szentesi ácsmester 15. p.

a tanú említést tett egy vízi malomról is, amelyet 800 forintért vásárolt az apa. Véleménye szerint mindet a feleség jussából.

Azt is biztosan állította a második tanú, mint jó barát, hogy Jenei Julianna halálakor V. Lakos Ferenc birtokában volt a ház, a most is meglévő szőlők, a száraz malom és 3000 forint készpénz. Azt nem tudta megmondani, hogy az apának ekkor volt-e adóssága. A harmadik tanú ezt annyiban módosította, hogy a száraz és a vízi malom is Lakos Ferenc birtokában volt és a készpénzen kívül még „1000 forint a mesterségben.”⁴²

V. Lakos Ferenc halálakor megvolt továbbra is a ház, a szőlő és a száraz malom, készpénz már csak 2500 forint volt. Kéri Mária „a maga hozományát 1290 forintot, a férje V. Lakos Ferencz által neki hagyott 600 forintot lehúzta, azonkívül a többi költségek is abból fizettettek ki, annyira, hogy V. Lakos Susannára [...] 210 forint 16 garas készpénz és egy 100 forintról szóló adóslevél maradt.”⁴³ Az egyik tanú ekkor is jelen volt és „látta mikor felhozták is a pénzt a pinczéből egy bögrében.” Forián István csak azt erősítette meg, hogy az ingatlan jószágok megvoltak, de a készpénzről már nem tudott semmit. Ekkor már nem szolgált a családnál. Kováts Sámuel⁴⁴ tanú szó szerint azt vallotta V. Lakos Ferenc hagyatékáról, amit Balogh János állított, azt azonban nem tudta pontosan megmondani, hogy mennyi pénzből, s mikor szerezte vagyonát az apa. A többi tanú vallomásához azt a kiegészítést tette, hogy az apa halálakor a vízi malom már leánya V. Lakos Zsuzsanna birtokában volt.⁴⁵

Összegezve a tanúvallomásokat megállapítható, hogy a felperes apja hagyatékában megtalálható házat és egy darab szőlőt az apa, V. Lakos Ferenc az apai nagyapától, osztály során kapott 3300 forint értékű örökségként kapta, illetve ebből az örökségből vásárolta. A hagyatékban megtalálható másik darab szőlőt, a száraz és vízi malmot első felesége hozományából vásárolta. Jenei Julianna a hozományát egyrészt az 1000 forint értékű házi ingóságok, másrészt a szülei hagyatékát képező ház és szőlő eladásából kapott készpénz tette ki. A készpénzt a tanúk vallomása alapján férjének Lakos Ferencnek kezébe adta.⁴⁶

A feleség jussaként nevezett készpénz, az anya hozományának tekinthető, ezért az azon vásárolt ingatlan jószágok, ha természetben megvoltak, akkor úgy, ha már nem voltak megtalálhatók, akkor készpénzben jártak az örökösöknek, azaz a felperesnek. Anyai jussként tehát V. Lakos Zsuzsanna jogosan követelte az egyik szőlőt és a száraz malmot.

A per:

A reformkorban megszületett öröklést érintő törvények hatására két útja volt az örökösök közötti osztály megtételének. Az 1836: 14. tc. szerint az örökösök választott bíróság kiküldését kérhették, amely eljárásnak az ún. „világos öröködés” esetében volt helye.⁴⁷ „Ha az örökösödők között semmi kétség [...] kik az osztályt kérik, az ellen aki azt akadályozza, egyenesen folyamodhatnak [...] földes uraság eleibe, az osztandó javaknak minő-

⁴² Székely Mihály vallomásában ez úgy szerepel, hogy „maradt még 3000 forint kész pénz, és a mesterségében 1000 forintnál több.” CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, jegyzőkönyv 14. p.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Kováts Sámuel 46 esztendő, reformatus, szentesi molnár.

⁴⁵ CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, 6./ Kováts Sámuel.

⁴⁶ CZÖVEK: 241–243. pp.

⁴⁷ FOGARASI: 189–190., 375. pp.; KALLÓS:411.

ségéhez képest; a folyamatba egyszerre mind a folyamodó két általa szabadon választandó bírót meg nevezni köteles – másik fél is köteles 15 nap alatt két bírót megnevezni – ezen négy bírót választanak egy ötödiket, aki az elnök lesz – legfeljebb egy esztendő alatt minden formák mellőzésével rövid úton az osztályt, mégpedig sors húzás által megteszik. [1836, 14; 1840, 13.]⁴⁸

Ha az érintettek nem értettek egyet az eljáró bíróság döntésével vagy éppen végrendelet érvénytelenítése volt a kereset tárgya, akkor csak „örökösödési osztályper” lehetett indítani.⁴⁹

A felperes keresetlevelét 1845. február 15-én terjesztette az úriszék elé, amelyben az anyai hozomány kiadását, az apai végrendelet érvénytelenítését és mostoha anyja özvegyi tartásának megállapítását kérte. Keresetleveléhez csatolta apja végrendeletét, az apjának testvéreivel tett osztályos egyezségét, Kecskemét város bevallásának jegyzőkönyveiből azoknak az örökbevallásoknak a hiteles másolatát, melyek igazolták az anyai nagyszülőktől származott javak értékét, és a Török Bálint szolgabíró és Basa János esküdt által 1845. január 28-án hitelesített tanúvallomásokat. Ugyancsak csatolta az 1836:14. tc. által szabályozott örökösödési osztályra tett kísérlet jegyzőkönyvét. Az alperes késlekedett a válasszal, ezért a felperes *makacsságban*⁵⁰ kérte marasztalni. Az úriszék ezt nem tette meg azonnal, hanem ismételt felszólította az alperest a válaszadásra.⁵¹ Az alperes a 15 napos határidőn belül válaszolt a keresetre, de most ő vádolta meg a felperest *patvarkodással*. A patvarkodás, mint alaptalan perlekedés évszázadok óta ismert a perjog történetében. Már Werbőczy is szabályozta a Tripartitumban [HK. II. 70.], amelyre az alperes is hivatkozott.⁵² Kéri Mária állítása szerint a felperes az 1836:14. tc. rendelkezése szerint „választmányi pert indított, amely mind eddig némely kérdéseire nézve végső ellátás nélkül van, és így teljesen bevégezve nincsen – és ugyan azon keresetre nézve a választmányi Bíróság és annak eljárása máig is fennáll.”⁵³ Azért hivatkozott patvarkodásra, mert ugyanabban a tárgyban két különböző úton – osztályos per és végrendelet érvénytelenítése – és két különböző bíróság előtt – választmányi bíróság világos örökösödési perben és úriszék előtt öröklési osztályperben – indítottak ellene pert. Kérte az úriszéket, hogy marasztalja a felperest 200 pengő forintban és perének elvesztésében.

A kérdés az, hogy a felperes tényleg ugyanazon jogcím alatt indított-e eljárást két különböző módon az alperessel szemben.

A törvény értelmében világos örökösödési pert az 1836:14. tc. szerint választmányi bíróság előtt kellett kezdeményezni. Ennek a választott bíróságnak volt a feladata elősegíteni, hogy az örökösök között végrehajtandó osztályt lehetőség szerint peren kívül elintézzék. Erre tett kísérletet a felperes, mely eljárást a választott bíróság 1844-ben

⁴⁸ ACSÁDY:109. p.

⁴⁹ WERBŐCZY: *Hármaskönyv*, I. 40–45. cím; FOGARASI: 190. p.; KALLÓS: 415–416. pp.; ACSÁDY: 105. p.

⁵⁰ VINKLER JÁNOS: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás*. II. Dunántúl Egyetemi Nyomda, Pécs, 1927. 415–423. pp.; TORDAY LAJOS: *A megyei polgári peres eljárás a 16–19. században*, Budapest, 1933. 63–65. pp.

⁵¹ a jegyzőkönyv tanúsága szerint 1845. május 2-án Farkas Gedeon uradalmi ügyészi irnok személyesen kézbesítette a határozatot az alperesnek. CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, 16. p.

⁵² „siquisunam et eandemremsubuno et evolemtitulo, coramtamen ....” CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, jegyzőkönyv 16–17. pp.

⁵³ CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, jegyzőkönyv 16. p.

lezárt, a végrendelet érvényességét nem vizsgálta és nem folytatott le bizonyítást a hagyatékok vagyontárgyainak jogi megítélésére sem.⁵⁴ A feleket a törvény rendelkezése szerint fele-fele arányban kötelezte a költségek megtérítésére. Ennek felperes 1844. december 24-én eleget tett. Az alperes nem vitatta a választmányi bíróság döntését, kivéve a költségek megtérítésére vonatkozó rendelkezést. Fellebbezésében rosszhiszeműséggel vádolta meg mostohaleányát, s kérte a bíróságot, mentesítse a költségek megfizetése alól. A fellebbezés kapcsán érkezett leiratot csatolta az úriszék előtt 1845-ben folyó perhez,⁵⁵ melyben a sedriát kéri az országbíró, hogy terjessze fel az iratokat, mivel az alperes a perbeli költségek megfizetése alóli mentességért folyamodott. – Ezt kívánta az alperes úgy értelmezni, hogy még nincs befejezve a választmányi bíróság előtt a per, tehát törvényellenes, csalárd a felperesnek az úriszék előtt megindított végrendelet érvénytelenítésére irányuló keresete.

Az úriszék 1845. július 17-én hozott közbenső ítéletében szólította fel az alperest, hogy miután a felperesnek joga volt új, örökösödési osztálynaptól indítani, az alperes köteles érdemben válaszolni a felperes keresetlevelére. 1845. novemberében a felperes ismét arra hivatkozott, hogy „az alperes mostoha legkisebb figyelembe sem vévén annak kihirdetését, a Törvények nyilvános kijátszásával mind ez ideig feleletét bé nem adván, a pert magánál tartóztatja.”⁵⁶ Az úriszék bár „rosszalta” az alperes magatartását és bíróilag intette, hogy vagy nyilatkozzon érdemben, vagy az úriszék a rendelkezésére álló adatok alapján végítéletet hoz, ennek sem lett foganatja. Az alperes változatlanul arra hivatkozott, hogy a választmányi per iratait a Kuriához fel kellett küldeni, azok nem találhatók a törvényhatósági levéltárban, ezért, amíg vissza nem érkeznek az iratok haladékat kért. A felperes ellenvetésként előadta, hogy az eredeti okiratok, bizonyítékok nincsenek a fellebbezéshez csatolva, hiszen csak másolatban kellett azokat továbbítani. Ezért, ha az alperesnek vannak bizonyítékai, azokat az úriszék elé terjessze be. Az alperes hallgatása végül azt eredményezte, hogy az úriszék megváltoztatta a választott bíróság határozatát⁵⁷, és Kéri Máriát, az alperest, „védelem elmúlásztási makatságból” a felperes keresetében – apai végrendelet félretételével anyai hozományt követelő perében – elmarasztalták.⁵⁸ A bíróság kimondta ítéletében, hogy a végrendelet⁵⁹ érvénytelen: „olyan javakról tett végrendelet, melyekről mint részint ősiekről, részint első felesége hozományáról Lakos Ferencz jogosan és érvényesen nem rendelkezhetett [...] a kere-

⁵⁴ „Ezen intézkedés alatt nincs helye az ingó javak hit alatti fölfedezésének, hanem csak tanúk- s más bizonyítványoknak – A mely javakra nézve a jog minősége kétséges, e részben a felek törvény-útjára igazítottak.” FOGARASI: 189. p.

⁵⁵ CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, 6./ 17. p.

⁵⁶ CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, jegyzőkönyv 22. p.

⁵⁷ CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20, jegyzőkönyv 27. p. „rövidtű osztóztató bíróság eljárása a törvény rendes útján figyelembe nem vétethetik.”

⁵⁸ CSML Szentes IV.B.155. c/2 1853/20. ítélet, jegyzőkönyv 26–28. pp.

⁵⁹ „1^{ször} Feleségem Kéri Mária míg él és míg nevemet viselendi azon háznak mellyben jelenleg lakom szabad és háborítatlan használatában maradjon, valamint száraz malmom használatá is, míg él és nevemet viseli kizárólag ötöt illesse, a ház és malom után járó közterheket évenként teljesíteni tartozván. – 2^{ször} Megnevezett feleségem Kéri Mária hozományképen hozott házamhoz és kezeimhez 1290 azaz egyezerkétszáz kilenczven váltó forintokat, ezek mint jelenleg is vagyonaimban létezők és feleségem tulajdonához tartozók előlegesen kiadassanak, azon felül pedig részére 600 azaz hatszáz váltó forintot szintűgy tüstént kezeihez veendő hagyok; ezenkívül adok számára két darab Cs.k. simpli aranyat.” CSML Szentes V. A. 102. k.

setbeli ház, szőlő és malom a felperesnek birtokába általadatni, valamint szinte alperes által a végrendeletnél fogva 1290 forint készpénz hozományán felül – szinte kezénél visszatartott 600 forint és két arany felperes részére visszafizettetni rendeltetik; alperesnek özvegyi tartásul az 1840:8.tc. értelmében az ösiekből egy gyermek rész és így 3310forint felének vagy is 1655 forintnak haszonvétele határoztatik.”⁶⁰

Az alperes fellebbezett, de a makacsságból hozott ítéletnél először azt nem engedélyezték az alperes számára, később azonban mégis élhetett Kéri Mária a fellebbezés jogával, de a sedria 1847. április 22-én meghozott ítéletével az első fokon eljáró úriszék ítéletét helybenhagyta. Az már a korabeli perjogi szabályok sajátosságához tartozott, hogy 1848. után az alperes ismét megtámadta az ítéletet, amelyet végül a császári és királyi törvényszék emelt jogerőre.

Ez a per is jól bizonyítja, hogy a hagyaték tárgyainak jogi megítélése első pillanatban nem is olyan könnyű. Az apai végrendeletből csak azt lehetne megállapítani, hogy a szokásjog szabályai alapján az apa kiházásította leányát, majd második feleségének nemcsak az özvegyi eltartását rendezte, hanem teljes hagyatékát neki juttatta. A kiházásított leány azonban következetes bizonyítással, pontosan meghatározta, hogy a hagyaték mely része apai ősi jószág, s mely része származott az édesanyjának, az apa első feleségének a hozományából. Ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy ebben a perben nem a leány és a mostoha közötti vita volt a vita tárgya, mert a felperes leány kezdetől fogva azt kérte a bíróságoktól, állapítsák meg mostohaanyjának, Kéri Máriának az özvegyi tartását. Jól mutatja ez az eset, hogy a rendi korban milyen szorosan összefonódtak az anyagi és az alaki jogi szabályok. Így lehetett egyszerre elemezni egy egyszerű, sommás osztályos pert és az írásbeli öröklési pert. Ezzel jobban érthetőbbé válnak azok az öröklési perek is, amelyeket majd a neoabszolutizmus korában indítottak az érintettek.

MÁRIA HOMOKI-NAGY MÁRIA

DER ERBRECHTLICHE PROZESS FÜR DIE MÜTTERLICHE MITGIFT

(Zusammenfassung)

In der Reformzeit waren zwei Gesetze neben dem Gewohnheitsrecht, die das Erbrecht des Leibeigenschaft modifiziert haben. GA 8. im Jahre 1840 regulierte die Gleichheit der Jungen und Mädchen in Erben, GA 14, 1836 regulierte den Prozess des Teilung der Erbschaft. Im Jahre 1836 haben die Erbe eine Möglichkeit bekommen, dass sie um die Hilfe des gewählten Gerichts bitten können. In diesem Fall hat dieses Gericht die Erbschaft zusammengeschrieben, hat die Erbe definiert und hat die verschiedenen Erbteile bestimmt. Wenn irgendeinem Erbe dieser Erbteil nicht gefallen hat, hat er eine Klage vor dem Gericht

⁶⁰ CSML. Szentcs IV.B.155. c/2 1853/20. ítélet, jegyzőkönyv 27. p.

erheben können. In diesem Fall wurde ein schriftlicher Prozeß begonnen. Der Kläger sollte seine Klage mit verschiedenen Zeugnissen beweisen.

In diesem Aufsatz wird ein über geschriebenen Fall gesprochen über einen Streit zwischen einem Mädchen und ihrer Stiefmutter. Das Mädchen hat zuerst das gewählte Gericht gebeten, das Testament ihres Vater zu annullieren und die rechtliche Art der väterlichen Erbschaft festzulegen. Aber das Gericht hat das nicht gemacht. Das väterliche Testament ist gültig geblieben. Die Witve hat das testamentarische Vermögen bekommen. Das Mädchen hat nichts bekommen, weil der Vater bei der Eheschliessung ihre Mitgift gegeben hat. Dieses Vermögen wurde in ihrem Nachlass mitgerech. Das Mädchen hat diese Entscheidung nicht akzeptiert und eine Klage vor dem Gericht erhoben. Sie hat mit verschiedenen Kaufverträge, mit Zeugen bewiesen, dass das väterliche Haus von ihrem Grossvater stammt, deshalb ist das ein Stammgut. Von einem Stammgut ist es Verboten in einem Testament zu disponieren. Das Weingebiet und die Mühle waren mütterliche Mitgift, deshalb konnte über dieses Vermögen testamentarisch disponiert auch nicht werden. Das Gericht hat das väterliche Testament annulliert, über das Witwenrecht disponiert, d.h. sie kann das Haus benutzen, den Preis der Mitgift der Stiefmutter hat übergeben und das Mädchen hat aus ihrer Erbschaft, das mütterliche Weingebiet und die Mühle auch bekommen.

Dieser Fall ist ein sehr gutes Beispiel, wieso konnte jemand den Ursprung eines Vermögen beweisen, und wie hat das neue Gesetzte das alte Wohnheitsrecht gestaltet.

KECSKÉS ANDRÁS*

Aktivizált befektetők – az aktivista fedezeti alapok és jogi szabályozásuk a nemzetközi pénz- és tőkepiacokon

1. Bevezetés

A pénz- és tőkepiacokon az *intézményi befektetők*¹ számítanak legbefolyásosabb és leg-tőkeerősebb befektetőknek. Az árfolyamok *volatilitása*² és stabilitása,³ valamint a piacok kapitalizációja⁴ nagyban függ jelenlétüktől és szerepvállalásuktól. Gyakori tévhit azonban, hogy a pénz- és tőkepiacokon az intézményi befektetők tevékenysége *kizárólag* a hosszú távú gondolkodást és a stabilitást szolgálhatja. Nem minden intézményi befektető köteleződik el a hosszú távú befektetések mellett, de tény hogy nem túl gyakoriak a kifejezetten rövid távú stratégiákat követő intézményi befektetők sem. Ez a tanulmány éppen erre a szűk, de annál érdekesebb körre összpontosítja vizsgálati spektrumát: az *aktivista fedezeti alapok*ként ismert *fedezeti alapokra*.⁵ Az elemzés módszertanilag a *fedezeti alapok* működése és a szabályozási környezetének elemzése irányából közelít a témához. E két terület amiatt rendkívül érdekes, mert az aktivista *fedezeti alapok* egyik fő jellemzője, hogy a rövid távú célok elérése érdekében az általuk befektetések (része-

---

* Phd., tanszékvezető, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Gazdasági és Kereskedelmi Jogi Tanszék – A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Az intézményi befektetők köre jelen tanulmány esetében a nyugdíjalapok, biztosító társaságok, befektetési alapok és egyéb kollektív befektetési formák összessége. Kiterjedtebb formában e megjelölés vonatkozhat minden olyan befektetési szolgáltatóra, amely ügyfelek megtakarításai kollektív befektetési formában kezeli.

² A *volatilitás* az egyes pénzügyi eszköz árfolyam időbeli mozgásának mértéke. Azt jelzi, hogy milyen sávban mozog egy adott időszakban az adott pénzügyi eszköz. Minél nagyobb a mozgás sávja, annál nagyobb a volatilitás és fordítva, minél kisebb a *mozgás amplitudója* annál kisebb a *volatilitás*.

³ A *stabilitás* azt jelenti, hogy az intézményi befektetők a piaci ciklussal szemben, anticiklikus befektetési döntéseket hoznak. Azaz jelentős árfolyamesések esetén vásárolnak, míg piaci buborék kialakulásakor pedig eladási megbízásokat adnak.

⁴ A *kapitalizáció* egy részvénytársaság esetén a részvények száma szorozva a részvények árfolyamértékével. A *tőzsde kapitalizációja* az egyes bevezetett részvénytársaságban szereplő részvények száma szorozva az adott részvénytársaság árfolyamértékével és ezen szorzatok összessége.

⁵ *Fedezeti alap* vagy más néven *hedge fund* olyan intézményi befektető, mely jellemzően eszközösztály megkötöttségek nélkül, tőkeáttételt alkalmazva kezeli a kiemelt magán és intézményi megtakarítók befektetéseit, az alapkezelő jelentős javadalmazási érdekeltsége mellett. A tanulmányban a továbbiakban a fedezeti alap kifejezést használjuk.

sedések) útján a különböző társaság vezetésébe is beavatkoznak. Ez a beavatkozás már a felelős társaságirányítás kérdéseit is felveti, mely egyrészt a *fedezeti alap* menedzsmentje, másrészt a tulajdonolt (cél)társaság vezetése nézőpontjából is jelentőséghez jut.

E témakör összetett jellegéből adódóan érdemes kiindulni abból, miként osztályozhatók az *Európai Unióban* jelen lévő befektetői csoportok. Ennek megfelelően, *kétféle működési modellt* különíthetünk el egymástól, mégpedig aszerint, hogy milyen terjedelemben érvényesítik társasági jogi *tagsági jogait* annak a *jogi személynek* (jellemzően *gazdasági társaságnak*) a működési körében, amelyben részesedést szereztek. Az első csoportba tartoznak az úgynevezett *passzív befektetők*, amelyek nem vesznek (vagy nem vehetnek részt) az általuk tulajdonolt társaságok irányításában. Különböző jogi akadályok merülhetnek fel a közvetlen befolyás érvényesítése szempontjából, de jó példát jelentenek a *befektetési alapok*⁶ *tulajdonosai*, akik csupán magában az alapban szereznek befektetési jegyeket és polgári jogi értelemben nem tulajdonosai az alap befektetési portfóliójában szereplő társaságoknak. Ebben az esetben az alap menedzsmentje szólhatna bele közvetlenül a portfólió társaságok irányítási kérdéseibe, de csak akkor, ha kellő mennyiségű (stratégiai részesedést biztosító) részvényt szerzett meg a befektetési alap közvetlen, vagy közvetett úton.

Ehhez képest más az úgynevezett *aktív befektetők* szerepe, amelyek – hűen elnevezésükhöz – számos esetben próbálnak meg beavatkozni azoknak a társaságoknak a működésébe, amelyekben részesedést szereztek befektetési tevékenységük során. Az intézményi befektetők e csoportja él a megszerzett társasági tulajdonrészek kínálta tagsági jogok gyakorlásának lehetőségével. Ez irányú tevékenységük tipikus példája az általános, *individuális részvényesi joggyakorlás*, amely a *legfőbb szerv (közgyűlés)* működési körében realizálódik és *többnyire nem terjed ki* a menedzsment közvetlen irányítására, és/vagy befolyásolására.

Vannak azonban az *aktív befektetők* körén belül olyanok is, akik nem kizárólag a tulajdonosi jogok közgyűlési gyakorlása útján kívánnak beleszólni a társaságok működésébe, hanem a *menedzsment közvetlen és konkrét indokokhoz köthető személycseréi* útján. Őket nevezzük *aktivista* (esetenként *hiperaktív*) befektetőknek. Törekvéseikhez jellemzően a nyilvánosság erejét is felhasználják, mégpedig annak érdekében, hogy a piacok kedvezően reagáljanak a beavatkozásra (rövid távon árfolyamnyereség képeződjön a vállalat részvényein.)

Érdekes, hogy ebbéli tevékenységük – megkülönböztetéssel élve az egyes esetek között – mennyiben tekinthető jogszerűnek, illetve mennyiben jogellenes. A kérdés már csak azért is indokolt, mert a *tőkepiaci jog alapvető feladata* éppen a megfelelő és hosszú távú árfolyam adatok leképeződésének elősegítése lenne, amely ideális esetben redukálja a tévedések számát és mértékét. Ehhez kapcsolódóan érdemes felidézni *Zohar Goshen*⁷ és *Gideon Parchomovsky*⁸ professzorok, *The Essential Role of Securities*

⁶ A befektetési alap olyan kollektív befektetési eszköz, ahol a megtakarításokat egy elkülönült jogalany, az alapkezelő az alap befektetési politikája alapján a letétkezelő ellenőrzése mellett fekteti be. A befektetők megtakarításai befektetési jegyekben testesülnek meg. A befektetési jegy tulajdonosai passzív befektetők, akiknek az alap működésébe nincs beleszólási lehetőségük.

⁷ *Zohar Goshen*, üzleti jogász, a *Columbia Law School* jogász professzora.

⁸ *Gideon Parchomovsky*, üzleti jogász, a *University of Pennsylvania Law School* jogász professzora.

*Regulation*⁹ című munkáját, amely a *Duke Law Journal* 2005-2006-os számának hasábjain jelent meg. Helytálló és lényegre törő észrevételük alapján, a tőkepiaci és értékpapír jogi szabályozás célja a piacok működésének *hatékonysága, likviditása és a pontos piaci értékelést elősegítő helyzetkép* felvázolása az árfolyamok adekvát kialakításán keresztül.¹⁰ Ennek tükrében viszont felmerül a kérdés, hogy mennyiben egyeztethető össze a *fedezeti alap* menedzserek *aktivista* magatartási formája a tőkepiaci jog alapelveivel és mennyiben merítheti ki konkrét esetekben a bennfentes kereskedelem és a piacbefolyásolás tényállásának fogalmi ismérveit? Minden olyan esetben, amikor ez megtörténik, a hiperaktív befektetők szerepvállalása jogellenes tevékenységbe csap át. Szintén rendkívül aggályos, hogy jelentős (vagy többségi) tulajdonosként, a *társasági jog alapelveit* – különösen a *vezető tisztségviselők önállóságának* elvét – áthágva, utasítanak-e igazgatókat a *hiperaktív befektetők*, mint tulajdonosok döntéshozatali eljárás során.

Kérdéses viszont, hogy jogszerű keretek között gyakorolható-e kellő hatékonysággal a társaságok irányítási rendszerében betöltött intenzív beavatkozó szerep, amely az *aktivista befektetők* tevékenységének alapja. E tanulmány arra keresi a választ, hogy pontosan milyen szerepet is töltenek be a hiperaktív befektetők a tőkepiacokon, milyen hatásokat vált ki a jelenlétük és a jelenlegi jogszabályi keretek alkalmasak-e arra, hogy egyszerre garantálják törvényes és hatékony működésüket?

2. Az aktivista befektetők fogalma

A fenti bevezetőből kiderül, hogy az *aktivista befektető* az *aktív befektetőknek* olyan válfaja, amely nem elégszik meg a közgyűlési szavazás nyújtotta lehetőségek szűkös kereteivel, hanem közvetlen *menedzseri kompetenciákba* – társasági jogi értelemben *vezető tisztségviselői hatáskörökbe* – avatkozik a befektetés tárgyát képező társaság működési körében.

Annak érdekében, hogy sikeresen befolyásolják a menedzsment döntéshozatalát és személyi összetételét, megfelelő volumenű *tőke, likviditás* és adott esetben *részesedés is szükséges*. Ahhoz ugyanis hogy akár a média csatornáinak bevonásával akár közvetlenül továbbított üzenetek útján, megfelelő ellensúlyt képezzenek a menedzsmenttel szemben, szükséges lehet *vételi nyomás (részesedés növelés)* potenciális fenyegetése alatt tartani a társaság részvényeit és azokon keresztül a *társaság ügyvezetését is*.

Ennek megfelelően az *aktivista befektetőt úgy definiálhatjuk*, mint egy tőkeerős pénzügyi intézmény ügyvezetését ellátó *személyt*, vagy *csoporthat*, aki/ vagy amely jelentős befolyás kifejtésére képes média, politikai és gazdasági összeköttetései és gazdasági mozgástere folytán.

A fenti definícióból kiderül, hogy az *aktivista* nem maga a tulajdonosi részesedést társasági jogi értelemben megszerző pénzügyi intézmény, hanem annak menedzsmentje, amely a jogi személy befektetési portfóliójába tartozó részvények felhasználása útján

⁹ Lásd GOSHEN, ZOHAR – PARCHOMOVSKY, GIDEON: *The Essential Role of Securities Regulation*, 55 Duke L. J. 711 2005–2006. 711–732. pp.

¹⁰ Lásd GOSHEN, ZOHAR – PARCHOMOVSKY, GIDEON: *The Essential Role of Securities Regulation*, 55 Duke L. J. 711 2005–2006. 713–714. pp.

közvetetten befolyásolja más társaságok irányítását. Az *aktivista befektetők* menedzseri tevékenysége alatt közvetlenül (tehát a befektetői oldalon) működő *pénzügyi intézmények* körébe jellemzően a *nyugdíjalapok*, a *befektetési alapok*, a *kockázati tőkebefektetők*, a *zártkörűtőke alapok* és a *fedezeti alapok* (*hedge fundok*) tartozhatnak.

Az elmúlt két évtizedben ezt a stratégiát *rendszerszinten* (szisztematikusan) a *fedezeti alapok* vezették be. A jövőben nem zárható ki azonban, hogy a többi felsorolt pénzügyi intézményi forma is egyre nagyobb arányban alkalmaz majd aktivista megoldásokat, a *fedezeti alapok* mintájára, jól lehet annak kevésbé agresszív változatát implementálják majd.

E tanulmány a továbbiakban mégis a *fedezeti alapok* működési mechanizmusában fellelhető *hiperaktív vonások* vizsgálatára szorítkozik, mert napjainkban jellemzően e pénzügyi intézmények menedzserei képviselik legmarkánsabban az *aktivista befektetői stratégiát*.

Elsőként a *fedezeti alapok* működésének áttekintésével egyidejűleg vizsgálándó, hogy az új befektetési stratégia milyen hatást gyakorol magára az *iparágra*, a *befektetők viselkedésére* és a *(cél)társaságok* lehetséges magatartására.

A *fedezeti alapokban* történő részesedés megszerzése az átlagos befektetők számára sokáig nem volt reális lehetőség a magas belépési összegek miatt. Az *Egyesült Államokban* például korábban csak *egy millió USD*, később *250 ezer USD* befektetési összeghatár felett nyílt lehetőség igénybe venni a *fedezeti alapok* befektetési szolgáltatásait. Ugyanakkor napjainkban a *fedezeti alapok* befektetőinek tábora szélesedik és lelkeesebbé is vált. Nem is csoda, hiszen a *2007-2009-es pénzügyi válság*ot követően a jegybanki alapkamatok mértéke világszerte csak szerény hozam lehetőségét vetíti előre, ami jelentősen növelheti az átlagos befektetők kockázatvállalási hajlandóságát is a nagyobb profit reményében. Ennek fényében különösen indokoltnak tűnik átfogó és alapos elemzés útján feltárni a *fedezeti alapok* új, *aktivista* változatának működési jellemzőit. A probléma aktualitását fokozza, hogy bár az *Egyesült Államokból* indultak, de napjainkra Európában is dinamikusan növekszik az *aktivista fedezeti alapok* száma. Az elemzést viszont nem könnyíti meg, hogy már a *fedezeti alapok* fogalmi meghatározása is komoly ellentmondásokat rejt magában.

3. A fedezeti alapok (hedge fundok) meghatározása és története

A fedezeti alapok (hedge fundok) fogalmát és történetét Bujtár Zsolt – Kecskés András *Felfedezni a fedezetlent? – Körkép a hedge fundokban rejlő lehetőségekről és kockázatokról* című tanulmánya részletesen taglalta.¹¹ Ezen a helyen azonban csak rövid összefoglalóra nyílik lehetőség, melyből mégis kiderülnek a *fedezeti alapok* legfontosabb jellemzői és e befektetési forma kialakulásának viszonyítási pontjai.

Ennek megfelelően, a) a *fedezeti alapot* egy olyan piaci befektetési formaként definiáljuk, mely akár piaci tendenciákkal szemben is képes jelentős hozamot nyújtani nagy kockázat mellett, jellemzően *tőkeerős ügyfelek számára*. b) *Befektetési politikája nem korlátozódik egyetlen befektetési formára sem*, és az *alapkezelő a saját megtakarításait is az alapban kezeli, tehát ügyfeleivel azonos típusú és azonos mértékű kockázatot vál-*

¹¹ A Debreceni Jogi Műhely 2015. évi 3-4. száma.

lal. c) Az alap kezelése során a nagy kockázatú – jellemzően származtatott (derivatív)¹² – elemek alkalmazása széleskörű gyakorlat. d) Ugyanakkor az alap fedezeti tevékenységet csak a profit megóvása érdekében folytat, a tőke-kockázat azonban emelt szintű. e) Ebből következik, hogy a fedezeti alap jogi megítélése mindezekre tekintettel globális viszonylatban nagy eltéréseket mutathat.¹³ A befektetése során a kockázatkezelés mellett a származékos ügyleteket és a tőkeáttételt is használ spekulatív ügyletekben is. Az alapkezelői teljesítményt az esetek döntő többségében *sikerdíjas formával* ösztönzi.¹⁴

A fedezeti alapok története 1949-re nyúlik vissza, amikor Alfred Winslow Jones¹⁵ megalapította befektetési társaságát, amely még több mint 60 évvel az alapítás után is jelentős hatással van az iparág működésére. Jones olyan struktúrában hozta létre a társaságot, mely nem tartozott az amerikai tőzsdefelügyelet, a *Securities and Exchange Commission (SEC)* autoritása alá. Ennek oka, hogy a társaság nem tartozott az 1940-es *Befektetési társaságokról szóló törvény (Investment Company Act of 1940)* hatálya alá sem, márpedig ez volt az a jogszabály, amely a befektetési vállalatokat és vagyonkezelőket a tőzsdefelügyelet ellenőrzési körébe vonta. Érdekes megemlíteni, hogy Jones a törvény hatálya alól történő kibúvás eszközeként pontosan kilencvenkilenc befektetőből álló ügyfélkört verbuvált, mivel a jogszabály hatálya a száz főt elérő befektetői körre terjedt volna ki. A vállalat elsőként alkalmazta a befektetési társaságok között az úgynevezett *rövid pozíciós (short position)*¹⁶ kereskedést és a tőkeáttétel¹⁷ alkalmazását, amellett hogy a felvett piaci pozíciói koncentrált jellegéből adódóan egyébként is nagy kockázatot vállalt. Jones a saját pénzét is az alapban kezelte és 20 % -os sikerdíjjal dolgozott. Ezt a két megoldást (saját források alap általi kezelése és magas jutalék) az ágazat azóta alapvető szintre emelte, mert ezek teremtenek összhangot az alapkezelő és az alapba befektető ügyfelek érdekei között. Jones úttörő módon úgy kombinálta a *vételi (long)* és az *eladási (short)* pozíciókat,¹⁸ hogy a szisztematikus piaci kockázatot kikü-

¹² Derivatív (vagy más néven származtatott) befektetés során a befektető egy olyan *instrumentumot* vásárol, melynek árfolyama a *mögöttes termék* árfolyam-mozgásától függ. Ezért a *mögöttes termék* árfolyamváltozása szerint változik az úgynevezett derivatíva – vagyis a származtatott eszköz – árfolyama is. Ha tőkeáttételt is tartalmaz a derivatív ügylet, akkor a tőkeáttétel nagyságának megfelelően a származtatott eszköz árfolyama a *mögöttes eszköz* árfolyamváltozásának többszörösével is változhat.

¹³ Lásd SHADAB, HOUMAN B.: *Hedge Fund Governance* 19 Stan. J.L. Bus. & Fin. 141 2013–2014. 141. p.

¹⁴ Lásd BUJTÁR ZSOLT – KECSKÉS ANDRÁS: *Felfedezni a fedezetlent? – Körkép a hedge fundokban rejlő lehetőségekről és kockázatokról.* Debreceni Jogi Műhely 2015/ 3–4. szám. Lásd még: ASHWORTH, LUTHER R. II.: *Is Hedge Fund Adviser Registration Necessary to accomplish the Goals of Dodd-Frank Act's Title IV.* 70 Wash. & Lee L. Rev. 651 2013. 655–656. pp.

¹⁵ Lásd CONNOR, Gregory and WOO, Mason: *An Introduction to Hedge Funds* Introductory Guide International Asset management The London School of Economics and Political Science 12. p.

¹⁶ A rövid pozíció (short position) egy befektetési elem árfolyamának csökkenésére történő spekulatív kereskedés, melynek során a haszon éppen akkor képződik, ha a befektetési elem árfolyama csökken. Az angol short, vagyis rövid kifejezés azért került alkalmazásra az ügylet-típus megjelölésére, mert kezdetben csak rövid lejáratú idővel lehetett hasonló ügyletet kötni. Ebből a körülményből ered, hogy a vételi pozíciókat a piaci szereplők hosszú (angolul long) pozíciónak nevezik.

¹⁷ A tőkeáttétel használatának előnye, hogy a befektetett tőke hozamának többszörösét lehet elérni, de a veszteségek is multiplálódhatnak. E tőkehatékonyt használta ki Alfred Winslow Jones fedezeti alapjának kezelése során.

¹⁸ A hosszú (long) és a rövid (short) pozíciók az angol terminológia alapján arra utalnak, hogy az áru-, illetve pénz- és tőkepiacon vételi, vagy eladási pozíciót nyitnak a kereskedők. A kifejezések onnan erednek,

szöbölte, míg az egyes befektetési elemekre vetített kockázatot maximalizálta. Ennek oka, hogy nem volt erőssége a rendszerszintű piaci időzítés, de mivel önmaga is tisztában volt e hiányosságával, ezért a *long* és a *short* pozíciókat egyenlő arányban vette fel, azonban egyet-egyet mindig csak egy meghatározott befektetési elemre.

Ez a kereskedési stratégia lett a későbbi *long/short formáció* alapja, amikor is együttes pozíciók nyitására kerül sor azonos ágazatban, de eltérő irányban, attól függően, hogy melyik társaság értékpapírai túlértékelték vagy alulértékelték az *iparági átlaghoz viszonyítva*.

A *short pozíciókat* természetesen azokra az értékpapírokra alapozta, melyeket túlértékeltnek tartott, míg az alulértékelt termékekre *long pozíciókat* nyitott. Így stratégiája abban állt, hogy csak az egyes részvények jövőbeni várható teljesítményét kellett számba vennie, de szisztematikus piaci tendenciáktól függetlenül tudta az elképzeléseit. Ezen túlmenően még kihasználta azt a lehetőséget is, hogy tőkeáttételt alkalmazva kereskedési tőkéjének csak kisebb részét kötötte le így egyszerre jelentősebb volumenben tudott kereskedni, vállalva ennek emelt szintű kockázatát. További újítása volt, hogy az alapot nem csak önmaga menedzselte, hanem külső szakértők bevonásával igyekezett növelni a hatékonyságot. Ezzel lefektette a későbbi *multi-manager fedezeti alapok* elméleti alapjait és egyben létrehozta a *fedezeti alapokba* fektető¹⁹, úgynevezett *alapok alapjának*²⁰ prototípusát.

A *nyugdíjalapok és a befektetési alapok* – a *fedezeti alapokkal* ellentétben – többek között azért nem alakítanak ki az előbbihez hasonló, agresszív befektetési stratégiát, mivel politikai okokból a hosszú távú, *long pozíciók* kialakítására koncentrálnak a részvénytőzsdén²¹. E koncepció keretében *hosszabb vagyonszerzési potenciál* megvalósulása esetén zárják pozícióikat. Ugyanígy járnak el akkor is, ha a részvényeik árfolyama nem váltja be a vagyonszerzéshez fűzött elképzeléseket. Ezzel ellentétben, a későbbiekben látni fogjuk majd, hogy az *aktivista fedezeti alapok* számára ez „felhívás lehet a keringőre”, azaz ők a reálisnak vélt piaci érték és a tőzsdei árfolyam közötti jelentős eltérés minél gyorsabb megszüntetését célozzák meg közvetlen beavatkozásaikkal. E mögött az aktivista stratégiai megközelítés mögött egyrészt a magas vagyonszerzési díj adta motiváció húzódik meg, másrészt a további befektetők bevonására irányuló folyamatos média jelenlét.

Az előbb említett motiváció magyarázata az *éves viszonylatban 2 %* vagyonszerzési díj és az emellett felszámított *20 % sikerdíj*. A *média jelenlét az aktivista befektetők* esetében később beáramló friss tőkét az (új befektetőket) vonzhat az alapba. Az ilyen aktivista *fedezeti alapok* menedzserei *pénzügyi celebek*, akik a médiában is látványosan demonstrálják professzionális befektető attitűdjüket. Ez az oka annak, hogy

hogy a tőzsdei kereskedés korábbi szakaszában a vételi pozíciókat hosszabb ideig (*long*), míg az eladási pozíciókat rövidebben (*short*) – kezdetben csak napon belül – volt lehetőség tartani.

¹⁹ Lásd ASHWORTH, LUTHER R. II.: *Is Hedge Fund Adviser Registration Necessary to accomplish the Goals of Dodd-Frank Act's Title IV*. 70 Wash. & Lee L. Rev. 651. 2013. 675. p.

²⁰ Az alapok alapja olyan befektetési alap, amely más befektetési alapokba helyezi ügyfelei megtakarításait. Ellentétben más típusú alapkezelőkkel, az alapok alapja nem közvetlenül hozzáférhető befektetési elemekbe allokálja az általa kezelt tőkét. Előnye lehet, hogy rajta keresztül közvetve olyan befektetési elemek is elérhetővé válnak, melyeknek kereskedésére a lokális piacokon más módon nem nyílna lehetőség.

²¹ Lásd CHUEH, KUANG-WEI: *Is Hedge Fund Activism New Hope for the Market?* 2008 Colum. Bus. L. Rev. 724 2008 732–739. pp.

az aktivista stratégiáit folytató *fedezeti alapokat* gyakran a *keselyű alapokhoz* (*vulture fund*)²² hasonlóan kezeli a piac, mint rendkívül agresszív pénzügyi intézményként.

Bár a szakirodalom leszűkíti az *aktivista fedezeti alapok* körét a speciális helyzetben lévő társaságokra koncentráló stratégiát folytató alapokra a szerzők ezt az *aktivista megközelítést* kiterjesztik a *globális makro stratégiát folytató alapokra*. Példaként említhető, hogy a magyar származású nagybefektető, *Soros György*, saját alapjai esetén is számos alkalommal kihasználta a média adta jelentős publicitás lehetőségeit. Többek között élt azzal az eszközzel, hogy a saját elvárása szerinti intézkedések megtételére szólította fel az *érintett jegybankokat*, ezzel azt a látszatot keltve, hogy az adott ország állampolgárainak érdekeit képviseli. A háttérben meghúzódó motiváció ezzel szemben inkább az lehetett, hogy a jegybankkal szembeni közös fellépésre szólítsa fel (és állítsa maga mellé) a befektetőket és az adott ország polgárait.

Soros György legismertebb alapjai közé tartozik a *Quantum Fund*, amely két széles körben ismert tranzakciójuk, mégpedig a brit fizetőeszköz, a GBP és a thai THB elleni spekuláció által vált híressé. A *Quantum Fund* is a *globális makro stratégiát* követte. A GBP gyengülésére 1992-ben kezdett spekulálni, az európai árfolyam-mechanizmus (*European Exchange Rate Mechanism*)²³ válságát kihasználva. Ekkor nyitott *short pozíciókat* jelentős tőkeáttétellel és így közel 10 milliárd USD pozíció nyereségét realizált. Miután az angol jegybank még jelentős kamatemeléssel sem tudta megvédeni²⁴ a GBP árfolyamát, így az 1992. szeptember 16-án a DM-mel szemben rögzített 2,95 keresztárfolyamról 2,4-re esett, mely napot az angol gazdaság történetében azóta is, mint *fekete hétfő* (*black monday*) tartják számon.

Ez a spekuláció a piaci becslések szerint 3 milliárd GBP veszteséget okozott az angol adófizetőknek. Ez a tranzakció hosszú időre megalapozta *Soros* alapjainak rossz konnotációját a szigetországban.²⁵

²² A *keselyű alapok* (*vulture fund*) olyan *fedezeti alapok* vagy *private equity társaságok*, melyek olyan *hitelviszonyt megtestesítő értékpapírokat* vásárolnak, melyek meggyengült vagy csődközelben államokhoz kötődő kötelezettségvállalásokat foglalnak magukba. A társaságok nem várják meg szükségszerűen a csődhelyzet kialakulását vagy éppen elkerülését, hanem előtte – külön/egyedi megállapodásokkal – igyekeznek jelentős árfolyamnyereséget elérni, túladván a befektetéseiken.

²³ Az *európai árfolyam-mechanizmus* (European Exchange Rate Mechanism, ERM) az Európai Gazdasági Közösség által 1979 március 13-án létrehozott nemzetközi fizetési rendszer. A rendszer létrehozásával a cél az volt, hogy az Európai Gazdasági Közösség az Európai Monetáris Unió részeként az ERM-t létrehozza. Az euró bevezetését az ERM rendszere készítette elő. Az euróra való felkészülés jegyében a cél az volt, hogy az Európai Gazdasági Közösség csökkentse a devizák egymás közötti árfolyamainak ingadozását és ezzel közelebb vigyen a pénzügyi stabilitáshoz az Európai Gazdasági Közösség (a későbbi Európai Unió) tagállamaiban. A cél az euró 1999. január elseji létrejöttével meg is valósult.

²⁴ Lásd <http://priceconomics.com/the-trade-of-the-century-when-george-soros-broke/> (2015. október 25.) 1992. szeptember 16-án először 10 %-ról 12 %-ra majd ugyanaznap 15 %-ra emelte az angol jegybank a jegybanki alapkamatot miután ezt megelőzően sikertelenül próbálta megvédeni a font árfolyamát egy 1 milliárd fontos devizapiaci intervenció során. Ekkor hangzott el *Soros* mondása kapd el a torkát (go for the jugular) utalva az angol font körül szoruló hurokra.

²⁵ Lásd BUJTÁR ZSOLT – KECSKÉS ANDRÁS: *Felfedezni a fedezetlent? – Körkép a hedge fundokban rejlő lehetőségekről és kockázatokról című tanulmánya*. Debreceni Jogi Műhely 2015/3-4. szám.

4. A fedezeti alapok szerkezeti felépítése és adózása az Egyesült Államokban

A *fedezeti alapok* speciális szerkezetét annak vonatkozásában értelmezhetjük leghatékonyabban, ha figyelembe vesszük, hogy alapvető céljuk mentesülni az intézményi befektetőkre vonatkozó szabályok hatálya alól. E kivételes státusz azért szükséges számukra, mert érdekeik ellentétben állnak a szabályozó és ellenőrző hatóságok szempontjaival, különös tekintettel arra a szándékukra, hogy a *fedezeti alapokat* a többi befektetési alaphoz hasonlóan szabályozzák és ellenőrizzék, valamint hogy működésüket minél átláthatóbbá tegyék a befektetők szélesebb köre számára. A *fedezeti alapok* azzal szeretnék exkluzív jellegüket folyamatosan megerősíteni, hogy olyan mértékű rugalmasságot tartanak fenn döntéseik meghozatalakor, amivel a befektetési alapok nem rendelkeznek. Mindezeket túl a befektetési stratégiájuk megvalósulását minél hosszabb ideig szeretnék a nyilvánosság elől elzárni. Ezzel párhuzamosan az exkluzív klubtagságuk egyik ismérveként az alapot kezelő menedzserek számára a lehető legnagyobb motivációt biztosító minél ösztönzőbb javadalmazási rendszert kívánnak fenntartani. A *fedezeti alapok* esetében ezek a motivációk állnak szemben a felügyeleti szervek és a fogyasztók által megkövetelt megbízható, átlátható és prudens befektetési politika szempontjával. A két látszólag ellentétes érdek feloldása a szabályozás alól való részleges vagy teljes kivétel útján valósult meg a *fedezeti alapok* világában. Az Egyesült Államokban működik a legtöbb *fedezeti alap*²⁶ és valamennyien arra törekcsenek, hogy mentesüljenek az 1940-es Befektetési társaságokról szóló törvény (*Investment Company Act of 1940*) hatálya alól. A jogszabály ugyanis jelentős közzétételi és adminisztratív terheket keletkeztet, valamint korlátozza olyan befektetési technikák alkalmazását, mint a fentebb már ismertetett *tőkeáttétel* vagy a *koncentráció*. Szándékukat a jogszabály nem nehezíti meg, ugyanis saját magát biztosít kiskaput rendelkezéseinek elkerüléséhez. Amennyiben ugyanis *száznál kevesebb befektető* vesz részt az alapon, akkor nem kell megfelelni az említett kritériumoknak. Ennek megfelelően mind a *Quantum Fund*, a mind a *Tiger Fund* követte a *Jones* által kitaposott ösvényt és szintén 99 befektető bevonásával alakultak meg. 1996-tól azonban a törvény módosításra került, így a *minősített befektetők* (*qualified purchaser*)²⁷ esetében a befektetők száma azóta száz fölé is emelkedhet. Ahhoz hogy sor kerülhessen, a *minősített befektetőnek magánszemélyként legalább ötmillió USD* vagyonnal kell rendelkeznie, míg az intézményi befektetőknek legalább huszónötmillió USD volumenű vagyont kell kezelniük.

A *fedezeti alapokat* adózási szempontból egyrészt a társasági forma másrészt a bejegyzésük helye is megkülönbözteti a tradicionális *befektetési alapoktól*, mint a hozzájuk leginkább hasonló befektetési intézményektől. A *fedezeti alapokat* vagy úgynevezett *partnership* vagy annak korlátolt felelősségű tagsággal működő változata, a *limited liability partnership* formájában hozzák létre²⁸ azért, hogy a részvénytársasági forma

²⁶ Lásd SAMI GEORGE: *A Comparative Analysis of Hedge Fund Regulation in the United States and Europe* 29 Nw. J. Int'l L. & Bus. 275 2009. 281–297. pp.

²⁷ A befektetési társaságokról szóló 1940-es törvény (*Investment Company Act of 1940*) 1. rész 51. A bekezdés.

²⁸ Lásd SHADAB, HOUMAN B.: *Hedge Fund Governance* 19 Stan. J.L. Bus. & Fin. 141 2013-2014 153.p.

kettős adóztatását elkerülhessék.²⁹ Ugyanis ha a részvénytársaság az adózott nyereségből fizetné ki az elért hozamokat osztalék formájában, akkor a megtakarítók az osztalék kifizetésekor még osztalékadót is kötelesek lennének fizetni.

Emellett az Amerikában működő *fedezeti alapok* kétharmada³⁰ – további adó-optimalizáció céljából – az alacsonyabb társasági adókulcs miatt offshore társaságként jegyezteti be magát az Egyesült Államokon kívül. Érdekes, hogy az *Egyesült Államok fedezeti alapjai* nemcsak a közismert offshore-paradicsomokban, tehát a *Kajmán-szigeteken*, a *Brit Virgin-szigeteken*, a *Bahamákon* vagy a *Bermuda-szigeteken* kerülnek bejegyzésre, hanem például *Luxemburgban* vagy *Írországbán* is.³¹ Ez a két európai ország ugyanis lehetővé teszi a *fedezeti alapok* reklámozását és a befektetőkre vonatkozó vagyonszűrlőket sem kell alkalmazni, ellentétben az Egyesült Államok szabályozásával. Sőt ezek az európai államok, még a *fedezeti alapok* értékpapírjainak nyilvános kibocsátását és tőzsdei bevezetését is lehetővé teszik.³² *Írország* például a megfelelő minősítésű alapként *Qualifying Investment Fund (QIF)*³³ körében engedélyezi a *fedezeti alap* reklámozását és a befektetési politikájában is csak minimális korlátozást alkalmaz. A rugalmasabb szabályozási keretek azt jelentik, hogy a *fedezeti alap* menedzser saját értéktétele és kockázattávallási hajlandósága alapján szabadon alkalmazhat tőkeáttételt, azzal a feltétellel, hogy a *fedezeti alap* értékpapírjaira vonatkozó kibocsátási tájékoztatókban közzé teszi a befektetők számára, hogy milyen mértékű tőkeáttételt alkalmaz és a tőkeáttétel működését érthetően rögzíti. *Írországbán* a valós korlátozások terjedelme rendkívül szűk, mindössze a szerződéses partnerek kockázatára (*counter-party risk*)³⁴ és más – nem szabályozott – alapba³⁵ történő befektetés-korlátozásra (maximálisan 50 %-os plafonértékkel) terjednek ki. A fentiek alapján az sem tekinthető véletlennek, hogy egy

²⁹ Az Egyesült Államokban a *partnership* típusú társaságok körébe a polgári jogi társasághoz leginkább hasonló jogalanyságok tartoznak, melyek egyszerűbb változatainak megalapítása az amerikai jog szerint nem feltétlenül kötött formális aktushoz és hivatalos bejegyzéshez. Ugyanakkor a *fedezeti alapok* esetében a létrehozott *partnership*ek inkább az európai gazdasági társaságokra hasonlítanak, erős személyegyesítő jelleget viselve magukon, mint a közkereseti és a betéti társaságok. A hasonlóság abban is megnyilvánul, hogy míg az *általános partnership*ek (*general partnership*) tagjai korlátlan vagyoni felelősséggel tartoznak a társaság adósságaiért, addig a *korlátozott felelősségű partnership* (*limited liability partnership*) tagjai között olyanok is akadnak, akik nem felelnek e tartozásokért.

³⁰ Lásd SHADAB, HOUMAN B.: *Hedge Fund Governance* 19 Stan. J.L. Bus. & Fin. 141 2013–2014. 155.p.

³¹ Lásd www.thehfa.org/.../233893_hedge-funds-in-ireland-mhc-jan-2012.pdf 2. p.

³² Lásd www.thehfa.org/.../233893_hedge-funds-in-ireland-mhc-jan-2012.pdf 7. p.

³³ *Qualifying Investment Fund (QIF)* a minősített befektetési alapként működő fedezeti alap lehet az a fedezeti alap, amely az alábbi két feltételnek megfelel. A 100.000 EUR-nál magasabb összegű megtakarítást, mint minimális befektetési összeget minimális befektetési összegként határoz meg és kizárólag professzionális befektetőnek minősülő (a 2004/39-es EU direktíva a Pénzügyi Eszközök piacáról kiegészítésének megfelelő (Annex II of Directive 2004/39/EC (Markets in Financial Instruments Directive), és kereskedelmi bank, befektetési alapkezelő által a MIFID teszttel is megerősített megfelelő szaktudással rendelkező befektetők megtakarításait kezeli. lásd www.thehfa.org/.../233893_hedge-funds-in-ireland-mhc-jan-2012.pdf 2.p.

³⁴ A *counter-party risk* olyan szerződési partner-kockázat, amely a szerződő felek közötti likviditási problémákból adódik. Amennyiben például az alapkezelő részvénytársaságot vásárol partnerétől, akkor ki van téve a részvényátruházás elmaradásával járó kockázatnak. A valós kockázat a szabályozási környezet hiányosságából adódik, mert szabályozott környezetben garanciális intézményi biztosítékok szavatolnák a teljesítést, például elszámolóházak szerződő félként történő közbeiktatása.

³⁵ A *fedezeti alapokra* vonatkozó szabályozás hatálya alá nem tartozó alapok.

2011-ben rögzített állapotkép szerint az Európában bejegyzett *fedezeti alapok* 63 %-a, valamint a globálisan működő alapok 40 %-a *Írországbán* került bejegyzésre.³⁶

5. A *fedezeti alapok* európai szabályozása

A *fedezeti alapokra* vonatkozó európai szabályozás az amerikaihoz képest eltérő utat választott³⁷. Az EU jogalkotói már 2010-ben belátták, hogy a sokasodó befektetési alapok szabályozása lehetetlen feladat és csak a befektetési alapkezelőkre vonatkozó szabályok implementálása útján lehet megregulálni a piaci szereplőket. Ennek érdekében született meg a 2011. évi *alternatív befektetéseket menedzselő társaságokról szóló (2011/61/EU) irányelv (Directive on Alternative Investment Fund Managers - AIFM)*, mely azonban szintén biztosít lehetőséget a szabályok alól történő mentesülésre. Azok az *alternatív befektetési*³⁸ alapok mentesülhetnek a szigorúbb szabályok alól, melyek biztosítják a 100 millió EUR alatti kezelt vagyonnal rendelkeznek. Szintén mentesülnek az olyan alapok, melyek 500 millió EUR kezelt vagyonnal rendelkeznek bár, de tőkeátvételt nem alkalmaznak és olyan befektetési jegyet bocsátanak ki, melyek nem biztosítanak öt évnél rövidebb időszakra visszaváltási lehetőséget az általuk kibocsátott befektetési jegyek tulajdonosainak. A 2011-es AIFM irányelv két lehetséges működési modell áll rendelkezésre. Az egyik, hogy az alapkezelő a 2009. évi *Kollektív befektetési alapokról szóló EU irányelv, az Undertakings for the collective investment in transferable securities – UCITS (2009/65/EK)* szerinti hagyományos befektetési alapként folytatja tevékenységét. A másik lehetőség, hogy az AIFM direktíva által meghatározott szabályok szerint működik.

6. A *fedezeti alapok* befektetési stratégiái

A *fedezeti alapok* történetének áttekintését követően már körvonalazódtak a befektetési stratégiák főbb irányvonalai, azonban ez még nem elég a teljes képalkotáshoz. Ezért a továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a *fedezeti alapok* által alkalmazott befektetési stratégiákat rendszerbe foglaljuk és meghatározzuk az ehhez szüksége rendszertani szempontokat.

6.1. Piaci *irányon alapuló (market directional)* stratégiai modellek

Első szempontként a pénz- és tőkepiacokhoz viszonyított cselekvési irányukat emelhetjük ki. E megközelítés szerint a befektetési stratégia alapulhat egy *meghatározott irányba mutató (market directional)* megközelítésen. Erről akkor lehet szó, ha az alap

³⁶ Lásd www.thehfa.org/.../233893_hedge-funds-in-ireland-mhc-jan-2012.pdf 1. p.

³⁷ Lásd SAMI GEORGE: *A Comparative Analysis of Hedge Fund Regulation in the United States and Europe* 29 Nw. J. Int'l L. & Bus. 275 2009. 298–303. pp.

³⁸ Az *alternatív befektetési alapok* a hagyományos befektetési alapoktól eltérő és az azokra vonatkozó szabályozás körén kívül eső tőkegyűjtő szervezetek, melyek a többi befektetési alaptól eltérően nem helyeznek hangsúlyt a diverzifikált portfóliók kialakítására, nagy volumenben alkalmaznak tőkeáttétet és származékos ügyleteket.

kezelője egy meghatározott piaci mozgást céloz meg a befektetések során. Ez azt jelenti, hogy a piac viselkedéséről és tendenciájáról alkotott koncepciója szerint vesz fel vételi vagy eladási pozíciókat, akár más befektetők vélekedésével szemben, akár azzal egyező módon, de mindenképpen a piac rendszerszintű (szisztematikus) tendenciáinak megfelelően. Gyakorlati példája ennek, ha a *vételi (long)*, vagy az *eladási (short)* pozíciókat *részvényvásárlás, határidős ügyletkötés* vagy *opciók (vételi/eladási) jogok* vásárlásán keresztül valósítja meg a *fedezeti alap* ipari átlagokat megtestesítő részvényindexeken, vagy a piac tendenciáival jellemzően egy irányban mozgó instrumentumok árfolyamán keresztül (*pl. olaj, vagy nagy forgalmú blue chipek*).³⁹

Amennyiben a *rendszerszintű (szisztematikus) piaci irány* nem meghatározó eleme a *befektetési stratégiának*, akkor *piacsemleges (market neutral)* stratégiáról beszélünk, amely olyan egyedi egyes befektetési eszközökre vonatkozó döntéseket jelent, melyeket az alapkezelő nem az *általános piaci mozgások* által indukált folyamatokra alapoz, hanem kizárólag egy adott befektetési instrumentumra. Erre a stratégiára szolgáltat remek példát az arany árfolyamára történő hosszú és rövid pozíciós kereskedés, mert e befektetési eszköz jellemzően az általános piaci folyamatokkal szemben teljesít, mint menekülő instrumentum. Még specifikusabb példa azonban, ha egyedi koncepció (például egy szisztematikusan növekedő piacon felmerülő vállalati csőd) alapján nyit az alap *rövid (short)* pozíciót egyetlen meghatározott vállalat részvényeire.

Ezt a *piactól független stratégiát* további két részre oszthatjuk. Egyrészt a *speciális társasági eseményekhez kötött stratégiák (felvásárlás, fúzió)*⁴⁰ másrészt a társaság *megrendült piaci pozícióból eredő lehetőségek (distressed securities)* kihasználása. Előbbi esetben egy egyedileg azonosítható társaság ellenséges vagy baráti felvásárlásakor, vagy több társaság egyesülésekor felmerülő árfolyamváltozásokon alapul a stratégia, mely lehet a piaci mozgásfolyamatokkal ellentétes, vagy azonos irányú, de multiplikált nagyságrendű árfolyamváltozás. Jellemzően, a bejelentett, nyilvános vételi ajánlat útján történő ellenséges felvásárlás céljaként kiszemelt társaság részvényeinek árfolyama növekedik, míg ellenkezőleg, a felvásárló részvényárfolyama csökken. Utóbbi esetben, a megrendült vállalkozások, vagy más befektetési lehetőségek ütemes (vagy lassú) talpra állása jelent befektetési lehetőséget, mely nemzetközi egyezmény (például a 2016 áprilisában sikertelenül zárult dohai olajcsúcs-konferencia az OPEC és más kőolajtermelők között),⁴¹ vállalati reorganizációk (például a *Chrysler* autógyár *Lee Iacocca* sztármene-

³⁹ A *blue-chip* a legmegbízhatóbb és folyamatosan nyereséges tőzsdei társaságok köre. Ezt a fogalmat már a *Dow Jones Hírügynökségnél* az 1920-as évek közepén használták a pénzügyi piac legendái szerint. A *Dow Jones Ipari Átlag*, mely 1896. május 26-ától mutatja a 30 legnagyobb társaság árfolyamainak összesített mozgását, az az index, melyre leginkább jellemző, hogy tömöríti mindenkori blue-chipeket. Érdekes, hogy az index nem tőzsdei kapitalizációval súlyozott, hanem árfolyammal súlyozott, ami azt jelenti, hogy az index tagjainak az árfolyamát összeadjuk és egy olyan hányadossal osztjuk el, amely figyelembe veszi a részvényfelosztásokat is. 2013-ban egy dollár árfolyamváltozás egy indextag esetében 6,42 pontos változást jelentett az index pontértékében. A *blue-chip* kifejezés a pókerből ered, ahol a legdrágább zseton a kék színű 25 dolláros értékkel, míg a piros általában 5 dollár, a fehér 1 dollár értéket képvisel.

⁴⁰ Lásd HALÁSZ VENDEL: *Érdekek és értékek az Európai Unió és az Egyesült Államok vállalatfelvásárlási szabályozásában*. PTE AJK PHD értekezés. 2015. 40–295. pp.

⁴¹ 2016. április 17-én a Katar fővárosában, Dohában gyűltek össze az Olajexportáló Országok Szervezetének (OPEC) felhívására az OPEC tagországok és Oroszország. A tanácskozás előzetes célja az volt, hogy első

dzser által történt talpra állítása)⁴², illetve a bajbajutott vállalkozások állami beavatkozás útján történő megsegítése (George W. Bush elnök 2008-as Troubled Assets Relief Program-ja)⁴³ útján mehetnek végbe.

A *piactól független (non-directional) stratégiák* olyan a rendszerszintű piaci mozgási irányoktól független *piaci helyzetek* azonosításán alapul, melyek a piaci átlag feletti hozamokat biztosíthatnak. Ilyen befektetési stratégia az egyes *arbitrázs jelenségek*⁴⁴ kiaknázása vagy makro *stratégiák alkalmazása*.⁴⁵

6.2. Az egyedi döntések meghozatalán alapuló stratégia

Az *egyedi döntések meghozatalán* alapuló megközelítés azt jelenti, hogy a stratégiai befektetési döntés háttérében milyen *tudásbázis, információ-halmaz, alapelv-rendszer vagy megközelítés/szemléletmód* húzódik. Ez a megközelítés további két – alstratégiaként is felfogható – részre bontható. Aszerint, hogy az egyedi döntések meghozatala milyen alapokra épül, beszélhetünk *rendszerelvű (szisztematikus)* vagy *diszkrecionális*⁴⁶ döntésekre alapozott *befektetési stratégiákról*. Elkerülve minden félreértést, ebben az esetben a *rendszerelvű (szisztematikus)* megközelítés nem azonos a korábban ismertetett (a piacok rendszerszintű viselkedésén alapuló) megközelítéssel. Ezzel szemben azt az *alstratégiát* jelenti, amikor a vagyionkezelő *informatikai algoritmusok* segítségével hozza meg befektetési döntéseit. Erre jelent mind gyakoribb példát napjainkban

lépésben befagyasszák, majd ezt követően akár csökkentse a napi kőolajkitermelés mértékét. Azonban az utolsó pillanatban Szaúd-Arábia a megállapodás megkötésének feltételéül szabta, hogy Irán is fagyassza be a kitermelését. Irán azonban ragaszkodott a korábbi megfigyelői státuszban rögzített álláspontjához, mely szerint a frissen eltörölt szankció adta lehetőséggel élni kíván és a kitermelést a szankció előtti szintjére emeli. A meghiúsult megállapodás hatására a kőolaj ára jelentős esésbe kezdett, ami az energia kitermelő és forgalmazó társaságok részvényeire is – hasonlóan a kőolaj árához – negatívan hatott.

⁴² Lee Iacocca 1978. júniusában csatlakozott a Chrysler Corporation-hoz. A csőd szélén álló autógyártó társaságot néhány év alatt újra növekedési pályára állította. Az európai leányvállalatot értékesítette, a korábbi sikertelen típusok gyártását leállította és új sikeres gépkocsi típus gyártásába kezdett. Annak ellenére, hogy a teljes vállalatot átszervezte és jelentős számú elbocsátást hajtott végre, népszerűségét sikerült megőriznie nyílt és szókimondó stílusával és azzal, hogy évi 1 USD fizetésért vállalta a vezérigazgató munkát, amíg a társaság nyereségesé nem válik.

⁴³ A Problémás Eszközök Megsegítésére szolgáló Program (Troubled Asset Relief Program – TARP) segítségével az Egyesült Államok kormánya 441 Milliard USA dollár értékben vásárolt illikvid, rosszul teljesítő banki jelzálogfedezetű eszközöket a 2007–2009 másodlagos jelzálogpiaci válságban. A George W. Bush elnök 2008 október 3-án írta alá a törvényt, melynek célja a pénzügyi rendszer megerősítése és stabilitásának megőrzése volt. 2012. október 11-én érte el a teljes kihasználtságot a program és 2014. december 19-én az össze az programban érintett Ezzel az érintett pénzintézetek számára egyrészt forrást biztosított a hitelezéshez, másrészt könnyített a tartalék képzési kötelezettségen az egyre rosszabb visszafizetési potenciállal rendelkező eszközök esetében, amivel jelentősen javította az adott pénzintézetek eredményességét.

⁴⁴ Az *arbitrázs* eredetileg azt a piaci szituációt foglalja magába, amikor egy pénzügyi eszköz több, de legalább két pénzügyi piacon is kereskedhető és a piaci szereplő az olcsóbb piacon megvásárolja és a drágább piacon ezzel egyidejűleg eladja a terméket. Erre csak akkor kerül sor, ha tranzakciós költségeknél nagyobb a különbség a két piaci ár között.

⁴⁵ A *globális makro stratégia* a *makrogazdasági* és a *politikai* folyamatokat elemezve hoz befektetési döntéseket az értékpapírok és devizák vonatkozásában.

⁴⁶ Lásd CONNOR, GREGORY and WOO, MASON: *An Introduction to Hedge Funds* Introductory Guide International Asset management The London School of Economics and Political Science 17. p.

különböző előrejelzési függvények (indikátorok)⁴⁷ alkalmazása, melyek az árfolyamok, az időbeli faktorok, a forgalom-adatok és más releváns információk matematikai transzformációja és függvényesítése (kölcsonösen egyértelmű hozzárendelése) útján biztosítanak eltérő hatékonysággal alkalmazható prognózisokat a jövőbeni árfolyamok vonatkozásában. Ez a szakma a matematikai közgazdaságtan pénzügyi mérnökök által gyakorolt területre tevődik, mégsem marad jogi vonatkozások nélkül. Szabályozási szempontból ugyanis a programozott kereskedésnek (*program trading*) is ugyanúgy meg kell felelniük a tőkepiaci jogszabályoknak, mint a manuális kereskedési változatoknak. Sőt, tekintettel arra, hogy mechanikus és automatikus folyamatról van szó, befektető védelmi szempontból még sarkalatosabb garanciákra lehet szükség, mint más kereskedési mechanizmusok esetében.

A programozott kereskedés már az 1980-as évektől új kihívások elé állította a különböző államok jogalkotóit azzal, hogy nem kis részben használatának köszönhetően esett 1987. október 19-én egy nap alatt 22,6 %-ot a Dow Jones Ipari Átlag (DJIA),⁴⁸ majd harminc év elteltével 2010. május 6-án ugyanez a tőzsdeindex a leleményesen *mini tőzsdekrachnak* (*flash crash*) nevezett kereskedési napon tíz perc alatt 9 %-ot veszített értékéből. Az amerikai Értékpapír & Tőzsdefelügyelet (*Securities & Exchange Commission*) által megindított, statisztikai munkamódszerrel folytatott vizsgálatok egyértelműen megállapították, hogy az árfolyam kilengések amplitúdóját a programozott kereskedés megnövelte. Ennek hatására az *Securities & Exchange Commission* olyan intézkedéseket vezetett be az Egyesült Államok tőzsdéire, melyek az árfolyammozgások amplitúdóját csökkentették és a piaci bizalmat erősítették. Ez az eszköz a *biztosíték* (*circuit-breaker*) volt, mely, – ahogy műszaki alkalmazásában a villamos hálózatok tekintetében, úgy a tőzsdén is metaforikusan – „lekapcsol” a további károk megelőzése érdekében. A tőzsdék esetében a *biztosíték* „lekapcsolásának” szerepét a kereskedés átmeneti felfüggesztése jelenti. Az ilyen felfüggesztés két formában történhet meg: vagy egy adott pénzügyi eszközre, vagy az egész tőzsdére vonatkozóan.⁴⁹ Ekkor a tőzsdei kereskedés rendszerébe bevitt ajánlatokat törlik, kivizsgálják az információ nélkül történt árfolyamesés okait és a felfüggesztés lejártával újra indítják a kereskedést az új ajánlatok befogadásával.

⁴⁷ Az indikátor olyan statisztikai eszköz, mely segítségével a jelenlegi közgazdasági és pénzügyi trendek elemezhetők és a jövőbeli trendekre előrejelzés készíthető. A közgazdasági indikátor a gazdaság vagy annak egy szektorának a növekedését vagy csökkenését vizsgálja és jelzi előre. Technikai indikátorok a pénzügyi eszközök árfolyamát elemzik és azok alapján készítenek az adott pénzügyi eszközre előre jelzéseket. A fundamentális elemzés során a gazdasági indikátorok a jövőbeli potenciális nyereségre adnak előrejelzést egy nyilvános társaság esetében, az adott társaság és az adott iparág pénzügyi információinak elemzése alapján.

⁴⁸ A Dow Jones Ipari Átlag (Dow Jones Industrial Average - DJIA) 30 vezető részvényt tartalmaz a világ egyik legnagyobb forgalmú értékpapírtőzsdéjén, a New York-i Értéktőzsdén.

⁴⁹ A felfüggesztés szabályait a Limittel fel, Limittel le (Terv Limit Up Limit Down Plan) elnevezéssel is illeti a pénzügyi szakma. Az Értékpapír és Tőzsde Felügyelet (SEC) 80 B szabálya (Rule 80 B on Trading Halts Due to Extraordinary Market Volatility) határozza meg. A konkrét értéket negyedévente újraszámolják a tőzsdeindexek esetén. A százalékos mérték a 7, 13 %-os információ nélküli árfolyamesés pénzügyi eszközönként esetén egy 15 perces teljes piaci felfüggesztésre kerül, majd ha 20 %-os esés is bekövetkezik akkor az adott szabályozott piac adott napon már nem nyit ki. Lásd <https://www.nyse.com/markets/nyse/market-model-circuit-breakers>

Ezzel szemben a *diszkrecionális* döntések esetén a vagyonkezelő (mint természetes személy) egyedi piaci tapasztalataira épülnek a döntési mechanizmusok, melyeken keresztül a *fedezeti alap* befektetési stratégiája megvalósításul.

Azonban ezek a döntések a *piac tiltott befolyásolását* is érinthetik vagy egyéb *jogellenes piaci tevékenységet* (például *bennfentes kereskedelem*) foglalhatnak magukba. Az előbbi jogellenes tevékenységre szolgáltatott példát *Soros György* fedezeti alapja, melyre az *OTP részvényekre* adott *eladási (short) megbízás* miatt 498 millió HUF összegű *bírságot* szabott ki a PSZÁF a III/PP-B-24/2009. számú határozata alapján, a piacbefolyásolás tilalmára vonatkozó jogszabályi előírások megsértése miatt. Hasonlóan aggályosnak bizonyult *William Ackman*⁵⁰ – a *Pershing Square Capital fedezeti alap* alapkezelőjének – tevékenysége,⁵¹ mert a *Valeant Pharmaceuticals Inc.* társasággal közös tulajdonban lévő vállalkozása *vételi jogokat (opciókat)* vásárolt egy a *Allergan Pharmaceuticals Inc.* nevű céltársaság részvényeire, melyekre a *Valeant* a későbbiekben nyilvános vételi ajánlatot tett. Ezt az ajánlatot a *Pershing Square Capital*⁵² fedezeti alap média megnyilvánulásai útján népszerűsítette.

6.3. Kifejezetten aktivista fedezeti alapok befektetési stratégiái

Az *aktivista fedezeti alapok* befektetési stratégiái – szemben a *fedezeti alapok* fent ismertetett általános befektetési stratégiáival – azon alapulnak, hogy átfogó elemzést követően olyan *céltársaságot* keressenek, melyek árfolyamát *aktív befektetői* magatartással képesek befolyásolni.⁵³ Ezt a tevékenységet azon feltevésükre alapozzák, amely szerint a társaság részvényeinek árfolyama azért nem tükrözi a vállalat általuk kalkulált értékét, mert a menedzsment nem megfelelő stratégiát alkalmaz, vagy ha igen, úgy azt nem hajtja végre megfelelően. Emellett elképzelhető, hogy vagyoni elemeit/ pénzügyi eszközeit nemallokálja, illetve nem hasznosítja hatékonyan. Az aktivista beavatkozás további indokai lehetnek a *felelős társaságirányítási* alapelvek meghatározásának és implementációjának hiányosságai. Ez utóbbi témakörön belül a *javadalmazási politika* önmagában is támadási felületet jelenthet, mert a vállalat működésének hatékonysága és a kifizetett (folyósított) javadalmazás mértékei között rövid és hosszú távon is jelentős eltérések mutatkoztak az utóbbi két évtized nemzetközi üzleti gyakorlatában.⁵⁴

⁵⁰ *William Ackman* a világ egyik legismertebb fedezeti alap menedzsere, aki 2015 második felétől teljes vagyonának közel 40%-át veszítette el a rossz irányban felvett spekulatív pozícióinak köszönhetően.

⁵¹ Lásd BROWNE, CLAYTON: *Insider Trading by Pershing Square in Valeant /Allergan Deal? A Further Outlook*. Lásd <http://www.valuwalk.com/2015/12/pershing-square-valeant-allergan/>

⁵² Lásd CHEFFINS, BRIAN R.: *Hedge Fund Activism Canadian Style*. 47 U.B.C. L. Rev. 1. 2014. 22. p.

⁵³ Lásd HANNES, SHARON: *Super Hedge Fund*. 40 Del. J. Corp. L. 163. 2015. 189–199. pp.

⁵⁴ Lásd BELLINI ELISABETTA: *Hedge Fund Activism in Italy*. 9 J. Corp. L. Stud. 201 2009. 215. p.; Lásd még: KECSKÉS ANDRÁS: *Részvényárak mindenek felett? Érdekszférák a vállalatirányítás jogában*. In: Emlekkönyv Román László születésének 80. évfordulójára. Pécs, 2008. 222–224. pp.; KECSKÉS ANDRÁS: *The Legal Theory of Stakeholder Protection*. In: JURA, 2010. évi 1. szám. 67–76. pp.

Meglepő módon azonban éppen *tőkeallokáció*⁵⁵ vonatkozásában felmerülő hiányosságok kínálják a legnagyobb lehetőséget a céltársaság részvényei árfolyamának növekedése eléréséhez. Az ilyen hiányosságokat illusztrálhatjuk azzal a példával, ha a vállalat egy meghatározott tevékenységet leválaszt az *anya-vállalatról* és önálló – akár tőzsdére bevezetett – társaságként működteti tovább, mint többségi (vagy kisebbségi) részvénytulajdonos. Az ilyen leválasztott tevékenységeket ellátó *leányvállalatok/ kapcsoló vállalkozások* elnevezése az angolszász üzleti zsargon alapján a *spin-off* vállalat, amely szó szerinti fordításban *lepergést* jelent, utalva arra, hogy az adott tevékenységi kör üzleti szempontból olyannyira életképesnek bizonyul, hogy kiszakad az *anya-vállalat* gravitációs vonzásköréből. A fent ismertetett tulajdonosi konstrukció azonban jelentős felhajtó erőt gyakorolhat az *anya-vállalat* részvényeinek árfolyamára, mert egy olyan új, dinamikus üzletágban demonstrál részesedést, amely korábban (például vállalati részleg vagy üzletág formájában) kevésbé tudta magára felhívni a befektetők figyelmét.

A tőkeallokációs hiányosságoknak egy másik markáns példája lehet, ha a társaság által *fel nem használt (intakt/ inaktív) likvid eszközök* nem kerülnek felhasználásra. Ez hosszabb és rövidebb távon egyaránt elfordíthatja a befektetők érdeklődését a társaságtól, tekintet nélkül arra, hogy vagyoni eszközei jelentősek. A magyar *FOTEX Nyrt.* a 2000-es évek második felében részint hasonló okokból (vagyis az *átértékelési különbözet*⁵⁶ kimutatásának elmaradása okán) szenvedett el forgalmi deficitet a *Budapesti Értéktőzsdén*.⁵⁷ Ennek a passzív irányítási politikának az alternatívája lehet, ha az említett források osztalékfizetés vagy részvényvásárlás céljából kerülnek felhasználásra. Ily módon *közvetlenül (osztalék kifizetése)* vagy *közvetve (a részvényvásárlási program árfolyamhasznai által)* növeli a menedzsment a részvényesi értéket (*shareholder's value*) és részvényesi jólétet (*shareholder's wealth*).

Ugyanilyen hatást idézhet elő egy *leányvállalat* folyamatban lévő *értékesítése* vagy egy *céltársaság felvásárlása*. Elképzelhető ugyanis, hogy menedzsment – az aktivista fedezeti alap közrehatásának hiányában – alacsony áron értékesítene, vagy magas áron szerezne tulajdoni hányadot más társaságokban, ami megrövidítené a befektetők profitját. Az *aktivista fedezeti alap* ilyenkor, mint a többi részvényes szószólójaként fellépő nagybefektető nyilvánul meg, felhasználva média-összeköttetéseit és közéleti (politikai)

⁵⁵ *Tőkeallokáció* egy olyan folyamat, melynek során a társaság a pénzügyi és egyéb forrásait megosztja a projektek személyek és folyamatok között. Az általános cél, hogy a társaság vezetése olyan optimális tőkeallokációt valósítson meg folyamatosan, amely a részvényesi érték maximalizálást teszi lehetővé.

⁵⁶ Az *átértékelési különbözet* azt jelenti, hogy az értékebecslő által elvégzett hivatalos értékelés adatai kerülnek be a könyvelésbe a régebbi értékelés adatai helyett. Az így előállt különbözet (csökkenés, növekmény) az átértékelési különbözet, amely fontos jelzés a társaság értékének csökkenéséről vagy növekedéséről.

⁵⁷ A *Fotex NYRt* eszközeinek jelentős részét a 2000-es évektől már ingatlanok alkották (tulajdon és ingatlanokon fennálló bérleti jog formájában). Ezt követően a társaság *vagyonkezelő holdingként működött*. Az ingatlanok könyv szerinti értéken, a korábbi építési költségeiken kerültek a társaság pénzügyi és számviteli információs rendszerébe. Ennek hatására, a társaság fundamentális gazdasági értéke a tőzsdei kapitalizáció (több mint) másfélszeresét érte. A fő tulajdonos és korábbi vezérigazgató, *Várszegi Gábor* nem végeztette el az ingatlan portfólió újraértékelését, így azt a társaság pénzügyi és számviteli rendszerében sem vezethette át *átértékelési különbözetként*. Ezért hiába jelentek meg elemzői előrejelzések az árfolyam jelentős felértékelődését várva az ingatlan portfólió értékkelkülönbözete alapján, ez a valóságban nem realizálódott a tőzsdei árfolyamban.

befolyását, rákényszerítve a menedzsmentet az általuk hatékonyabbnak vélt árképzés kialakítására és a tranzakció részleteinek újragondolására.

Végezetül kell említeni az *aktivista fedezeti alapok befektetési stratégiájának* leg radikálisabb eszközét, amely végső esetben a vállalat vezetőinek közvetlen cseréjében/leváltásában is megnyilvánulhat.⁵⁸ Az *aktivista fedezeti alap* meghatározó befolyás megszerzése útján, illetve a társaság részvényein fennálló vételi nyomás fokozásával közvetlenül diktálhat feltételeket a hivatalban maradni szándékozó vállalati vezetőknek. E társaságirányítási politika jogi szempontból rendkívül aggályos, ugyanis ellentmond a társasági jogban hazai és nemzetközi viszonylatban tartalmilag azonos, noha elnevezésében és struktúrájában sokszor eltérő *vezető tisztségviselői függetlenség* alapelvének. E gondolkör a kontinentális társasági jogban, mint *vezető tisztségviselői önállóság*, míg az angolszász társasági jogban, mint üzleti értéktétel elve (*business judgement rule*) szerepel.⁵⁹

7. Az aktivista befektetési stratégia megvalósításának egyes szakaszai

7.1. A céltársaság azonosítása

Az *aktivista befektetők* figyelmét rendszerint az kelti fel, ha egy céltársaság jellemző értékelése legalább 10 %-kal gyengébb az ágazati átlagos teljesítménytől. Ugyanakkor ez önmagában még nem elégséges indok az aktivista beavatkozásokhoz. Figyelembe kell ugyanis venni a fenti *tőkeallokációs, üzleti stratégiai, társaságirányítási* sajátosságok rendszerét és jellegzetességeit.

Könnyen elképzelhető ugyanis, hogy az átlagos ágazati teljesítményhez viszonyítva szerényebb teljesítményt felmutató társaság olyan okokból kifolyólag gyengélkedik, melyek aktivista szerepvállalás útján sem kiküszöbölhetők. Amennyiben például egy értékesítési lánc eredményei azért gyengék, mert üzletei kedvezőtlen *elhelyezkedéssel (lokációval)* bírnak, úgy pusztán az *aktivista befolyás* nem elégséges az árfolyam stimulációjához.

7.2. A befektetési tranzakció lebonyolítása

A *célpont (céltársaság, értékpapír-portfólió stb.)* azonosítását követően kerülhet sor a *befektetési tranzakció lebonyolítására*.⁶⁰ A befektetés arányának nem szükséges elérni a *többségi részesedést*, mert kisebb tulajdonrész is minősülhet meghatározónak, kiváltképp, ha

⁵⁸ Lásd CUMMING DOUGLAS – JOHAN SOFIA: *Symposium Articles Hedge Fund Forum Shopping* 10 U. Pa. J. Bus. & Emp. L. 783 2007-2008. 799. p.

⁵⁹ A Polgári Törvénykönyv 3:112. § 2–3. bekezdése alapján a vezető tisztségviselő a társaság ügyvezetését a gazdasági társaság érdekeinek elsődlegessége alapján önállóan látja el. A vezető tisztségviselőt a társaság tagja nem utasíthatja, és hatáskörét a legfőbb szerv nem vonhatja el. Az angolszász üzleti értéktétel elve (*business judgement rule*) is utal arra, hogy amennyiben a vezető tisztségviselő jóhiszeműen végzi tevékenységét, üzleti döntéseit megfontoltan hozza és a tőle elvárható gondossággal jár akkor mentesül a felelősségre vonás alól.

⁶⁰ Lásd BRATTON, WILLIAM R.: *Hedge Funds and Governance Targets* 95 Geo. L.J. 1375 2006–2007. 1401–1409. pp.

a befektetési parkett kellőképpen plurális, azaz a kisértvényesek vannak túlnyomó többségben. A közvélekedéssel ellentétben ugyanis, az aktivista fedezeti alapoknak nem céljuk a társaság felett a teljes tulajdonosi kontroll megszerzése és a társaság működtetése. Ennél jóval kisebb arányú tulajdoni hányad birtokában is sikeres lehet stratégiájuk megvalósítása, ha hasonló megközelítést alkalmazó fedezeti alapokkal csoportosan – úgynevezett farkas farkában (wolf pack) –⁶¹ lépnek fel, megosztva a költségeket és kockázatokat és csökkentve a befektetés forrásigényeit is. A szükséges részesedés plurális részvényesi struktúra esetén akár 1 %-nál is kevesebb lehet, melybe – akár nagyobb hányadban is – beszámítandó a származtatott (derivatív) ügyletek aránya az azonnali részvényvásárlásokkal szemben.

Az ilyen típusú aktivista befektetés a modern származtatott (derivatív) eszközökkel⁶² kiegészítve már a tulajdonszerzés bejelentését követően is jelentős előnnyel járhat. Ugyanis a szabályozott piac felügyeleti szerveik irányába bejelentve a tulajdonszerzést, a tranzakció a többi befektető tudomására jut,⁶³ ami jelentősen hozzájárulhat az árfolyam növekedéséhez. Az aktivista fedezeti alapok esetében fentebb ismertetett farkas farka effektus megfigyelhető – nem a többi intézményi befektető és hagyományos befektetési alap (és nyugdíjalap) esetében –, ideértve a zártkörű tőkebefektető (private equity) társaságokat is. Ezek közül azonban csak a (nem aktivista) fedezeti alapok vállalják nyíltan csoportos piaci jelenlétüket, más intézményi befektetők a háttérben maradnak. Ezek az intézményi befektetők a fedezeti alapokkal ellentétben a részesedésük arányát a befolyásszerzési bejelentési kötelezettség küszöbértéke alatt maximálják.⁶⁴ Az Egyesült Államok 1934-es tőkepiaci törvénye (Securities & Exchange Act) alapján például az 5%-ot elérő részesedést be kell jelenteni a tőkepiaci felügyelet, vagyis a Securities & Exchange Commission (SEC) felé. Így az Egyesült Államok tőkepiacain tevékenykedő (nem fedezeti alapként működő) intézményi befektetők részesedése jellemzően nem éri el ezt az 5%-os küszöbértéket. Számukra ez azért fontos, mert így a bejelentési kötelezettség elmaradásával egyidejűleg mentesülhetnek más közzétételi kötelezettségek alól (13 G és 13 D típusú tőkepiaci jelentés a SEC irányában), melyekben nyilatkozniuk kellene további befektetési szándékaikról. Az ilyen beszámolási kötelezettség alóli mentesség lehetővé teszi a befektetési pozíciók gyors felülbírálatát – akár a pozíció irányának megváltoztatását is.

⁶¹ Lásd BELLINI ELISABETTA: *Hedge Fund Activism in Italy*. 9 J. Corp. L. Stud. 201. 2009. 213. p.

⁶² A legkézenfekvőbb megoldás az opciós ügylet ugyanis vételi jog jogosultjaként a szerződés időpontjában rögzített árfolyamon juthat az opciós szerződésben kikötött számú részvényhez. Az opció díja a részvény árfolyamának mindössze néhány százalékát teszi ki. A másik megoldás a teljes hozamú csereügylet (total return swap), melynek során a befektető egy származtatott ügylet keretében az adott részvényhez tartozó minden jogosultságot megszerez. Ezzel nemcsak osztalékra jogosult, de szavazati jogokat is szerez vele. Az ügylet lejártával mivel a szerződő fél az ügyletbe a részvényeket megvásárolta, ha nem volt tulajdonában azokat meg is vásárolhatja a piaci áron, ellentétben az opcióban, ahol egy előre rögzített áron történi a vétel, ha él az opciós joggal az opció jogosultja.

⁶³ Az Egyesült Államokban két fajta nyilatkozatot tehet a befektető, ha eléri az 5 %-os befolyásszerzési közzétételi határértéket, attól függően, hogy passzív befektetőként a 13 G jelentést adja le az Értékpapír és Tőzsd felügyelet SEC (Securities and Exchange Commission) felé vagy a 13 D jelentést nyújtja be, amely szerint aktív befektetőként ügyvezetési kérdésekbe is bele kíván szólni a továbbiakban.

⁶⁴ Lásd KATELOUZOU, DIONYSIA: *Worldwide Hedge Fund Activism: Dimensions and Legal Determinants*. 17 U. Pa. J. Bus. L. 789 2014–2015. 808–818 pp.

Abban az esetben, ha az *intézményi befektetők passzívabb köre* a fenti stratégiát aktivista *fedezeti alapokkal* karöltve valósítja meg, akkor mint *potyautasok (free rider)*⁶⁵ részesedhetnek az *aktivista fedezeti alap* által elért hozamból, bár alacsonyabb arányban. Ez a *potyautas hatás (free rider effect)*⁶⁶ azonban az *aktivista fedezeti alapot* nem zavarja, hiszen ez a befektetői kör is segíti az alapot céljai elérésében. A támogatás egyrészt a tőkeáttétel formájában történik, miután alacsonyabb tőke igénybevételét teszi szükségessé ahhoz képest mintha egyedül kellene fellépni az intézményi befektetők között. Másfelől a jogalkotó hosszú ideig nem vette észre azt a joghézagot, melynek során a származtatott eszközökkel megszerzett értékpapírok nem kerültek figyelembe vételre az egyes befolyásszerzési közzételi limitek számításakor⁶⁷. Ezért a fedezeti alap egyrészt árfolyamnyereséget tud a közzétételig elérni egy jelentősebb részvénypaketten (a bejelentés ugyanis szinte automatikus árfolyamugrást eredményez), másrészt kisebb tőkét lekötve tudott nagyobb nyereséghez jutni.

7.3. A közvetlen megkeresés

Ekkor a befektető közvetlenül a nyilvánosság kizárásával megkeresi a felső vezetést. Ez egy felkérés egy találkozóra, ahol a fedezeti alap ismerteti álláspontját és javaslatot tesz a társaság felé a szükséges változásokra, melyek az aktivista befektető vélekedése szerint a teljes részvényesi kör érdekeit szolgálja. A felső vezetés a meghívást elfogadva megismeri az érveket és azokra ad válaszokat. A sikeres tárgyalás ritka ebben a korai szakaszban. A felsővezetés nyitottsága azonban célszerű ezzel is csökkenthető a média ösztűz ereje és hevesége.

7.4. A nyilvánosság bevonása

A nyilvánosság bevonása egyfelől a tőzsde felelősségi szervek felé történő jelentéssel valósul meg.⁶⁸ Ez az Egyesült Államokban a 13 D jelentés benyújtásával már a konkrét célok megjelölését is tartalmazza. Európában is az 5 % a közzételi szint maximuma bár gyorsabb (4 nap) és a tagországok jogszabályai ettől eltérhetnek így alacsonyabb küszöbérték⁶⁹ is tartozhat a közzétételhez (Egyesült Királyságban, Németországban, Spanyolországban és Franciaországban 3 %; Olaszországban 2 %⁷⁰), de Európában

⁶⁵ Lásd MISHKIN, FREDERIC S.: *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*. Global Edition Tenth Edition 2013 Pearson Education Limited Columbia University. 211. p.

⁶⁶ A potya-utas probléma azt jelenti, hogy a befektető, egy olyan információ alapján jut előnyhöz, amiért ő nem fizet, de más valaki azonban igen.

⁶⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2013/50/EU Irányelve (2013. október 22.) a szabályozott piacra bevezetett értékpapírok kibocsátóival kapcsolatos információkra vonatkozó átláthatósági követelmények harmonizációjáról szóló 2004/109/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, az értékpapírok nyilvános kibocsátásakor vagy piaci bevezetésekor közzéteendő tájékoztatóról szóló 2003/71/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, valamint a 2004/109/EK irányelv egyes rendelkezéseinek végrehajtására irányadó részletes szabályok megállapításáról. 10. bek

⁶⁸ SHADAB, HOUMAN B.: *Hedge Fund Governance*. 19 Stan. J.L. Bus. & Fin. 141. 2013–2014. 160–162. pp.

⁶⁹ Lásd SERETAKIS ALEXANDROS: *Hedge Fund Activism Coming to Europe: Lessons from the American Experience*. 8 Brook. J. Corp. Fin. & Com. L. 438. 2013–2014. 461. p.

⁷⁰ Lásd BELLINI Elisabetta: *Hedge Fund Activism in Italy*. 9 J. Corp. L. Stud. 201 2009. 209. p.

nincs közzétételi kötelezettség a szándékot (aktív vagy passzív befektető) illetően. A nyilvánosság bevonása történhet részvényesek közvetlen írásos megkeresésével nyílt levél publikálásával, külön erre a célra létrehozott honlap elindításával és természetesen a médiában való aktív jelenléttel nyilatkozatok és riportok formájában.

7.5. A végső eszköz az igazgatósági tagok cseréjére tett javaslat

Bár csak az esetek kevesebb mint 15 %-ban⁷¹ kerül sor erre, de az aktivista befektető hajlandó a siker érdekében az igazgatótanács tagok visszahívására és baráti tagok jelölésére (proxy fight) is a cél érdekében. Erre már kevés esetben kerül valóban is sor, de az aktivista már e lépés kilátásba helyezésével is elérheti a célját.

7.6. Az aktivista fedezeti alapok hatása a felelős társaságirányításra

A céltársaságok menedzsmentjének a siker érdekében célszerű az ellenséges felvásárlóktól eltérő magatartást folytatnia.⁷² E stratégia keretében már a bejelentési kötelezettséggel terhelt kisebbségi tulajdoni hányadot el nem érő *aktivista befektetővel* is fontos érdemben tárgyalni és már az első írásbeli megkereséstől külső – jogi, pénzügyi és kommunikációs – tanácsadókat alkalmazni. Emellett a társaság *felső vezetését* és a médiában nyilatkozó külső feleket fontos felkészíteni az *aktivista fedezeti alapokkal* szemben kialakított kommunikációs stratégia közös és egységes arculatban történő végrehajtására. A legfontosabb szempont azonban a *fedezeti alap* javaslatainak mérlegelésekor a teljes részvényesi kör érdekeinek védelme.

8. A UK Stewardship Code

Nagy-Britanniában 2010-ben az intézményi befektetők magatartásának szabályozására⁷³ a *Pénzügyi Jelentéseket Tanácsa (Financial Reporting Council)*⁷⁴ egy a *UK Corporate Governance Code* tőzsdei ajánláshoz hasonló, *UK Stewardship Code* elnevezésű ajánlást alkotott. Amíg a *UK Corporate Governance Code* a tőzsdei társaságok számára a *felelős társaságirányítás (corporate governance)* elveit határozza meg, addig a *UK Stewardship Code* az *intézményi befektetők* számára határoz meg ajánlásokat. Az alapelv mindkét ajánlás esetében azonos, mégpedig a *comply or explain*, melynek alap-

⁷¹ JP Morgan Corporate Finance Advisory and Mergers and Acquisition : *The activist revolution Understanding and navigating a new world of heightened investor scrutiny* Lásd https://www.jpmorgan.com/cm/BlobServer/JPMorgan_CorporateFinanceAdvisory_MA_TheActivistRevolution.pdf?blobkey=id&blobwhere=1320693986586&blobheader=application/pdf&blobheadername1=Cache-Control&blobheadervalue1=private&blobcol=urldata&blobtable=MungoBlobs. 10 p.

⁷² Lásd SHARFMAN, BERNARD S.: *Activist Hedge Funds in a World of Board Independence: Creators or Destroyers of Long-term Value?* 2015 Colum. Bus. L. Rev. 813. 2015. 838–847. pp.

⁷³ Lásd CORREIA INÊS MAGALHÃES: *Shareholder Activism and Short-Termism Fostering Long-Term Engagement in the European Union*. Working Paper, No.04/2014. 2014. november. 7. p.

⁷⁴ Pénzügyi Jelentéseket Készítő Tanács (Financial Reporting Council – FRC) könyvvizsgálói, számviteli és aktuáriusi (biztosítás matematikai) szakteredek határoz meg a Nagy-Britanniában tőzsdén jegyzett nyilvános társaságok részére. A Tanács részben állami részben tagi finanszírozású önszabályozó szervezet.

ján a társaságok vagy betartják az ajánlásokat, vagy megindokolják és közzéteszik miért folytatnak azoktól eltérő üzleti gyakorlatot.

A *UK Stewardship Code* hét elvet határoz meg, amelyek alapján az intézményi befektetők konstruktívan és a teljes részvényesi kör érdekében együttműködést vállalnak a társaság felső vezetésével. Működésük során betartják a fokozatosság elvét és szükség esetén a többi intézményi befektetővel konszenzust kialakítva lépnek csak fel a társaság menedzsmentjével szemben. Az ajánlást elfogadó *intézményi befektető* a tulajdonosi működését meghatározó irányelveket közzéteszi és egyben rendszeresen nyilvánosságra hozza az elfogadott legfőbb szervének ügyrendjét és szavazási gyakorlatát.

A *UK Stewardship Code* tartalma azért fontos az *aktivista fedezeti alapok* működése szempontjából, mert azokat az irányelveket is magában foglalja a fentiekén túl, melyek a *fedezeti alap* befektetői és tulajdonosai között érdekkonfliktusokat szabályozzák és feloldásukra is megoldásokat javasol. A kódex szabályozási körének további lényeges területe, hogy az *aktivista befektetők* oldaláról az *intézményi befektetők* és a *céltársaság* menedzsmentje közötti nézőpontkülönbségek megszüntetésére meghatároz egy *eszkálációs folyamatot*.⁷⁵ Az ajánlások tartalmának betartása elősegítheti az aktivista befektetők és céltársaságok jogszerű, transzparens, befektetőbarát együttműködését.

7. Konklúzió

Napjainkra a jogi szabályozási környezet meghatározó jelentőséget nyert a befektetői aktivitás tekintetében. A tanulmányban felvázolt befektetési formák arculata az *Egyesült Államokban* és *Európában* eltérő lehet bár, de minden esetben igaznak tűnik a megállapítás, hogy közvetlen hatással vannak az érintett társaságok irányítás rendszerére.

Tipikus probléma, hogy a jogszabályi környezet mind az *Egyesült Államokban*, mind pedig *Európában* adós marad azokkal a rendelkezésekkel, amelyek megfelelő transzparencia mellett írják elő⁷⁶, hogy a menedzsment a rendelkezésére álló likvid források felhasználási módját – vagy ellenkező esetben hiányuk pótlását – rövid és hosszú távon egyaránt biztosítsa.

A probléma lényeges részterülete lehet az üzleti tevékenység gyakorlása során képeződött *likvid tartalékok* befektetésének mellőzése. Ezen belül is aggályokat vet fel a szóban forgó vagyoni elemek alacsony áron történő értékesítése vagy magas áron történő megvásárlása. Jelentős hatással lehet a vállalat értékére az elkülönülő működési profil önálló jogi személy útján történő működtetése (vagy annak elmaradása.) Utóbbi kérdés különösen érdekes formákban merülhet fel a tőzsdei regisztráció előtt álló ágazatok és tevékenységek vonatkozásában.

⁷⁵ Az eszkálációs folyamat az üzleti gyakorlatban azt jelenti, hogy a probléma megoldása egyre magasabb szintű döntési kompetenciával rendelkező személyek bevonásával történik, egészen addig, amíg a megoldás létrejön.

⁷⁶ A szabályozás elégtelen jellege *Kínában* megnyitotta az utat az első aktivista fedezeti alap működésének. Lásd XIE, JE – CAO BONNIE: *The Obscure Chinese Hedge Fund Making Big Enemies*. Bloomberg, 2016. április 26. Elérhető: <http://www.bloomberg.com/news/articles/2016-04-25/obscure-chinese-hedge-fund-makes-big-enemies-with-tough-approach>

A vállalati eszközök és tartalékok stratégiai célú felhasználásától külön, illetőleg azal összekapcsolódva is rendszeresen felmerül a vállalati vezető javadalmazási rendszerének kérdésköre. Ezt a terület globális viszonylatban elkerüli a jogalkotó figyelmét és csak ajánlási úton kerül szabályozásra. Kivételt képez ez alól a szabályozási tendencia alól Svájc, ahol népszavazás útján került sor az alkotmány módosítására és általa a vezetői javadalmazások mértékének visszaszorítására.

Az *aktivista fedezeti alapok* tevékenysége azonban jóval túlmutat a fent vázolt eseten. Tevékenységük során ugyanis átfogó stratégiát megvalósításán keresztül igyekeznek elérni céljaikat. Ebben szövetségesekre találnak a részesedésszerzésükről tudomást szerző és hasonlóan stratégiákat alkalmazó intézményi befektetőtársaik személyében, függetlenül attól, hogy ez utóbbiak szűkebb értelemben aktivisták vagy passzív befektetési stratégiát követnek. Az aktivista fedezeti alapok egyik fő jellemzője, hogy keresik a közvetlen kapcsolatot a céltársaságok menedzsmentjével. Mivel az ilyen típusú megkeresések jelentősen része nem biztosít átütő sikert, az alapok a média és a nyilvánosság útján is igyekeznek nyomást gyakorolni a társaságokra. Ennek enyhébb változata a közgyűlési napirendi pontjainak tematizálása, mely részleges sikereket biztosíthat. Ennél közvetlenebb beavatkozási modell a társaságok irányítási rendszerébe, ha az igazgatóság/ igazgatótanács tagjainak leváltására tesznek javaslatot. A személycsere már olyan igazgatósági/ igazgatótanácsai tagok megválasztását célozza, akik személyükben elkötelezettjei a fedezeti alap aktivista céljainak, elképzeléseinek.

Jelentős azoknak az eseteknek a száma, amikor az *aktivista fedezeti alapok* elérték a céljaikat. Ezek a célok árfolyamnyereség vagy rendkívüli osztalékfizetés formájában is testet ölthetnek, de nem ritka e két elem kombinációja sem. A dinamikus növekedés viszonylatában kérdéses viszont, hogy mennyiben tartható fent stratégiai távlatban a növekedés? Optimális eset, amennyiben a folyamat eredményeként a vállalati érték tartósan nő. A *javadalmazási rendszer* teljesítményalapú működtetése vagy a *hitelállomány* ésszerű növelése elősegítheti e célok elérését. Tipikus ellenpélda lehet azonban, ha a forráshiány állja az útját a hosszú távú stratégiai célok megvalósításának.

Lényeges kérdéseket vet fel a rövid és hosszú távú árfolyamnyereség relációja. A részvényárak növekedését a fenntarthatóság szempontjából egyébként is érdemes hosszabb idődimenzióban értékelni és az eseteket célszerű egyedi mérlegelés tárgyává tenni. Amennyiben a részvényárfolyam központi helyet foglal el a vezetői javadalmazás mértékének kialakításában, akkor a részvény és opció alapú javadalmazási elemeket érdemes *indexálni*, vagyis hosszabb időszak megfelelő árfolyameredményeihez kötni azok folyósítását.

Különösen lényeges szempont azonban, hogy a társaságok menedzsmentjei felkészültek legyenek az aktivista alapok kapcsolatfelvételére. A határozott és átgondolt kommunikációs stratégia és a média kapcsolatok célirányos használata nem csak az aktivista fedezeti alapok, de a céltársaságok számára is hatékony eszköznek bizonyulhat. Csökkent a támadási felületet a céltársaságok oldalán az is, ha a társaságirányítási rendszerük jogszerűen és hatékonyan működik és megfelelő etikai alapokon épül fel.

Európában a részvényesi koncentráció magasabb mint az Egyesült Államokban, a *kereszttulajdonlás* és a jelentős *blokkoló részvénytulajdonosokkal* rendelkező befektetők köre pedig megnehezíti az aktivista befektetők tevékenységét. Ugyanakkor az *Egyesült Államok* és az *Európai Unió* megközelítése között különbségek merülnek fel a közzététel jogi szabályozásának területén. Ezek közé tartozik, hogy az *Európai Unió* országai jel-

lemzően a céltársaságokban alacsonyabb részesedések megszerzésének esetére is kötelezővé teszik a közzététel kötelezettségét és az azt követően rövidebb jelentési határidőt írnak elő. A tőkepiacok működésének hatékonyságát fokozza a megbízható információk szabad áramlása, amely elősegíti az információk beépülését a tőzsdei árfolyamokba. Emiatt értékelődött fel oly nagymértékben a közzététel és a transzparencia szerepe, hogy napjainkra a tőkepiaci jog egyik legközpontibb szabályozási eszközének helyét foglalja el, akár az értékpapír kibocsátás és az ahhoz kapcsolódó tájékoztatási kötelezettség, akár a társaságokban történő részesedésszerzés területén. A közzététel és a transzparencia szempontjából azonban meghatározó kritérium a hitelesség, amely csak megfelelő jogi felelősségi rendszer implementációjával egyidejűleg garantálható. Ennek tükrében viszont kérdéses, hogy az aktivista fedezeti alapok – sokszor a bulvár média eszközeit használó – kommunikációs stratégiája mennyiben járulhat hozzá az árfolyamstabilitáshoz és a pontos árazás hosszú távú szempontjaihoz?

ANDRÁS KECSKÉS

ACTIVATED INVESTORS – ACTIVIST HEDGE FUNDS AND THEIR LEGAL REGULATION ON THE INTERNATIONAL MONEY AND CAPITAL MARKETS

(Summary)

This paper examines the activist investor's attitudes of hedge funds towards their investment targets (as a company) and the regulatory background of these activities.

In the 2000s 2010s hedge funds had begun to play an aggressive role towards their investment targets, but it was not for the purpose of a possible takeover rather a short-term capital gain. These actions by hedge funds are based on a well-orchestrated scenario and supported by the media frenzy of hedge fund managers. The paper describes step by step the emergence of the strategy and the possible reactions of the target company.

The emergence of new type of activist investors was a surprise not only for the listed companies' managements but for the regulators as well. The main reason behind these operations of hedge funds are deficiencies in capital allocation and inadequate remuneration system especially for executives.

Transparency and disclosure rules both play crucial role in stabilizing the market and orienting the management in the interest of the majority shareholders. Finally, it should be examined whether the actions of activist hedge funds are based on short-term interest only or include long-term aspects too. Notwithstanding, the question remains whether these actions serve the interests of the well-informed few or the majority of shareholders as well.

MOLNÁR JUDIT*

„Érték – határ”

Kodifikáció a fizetési meghagyásos eljárás szempontjából

I. Bevezető gondolatok

Az új Polgári Perrendtartás kodifikációja során a perjogi intézmények átgondolása, szabályozási koncepciók kidolgozása mellett a perrel kapcsolatban álló egyes nemperes eljárások is a vizsgálódások keresztszimetébe kerülhettek és kerültek.¹ Az új Pp. megalkotása nem csupán az eljárási szabályozások újra alkotásában jelentkezik, hanem lehetőség nyílik a bíróságok feladatairól komplexen gondolkodni, az egyes bírósági hatásköröket megvizsgálni, és új hatásköröket teremteni, vagy éppen hatásköröktől szabadulni.

Egyes nézetek szerint a hatáskörök racionalizálhatóak a bírósági közreműködést nem igénylő feladatoknak más szervekhez való telepítésével. A bíróságok jelentős ügyteher csökkenése egyrészt javítaná az ítélkezés hatékonyságát, másrészt a jogkeresők ügyeit gyorsabb, specializáltabb hatóságok végezhetnék.² Azonban a bírósági eljárások hatékonyság-növelése nem kizárólag hatáskörök áttelepítésével érhető el, hanem már korábban más hatóságokhoz kihelyezett eljárások alkalmazási körének kibővítésével is.

Kifejezetten a fizetési meghagyásos eljárás kapcsán vetődött fel az a gondolat, hogy az eddigi 1 millió forintos értékhatár megemelésével a pénzkövetelések nagyobb szeletét tudnák a közjegyzők a már igazoltan hatékony közjegyzői nemperes eljárásban elintézni, mely által a bíróságok ügyterhe tovább csökkenhetne.³ Mivel az 1 millió forint – kevés kivételtől eltekintve – kötelező értékhatár a fizetési meghagyásos eljárás kapcsán, a megemelésével a jogosult kizárólag fizetési meghagyásos eljárásban tudná először az igényét érvényesíteni,

* egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Tanszék

¹ A 1267/2013. (V. 17) Korm. határozat alapján az E. Témabizottság az eljárási rendek vizsgálatát kapta feladatul, melynek egyik tevékenysége a nemperes eljárások áttekintése volt (nemperes munkacsoport keretében).

² A közjegyzői szervezeten belül elintézhetőnek ítélik egyes jelenleg bírósági hatáskörbe tartozó nemperes feladatok ellátását (egyezségi kísérletre idézés, általános meghatalmazások nyilvántartásának vezetése, holtak nyilvánítás, halál tényének megállapítására irányuló nemperes eljárások lefolytatása), valamint a bíróságok terheinek csökkentése érdekében a közjegyzői kar átvállalná a bírósági határozatok végrehajtásának elrendelését is. Lásd ehhez: REVICZKY – SZÉCSÉNYI-NAGY 2014. In: Németh János – Varga István (szerk.): Egy új Polgári perrendtartás alapjai HVGORAC Lap-és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2014. 619., 623–629. pp.

³ Az új Polgári perrendtartás koncepciója, 7. számú melléklet: A nemperes eljárások jövőbeni szabályozásának irányai és az új polgári perrendtartás 84. p.; REVICZKY RENÁTA – SZÉCSÉNYI-NAGY KRISTÓF: *A közjegyzői eljárások és a közvetítői tevékenység mint alternatív vitarendezési módok, valamint ezek viszonya a polgári perhez.* 622. p.

peres utat elzáró megoldásként jelentkezne az eljárás. Azaz nem változna a szabályozás elvi szintjén semmi. Ez azonban mégsem igaz, mivel az igények nagyobb köre esne a "kötelező" körbe, ezáltal felerősödhetnek az igényérvényesítési korláttal szembe állítható érvek.

Statisztikai adatok állnak a MOKK rendelkezésére annak igazolására, hogy a pénzkövetelések értéke, az előterjesztett fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem és a perré alakult ügyek száma milyen módon alakul az ügyérték függvényében.⁴ A MOKK 2012. évi statisztikai adatai szerint a jelenleg kötelező eljárási körben (1 millió forintot meg nem haladó pénzkövetelések esetén) az ügyek 4,52%-a alakul perré. Ez az arány 1-3 millió forint között 6,55%, 3-5 millió forint közötti fizetési meghagyások esetén 28,71%. Az új Polgári perrendtartás koncepciója akként nyilatkozik e körben, hogy a statisztikai adatok elemzése alapján megállapítható, hogy az 1 millió és 3 millió Ft. közé eső értékhatáron belül nincs jelentős növekedés a perré alakulási arányokban, ezért indokolható lehet az értékhatár 3 millió forintra emelése. Tovább menve a koncepció utal arra is, hogy amennyiben az érvényesített pénzkövetelés értéke 3-5 millió forint közötti, megnövekszik a perré alakult ügyek aránya (28,71 %), azonban a fizetési meghagyásos eljárás gyorsasága révén az ellentmondással megtámadott és ezért perben folytatódó igényérvényesítések sem okoznak sérelmet a jogosult/felperes számára. A kérelem beadásától ellentmondás esetén az ügy 1-1,5 hónap alatt eljut a bírósághoz, így a fenti a körben sem okoz jelentős sérelmet a "kötelező" fizetési meghagyásos eljárás bevezetése, ahol jelenleg a jogosult választásán múlik az eljárás igénybevétele. Erre tekintettel a Koncepció felveti a fizetési meghagyásos eljárás értékhatárának 5 millió forintra történő megemelését is.⁵

A MOKK ugyanezen gondolatmenet alkalmazásával arra a következtetésre jutott, hogy a fizetési meghagyásos eljárás kötelező igénybevételenek értékhatára 10 millió forintig is kitolható lenne. Az adatok alapján kimutatták, hogy az összes perré alakulás magasabb értékhatár esetén nem haladná meg az értékhatáron belüli összes ügy 7%-át, azaz a közjegyzői eljárás továbbra is hatékony maradna.⁶

Mindkét forrás és értékhatár-javaslat esetén elmondható, hogy a perré alakult ügyek kevésbé terhelnék meg a bíróságokat, mivel ezek az ügyek keletkeztetnének polgári pert az értékhatáron belüli pénzkövetelések esetében, szemben a jelenleg hatályos állapottal, amikor 1 millió forint feletti pénzkövetelés esetén a jogosult választása határozza meg, hogy pert kezdeményez, vagy közjegyzőhöz fordul fizetési meghagyás kibocsátása iránt.

II. A tanulmány által vizsgált aspektus

A statisztikai adatok egyértelműek, a szabályozási koncepció igazolható, amennyiben kizárólag abból a szempontból vizsgáljuk a fizetési meghagyásos eljárást és annak értékhatárát, hogy a bíróságok ügyterhén hogyan lehetne – ha egyáltalán a bíróságok ezt szeretnék – könnyíteni.

Udvary Sándor akként nyilatkozik, hogy a bírói útra tartozó ügyek kiszervezése, a bíróságon kívüli igényérvényesítés bátorítható, de a bírói úthoz való alapvető jog nem

⁴ Lásd ehhez: REVICZKY – SZÉCSÉNYI-NAGY 2014, 621. p.

⁵ Az új Polgári perrendtartás koncepciója, 7. számú melléklet: A nemperes eljárások jövőbeni szabályozásának irányai és az új polgári perrendtartás 84–85. pp.

⁶ REVICZKY – SZÉCSÉNYI-NAGY 2014, 622. p.

csorbítható jog.⁷ Az értékhatár megemlése, annak pusztá léte, több elméleti és gyakorlati kérdést is felvet a fizetési meghagyásos eljárás és a polgári per kapcsán.

Jelen tanulmány azzal az összefüggéssel kíván foglalkozni, hogy az új, megemelt értékhatár alapján a kérelmezők szélesebb köre válik érintetté a kötelező fizetési meghagyásos eljárással, ők a hatályos állapot szerint megválaszthatják az igényérvényesítésük módját, a fizetési meghagyásos eljárás és a polgári per költségei és kedvezményei azonban eltérőek. Így amellet, hogy a kérelmező nem választhat a meghatározott értékhatárt meg nem haladó pénzkövetelése esetére eljárást, eltérő költség és kedvezmény-szabályozás is jellemzi a számára kötelezővé tett eljárást. A tanulmány ezért azt a kérdést kívánja körüljárni, hogy a magasabb értékhatár-javaslatok esetén is elégséges lesz-e, ha a fizetési meghagyásos eljárás ugyanazon költség és költségkedvezmény-lehetőségeket biztosítja, mint 1 millió forintos értékhatár mellet.

III. Fizetési meghagyásos eljárás díja és a kedvezmények kontra polgári peres illeték és költségkedvezmények

A fizetési meghagyásos eljárásban a jogosult a kérelem előterjesztésével egyidejűleg eljárási díjat köteles fizetni.⁸ Az eljárási díj az Fmhtv.-ben nyert önálló szabályozást.⁹ Az Alkotmánybíróság 1208/B/2010. AB határozata, az Fmhtv. 42-50. §-ai, valamint az Itv. 67. § (5) bekezdése alapján megállapítható, hogy a fizetési meghagyásos eljárásban fizetendő eljárási díj egy sui generis díjtípus, melynek jogosultja a MOKK.¹⁰ Az eljárási díj és a fél célszerű és jóhiszemű eljárása keretében az eljárásban felmerült másolati díj az eljárási költség részét képezik. Az eljárási költség viselésére a Pp. perköltség viselésére vonatkozó rendelkezéseit megfelelően kell alkalmazni.¹¹

Az eljárási díja a pénzkövetelés eljárás megindításakor fennálló, járulékok nélkül számított értékének 3 %-a. Azonban alsó és felső határt is alkalmaz az eljárási szabályozás. Így minimum 5000 forint, maximálisan 300.000 forint az eljárási díj összege. Ehhez kiegészítő szabályként még figyelembe kell venni azt a rendelkezést is, hogy az eljárási díj a fentiek mellet sem lehet kevesebb, mint annyszor 1000 forint, mint ahány fél az eljárásban szerepel. Tehát alacsony díjalap mellet is legalább 5000 forint az eljárás díja, ha pedig több fél szerepel az eljárásban, minimum annyszor 1000 forint, ahány

⁷ UDVARY SÁNDOR: *A perköltség és kedvezményei*. In.: Osztovits András (szerk.): *Polgári eljárásjog I.* Hvgorac Budapest, 2013. 153. p. UDVARY SÁNDOR: *Perköltség*. In.: Szabó Imre (szerk.): *A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény magyarázata. I.* Magyar Hivatalos Közlöny Kiadó Budapest, 2007. 359–360. pp.

⁸ Az eljárási díj fogalmát az Fmhtv. 42. § (1) bekezdése akként határozza meg, hogy az a MOKK rendszere üzemeltetési költségeinek, valamint a közjegyzők munkadíjának és költségeinek fedezése érdekében e törvényben megállapított díj.

⁹ Az eljárási díj nem tartozik az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény (Itv.) hatálya alá, és nem alkalmazható rá a 14/1991. (XI. 26.) IM rendelet a közjegyzői díjszabásokról. 26/2010. (V. 11.) IRM rendelet a fizetési meghagyásos eljárásban és a fizetési meghagyásos eljárást követő végrehajtás elrendelése iránti eljárásban az eljárási díj, a végrehajtási díj, a biztosítási intézkedés elrendeléséért fizetendő díj megfizetésének módjáról és visszatérítéséről, valamint a másolati díj mértékéről, megfizetésének módjáról és visszatérítéséről 3. § (1) bek.

¹⁰ SZÉCSÉNYI-NAGY KRISTÓF: *Nagykommentár a fizetési meghagyásos eljárásról szóló törvényhez* Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. Budapest, 2012. 365. p.

¹¹ Fmhtv. 42. § (4) bek.

fél van. A felső határ 300.000 forint, amely a díj alapját képező követelés összegére tekintet nélkül egy maximális összeg az eljárásban.¹²

Tekintsük át polgári per kezdeményezése esetén ugyanezen kiadásainkat: A felperes köteles illetéket leróni a keresetlevél előterjesztésével egyidejűleg. Az illeték alapja – ha törvény másként nem rendelkezik – a per tárgyának az eljárás megindításakor fennálló értéke.¹³ Az illeték mértéke peres eljárásban 6%, de legalább 15.000 forint, legfeljebb 1.500.000 forint.¹⁴

Megállapíthatjuk az Fmhtv és az Itv. polgári perre vonatkozó főbb szabályainak áttekintését követően, hogy mindkét szabályozásban a fizetési kötelezettség alapja azonos, az érvényesített követelés értéke. Eltérés azonban, hogy a fizetési meghagyásos eljárásban – nemperes eljárásként – csak a peres eljárásban érvényesülő 6%-os illetékmérték felét kell megfizetni a kérelmezés során. Ebből adódóan a fizetési meghagyásos eljárás kezdeményezése fele akkora kiadást eredményez a jogosult számára, mint a polgári per. Még ha figyelembe vesszük a minimum-maximum fizetendő összegeket, a fizetési meghagyásos eljárásban ez is kevesebb (minimum 5000 forint, maximálisan 300.000 forint). Tehát az eljárás kezdeményezése körében, ha kizárólag azt vesszük figyelembe, hogy melyik eljárás kedvezőbb az azonnali kiadások tekintetében, akkor a fizetési meghagyásos eljárás mutat előnyösebb jellemzőket.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt sem, hogy a polgári perekben költségkedvezményekkel kívánják biztosítani meghatározott személyek számára, meghatározott eljárások esetén a költségmentes, illetve költségkedvezményes perlés lehetőségét. Ezért a per kontra fizetési meghagyásos eljárás kutatásunkban meg kell vizsgálni, hogy a fizetési meghagyásos eljárás kínál-e eljárási díj kedvezményeket, és azok milyen (formai, tartalmi) viszonyban vannak a perben érvényesülő kedvezményekkel.

Mielőtt azonban konkrétan megvizsgálánk a rendelkezésre álló kedvezményeket, ki kell térnünk egy elvi-elméleti kérdésre a fizetési meghagyásos költségkedvezményekkel kapcsolatban. A fizetési meghagyásos eljárásban fizetendő eljárási díjjal kapcsolatban két elv, érv feszül egymásnak a költségkedvezmények esetében. Mivel a MOKK a fizetési meghagyásos eljárás működtetéséhez szükséges infrastruktúrát a fizetési meghagyásos eljárásokból befolyt eljárási díjakból fedezi, és állami költségvetési támogatásban nem részesül, szüksége van az eljárási díjra teljes összegében.¹⁵ Azonban a szociálisan hátrányos helyzetben lévők jogérvényesítésének biztosítása érdekében szükséges, hogy a fizetési meghagyásos eljárásban is szabályozásra kerüljenek kedvezmények.

A közjegyzői oldal ezen szociális érveléssel szembeni ellenérve akként jelenik meg, hogy a közjegyzői eljárások, köztük a fizetési meghagyásos eljárás nem kötelező, így amennyiben abban nem kapnak kedvezményt a szociálisan rászorult helyzetű jogosultak, rendelkezésükre áll olyan eljárás (pl. per), ahol költségkedvezmények biztosítják az igény érvényesíthetőségét. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a kötelező értékhatárt meg nem haladó pénzkövetelések esetében ugyan kínál az Fmhtv. alternatív igényérvé-

¹² Fmhtv. 45. § (1) bek. a. pont és (2) bek.; Osztovits András (szerk.): Kommentár a fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvényhez (Opten) 45. §-hoz fűzött kommentár (megjelenés alatt).

¹³ Az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény (Itv.) 39. § (1) bek.

¹⁴ Itv. 42. § (1) bek. a. pont.

¹⁵ Fmhtv. 42. § (2) bek. és 25/2010 (V. 7.) IRM rendelet 1. §-a alapján díj megosztására a következőképpen kerül sor: a díj 50 %-a a MOKK rendszerfenntartására fordítandó, 50%-a pedig az eljáró közjegyzőt illeti meg.

nyesítési módokat (3. §), ezek azonban korlátozott lehetőségek, illetve nem működő alternatívák a jogosult számára. Így amennyiben nem szabályozná az Fmhtv. költségkedvezményeket, sérülne a jogosultak igényérvényesítéshez fűződő alapvető joga.

Az érvek és ellenérvek harcában az Fmhtv. egy sajátos megoldást választ a költségkedvezmények körét illetően: eltér a Pp. által alkalmazott kedvezményektől, részben vagy egészben mind megnevezésében, mind tartalmában eltérő intézményeket szabályoz. Így a következő kedvezmények állnak rendelkezésre a fizetési meghagyásos eljárásban: részleges vagy teljes személyes költségfeljegyzési jog, tárgyi díjmentesség és mérsékelt díj.

A perben rendelkezésre álló költségkedvezmények alapjának figyelembe vételével a következő táblázatban foglaltuk össze, hogy egy adott kedvezmény-alap tekintetében mit kínál a fél számára a polgári peres és a fizetési meghagyásos szabályozás:

A kedvezmény alapja	Költségkedvezmény a polgári perben	Költségkedvezmény az FMH eljárásban
Azt a természetes személy felet, aki jövedelmi és vagyoni viszonyai folytán a perköltséget fedezni nem tudja, jogai érvényesítésének megkönnyítése végett – kérelemre.	Pp. 84. § (1) bek.: Személyes költségmentesség (részleges vagy teljes)	Fmhtv. 48. § (1) bek.: Személyes költségfeljegyzési jog
A feleket jövedelmi és vagyoni viszonyaira tekintet nélkül a külön jogszabályban megállapított bírósági eljárásokban illeti meg.	6/1986. IM rendelet 2. § (1) bek.: Tárgyi költségmentesség	<i>Az Fmh eljárásban nem található erre megfelelő kedvezmény</i>
A feleket jövedelmi és vagyoni viszonyaira tekintet nélkül költségfeljegyzési jog illeti meg meghatározott perekben.	6/1986. IM rendelet 3. § (1) bek.: Tárgyi költségfeljegyzési jog	<i>Az Fmh eljárásban nem található erre megfelelő kedvezmény</i>
Meghatározott személyi kör mentesül az illeték lerovása alól.	Itv. 5. § (1) bek.: Személyes illetékmentesség	<i>Az Fmh eljárásban nem található erre megfelelő kedvezmény</i>
Meghatározott eljárási cselekmények esetén nem kell illetéket fizetni.	Itv. 57. § (1) bek.: Tárgyi illetékmentesség	Fmhtv. 49. § (1)-(2). bek.: Tárgyi díjmentesség
Ha az illeték előzetes megfizetése a félnek jövedelmi és vagyoni viszonyaival arányban nem álló megterhelést jelentene, mentesíteni lehet az illeték előzetes megfizetése alól, különösen, ha a lerovandó illeték a fél és a házastársa, valamint vele egy háztartásban élő, általa eltartott gyermekei előző adóévben elért egy főre eső adóköteles jövedelme 25%-át meghaladja.	Itv. 59-60. §: Személyes illetékfeljegyzési jog	<i>Az Fmh eljárásban nem található erre megfelelő kedvezmény</i>
A feleket jövedelmi és vagyoni viszonyaira tekintet nélkül illetékfeljegyzési jog illeti meg meghatározott eljárásokban.	Itv. 62. §: Tárgyi illeték-feljegyzési jog	<i>Az Fmh eljárásban nem található erre megfelelő kedvezmény.</i>
Meghatározott eljárás-lezárási esetek mellé rendelt kedvezmény.	Itv. 58. §: mérsékelt illeték	Fmhtv. 48. § (3)-(4) bek.: Mérsékelt díj

A táblázatból az alábbi következtetések vonhatóak le:

1. A polgári perben és a fizetési meghagyásos eljárásban is szabályozásra kerül költségkedvezmény a fél jövedelmi és vagyoni viszonyaira tekintettel (személyes költségmentesség – személyes költségfeljegyzési jog¹⁶).

A kedvezményben részesíthető fél meghatározása körében az Fmhtv. és a Pp. is kifejezetten természetes személy félről szól. A Pp.-t követő szabályozással az Fmhtv. is azt az elvet követi, hogy jogi személyek, egyéb szervezetek a fizetési meghagyásos eljárásban ilyen kérelmet alappal nem terjeszthetnek elő.¹⁷

A jövedelmi és vagyoni viszonyok megítélése során a közjegyző a bírósági eljárásban alkalmazott költségmentességről szóló 6/1986. (VI. 26.) IM rendelet szabályai alapján jár el. Erre a 24/2010. (V. 7.) IRM rendelet¹⁸ ad felhatalmazást, és a 6/1986. IM rendelet 6. §-ának feltételeit rendeli alkalmazni.¹⁹

A Pp. költségkedvezmények kapcsán alkalmazott elvei a fizetési meghagyásos eljárásban is megjelennek, azaz az a fél, akinek eltartásáról szülője köteles gondoskodni, vagy aki házastársával együtt él, csak akkor részesíthető költségmentességben, ha annak előfeltételei mind öreá, mind pedig szülőjére, illetőleg házastársára nézve fennállnak.²⁰

A közjegyzői költségkedvezmények engedélyezésének legfőbb korlátja a kérelmezést megelőzően keletkezett jogosult díjhátralék. Így amennyiben a jogosult korábban fizetési meghagyásos eljárásban nem teljesítette az eljárási díjat, ezt a MOKK elektronikus rendszer nyilván tartja. A közjegyző megalapozott költségfeljegyzés iránti kérelem esetén sem engedélyezi a kedvezményt.²¹

2. A tárgyi költségmentességet csak a Pp. ismeri, ő is azonban egyre szűkülő körben.²² Azon eljárások köre, melyek ilyen kedvezménnyel kerülnek támogatásra, speciális tárgyúak, és a fizetési meghagyásos eljárásban érvényesíthető igényekhez nem köthetők.²³

3. A tárgyi költségfeljegyzési jog ugyancsak a polgári peres eljárás sajátja, a fizetési meghagyásos eljárásban nem találkozunk ilyen tartalmú kedvezménnyel. A 6/1986. IM rendelet 3. §-a által tartalmazott per-lista alapján megállapíthatjuk, hogy az itt meghatározott perek egy része – tárgyból adódóan – kiesik a fizetési meghagyásos eljárás al-

¹⁶ Fmhtv. 48. § (1) bek.: Azt a természetes személy felet, aki jövedelmi és vagyoni viszonyai folytán az eljárási költséget fedezni nem tudja, jogai érvényesítésének megkönnyítése végett – kérelmére – részleges vagy teljes költségfeljegyzési jog illeti meg (személyes költségfeljegyzési jog).

¹⁷ SZÉCSÉNYI-NAGY KRISTÓF: *Nagykommentár a fizetési meghagyásos eljárásról szóló törvényhez*. 387. p.

¹⁸ 24/2010. (V. 7.) IRM rendelet a fizetési meghagyásos eljárás során érvényesülő költségkedvezmény előfeltételeiről, engedélyezéséről, megvonásáról és a költségek előlegezéséről, továbbá az előlegezett, valamint a nem előlegezett költségek megfizetéséről és behajtásáról, a költségkedvezmény engedélyezésének alapjául szolgáló körülmények igazolásáról.

¹⁹ Lásd ehhez: OSZTOVITS ANDRÁS (szerk.): *Kommentár a fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvényhez* (Opten) 48. §-hoz fűzött kommentár (megjelenés alatt).

²⁰ Pp. 85. § (1) bek.

²¹ Nem részesíthető sem a 48. §-ban meghatározott személyes, sem a 49. § (3) és (4) bekezdésében meghatározott tárgyi költségkedvezményben az a fél, aki az eljárást megelőzően a MOKK-kal szemben díjfizetési kötelezettségének nem tett eleget. Fmhtv. 47. § (2) bek.

²² A költségmentesség helyett tárgyi költségfeljegyzési jogot biztosít a 6/1986. IM rendelet. UDVARY SÁNDOR: *A perköltség és kedvezményei*. 162. p.

²³ Pl. gondnoksági perek, pszichiátriai betegek gyógykezelésével kapcsolatos bírósági eljárások. Lásd bővebben: UDVARY 161–162. pp.

kalmazási köréből. Vannak azonban olyan perek, melyek tárgyuk alapján már megfelelhetnek az eljárás feltételeinek.²⁴ Így:

- a törvényen alapuló tartással kapcsolatos per, ideértve a tartásdíjnak a kötelezett járandóságait folyósító szervtől vagy más személytől való behajtása;
- a munkaviszonnyal, a közszolgálati és a közalkalmazotti jogviszonnyal, más szolgálati viszonnal, valamint a szövetkezeti tagsági viszony alapján létrejött munkaviszony jellegű jogviszonnyal kapcsolatos per (a továbbiakban: munkaügyi per), kivéve azokat a munkaügyi pereket, amelyekben a feleket tárgyi illeték-feljegyzési jog illeti meg;
- a bányakár megtérítése iránti per;
- bűncselekménnyel a személy életében, testi épségében vagy egészségében okozott kár megtérítése iránti igény érvényesítése.²⁵

Ezért az igény fizetési meghagyásos eljárásbeli érvényesítése – különösen az érvényesítés kötelezővé tétele – hátrányosan érintheti a kérelmezőket. Míg a keresetlevélen nem kell előzetesen illetéket leróniuk, addig a fizetési meghagyásos eljárás díja alól időlegesen sem biztosítanak számukra mentesülést.

4. Az illetékekre vonatkozó peres eljárásbeli kedvezmények kapcsán meg kell jegyezni, hogy már abból adódóan is kizárhatnánk őket a vizsgálódás köréből, hogy a fizetési meghagyásos eljárásban nem illetéket, hanem eljárási díjat kell a kérelmezőnek fizetni. Az illetékre vonatkozó kedvezmény alapjául szolgáló személyi vagy tárgyi körülmények azonban mégis vizsgálatot igényelnek, mivel a fizetési meghagyásos eljárásokban is szereplő személyek vagy ügyek szerepelhetnek az Itv. vizsgált rendelkezéseiben.

A személyes illetékmentességet, fizetési meghagyásos eljárásban személyes díjmentességet nem ismer az Fmhtv. Azonban személye alapján illetékmentes lehet a polgári perben több olyan személy, aki fizetési meghagyásos eljárásokban is jogosultként léphet fel lejárt pénzkövetelés érvényesítése végett. Így a legjellemzőbbek: Magyar Állam, helyi önkormányzatok és azok társulásai, költségvetési szervek, egyesületek, köztestületek, alapítványok, közalapítványok, vízgazdálkodási társulatok.²⁶ Ezen kör személyére tekintettel nem részesül kedvezményben az eljárási díj megfizetése körében, és mivel a személyes költségfeljegyzési jog is kizárólag a természetes személyek költségkedvezménye, így ezen fenti személyek fizetési meghagyásos eljárás jogosultjaként nem mentesülhetnek az eljárási díj megfizetése alól.

5. A polgári perben ismert tárgyi illetékmentesség meghatározott eljárási cselekmények esetében biztosít kedvezményt az eljáró fél számára. Ezen az alapon az Fmhtv. is tartalmaz kedvezményt tárgyi díjmentesség elnevezéssel. Az Itv. 57. §-ában nagy számú eljárási cselekmény kerül felsorolásra, mely a mentesség alapjául szolgálhat. Az Fmhtv. 49. § (1)-(2) bekezdése másolati díj alól mentességet biztosít a gondnok és ügygondnok számára, valamint a határozatok kijavítását és kiegészítését eljárási díj mentesnek nyilvánít-

²⁴ A fizetési meghagyásos eljárásban az igény érvényesítésének négy feltétele a következő: lejárt követelés, összegszerűen meghatározott pénzkövetelés, a kötelezett rendelkezik belföldi idézési címmel, és a követelés nem haladja meg a 400 millió Ft-ot. Fmhtv. 3. §.

²⁵ 6/1986. IM rendelet 3. § (1) e.–h. pontjai.

²⁶ Itv. 5. § (1) bek.

ja.²⁷ Ezen túl további tárgyi díjmentességet nem szabályoz.²⁸ A szűkebb eljárási cselekményi kör oka a fizetési meghagyásos eljárás viszonylag rövid időtartamában, a kérelem – meghagyás – kézbesítés vázán nyugvó eljárási jellemzőből fakad. Ezzel szemben a polgári per számtalan lehetőséget kínál a fél számára eljárási cselekmények megtételére, melyek közül így számos illetékmentessé is válik az Itv. rendelkezése alapján.

6. A személyes illeték-feljegyzési jog alapjául olyan feltételeket támaszt az Itv., melyek a fél jövedelmi és vagyoni viszonyára vannak tekintettel. Hasonló alapon az Fmhtv. a jogosult számára személyes költség-feljegyzési jogot biztosít. Mint hogyan az 1. pont esetében kifejtésre került a fizetési meghagyásos eljárásbeli kedvezmény mind feltételeiben, mind terjedelmében a perben ismert személyes költségmentességgel rokon intézmény. A költségfeljegyzés nyomán időlegesen mentesül a kérelmező a díj megfizetése alól, azonban az eljárás lezárulásakor (fizetési meghagyásos eljárás, illetve perré alakuláskor a per végén) mindenképpen dönteni kell, ki viseli az előzetesen meg nem fizetett költséget.

7. A tárgyi illeték-feljegyzési jog kedvezményét két eljárás közül csak a polgári per ismeri, miközben az Itv. 62. § (1) bekezdésében több olyan eljárás is megtalálható, amely tárgyát illetően fizetési meghagyásos eljárásban is érvényesíthető.

Gondolunk itt pl. a közigazgatási jogkörben okozott kár megtérítése iránti igényekre, a munkaviszonyból származó munkabér és egyéb követelésre tekintettel indított felszámolási eljárásokban, valamint a csőd-, a felszámolási és a helyi önkormányzatok adósságrendezési eljárása alatt a vagyonfelügyelő, a felszámoló, illetve a pénzügyi gondnok által indított eljárásokra, a lakásszövetkezetnek a tagjával és a nem tag tulajdonosával, valamint a társasház közösségnek a tulajdonossal szemben üzemeltetési és felújítási, illetve közös költség megtérítése iránt indított eljárásaira.

Ezekben az esetekben kifejezetten a vagyonfelügyelő, felszámoló, pénzügyi gondnok, lakásszövetkezet és társasház közösség a perben automatikusan – az Itv. rendelkezése nyomán tárgyi illeték-feljegyzési jog birtokában, – időlegesen mentesül az illeték lerovása alól. Ezzel szemben, ha ugyanezen személyek a fenti követelésekre a fizetési meghagyásos eljárást veszik igénybe – kötelező módon –, nem kapnak sem személyes, sem tárgyi alapon költségkedvezményt, a teljes eljárási díjat meg kell fizetniük a kérelmezéssel egyidejűleg.

8. Mind a perben, mind a fizetési meghagyásos eljárásban mérsékelt illeték/díj fizetési kötelezettséget keletkeztethetnek meghatározott fél/felek általi magatartások. Az Fmhtv. két esetre tartalmaz a 49. §-ában eljárási díj mérséklési szabályozást, és mindkettő megfeleltethető a polgári perekben alkalmazott mérsékelt illetékre vonatkozó esetkörrel. Elállás esetén²⁹, valamint a fizetési meghagyásos eljárást követő újabb fizetési meghagyásos eljárás kezdeményezéséhez kapcsolódik kedvezmény.³⁰

²⁷ Utóbbiakról az Itv. 57. (1) bek. g. pont ugyanígy rendelkezik.

²⁸ A rendelkezés azért sajátos, mert a fizetési meghagyásos eljárásban igénybe vehető jogorvoslatok egyike sem eljárási díj köteles. Azonban csak a kijavítás és kiegészítés iránti kérelem esetén rendelkezik erről a törvény. A fizetési meghagyással szemben rendelkezésre álló kötelezett jogorvoslat (ellentmondás) kapcsán nem tartalmaz erre vonatkozó rendelkezést. Ettől függetlenül az ellentmondás is mentes az eljárási díj fizetési kötelezettség alól. OSZTOVITS ANDRÁS (szerk.): *Kommentár a fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvényhez* (Opten) 49. §-hoz fűzött kommentár (megjelenés alatt).

²⁹ Fmhtv. 49. § (3) bek.

³⁰ Fmhtv. 49. § (4) bek.; A polgári perre a Pp. 132. §-ában szabályozott jogi hatályok fenntartásának szabályával találkozunk ebben az esetben. OSZTOVITS ANDRÁS (szerk.): *Kommentár a fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvényhez* (Opten) 49. §-hoz fűzött kommentár (megjelenés alatt).

IV. Záró gondolatok

A tanulmányban a fizetési meghagyásos eljárás kötelező értékhatárának megemelésével kapcsolatosan egy gyakorlati szempontú vizsgálatot végeztünk el, a változás következményei közül a kérelmezés költségeit és a kérelmezés során igénybe vehető kedvezmények körét vetettük össze.

A peres illeték és a fizetési meghagyásos eljárási díj viszonyában a per és nemperes eljárás között fennálló kapcsolat tekinthető meghatározónak. Így a perben alkalmazott 6%-os illeték fele a fizetési meghagyásos eljárás díja (3 %). Mindkét eljárás ugyanazon illeték/díjalappal dolgozik. Ezért ezen a ponton a fizetési meghagyásos eljárás kedvezőbbnek is tekinthető a magasabb értékhatár esetén. A jogosultként fellépő fél a perhez képest fele akkora díjat köteles a kérelmével egyidejűleg megfizetni, és az eljárás folyamatából adódóan összesen ennyivel zárulhat is az eljárásban felmerült kiadása, ha a kibocsátott fizetési meghagyás jogerőre emelkedik a kötelezett ellentmondásának hiányában. A kötelezett teljes vitatása esetén sem éri hátrány a jogosultat, mivel a közjegyző a Pp. 318. §-a szerint a perelőkészítés körében a peres illetékre való kiegészítésre hívja fel. A kérelmezés összköltsége tekintetében a kérelmezőt a magasabb értékhatárral kötelező fizetési meghagyásos eljárásban sem éri hátrány.

A költségkedvezmények ennél változatosabb képet mutatnak. A polgári peres eljárásban nyolc, a fizetési meghagyásos eljárásban 3 kedvezmény alkotja a költségkedvezmények körét.

Már a számszerűség alapján érzékelhető, hogy a per valószínűleg többet nyújt e körben, a kérelmezők szélesebb rétegét képes az eljárás kezdeményezése során kedvezményben részesíteni.

A kedvezmények elnevezése és tartalma alapján elvégzett vizsgálat eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy a természetes személyek jövedelmi és vagyoni viszonyaikra tekintettel mind a perben, mind a nemperes eljárásban azonos feltételekkel részesülnek kedvezményben. A kedvezmény tartalma azonban eltérő, mivel a perben azonos feltételek mellett a fél teljes vagy részleges személyes költségmentességet élvez, addig a fizetési meghagyásos eljárásban személyes költségfeljegyzési jog illeti meg. Előbbi mentességet biztosít a fél számára, utóbbi az eljárási díj lerovása alól időlegesen mentesít. Ekkor a díj-fizetés tényleges címzettje még bizonytalan: ha a kérelmet elutasítja a közjegyző, illetve az eljárást megszünteti, a díj fizetésére a jogosultat kötelezi; amennyiben a fizetési meghagyást kibocsátja, abban a kötelezettre terheli az eljárás meg nem fizetett díját is; ellentmondás esetében mindez a polgári peres eljárás tárgyává, a perköltség viseléséről szóló döntés keretében nyer rendezést.

A tárgyi költség-feljegyzési jog, a személyes illetékmentesség, valamint a tárgyi illeték-feljegyzési jog kizárólag a polgári per kedvezménye, és még tartalmuk alapján sem fedezhetőek fel a fizetési meghagyásos eljárás kedvezményei körében.

A tárgyi- költségfeljegyzési jog által támogatásra kerül több olyan peres eljárás, melyek tárgyuk – a meghatározott összegű, lejárt pénzkövetelés – alapján fizetési meghagyásos eljárás megindítására adnak lehetőséget. A fizetési meghagyásos eljárás kiterjesztett kötelező igénybevétele nyomán nagyobb körben válik problémássá, hogy az Fmhtv. ezen perekre nem biztosít tárgyi alapon eljárási díj-feljegyzési jogot a kérelmezőnek.

Személye alapján illetékmentes lehet a polgári perben több olyan személy, aki fizetési meghagyásos eljárásokban is jogosultként léphet fel lejárt pénzkövetelés érvényesí-

tése végett. Az Itv. 5. § (1) bekezdésében felsorolt személyek egyike sem minősül természetes személynek, így a fizetési meghagyásos eljárásban sem személye alapján, sem jövedelmi és vagyoni viszonyai alapján nem részesülhet díjkedvezményben. Őket a kötelezővé tett fizetési meghagyásos eljárás kérelmezése körében kézzel fogható hátrány éri.

A tárgyi illeték-feljegyzési jog perben érvényesülő kedvezménye kapcsán ugyancsak megállapíthatjuk, hogy az Itv. 62. § (1) bekezdésében több olyan eljárás is megtalálható, amely tárgyát illetően fizetési meghagyásos eljárásban is érvényesíthető. Ezekben az ügyekben fizetési meghagyásos eljárás – kötelező – kérelmezése esetén többek között a vagyontfelelőst, felszámolót, pénzügyi gondnokot, lakásszövetkezetet és társasház közösséget hátrányosan érinti, hogy a perrel ellentétben nem kapnak sem személyes, sem tárgyi alapon költségkedvezményt, a teljes eljárási díjat meg kell fizetniük a kérelmezéssel egyidejűleg.

Tehát az eljárások illeték/díj vonzata alapján a fizetési meghagyásos eljárás kevesebb költséget okoz a kérelmezés során, mint a polgári per. A költségkedvezmények esetében azonban több olyan igény, több olyan igényérvényesítő személy is kimutatható, akik hátrányt szenvednek a fizetési meghagyásos eljárásban, mivel nem mentesülhetnek még időlegesen sem – a peres eljárásban biztosított módokhoz hasonlóan – az eljárás díjának megfizetése alól. A fizetési meghagyásos eljárás kötelező értékhatára, és annak megemelése nyomán sérül az igényérvényesítési joguk, mind formailag (csak a fizetési meghagyásos eljárás), mind tartalmilag – konkrét kár (eljárási díj) – a hiányzó kedvezmények miatt.

A kérelmezőket érintő aggályos következményekre tekintettel két javaslat fogalmazható meg azok elhárítása érdekében.

Rövid távú megoldás lehet, hogy a jogalkotó kiterjesztené az értékhatár megemelésével egyidejűleg a fizetési meghagyásos eljárásban is a személyes költségfeljegyzési jog jogosultjainak körét. A természetes személyek mellett teljes költségfeljegyzési joggal megjelenehetnek azon személyek, akik a perben személyes illetékmentességet élveznek. Azon eljárások körét, amelyek a perben jelenleg tárgyi költségfeljegyzési, valamint tárgyi illeték-feljegyzési jogot kapnak, azok számára egy tárgyi költségfeljegyzési jogos kategóriát kellene a fizetési meghagyásos eljárás költség kedvezményeinek sorába felvenni. A szabályozási javaslat alapján ezen új személyi és tárgyi körök is csak a költségek előzetes megfizetése alól mentesülhetnének, de utólag kötelezni kell "valakit" a meg nem fizetett eljárási díj teljesítésére. Tehát a MOKK nem esik el a számára kiemelkedően fontos eljárási díj bevételeitől, annak beérkezése válik késleltetetté. Ellenérvként azonban azonnal hozzá is tehető azon megjegyzés, hogy a MOKK ne „hitelezzen” még időlegesen sem a fél számára. Fennállhat ugyanis annak a veszélye, hogy az eljárási díj utólagos behajtása problémás lesz.

Az előbbiekre is tekintettel, hosszú távon gondolkodva arra a következtetésre juthatunk, hogy minden aggály eloszlatására az lenne alkalmas, ha szakítanánk az értékhatár szabályozás hagyományával, és eltörlésre kerülne az igénybevétel kötelező előírása. Nem ismeretlen az ilyen irányú változás az Európai Unió tagállamaiban működő fizetési meghagyásos eljárások esetében sem. A spanyol szabályozás a legjobb példa ehhez, ahol egy óvatos szabályozás, egy értékhatárhoz kötött eljárás az évek alatt elérte a köz-

bizalom és a jogalkotói, jogalkalmazói bizalom azon szintjét, hogy fakultatív, választható eszközzé tették a pénzkövetelések érvényesítésére.³¹

Amennyiben a magyar fizetési meghagyásos eljárás is mutatja azon hatékonysági-bizalmi, gyorsasági elemeket, amelyek nyomán a "saját lábára" lehetne állítani, megszüntethetők a jogszabályi kötöttségek, az eljárás kötelező igénybevételének előírásai. A jelenlegi megoldás az értékhatárhoz kötött kötelező jelleg által, az értékhatárát növelhetőségével aggályos következményekkel jár, ugyanis valódi igényérvényesítési alternatívát nem kínál mellette a jogalkotó, és az eljárás igénybevétele körében sem képes ugyanazon feltételeket megteremteni, mint a polgári per. Ha az eljárás fakultatívvá válhatna, minden alapelvi, alkotmányos aggály megszűnne az eljárás kapcsán. Tehát nyugodtan elszakadhatnánk a közjegyzői hatékony fizetési meghagyásos eljárás esetében az osztrák megoldás követésétől, és rátérhetnénk az uniós tagállamok többségében alkalmazott kötelező értékhatártól mentes, az egységes uniós fizetési meghagyásos eljárással is összhangban álló, fakultatív fizetési meghagyásos eljárás útjára.

JUDIT MOLNÁR

„WERT-GRENZE” – KODIFIZIERUNG AUS DEM STANDPUNKT DES MAHNVERFAHRENS

(Zusammenfassung)

Während der Kodifizierung der neuen ungarischen Zivilprozessordnung hat der Gesetzgeber seine Legislativtätigkeit auch auf das ausserprozessliche Mahnverfahren verlängert. Er wollte die Beziehung zwischen dem Prozess und dem Mahnverfahren überdenken. In Ungarn ist die Zuflucht des Mahnverfahrens mit einer 1 millionen HUF Wertgrenze bestimmt. Diese Wertgrenze ist obligatorisch, unter 1 millionen HUF kann man nicht Klagen. Der Gesetzgeber möchte aber als Ergebnis von Kodifizierung diese Wertgrenze erhöhen.

Im Hinblick auf die Erhöhung der verbindlichen Wertgrenze des ungarischen Mahnverfahrens haben wir eine praktische Untersuchung geführt. Wir haben die Antragskosten und die Kosten-Ermässigungen im Prozess und im Mahnverfahren verglichen. In den Kosten-Ermässigungen kann man mehr Ansprüche und anspruchbestätigende Person finden, die im Mahnverfahren Benachteiligung leiden. Sie können von der Zahlung der Verfahrensgebühr nicht befreit sein – für sie gibt es keine ähnliche Ermässigung, die im Prozess verfügbar ist. Um die Nachteile zu beseitigen können wir zwei Vorschläge erstellen: kurzfristige Lösung sein kann, dass im Verfahren die Kostenaufzeichnung als persönliche, auch materielle Hintergrund gewährt ist; eine längerfristige Lösung sein kann die Abschaffung der Wertgrenze. Das Mahnverfahren wäre ein optionales Verfahren im Hand der Berechtigte.

---

³¹ Forrás: https://e-justice.europa.eu/content_order_for_payment_procedures-296-es-hu.do?clang=es (letöltés ideje: 2015. április 28.)

NAGY JANKA TEODÓRA*

Egy jogásznemzedék a jogi modernizáció válaszútján: Gyárfás István

A magyar jogtörténeti vizsgálódások sajátos csomósodást láttatnak jogtudományunk egyes időszakaiban. Mintha lennének nemzedékek, amelyek számára különösen kedvező idő adatterítést volna a jog művelésére. Ezek közül kiemelkedik az 19. század első évtizedeiben született generáció, amely a reformkorban alapozhatta meg jogi műveltségét és viszonylag gyorsan, már az alkotmányos forradalom időszakában ki is próbálhatta magát, a személyes elkötelezettséget is megélve a szabadságharc lélekfényesítő időszakában. A megtorlás éveit túlélve pedig érett fejjel vállalhatott feladatot a polgári társadalom építésében: megérthette és megtapasztalhatta ifjonti reményei, elképzelései megvalósulását. E nemzedék tagjai cselekvő részesei lehettek a polgári alkotmányozás, a jogi modernizáció, azaz a polgári jog alapintézményei kiépülésének, a közjogi és magánjogi szabályozás folyamatainak.¹ Csak néhány név a legkiemelkedőbbek közül, akiknek életművét tanulmányok, kötetek sora elemezte: Eötvös József, Horváth Boldizsár, Pauler Tivadar, Csemegi Károly² vagy akár Szalay László, Zlinszky Imre, Apáthy István, Siegmund Vilmos.

E nemzedék tagjai amellet, hogy cselekvő szerepet vállaltak a polgári átalakulás folyamatában, a tudomány területén is otthonosan mozogtak: jeles képviselők több diszciplína bölcsőjét is rengették. Gyárfás István (1822–1883) például éppen olyan otthonosan mozgott a történelem, a régészet, a nyelvészet, mint a jog területén. Élete egy szakaszán azután választásra kényszerült: gyakorló jogászként és jogi szakíróként továbbra is a jogi és társadalmi modernizáció kiépülésében részt vett tekintve életcéljának vagy a történettudományok eszközeivel a választott terület múltjának megismerését, illetve megismertetését.³

* tanszékvezető főiskolai tanár, Pécsi Tudományegyetem KPVK, Szociális Tanulmányok Tanszék

¹ HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Gondolatok a magyar kodifikáció történeti háttéréről*. In: Hajdú József (szerk.) 90 éves a szegedi jogászképzés. Konferencia helye, ideje: Szeged, Magyarország, 2011.10.25. Szeged, 2013. 83–92. pp.

² HOMOKI-NAGY MÁRIA: „A gonoszok hatalma nem bennök, hanem a jók gyengeségében fekszik...” In: Varga Norbert (szerk.) Bárány Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából: VI. Szegedi Jogtörténeti Napok. Szegedi Jogtörténeti Napok 6. Szeged, 2014. 97–107. pp.; MEZEY BARNA: *Egy jogászkarrier a 19. században: Csemegi Károly (1826–1899)*. In: Mezey Barna (szerk.) A praxistól a kodifikációig: Csemegi Károly emlékére (1826–1899). Jogtörténeti Értekezések 26. Budapest, 2001. 9–23. pp.; MEZEY BARNA: *Három jogászkarrier, három politikus ügyvéd: Deák, Horváth és Csemegi*. In: Antalóczy Péter (szerk.) Eötvös Károly, a védőügyvéd. Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum 4. Budapest, 2013. 34–46. pp.

³ A témáról: NAGY JANKA TEODÓRA: *Gyárfás István, a jogász: egyszerre élni múltat, jelent és jövőt*. In: Örsi Julianna (szerk.) A Jászkunság tudósai 1. Jászkunság könyvtéka 3. Szolnok, 2014. 125–130. pp.

Gyárfás István egy a madéfalvi veszedelmet követően Magyarországra menekülő református lelkész családból származott és a Pest megyei Dömsödön született 1822. július 17-én. Amikor édesapja, léczfalvi Gyárfás Pál Kiskunhalasra került, fiát a kiskun város gimnáziumba íratta, majd Debrecenbe küldte jogot tanulni. Gyárfás 1840–41-ben a debreceni református jogi akadémiát a hazai pozitívista jogbölcselet egyik előfutárának is tekintett Szűts István vezetése mellett fejezte be. Először Eperjesen (1843), majd az 1844-es pozsonyi országgyűlésen szerzett joggyakorlatot Hubay József kir. személynői ítélőmester mellett, jurátusként pedig az Országgyűlési tudósítások másolásával foglalkozott. Köz- és magánjogból 1846-ban, váltójogból 1847-ben tett ügyvédi vizsgát. Az oklevél megszerzését követően (1847) Pesten Kóczán József kir. jogügyi igazgató mellett nyert alkalmazást. Még ugyanebben az esztendőben, édesapja halálát követően visszatért családjához Halasra, gimnáziumi éveit színhelyére.⁴

Az alföldi városban először ügyvédként dolgozott, majd 1848 elején a jászkun kerületek tiszteletbeli jegyzőjévé, 1848 júliusától Halas első aljegyzőjévé választották. A forradalmi eseményekben is ez utóbbi minőségében vett részt. A szabadságharc bukása után osztozott az üldözöttek sorsában, de már 1850-ben kinevezték a jászkun kerületi törvényszékhez, 1851-ben pedig a kiskunfélegyházai járás alkapitánya lett. Gyárfás élete során a jogi pálya legkülönbözőbb területein próbálhatta ki magát: 1854-től Gödöllőn járási segédszolgabíró volt, 1862-től kiskun kerületi táblabíró Halason, 1871-től Szabadka város királyi ügyésze, 1875-től kir. ítélőtáblai rendes bíró Budapesten. Gyakorló jogászként a kir. táblabírói kinevezés (1875), tudósként pedig majd az MTA levelező tagjává választás (1878) jelezte az 1883. július 16-án elhunyt Gyárfás István pályájának szakmai elismerését.⁵

Bár Gyárfás a Jászkun Kerület elismert gyakorló jogásza volt, aki egész életében tevékenyen részt vett a jászkunok törvénykezési ügyeiben, s szakmai tudása elismeréseként a kerületi közgyűlés a kiküldött bizottságok előadójává nevezte ki és megbízta a kerületi közgyűlési házszabályok, valamint az országos megerendezés ügyében javaslatok készítésével. A továbbiakban elsősorban a jogtörténész Gyárfás Istvánról, a jogtudósról, jogi tanulmányok és cikkek szerzőjéről kívánok szólni.

Gyárfás István, a jogtörténész

Gyárfás még az ügyvédi vizsgákra készülve megtapasztalta a történeti ismeretek szükségességét. Ahogyan a reformkori nemzedék számos tagja – többek között neves pályatársa, Szalay László –, ő is Horváth István professzornál, a nemzeti megalapozottságú történettudomány nagyhatású képviselőjénél folytatott, a későbbiekben egész életművét meghatározó történeti tanulmányokat. Jól látható azonban, hogy – ide nem értve régészeti, nyelvészeti, illetve művelődéstörténeti publikációit – az elsősorban a Jászkunsággal foglalkozó történeti témájú munkái is szembetűnően jogi megalapozottságúak.

⁴ SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái IV. (Gyalai–Hyrtl)*. Budapest, 1896. (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/g/g07194.htm>); FEKETE DEZSŐ: *Gyárfás István (1822–1883) élete és munkássága*. Kiskunhalas, 1983.

⁵ SZINNYEI JÓZSEF 1896; FEKETE DEZSŐ 1983.

Könyvei közül fő munkája, a *Jászkúnok története I–IV. (Kecskemét, 1870–1885)* meg sem születhetett volna jogi-történeti érdeklődése, jogászai köznap tevékenysége nélkül. Ahogyan Fekete Dezső idézi, „*kiskun-kerületi táblabíróvá kinevezetvé*” férhetett hozzá Gyárfás a városok levéltárainak anyagához. Utazásait kihasználva folytatta az anyaggyűjtést, és a közgyűléstől kért engedélyt a kerületi levéltári adatok helyben olvasására. A II. kötetben a 13. századtól a történeti áttekintést már oklevelek, kiváltságok és jogforrások használatára alapozza.⁶ A *parasztvármegye (Budapest, 1882)* szintén inkább jogi-történeti, mint tisztán történeti szemlélettel íródott munka. A *jászkúnok személyes és birtokviszonyainak történelmi és jogi fejtegetése (Budapest, 1883)* pedig már címeiben is felvállalja és tudatosítja a jogtörténeti szemléletmódot és módszertant – elsősorban a forrásközlések és értelmezések során.⁷

Szintén történettudomány és jogtörténet határmezsgyéjén születtek a Századokban megjelent rövidebb-hosszabb tanulmányok: *Jászberényi deákcseh (1869)*, *Jászkunsági községi pecsétek a 17. századból (1874)*, *Régi kúnszékek pecsétjei (1870)*, *Régi jászkun térmértékekről (1880)*.

Gyárfás tagadhatatlanul történeti szempontból közelít viszont akkor is, ha a kerület jelenkori jogviszonyait, pl. törvénykezési szervezetét vagy közbirtokossági viszonyainak rendezését vizsgálja – mint pl. a *Jászkunság c. hetilapban* megjelent cikkekben: *A Jászkún közbirtokossági viszonyok rendezéséről (1868)*, *Jászkunság törvénykezési szervezete (1868)*, *Közbirtokossági és községi vagyonokról (1868)*, *Kerületi fenyítő törvényeszekek (1870)*. A *jászkunság szervezete (1868)* cikkben például a jelen kiváltságos helyzetet megalapozó korábbi jogforrások történeti áttekintésével kíván érveket szolgáltatni (az 1745. május 6-án kiadott kir. kiváltság levél, az 1751. október 5-én „*kelt és országgyűlésileg is jóváhagyott királyi reguláció*”, az 1848:XXVIII. tc. a nádor jogkörére vonatkozóan, az 1848:XXV. tc. a jászkun hármaskerület közgyűlésén való elnöklési joga tekintetében (nádor-főkapitány)).

Gyárfás István, a jogtudós

A 19. század második felében még nem különültek el élesen a jogász hivatásbeli szerepek, az ügyvédek mellett a bírói és az ügyészi hivatások gyakorlói is részesei voltak a jogi modernizáció jogalkotói, intézmény- és véleményformálói gyakorlatának.⁸

Ez magyarázza, hogy kiskun kerületi táblabíróként aktuális jogi kérdésekben Gyárfás többször is nyilvánított szakmai véleményét az egyes jogtudományi folyóiratok fórumain. Elsősorban családjogi kérdésekkel foglalkozott: a házassági válóperekről, az árvaügy országos rendezéséről írt tanulmányokat. Vérbeli jogászként komoly kihívásnak tekintette

⁶ GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kunok története I–IV. kötet*. Kecskemét, 1870–1885.

⁷ Ami azért is figyelemre méltó, mert éppen Gyárfás István (1822–1883) generációjából kiemelkedő jogtörténészt Stipta István jogtörténet-tudományi áttekintésében Botka Tivadar (1802–1885) és Hajnik Imre (1840–1902) között nem említ. STIPTA ISTVÁN: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 57. Szeged, 2015. 100–110. pp.

⁸ KORSÓSNÉ DELACASSE KRISZTINA: *Az ügyvédi kamarák megszületése*. Institutiones Iuris / Dialóg Campus Szakkönyvek. Pécs–Budapest, 2012.; NAVRATIL SZONJA: *A jogász hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937)*. Budapest, 2014.

azt, hogy részt vállalhat a hazai jog hosszú távú rendezését meghatározó tervezetek reflektálásaiban, az új polgári és büntető rendtartás előkészítő munkálataiban.

Gyárfás jogtudományi publikációinak jelentős része az 1866-ban útjára indult, és az 1934–1945 közötti kényszerszünet kivételével mai napig megjelenő *Jogtudományi Közönyben* került közlésre. A folyóirat közvetlen előzményének a provizórium időszakának végén, 1865-ben indult Vüncs (Dárday) Sándor által szerkesztett *Jogtudományi Hetilap* (egyes források szerint *Magyar Jogtudományi Hetilap*) tekinthető, amely 1867-ben beolvadt a *Jogtudományi Közönybe*.

Ökröss Bálint szerkesztőnek az volt a célja, hogy az olvasóközönség számára olyan lapot készítsen, amely hű tükre az akkoriban felpezsdülő magyar jogéletnek. A folyóirat indulásakor elsősorban törvényalkotási-kodifikációs kérdésekkel foglalkozott. A lap legjelentősebb rovata a *Törvényhozás* volt, amelyben a kor legnevesebb jogászi tollából a jog- és államtudomány legkülönbözőbb területeiről jelentek meg értekezések, szemlék. A lap több munkatársa tevékenyen részt vett a törvény-előkészítés napi munkálataiban is, így gyakran folytak a jogalkotással kapcsolatos, élénk viták a lap hasábjain. Ezeknek vált részesévé Gyárfás István is, aki már az indulástól a lap szerzői között szerepelt. A *Jászkunság szervezete* (1866) címet viselő, a jászkunok kiváltságos közigazgatási és igazságszolgáltatási helyzetrajzát nyújtó, komoly érdeklődést kiváltó tanulmányával. A Jászkunság közigazgatási és törvénykezési szervezetét vizsgálva elsősorban tárgyyszerű – mint fogalmaz –, „a téves eszmék helyreigazítását” is célul tűző jogtörténeti és hatályos jogi áttekintésre törekszik. Az országos gyakorlattól eltérő közigazgatást és igazságszolgáltatást végző jászkunsági tisztviselők (nádori főkapitány, alkapitányok, kerületi kapitányok, kerületi táblabírák és kerületi esküdtek) és testületek (községi tanács, kerületi polgári törvényszék, kerületi fenyítő törvényszék, kerületi kapitányi szék) szervezetének és hatáskörének ismertetését követően részletesen bemutatta a tisztségviselők választási eljárását és a Jászkunságban kialakult törvénykezési szervezet sajátosságait.⁹

A folyóirat egyébként tartalmát tekintve a korabeli kodifikáció és jogalkalmazás szinte minden elvi és gyakorlati kérdésével foglalkozott – akár bírálat vagy javaslat formájában közelítve tárgyhöz. Gyárfás István a *Töredékek a magyarországi új törvénykezési reformhoz* (1867) cikkében például saját gyakorlati tapasztalatait hasznosítva elsősorban a polgári eljárás jog (pl. fellebbezés, semmisségi panasz, végrehajtás, örökösödési osztály lefolytatása) vonatkozásában és a bírósági szervezet átalakítására fogalmazott meg javaslatokat. Ez utóbbi kapcsán ismételt felhívta a figyelmet arra a Jászkunságban kialakult sajátos bíráskodási gyakorlatra, hogy az országbírói értekezleten hozott szabályok következtében a polgári perek a csődperek kivételével négy bírói fórum előtt bíráltnak el (községi tanács, kerületi polgári törvényszék, királyi táblabíró-ság, hétszemélyes tábla). Véleményként fogalmazta meg azt a reményét, hogy a polgári eljárásra vonatkozó szabályok országos rendezésének folyamatában a Jászkunság sajátos eljárási rendje is módosul a praktikusabb, a törvénykezési eljárásban tervezett „3 bíróság elvének” általánossá tételével.¹⁰

⁹ GYÁRFÁS ISTVÁN: A Jászkunság szervezete. *Jogtudományi Közöny*. 1866. febr. 12. (1. évf.) 7. sz. 103–105. pp.

¹⁰ GYÁRFÁS ISTVÁN: Töredékek a magyarországi új törvénykezési reformhoz. *Jogtudományi Közöny*. 1867. máj. 5. (2. évf.) 18. sz. 90–92. pp.

Gyárfásnak a *Jegyzetek a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában készült törvényjavaslatra* (1867) cikke a korszerű polgári eljárásjog alapjait kiépítő, a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868:54. tc.-re reflektált. A *Töredéknézetek az árvaügy országos rendezéséről* (1868) kedvenc, már máskor is körüljárt magánjogi témáját tárgyalta. A *zálogjogról* (1868) szóló, az európai (elsősorban német) joggyakorlatra is tekintető írásával a folyóirat hasábjain a kérdés körül zajló élénk polémiához járult hozzá. Gyárfás Istvánnak a Jogtudományi Közlönyben közreadott nagyobb terjedelmű, tudományos igényű cikkei mellett szakmai szempontból nem elhanyagolhatóak a kisebb rovatokban megjelent közleményei, a napi jogi élethez, eseményekhez kapcsolódó írásai sem. Ezek között különösen figyelemre méltó volt az *Észrevételek az új törvénykezés rendtartás életbeléptetése körül* (1869) címet viselő rövidebb írás.

Gyárfás a folyóirat hasábjain megjelentetett tanulmányai révén is részesévé vált annak a kodifikációs folyamatnak, amely törvények egész sorával teremtette meg a formális értelemben vett jogállam alapvető intézményeit, elvégezte a magyar jog modernizációjának heroikus feladatát. A közigazgatás és a bíraskodás elválasztását, a bírói függetlenség kimondását visszavonhatatlanná tette azzal, hogy a bíróságok a rendeletalkotás alkotmányosságát is kivizsgálhatták, továbbá megtörtént a modern bírósági és az ügyészségi szervezet kiépítése (az 1869. évi IV. tc., 1871. évi XXXIII. tc.). A közigazgatási szervezet rendezése azonban – amely a törvényhatóságokról szóló 1870. évi XLII. tc. és a községekről szóló 1871. évi XVIII. tc. megszületésével megkezdődött ugyan – még csak első lépése volt egy hosszabb jogalkotási folyamatnak. A 19. század utolsó harmadában születnek meg azok az átfogó jogszabályok, kódexek, amelyek egy-egy jogterület koherens modernizációjára vállalkoznak.¹¹

A *Jogtudományi Közlöny* folyóiratnak jelentős érdemei voltak a jogi közélet egyéb területein is. Kezdeményezte hazai jogász szervezetek létrehozását (pl. ügyvédi egyletek, Magyar Jogászgylés), támogatta szakmai és tudományos tevékenységüket. Feltehetően ennek is szerepe volt abban, hogy Gyárfás 1871 végén Szabadkára kir. ügyészé történő kinevezését követően komoly kezdeményező és megvalósító szerepet vállalt a szabadkai ügyvédi egyesület megalakításában.

A lap szellemiségét biztosította a szerkesztés folyamatossága. Ökröss Bálint és Dárday Sándor mellett, illetve után elsősorban Zlinszky Imre, Fayer László és Vámbéry Rusztem neve fémjelezte a lap szakmai színvonalát. Amikor 1934-ben a folyóirat megszüntetéséről született döntés, Vámbéry Rusztem szerkesztőként úgy fogalmazott: a *Jogtudományi Közlöny* (...) „tevékeny részt vett abban a hatalmas munkában, amely a régi magyar jogot az abszolút korszak után feltörő nyugateurópai irányzatokkal (...) egyesítette. (...) Innen indította meg Hoffmann Pál a magánjogi törvénykönyv nagy művét, itt fejtette ki Horvát Boldizsár 1866-ban a kodifikáció tervét. És a nevek, amelyek a mutatóban felcsillannak – (...) – tanúskodnak a biztos ércfedezetről, amely e lap kritikájának a hitelét megalapozta.”¹² És e nevek között 6 tanulmánya kapcsán Gyárfás István neve is ott olvasható.

¹¹ HOMOKI-NAGY MÁRIA: *A magánjogi kodifikáció mint alkotmányos feladat*. In: Fejes Zsuzsanna – Török Bernát (szerk.) *Suum cuique: Ünnepi tanulmányok Paczolay Péter 60. születésnapja tiszteletére*. A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 60. Szeged, 2016. 305–319. pp.

¹² VÁMBÉRY RUSZTEM: *Búcsú*. Jogtudományi Közlöny. 1934. (69. évf.) 46. sz. 285–286. pp.

A másik folyóiratban, a *Themis*ben szintén indulásától kezdve ott találjuk a szerzők között Gyárfás Istvánt. A *Themis* szintén általános, minden jogágra kiterjedő folyóirat volt, amely 1870-ben indult útjára Siegmund Vilmos szerkesztésében Pesten. A folyóirat 1871-től *Magyar Themis – egyetemes jogi közlöny* címmel jelent meg 1880-ig, amikor egyesült a Jogtudományi Közlönnel Dárday Sándor szerkesztősége alatt. A magát *szabadelvű és független jogtudományi hetilapként* deklaráló újság a jogi haladást, a korszerű és szabadelvű reform eszméinek tárgyilagos közvetítését kívánta szolgálni. Irányvonalát, tartalmát meghatározta az, hogy a Magyar Jogászegylet sajtóorgánuma is volt, így annak eseményeivel, vitáival szintén rendszeresen foglalkozott.

A lap a gyakorlati igényeket szem előtt tartó értekezések, dolgozatok közlése mellett különös gondot fordított az állandó rovatok minél érdekesebb és változatosabb összeállításban történő megjelenésére és az ügyvédi érdekek képviseletére.¹³ Az állandó rovatok közül a *Szemle* rövid, szabatos értesítéseket nyújtott a bel- és külföldi jogélet eseményeiről, a hazai és külföldi lapok érdekesebb cikkeiről. A *Bel- és külföldi jogesetek* a gyakorlat terén felmerülő, valamely szempontból figyelemre méltó peresetek ismertetését, valamint az egyes jelentősebb esetekben keletkezett bírói határozatok tudományos és tárgyilagos bírálatát is adta. A *Könyvészet* rovat a bel- és külföldi irodalom termékeit mutatta be. Az *Ügyvédi és közjegyzői kamarákból* rovat a kamarák hivatalos közleményeiről és a kamarai ügykör összes mozzanatáról adott tájékoztatást. Az *Egyleti közlemények* a jogi egyletek működésének teljes és kimerítő képét nyújtották. A *Különfélék* rovatban megjelenő hírek a hazai és a külföldi jogélet kisebb horderejű eseményeinek tárházát képezték, míg a *Tárcza* rovatot a szerkesztőség a könnyed stílusú munkáknak tartotta fenn. A munkatársak között a kor legkiválóbb jogtudósai, gyakorló jogászai szerepeltek, mint *Dell'Adami Rezső, Fayer László, Herich Károly, Pauler Tivadar*.

Gyárfás már az első számban megjelentette a házassági válóperről szóló tanulmányát: *A házassági válóperekről (1870)*. A következő évben a folyóirat hasábjain *A francia családtagok és a hazai árvaügy országos rendezése (1871)* címmel három részben közölt figyelemre méltó ismertetést. Gyárfás a modern polgári, liberális, jogállami szabályozás megvalósításának igénye mellett érvelt az árvaügy hazai újrászabályozásának idején. A francia, elsősorban a rokoni kapcsolatokon alapuló gyámkielölési, valamint jog- és kötelezettségérvényesítési modell mellett foglalt állást nagyívű, a történeti visszatekintést sem nélkülöző írásában.

Az új bírósági kinevezések (1871) tárgyában írt cikke szinte jogászai hitvallásnak is tekinthető. A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk kapcsán egyrészt azt hangsúlyozta, hogy mennyire komolyan veendő a jogszabály 6. §-a, amely a bírói hivatal betöltésének feltételeit határozza meg. A rendelkezés kiegészítésére is javaslatot tett: „*Én nyíltan kimondom még ezekhez azt is, hogy ha a múlt években elég bátorsággal és szabadelvűséggel bírtunk arra, hogy az úrbériséget, ősiséget, törvény előtti egyenlőséget, arányos közteherviselést, s legujjabban a nemesi előjogon nyugvó politikai jogokat annyi szellemi és anyagi magánérdek megsértésével megszüntettük: ha igazságtalanok lenni nem akarunk, ha a szent célt az ennek elérésére szolgáló eszközök bálványosodásának feláldozni nem kívánjuk: el kell azt is fogadnunk, hogy mivel a műveltség,*

¹³ KORSÓSNÉ DELACASSE KRISZTINA: *Az ügyvédi kamarák megszületése*. Institutiones Iuris / Dialóg Campus Szakkönyvek. Pécs–Budapest, 2012.

haladás és helyes reform eszménye kívánja, s az olcsó, gyors és kényelmes igazságszolgáltatás elvitázhatatlanul követeli: a municipiumok ősi történelmi integritására a törvénytörvényes szervezésnél ne fordítottassék oly figyelem, mely a törvénytörvényes területek helyes beosztását gátolja; mert a megyék területi ősi integritása hajdani horderejét s politikai fontosságát az újabb kor haladási eszméi előtt úgy is teljesen elvesztette.”¹⁴ Hasonló hangnemben íródtak a Themisben megjelent további rövidebb-hosszabb cikkei is az elkövetkező két esztendőben: *Egy gyakorlati indítvány, ajánlván az igazságügyi miniszter figyelmébe (WA) (1871)*, *Nyílt levél, illetve szerény interpelláció Tóth-Pápay Soma elnök úrhoz (1871)*, *Házasság védő az új bírói szervezetben (1872)*, *Válasz a kir. ügyészi utasításra tett észrevételekre (1872)*, *A tervezett új bűnvádi ideiglenes eljárás (1–3.) (1872)*. Gyárfás egyik tanulmánya a Magyar Jogászegylet Évkönyvében is helyt kapott. *A hazai gyámügy országos rendezéséről a családtanács alapján (1872)* írás az árvaügyben korábban a *Jogtudományi Közönyben* publikált francia modell és a német szabályozás összehasonlítását tűzte célul, illetve a hazai rendezés javasolt elveit fogalmazta meg.

Gyárfás István életében éppen úgy, ahogyan publikációi megszületésének folyamatában sajátos cezúrák figyelhetők meg. Első jogtudományi közleménye a *Jogtudományi Közönyben* 1866-ban jelent meg (*A Jászkúnok szervezete, 1866*), amelyet számos, elsősorban kertészeti, illetve történeti cikk előzött meg.¹⁵ Utolsó jogi témájú publikációja pedig a Themisben látott napvilágot (*A tervezett új bűnvádi ideiglenes eljárás (1–3.) (1872.)*). Jogtörténeti és jogtudományi publikációi tehát a könyveken túl mindössze 6 esztendő termését jelentették! Szabadelvű, liberális folyóiratokban 1872 után már nem közölt tanulmányokat, cikkeket. Ezt követően többségében a *Századokban* láttak napvilágot történeti, archeológiai tárgyú tudományos publikációi,¹⁶ illetve akadémiai keretek között jelentek meg munkái.¹⁷

Vajon szerepe lehetett-e ebben táblabírói kinevezésének (1875), vagy az MTA levelező tagjává választásnak (1878)? Vagy tudatosan a *Jász-kunok története* (1870–1885) négy kötetes összefoglaló munkájára fordította minden erejét azért – ahogyan emlékke-

¹⁴ Lásd: 1876. évi XXXIII. törvények némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről – amely törvények között a Jászkun Kerület is megszűnik!

¹⁵ Gyárfás István mezőgazdasági témájú cikkei: A Pesti Hírlapban *Vidéki levelek Halasról (1848)*, a Kerti Gazdaságban pl. *Magnemes gyümölcsfákról, Kiskún-Halas gyümölcsestergése, Gyümölcstergés Magyarhonban ezelőtt másfél századdal, Liegel György életrajza, Gyümölcskiállítás a vidéken, Schmidt főerdész életrajza, Norvégiában tenyésztő gyümölcsfajok s Felső-Magyarország gyümölcsesterge (1857–60 között 34 cikk)*, a Magyar Gazdában pl. *Kiskún-Halas város határa tagosításáról (1860)*, *A gyümölcsestergés fontossága (1861)*, a Falusi Gazdában *Homokkötés hazánkban (1862)*.

¹⁶ A Századokban *A tárnokvölgyi ütközet és a hűnsztyák temetkezési módja (1867)*, *Adatok a magyar pecséttanhoz (1868)*, *Óskori maradványok a Duna-Tisza-közön (1869)*, *Jászberényi deákcsézh (1870–71)*, *Régi kúnselekek pecsétjei (1874)*, *A fekete sereg (könyvmertetés) (1877–78)*, *A régi jászkun termétekről (1880)*. Az Archaeológiai Értesítőben *Cserépkiallítás (1869)*, *Czölöpmaradványok Halason (1870)*, *Valami a kúnalmokról és archaeológiai levelek (1870)*, a Győri Történelmi és Régészeti Füzetekben *Jászkúnok történetéhez a XVI. és XVII. századból (1869)*. A Történelmi Társas Két magyar köriratú pecsét 1600-ból és 1613-ból (1879).

¹⁷ *A jász-kunok története I–IV. kötet*. Kecskemét, 1870–1885; Dobó István Egerben. *Székhelyi értekezés*. (Értekezések a történettudományok köréből. VIII. 5.), Budapest, 1879; *A paraszt vármegye*. (Értekezés a történettudományok köréből. IX. 11.), Budapest, 1883; *A jászkunok nyelve és nemzetisége*. (Értekezés a történettudományok köréből. X. 5.), Budapest, 1882; *A Petrarka-codex kún nyelven*. (Értekezés a történettudományok köréből. X. 8.), Budapest, 1882; *A jászkunok személyes és birtokviszonyainak történelmi és jogi fejtegetése*. (Különnyomat az Igazságügyből), Budapest, 1883; *Jerney János emlékezete*. (Emlékbeszéd I. 9.), Budapest, 1884.

szédében Szilágyi Sándor fogalmazott –, „*hogy a becsülettel megfutott pályával állandó emléket hagyjon maga után*”?

A tanulmány e kérdések megválaszolására nem vállalkozhatott. Arra viszont igen, hogy megrajzolja egy tudós portréját, és közben néhány gondolattal hozzájáruljon egy kivételes jogásznemzedék szerepvállalásának bemutatásához a 19. század utolsó harmadának jogi modernizációs folyamatában.

JANKA TEODÓRA NAGY

A GENERATION OF JURISTS AT THE CROSSROADS OF LEGAL MODERNIZATION: ISTVÁN GYÁRFÁS

(Summary)

Legal history research outlines a remarkable pattern of events throughout the ages of Hungarian legal science. According to this pattern, it appears as if some generations would have been bestowed with particularly good conditions for applying law.

Even among these gifted generations, the importance of jurists born in the first decades of the 19th century is outstanding as they have established their legal literacy during the progressive period of the Hungarian Reform Era. These people could prove their skills relatively early during the constitutional revolution of 1848/49 and those who have survived the reprisal, could participate in the following legal modernization (establishing the fundamentals of civil law and legislation of public and private law in Hungary) as seasoned and eager professionals. A few names to be mentioned among the most famous jurists of this period could be: József Eötvös, Boldizsár Horváth, Tivadar Pauler, Károly Csemegi, László Szalay, Imre Zlinszky, István Apáthy and Vilmos Siegmund.

Members of this generation have created imperishable value in other domains of science as well. The present study wishes to draw attention on the fact that István Gyárfás (1822–1883), a talented lawyer and jurist of his time, did not only have an important role in establishing a scientific approach to the history, archaeology and linguistics of the Jászkunság region, but also made significant contributions to legal modernization.

KATALIN SISKA *

Mustafa Kemal Atatürk's Effect on the New Concept of the Turkish Identity and Citizenship in Particular the Constitutional Regulation of the Young Turkish Republic

*"loss of national rights was identical with loss of human rights, that the former inevitably entailed with the latter."*¹

I. Introduction

Citizenship is a strategic concept that is central in the analysis of identity, participation, empowerment, human rights and public interest.² In his speech to commemorate the tenth anniversary of the Turkish Republic, *Mustafa Kemal Atatürk*³ (the founder of modern Turkey) congratulated the nation on the amount of progress and results it had made in such a short period of time, closing with the famous words *"How happy is the one who says I am a Turk."* (*Ne mutlu Türküm diyene*).⁴ These words came to embody the concept

---

* Associate professor, University of Debrecen Faculty of Law, Legal History Department

¹ ARENDT, HANNA: *The Origins of Totalitarianism*. George Harvest Book, London, 1979. p. 292. http://monoskop.org/images/7/7e/Arendt_Hannah_The_Origins_of_Totalitarianism_1979.pdf, 2016.01.06.

² NYERS PÉTER: *Introduction: Why Citizenship Studies*. *Citizenship Studies*, 2007/11/ 1., pp. 1–4. http://www.academia.edu/514268/Introduction_Why_citizenship_studies, 2015.12.01.

³ At that time, when *Atatürk* was born the concept of surname from the West was still unknown. *Atatürk's* birth name *Mustafa*, which is of Arabic origin, meaning "the chosen", one indicator of the *Prophet Muhammad*. *Mustafa* as he completed military school in Thessaloniki, the "perfect" meaning *Kemal* was named by his math teacher. From that time he was known as *Mustafa Kemal*. In 1916, he was promoted to brigadier general, for which the address and salutation Pasha was attended and he was called *Kemal Pasha*. On 19 September 1921 the Turkish National Parliament for his achievements in the war of independence in Gazi, "Hero" award bestowed to him and he was called *Gazi Mustafa Kemal*. In 1934, as part of the reforms, the parliament introduced the public registration of a surname. On November 24, the parliament named *Mustafa Kemal Atatürk*, which means "father of all Turks." The law states that this last name can not be beared by another person. In: KINROSS, PATRICK: *Atatürk. The Rebirth of a Nation*. Weidenfeld & Nicolson, London, 2012.p. 12. KARPAT, KEMAL: *The Personality of Atatürk*. *The American Historical Review*, 1985/90/4. pp. 893–899. http://www.jstor.org/stable/1858844?seq=1#page_scan_tab_contents, 2016.01.03.

⁴ For the full text of the *Atatürk's* speech to commemorate the tenth anniversary of the Turkish Republic see: <http://www.columbia.edu/~sss31/Turkiye/ata/onuncuyil.html>

of citizenship (*vatandaslik*) in Turkey since the establishment of the Republic.⁵ Since the establishment of the Turkish Republic and creation of the legal definition of citizenship, the national identity issues played a pivotal role in the Turkish society.

On the 1 January 1995, former Turkish Prime Minister, *Tansu Ciller* reformulated *Ataturk's* famous words by declaring "How happy is the one who says I am citizen of Turkey." (*Ne mutlu Türkiye'nin vatandasiyim diyene*).⁶

Recep Tayyip Erdoğan (2003-2014) and *Ahmet Davutoğlu*, the current Turkish prime minister have taken the concept of citizenship one step further by declaring Turkish identity to be a sub-identity. They argue that being Turkish means belonging to a sub-identity encompassed by the larger supra-identity of Turkish citizenship. These declarations have sparked a new debate on supra-sub identity (*üst kimlik/alt kimlik*). Some citizens – politicians in particular – have begun to refer to themselves as being from Turkey (*Türkiyeli*), rather than being Turkish (*Türk*). In relation with the Kurdish issue there were published new proposals (*anayasal vatandaslik*) for the constitutional concept of a new "super citizen identity", which would be used for the members of society who - with this self-definition – wanted to contribute to the peace in Turkey.⁷

The motivation behind all these statements on citizenship stems from the challenge that powerful ethnic, religious, and secretarian movements pose for the official view of Turkish citizenship, which based on the kemalist "one language one culture and one ideal" principle.⁸ This official view and concept of Turkish citizenship was codified in the Constitution of 1879 and 1921 and 1924.

In this study I examine the evolution of the legal aspects of citizenship with the emergence of Republic of Turkey.

II. The ottoman citizenship

The introduction of the term citizenship dates back to the end of the nineteenth century in the Ottoman Empire. The underlying aim was to save the empire from the collapse by gathering the religiously and ethnically fragmented subjects⁹ of the empire under the specific identity of "Ottoman Citizen".¹⁰

⁵ 29 October 1923.

⁶ CILLER, TANSU: *Entertaining the Citizen*. http://www.academia.edu/3426161/ENTERTAINING_THE_CITIZEN_TANSU_CILLER_A_CASE_STUDY, 2015.12.01.

⁷ INCE, BASAK: *Citizenship and Identity in Turkey*. I.B. Tauris, New York, 2012. pp. 2–7.

⁸ CASTLES, STEPHEN – DAVIDSON, ALASTAIR: *Citizenship and Migration. Globalization and the Politics of Belonging*. Routledge, New York, 2000. pp. 81–84.

⁹ Reactions accompanying the introduction of the reforms were not entirely positive. In the Balkans, Christians have refused to support the reforms because they wanted the centralized power to recognize their autonomy. Only strong British support could maintain the territorial integrity of the Ottoman Empire and achieved enforcing the reforms.

¹⁰ ERGUL, ASLI: *The Ottoman Identity: Turkish, Muslim or Rum?* Middle Eastern Studies, 2012/48/4, pp. 629–645. <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00263206.2012.683337>, 2016. 01. 06.

In achieving this, a set of legal reforms were undertaken, starting with *Tanzimat*, continuing with the Reform Edict, Ottoman Citizenship Law (*Tabiiyet-i Osmaniyye'ye dair Nizamname*) and finally *Kanuni Esasi*, the Constitution.¹¹

The *Gülhane Hatt-ı Şerif*¹² (*Supreme Edict of the Rosehouse*) one of the most important document of the Turkish constitutional history, promulgated by the edictum of *Sultan Mahmut* (1839–1861) in 1839, was the first declaration of fundamental rights, the first charter of liberties. This proclamation assured the Ottoman subjects (*tebaa*) – including the non-Muslim population – with protection of life, honor and property. In this context, all of the rights regarding life, property and honor vest equally all the habitants of the Ottoman Empire, Muslims and non- Muslims, regardless of their religion.

In 1844 there was introduced the first official ottoman identification document (officially called *Mecidiye*, identity document, inofficially called *Kafa kağıdı*, the head paper).¹³

Provision *Islahat*¹⁴ *Hatt-I Hümayunu*¹⁵ (*Islahat Fermani*) even more firmly carried on the results of the reform era in respect of equal treatment of non-Muslim and Muslim population. The *Islahat Hatt-I Hümayunu* confirmed the 1839 edict and promised full legal equality for citizens of all religions before the law.

The famous Nationality Law of 1869 (*Tabiiyet - Osmaniyye'ye Dair Nizamname-i*)¹⁶ as a milestone in the reform era has created the term of the unified and common Ottoman citizenship irrespective of religious and ethnic divisions in the population.¹⁷ The law was based on the principle of *ius sanguinis* (Article 1). Accordingly, a child from foreign parents was born in Ottoman land can apply for Ottoman nationality after the age of 3 (Article 2). For the acquisition of citizenship at least five years ongoing imperial residence was necessary (Article 3), or it could be obtained on the basis of individual merit (Article 4). According to the final provisions inhabitants of the Ottoman dominion were automatically Ottoman citizens, until their other nationality were established (Article 9).

Among the conditions of the acquisition of citizenship, conversion to Islam was not included. This provision was a radical break with the former tradition and meant the creation of a secular citizen. However, through the implementation of the law the State Council and the Council of Ministers considered conversion to Islam sufficient reason to exceptionally awarded citizenship (Article 4). The major step forward was that although for the acquisition of citizenship was advisable to convert to Islam but it was not mandatory.

In theory, under the provisions of 1869 Act, the Ottoman Muslims and the Ottoman non-Muslims belong to the same political community created equal legal footing (even if the *millet* system was still in place) and ignored the nation based on the Islamic principles

¹¹ DAVISON, RODERIC: *Reform in the Ottoman Empire 1856–1876*. Princeton, New Jersey, 1963. <http://psi427.cankaya.edu.tr/uploads/files/Davison,%20Reform,%201856-1876-1.pdf>

¹² Gülhane (Rose House) was a small building of Old Palace. MÉSZÁROS GYULA: *A török alkotmány alaptörvénye, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya*. Kolozsvár, 1912. Introduction.

¹³ Avedian, Vahagn: *State Identity, Continuity, and Responsibility: The Ottoman Empire, the Republic of Turkey*. The European Journal of International Law, 2012/23/3., 797–820. <http://www.ejil.org/pdfs/23/3/2306.pdf>, 2016. 01.05.

¹⁴ Meaning reform, renewal.

¹⁵ Hungarian translation In: MÉSZÁROS 1912. pp. 24–43.

¹⁶ 19 January 1869.

¹⁷ PAROLIN, GIANLUCA PAOLO: *Citizenship in the Arab World. Kin, Religion and Nation-State*. Amsterdam University Press, 2007, pp. 73–76.

(*ummah*). In practice, however, in respect of the Persians living in the Ottoman dominions, the Persian and the Ottoman authorities agreed that the Persian inhabitants of the Ottoman Empire could count ottoman citizens only if they converted to the Islamic religion.¹⁸

Thus, the results of the reform era was that the government ignored the religious intolerance, the violence conversion to Islam, and not tolerated anymore the execution of the apostates. In practice however significantly slashed the rights of non-Muslim citizens. The non-Muslim citizens were given the opportunity to recourse *dhimmi* status. This meant that – not-Muslims – could follow their original religion, could acquire property in the Ottoman Empire, but could do all this for extra poll tax (*jizya*). We can say, therefore, that the Turkish reform period was the first era of Turkish history, which declared that everyone is free to exercise their religion without harassment. However, for the Ottoman ruling elite the religious freedom was not yet freedom of religion, but freedom of “protection of their own religion”.¹⁹

The first Constitution (1876) following the reform era (*Kanuni Esasi*) in the Article 8 was practically confirmed the concept of the citizenship of the Nationality Act as follows: "The Ottoman Empire's people, regardless of religious or racial affiliation are Ottoman Tebaa²⁰ (subjects)."²¹

III. The concept of citizenship in the Constitution of 1921 (*Teskilat-i Esasiye Kanunu*)

At the turn of the 20th century on the Arab areas, particularly among the Persians, where the main condition of the Turkish citizenship was the conversion to the Islamic religion two forms of citizenship appeared: the Ottoman citizens and local indigenous citizens. The lawmakers have introduced the concept of the secular citizen, but in relation to people living in the Ottoman dominions the most important criterion of the Ottoman nationality was religious.²² Before the World War I the patriots took up more and more forcefully for the establishment of their own national state.

Towards the end of the first World War on 30th October 1918 in Mondorose port, aboard the "Agamemnon" cruiser was signed the armistice agreement, according to which the Entente can occupy the strategic points in any part of the Ottoman Empire in case of their security-threatening situation. The conditions are clearly aimed at the elimination of the Turkish state and at the same time enforcing the British interests unconditionally.²³

The government of the last *Sultan Vahdettin* (*Mehmet VI.*, 1861-1926)²⁴ even though reluctantly accepted on 10 August 1920 the treaty of Sévres²⁵, which divided the Ottoman's country between the imperial powers. This further strengthened the opposition. This national resistance movement and the process of the Turkish National Independence War were

¹⁸ Ottoman- Persian Treaty, 14 December 1873, Article 6.

¹⁹ DAVISON, RODERIC: *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. Princeton, New Jersey, 1963. <http://psi427.cankaya.edu.tr/uploads/files/Davison,%20Reform,%201856-1876-1.pdf>

²⁰ According to *Nihal Uluocak* the concepts of Turkish *vatandaslik* (citizen) and *tabiiyet* (nationality) comes from *tebaa* (subject).

²¹ INCE, BASAK: *Citizenship and Identity in Turkey*. I.B. Tauris, New York, 2012. p. 223.

²² PAROLIN, GIANLUCA PAOLO 2007, p. 75.

²³ DZSAHINGIR FEHMI: *A Török Köztársaság Fél Évszázada*. Kossuth, Budapest, 1974. p. 13.

²⁴ KINROSS LORD: *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire*. Perennial, New York, 2002. p. 609.

²⁵ DZSIHANGIR FEHMI 1974, p.14.

started organizing by *Mustafa Kemal (Ataturk)* after his arrival in Samsun city in the Black Sea on 19 May 1919.²⁶ First of all *Mustafa Kemal Pasha's* declaration (21-22 June 1919) in the Amasya circular (Turkish *Amasya Gemelgesi* or *Amasya Tamimi*) issued in Amasya city located in the Black Sea Region, stressed the necessity for a national will and determination of the Turkish nation to save the independence of the nation.²⁷ This was followed by the National Congress of Erzurum consisted of the delegates from the eastern provinces and held in Erzurum city located in Eastern part of Turkey. According to the declaration of the Erzurum Congress opened and continued in session from 23 July to 17 August 1919, the entire country within its (undefined) national frontiers is an undivided whole and any foreign act of forcefully taking possession of a Turkish area would be opposed forcefully.²⁸

After the Erzurum Congress the delegates of the whole country were called to Sivas located on the east part of Central Anatolia for another congress to be taken place 4-13 September 1919. It refined the terms made use of the Erzurum Congress, but this time in the national scale.²⁹ In the face of this resistance, the Istanbul Government had to be allowed parliamentary elections to do. Those advocating for a national liberation war have won elections by a large majority. The principles and resolutions of the Erzurum and Sivas Congress, known as the *Misak-i Milli (National Pact)* which form the basis of the Turkish national liberation movement, were adopted on January 28, 1920 by Parliament (Turkish *Meclis-i Mebusan*) in Istanbul and it is actually considered the fund statement of the national nationalist program.

According to this six articles pact³⁰ the territories which were not occupied at that time and inhabited by the Ottoman Muslim majority (united in religion, aim and race) are the homeland of the indivisible nation; the status of the territories inhabited by Arab majority will be determined by a referendum. The rights of minorities will be issued on condition that the rights of the Muslim minorities in neighboring countries are protected. The country should be independent and free; all restrictions on political, judicial and financial development will be removed. The status of Kars, Ardahan, Batum, Western Thrace will be determined by referendum. Transport and free-trade on the Straits of the Bosphorus and the Dardanelles will be determined by Turkey. This was the fundamental statement of the nationalist programme. It is significant that it advocated not Turkish national sovereignty but that of all Muslim Ottomans. In practise this meant Turks and Kurds as well as smaller groups like Laz and Cerkez.³¹

There was no map appended to the *Misak-i Milli*; the names of the towns, mountains, and hills over which the border would pass were not set forth by being cited. The geography of the fatherland was defined in principle: the geography of the people both "within and

²⁶ ZÜRCHER ERIK JAN: *The Young Turk Legacy and Nation Building from the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*. I.B. Tauris, New York, 2010. pp. 221–222.

²⁷ KEDOURIE, SYLVIA (ed.): *Seventy-five Years of the Turkish Republic*. Middle Eastern Studies, Routledge, New York, 1999. pp. 152–186.

²⁸ STARR, JUNE: *Law as Metaphor: From Islamic Courts to the Palace of Justice*. State University of New York Press, New York, 1992. p. 190.

²⁹ HEKIMOGLU, MEHMET MERDAN: *Constitutional Developments Of Turkey Since Ottoman Times To The Present Sate Of The Modern Turkish Republic*. Grin, Munich, 2010. p. 21.

³⁰ ZÜRCHER, ERIK JAN 2004, p. 139.

³¹ JUNG, DIETRICH – PICCOLI, WOLFANGO: *Turkey at the Crossroads: Ottoman Legacies and a Greater Middle East*. Zed Books, London, 2001.p. 68.

without” the line where our army was when the Armistice of Mondros (Mudros) was signed on 30 October 1918, and who had a shared purpose and were respectful of each other’s rights...³²

When Istanbul was occupied by the English (16 March 1920) the parliament was dissolved by the Ottoman Government which headed *Damat Ferit Pasha* in collaboration with the English. In response to this *Mustafa Kemal Pasha* possessing extraordinary powers ordered new elections through a circular sent to provinces and declared convening a parliament in Ankara. On 23 April 1920 the new Parliament came together as the “Grand National Assembly of Turkey” (Turkish *Türkiye Büyük Millet Meclisi*) in Ankara, which consisted of representatives either new elected or escaped from Istanbul. The Government of Grand National Assembly announced the republic form of state on 23 April 1920 and adopted the Constitution of 1921 (Turkish 1921 *Teskilat-i Esasiye Kanunu*)³³, roughly nine months after its establishment, on January 20, 1921.

The Constitution of 1921, which has not repealed the Ottoman Constitution of 1876 was made up of 23 articles. It incorporated no provision for changing itself. Therefore its regulations could be amended with simple majority of the Grand National Assembly of Turkey and became the only flexible constitution in Turkish constitutional history.

In this study I do not examine the content of the Constitution of 1921 in detail I only focus on the Article 1, in which the principle of national sovereignty was firstly adopted in the constitutional history of Turkey: “Sovereignty unconditionally entitled to the nation. The governmental system is based on self-determination and national governance.” Thus the fundamental principles of the republic have been constitutionally recorded.³⁴

IV. The CHP’s concept of Turkish identity

*Mustafa Kemal Atatürk*³⁵ officially founded the Republican People’s Party (Turkish *Cumhuriyet Halk Partisi*, CHP) on 9 September 1923, as a political expression of the Turkish War of Independence and its aim was to achieve national unity and integrity.³⁶ The CHP was the dominant ruling political organization in Turkey from 1923 to 1945. The CHP played a prominent role in defining citizenship. To understand the CHP’s approach to national identity and to defining citizenship, the CHP programmes need to be examined. “In today’s Turkish national, political and social community we have patriots and citizens who have been subjected to propaganda about Kurdish, Caucasian and even Laz and Bosnian nations. But there are misnomers, which are a result of the despotic ages of long ago, they have no influence on the individuals of this nation, except for a new enemy agents and brainless reactionaries, and have left our people in grief and sorrow.

³² AKYOL, TAHA: “Greater Turkey” http://www.biyokulule.com/view_content.php?articleid=5823, 2015.12.01.

³³ Some parts of the Constitution of 1921 in English <http://genckaya.bilkent.edu.tr/1921C.html>, 2015.12.01.

³⁴ ISIN, ENGİN: *Citizenship after orientalism: Ottoman Citizenship*, in: KEYMAN, FUAT – İCİDUYGU, AHMET (ed.): *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*. Routledge, New York, 2005. pp. 31–52.

³⁵ TURNER, BRYAN: *The Citizenship and Capitalism: The Debate Over Reformism*. Allen and Unwin, London, 1986. pp. 27–53.

³⁶ This point is elaborated in the Introduction.

*Because individuals of this nation, as members of the integrated unified Turkish community, have a common past, history, morality and law.*³⁷

According to the CHP's program the nation is a political and social community of citizens based on the principle "one language, one culture and one idea" (*tek dil, tek kültür, tek ülkü*).³⁸ This concept later became the nation's motto of the Republic and played very significant role in the construction of Turkish citizenship. Kemalist secularism (*laiklik*) also played an important role in establishing the political and cultural basis of Turkish citizenship.³⁹ During the single-party period the CHP distinguished between citizenship (being a Turkish citizen) and nationality (Turkishness), and tied citizenship rights to nationality. The single party period not only differentiated between Turkish citizenship and Turkishness but also as the political scientist *Mesut Yegen* puts it clearly, what the Turkish state understood by Turkish citizenship, which was said to be less than Turkishness.⁴⁰

The CHP during the single-party period differentiated three categories of citizenship: Turkish ethnic Muslims, non-Turkish ethnic Muslims and non-Muslim minorities. According to *Rifat Bali*, Turkish ethnic Muslims were considered to be the "real citizens" or first-class citizens of the Republic, non-Turkish Muslims, such as Kurds and Lazes, were the second class citizens who earned Turkish citizenship as long as they assimilated, and the non-Muslims, such as Christians and Jews, who were the Republic's unwanted citizens since it was difficult to assimilate⁴¹ them and they were subjected to segregationist policies. Turkishness was open to non-Turks but not to all of them, only to Muslims.⁴² The political scientist *Arus Yumul* argues that the term Turk has always been perceived as Muslim and non-Muslims have always been included in the category on non-Turk.⁴³

One of the major tasks of CHP during this period was "*turkification*" the citizens belonging various ethnic and religious backgrounds. Within this program speaking Turkish was considered the most significance criteria of the Turkish nationality, so the men who do not speak Turkish were called "false", second-class citizens of the Republic.

³⁷ INAN, AFET: *Atatürk and the History Thesis*. Belleten 3/10, 1939. p.244.

³⁸ The 1931 programme of of the Republican People's Party CHP (*Cumhuriyet Halk Partisi*), defined nation as a political and social community formed by citizens bound by an unity of language, culture and ideal". This definition of nation „one language, one culture, one ideal", then became the motto of the Republic. CAGAPTAY, SONER: *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey. Who is a Turk?* Routledge, New York, 2006. p. 44.

³⁹ BABAN, FEYZİ: *Community, Citizenship and Identity in Turkey*, in: KEYMAN, FUAT – İCÜYÜĞÜ, AHMET (ed.): 2005. pp. 52–70.

⁴⁰ KARDAM, FILİZ – CENGİZ, KURTULUS: *Republican Citizenship in Turkey: Historical Development, Perceptions and Practices*. Middle Eastern Studies, 2011/47/1. pp. 151–165.

⁴¹ BASKIN, ORAN distinguishes between two analytical categories of assimilation: natural/voluntary and forced. A minority group may – naturally over time, or voluntarily, consciously and willingly – assimilate into the majority culture. Alternatively, it may be forced by the majority to forego its natural characteristics and to assimilate into the majority culture. This latter form of assimilation is often a product of oppressive state policies. During the Republican period the Turkish state used different forms of assimilation.

⁴² BALI, RIFAT: *Politics of Turkification During the Single Party Period*, in: KIESER, HANS LUKAS (ed.): *Turkey Beyond Nationalism*. I.B. Taurus, London, 2006. <http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/basel.pdf>, 2016.01.05.

⁴³ KAHRAMAN, HASAN BÜLENT: *The Cultural and Historical Foundation of Turkish Citizenship*, in: KEYMAN, FUAT – İCÜYÜĞÜ, AHMET (ed.) 2005. pp. 70–87.

The Turkish Hearts⁴⁴ (*Türk Ocakları*) association played a very significant role in spreading the use of Turkish language among the minorities. In a speech in 1923 the head of the Turkish Hearts *Hamdullah Suphi*, argued that “People who speak Turkish, who are Muslim, and who carry the love of Turkey in their hearts are Turkish. We are looking for unity in language, religion and will among these people.” In *Suphi*’s view, minorities could not be accepted as citizens of Turkey without both learning Turkish and accepting Turkish culture.⁴⁵

After the National Independence War ended in victory, the Turkish Grand National Assembly announced the end of the Ottoman Empire and the Sultanate retroactively two historically significant decision (No. 307 and 308 laws). The Turkish Grand National Assembly ratified the Treaty of Lausanne⁴⁶, fixed the republic form of government in a constitutional amendment relating to the 1921 constitution, which was enacted by the newly elected parliament on 29 October 1923.⁴⁷

V. The concept of citizenship in the Constitution of 1924 (*Teskilat-i Esasiye Kanunu*)

The relatively short Constitution of 1921 was no longer meets the requirements of the new modern Turkish Republic. So the new constitution was adopted by the Second Grand National Assembly of Turkey on April 20 and published on 23 April 1924. The text of the Constitution of 1924 (1924 *Teskilat-i Esasiye Kanunu*) was a short, simple, durable and consistent with 105 articles and 6 chapters.⁴⁸ In this essay I do not examine the full content of the Constitution of 1924, I focus only to the regulation of nationality. The constitution adopted the French Revolution’s natural law approach regarding freedoms, it listed the the basic rights and freedoms of the citizens without detailed specification, but lacked the protection of the rights (Article 68, 70).

Article 88 of the Constitution of 1924 was almost entirely adopted from the Constitution of 1876 that defined citizenship as follows: “People of the Ottoman Empire, regardless of their religion and race, are Ottoman *tebaa* (subjects).”⁴⁹ The famous Article 88 stated: “The people of Turkey, regardless of their religion and race, are Turkish in terms of citizenship”. Thus it seems that Turkishness was not defined in terms of race or religion, but it was defined in terms of a territorial national identity.

⁴⁴ Founded in Istanbul on 22 March 1912, Turkish Hearts was closed and reopened several times between that date and 10 May 1949, when it was permanently closed down.

⁴⁵ This idea was also addressed during the debates in Parliament over the 1924 Constitution. In the Parliament there was attempt to pass a law making Turkish compulsory and not speaking in punishable by a fine. The proposal was not adopted.

⁴⁶ 24 July 1923. For the text see http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne.

⁴⁷ HEPER, METİN: *İnönü İsmet, The Making of a Turkish Statesman*. Brill, Leiden, 1998, p. 11.

⁴⁸ For the English text of the Constitution of 1924 see EARLE, EDWARD MEAD: *The New Constitution of Turkey*. Political Science Quarterly, 1925/40/1. pp. 73–100. <http://links.jstor.org/sici?sici=0032-3195%28192503%2940%3A1%3C73%3ATNCOT%3E2.0.CO%3B2-6>; <http://genckaya.bilkent.edu.tr/1924constitution.pdf>, pp. 19–29.

⁴⁹ *Nihal Uluocak* points to the usage of *vatandaslik* (citizenship) and *tabiiyet* (nationality) deriving from *tebaa*. INCE, BASAK: *Citizenship and Identity in Turkey*. I.B. Tauris, New York, 2012. p. 223.

The difference between the two constitutions is obvious: the “*term of citizenship*” condition of the 1924 Constitution does not exist in the 1876 Constitution.⁵⁰ The reason behind adding the terms of citizenship was expressed in the long parliamentary debates over who would be defined as a Turk during the discussion of Article 8.

At first the CHP deputies voted for an article saying: “The people of Turkey, regardless of their religion and race are Turkish.” The membership of the assembly, however, had differing views on who would be called a Turk. For instance, the CHP deputy *Ahmet Hamdi* suggested, “people of Turkey who experience Turkish culture are Turkish”. He emphasized the importance the Turkish culture in contrast to another deputy, *Celal Nuri*, who rejected the emphasis on Turkish culture, because for him it violated Article 39 of the Treaty of Lausanne which stated: “*Turkish nationals belonging to non-Muslim minorities will enjoy the same civil and political rights as Muslims. All the inhabitants of Turkey, without distinction of religion, shall be equal before law.*”

It is also necessary to clarify what *equality in law* and *equality in fact* actually mean. For the purpose of argument it is necessary to state that citizenship is not just a legal status but also it involves practices. In my opinion equality in law is a question of process, whereby minorities are guaranteed equal protection before the law. Such procedural (legal) equality is the *sine qua non* of the citizenship status⁵¹ but is by no means the sufficient precondition of full equality. States must also guarantee substantive equality – equality in fact – by undertaking institutional and financial arrangements to provide the institutional embodiment of minority cultures in every aspect of social life including the education, the media and the government. In the final analysis equality does not mean treating everyone the same for all purposes, but may require treating some individuals differently and in fact more favourably than others precisely because they are different. The principles of equality and affirmative action are not contradictory. On the contrary, they are independent because the former justifies the latter and the latter is often prerequisite to achieve the former.⁵²

According to the Article 69 equality in law means: differences of religion, creed or confession shall not prejudice Turkish nationals in matters relating to the enjoyment of civil or political rights, for instance, admission to public employments, functions and honors or the exercise of professions and industries.

The term “Turk” had a special place in the 1924 Constitution. Instead of using the term individual or citizen, the constitution preferred using the term “Turk”. For example, “Every Turk is born free.” (Article 68); “Every male Turk has the right to choose a deputy.” (Article 10) and “Every Turk can be elected as a deputy.” (Article 11).

Until 1928 the second article of the 1924 Constitution stated that “The religion of the Turkish state is the religion of Islam (*Din-i Islam*).” This already shows us clearly that the state took sides in matters of religion, and it is only to be expected that non-Muslims were accorded second-class citizenship. It is true that this article was removed from the

⁵⁰ ÖZBUDUN, ERGUN – GENCKAYA, ÖMER FARUK: *Democratization and the Politics of Constitution-Making in Turkey*. CEU Press, Budapest, 2009. pp. 13–15.

⁵¹ KYMLICKA, WILL: *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford University Press, New York, 1995. p. 23.

⁵² KURBAN, DILEK: *Confronting Equality: The Need for Constitutional Protection of Minorities on Turkey's Path to the European Union*. <http://www.hyetert.com/prmyazi3.asp?s=&Id=200&Sayfa=0&DilId=2&AltYazi=>, 2016.01.03.

Constitution in 1928, but this did not alter the fact that the Republic was built on the understanding that in practice a Turk is equal to a Muslim.

The sociologist Mesut Yegen pictures a narrative on the connections between citizenship and Turkishness. Yegen means that Turkishness has been divided into two categories: "*Turkishness as citizenship*" and "*Turkishness as such*". Basically Turkishness has been open to non-Turks but not all of them. Yegen goes back to the 1924 Constitution, where Article 88 says "the people of Turkey regardless of their religion and race would, *in terms of citizenship*, be considered Turkish. This indicates that there is Turkishness beyond Turkishness in terms of citizenship. Hence in the eyes of official Turkey there has been a difference between "constitutional turks" and Turks as such. Whereas Muslim Turkish citizens such as the Kurds have mostly been invited to Turkishness as such, non-Muslims have fallen into the category of Turkishness as citizenship.⁵³

As the constitutional law professor Ergun Özbudun states the non-Muslim minorities had equal citizenship rights under the 1924 Constitution; sociologically, however, they were not accepted as "Turk", therefore they could not be "real citizens" of the Republic. Thus, only people with ethnic Turkish roots were seen as real Turks, and real citizens.⁵⁴

VI. Conclusion

Though the founders of the new republic aspired to create a homogeneous nation state whose citizens were Muslim, speaking Turkish, and possessing Turkish culture, Turkey was multiethnic, and to some extent multi-religious. Besides the Muslim majority of the country was hardly homogeneous, there were Kurds, Bosnians, Albanians, Circassians and Arabs, who spoke languages other than Turkish. Thus the central question during the single party period was how to unify the ethnically, culturally and linguistically diversified citizens of the Republic and create a homogeneous nation state.

Citizenship in Turkey appeared not as a revolutionary social struggle from the bottom up by the masses, who asked for their rights from those who did not grant it to them, but as a number of choices made by the ruling elite who tried to grant rights to the masses in order to increase social integration and to empower the state. However, when the state constituted Turkishness and Turk identity and forced its implementation in practice dominated the relationship between the state and the citizens, especially among the non-Muslim and non-Turkish citizens.

While in theory, the constitution provided the citizens' equality before the law, in practice, several anomalies have occurred in the practise of civic rights and responsibilities. Turkey's non-Muslim citizens were under the supervision of a separate civil police unit (*Emniyet Genel Müdürlüğü* EGM). The only way of the political participation was to vote in elections, but this possibility was narrowed to Turkish-speaking Muslim citizens. The political participation of minorities in the 1930's was not mentioned, nor did any part of the minorities take part in the Parliament until 1935. Furthermore, one of the most important

⁵³ MARDIN, SERIF: *The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernization of Turkish Political Idea*. Syracuse University Press, 2000. pp. 307–316.

⁵⁴ ÖZBUDUN, ERGUN: *Social Change and Political Participation in Turkey*. Princeton University Press, 2015. p. 46.

civic duties, the military service was compulsory among the non-Muslims of the state, despite their will.

Catch 22? Who was Turk and what was it mean in the young Republic? According to Soner Cagaptay kemalism had three overlapping, but inexact categories of Turkishness. The first, the official was territorial, which was the most inclusive of the three. The second definition, less inclusive than the first, and was applied to the inhabitants of the former ottoman dominium, was religious. The third and the least inclusive definition of Turkishness, which was peculiar to the practise of the Republic was ethno-religious. According to the third definition, the state saw only those people who were ethnically Turkish as real citizens of the Turkish Republic and used religion to classify non-Turks into two hierarchical categories: Muslim and non-Muslim and favoured the former over the latter.⁵⁵

SISKA KATALIN

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK HATÁSA A TÖRÖK IDENTITÁS ÉS ÁLLAMPOLGÁRSÁG KONCEPCIÓJÁRA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A FIATAL TÖRÖK KÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYOS SZABÁLYOZÁSÁRA

(Összefoglaló)

Az állampolgárság egy olyan stratégiai fontosságú fogalom, amely központi szerepet játszik az identitás, a hatalomban történő részvétel, a hatalommal történő felruházás, az emberi jogok és a közérdek fogalmainak meghatározása során is. *Mustafa Kemal Atatürk* (a modern Törökország megálmodója és alapítója) a Török Köztársaság megalakulásának 10. évfordulója alkalmából tartott megemlékezése során gratulált a nemzetnek a rövid idő alatt elért eredményekhez, majd a következő híres mondattal zárta le a beszédét: *“Milyen boldog lehet az az ember, aki azt mondhatja magáról: Török vagyok.”* (*Ne mutlu Türküm diyene*). A Köztársaság megalakulása⁵⁶ óta ez a kijelentés képezi a török állampolgárság (*vatandaşlık*) fogalmának alapját. A török állampolgárság hivatalos fogalmának alapjául szolgáló elv - mely az *“egy nyelv, egy kultúra és egy eszme”* kemali ötletén alapult - első alkotmányjogi deklarálása az 1921. évi, illetve az 1924. évi török alkotmányokban található meg, de előzményei már az 1879-es alkotmányban is fellelhetők.

---

⁵⁵ CAGAPTAY, SONER: *Who is a Turk? Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey*. Routledge, New York, 2006. pp. 4–7.

⁵⁶ 1923. október 29.

TAMÁSI ANNA ÉVA*

A kánoni eljárás elméletben és a szentszéki gyakorlatban

Különös tekintettel a házassági perekre

I. Bevezető gondolatok, hatásköri kérdések

A kánoni per lefolyásának vizsgálata mind a vonatkozó jogszabályok, mind a gyakorlati megvalósulás oldaláról több okból is relevanciával bír: a Corpus Iuris Canonici időszakában, azaz az egyházi törvénykönyvek megszületése előtti időben rengeteg jogszabály látott napvilágot a kánonjog és ezen belül az eljárásjog vonatkozásában. Ebben a szövevényes szabályozásban nem volt egyszerű megtalálni a jogalkalmazónak a megfelelő törvényhelyet, így a jogszabályok egyes rendelkezéseinek bemutatása újdonságokkal szolgálhat bizonyos esetekben. Azonban nem csak a Corpus, hanem a kódexek időszakát is érdemes górcső alá venni, bár az első, 1917-es egyházi törvénykönyv nem tűzte zászlajára egy teljesen új jog alkotását, hanem inkább a meglévő jogszabályokat rendszerezte, egyszerűsítette, modernizálta. Ebből kifolyólag e dolgozat keretei között, ahol szükséges volt, említést tettünk a releváns rendelkezésekre e kódex kapcsán. Másrészt a kánonjog területén komoly szerepe volt és van a szokásjognak és a bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepének, ugyanis onnan olvasható ki leginkább, hogy egy adott földrajzi területen mi is volt pontosan a jog, miként valósították meg a gyakorlatban a jogalkalmazók az egyetemes kánonjog rendelkezéseit. Ezért munkánkban a székesfehérvári és a veszprémi szentszék 19. századi és 20. század eleji gyakorlatán keresztül mutatjuk be, hogy hazánk szentszékei milyen eljárásrendet alakítottak ki. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint mutatjuk be az eljárási mozzanatok megvalósulását, néhol pedig jogeseteken keresztül szemléltetjük az egyes jogi problémákat, és az arra adott szentszéki válaszokat.

Első vizsgálódási pontként vessünk egy pillantást arra, hogy a Corpus Iuris Canonici időszakában miként tekintettek az egyház bírói hatalmára, mi alapozta azt meg, mennyire volt széleskörű. A bírói hatalom egyrészt olyan ügyekre terjedt ki, melyek tárgyalása és peres úton történő elintézése az egyház törvényhatóságához tartozott, másrészt e hatalom körén belül intézték el az egyházi vétségeket és büntényeket, ezekre fenyítő intézkedések

---

* egyetemi tanársegéd, SZTE ÁJK Európai Jogtörténeti Tanszék

kiszabását. E két ügykör szerint tehát ebben az időszakban az egyháznak peres ügybeni és büntető bíróságát különböztették meg. A peres ügyben eljáró bíróság lehetett rendes vagy rendkívüli, aszerint, hogy a bíró hivatalos állásánál fogva működik-e közre, vagy pedig megbízás vagy átruházás folytán gyakorolta bírói hatalmát. A püspököknek és érsekeknek rendes bírói hatalmuk van, melyet azonban általában nem személyesen, hanem szentszékek útján gyakorolnak.¹ A gyakorlatban természetesen találkoztam olyan esetekkel is, amikor maga a püspök elnökölt a szentszéki üléseken, azaz személyesen gyakorolta hatalmát, ez nem számított ritkaságnak a székesfehérvári szentszék gyakorlatában.²

A perek ügyekben való eljárás a kezdetekben csak nagyon minimális szabályozás alá volt vonva. Az apostoli konstitúciók szerint a keresztények minden héten egyszer tartottak törvényszéket, ahol a püspök papjaival és diakónusaival körülvéve kihallgatta a peres feleket és tanúkat, majd a papok és diakónusok megkísérelték a békítést, és amennyiben ez nem vezetett eredményre, úgy a püspök ítéletet hozott az ügyben. Azonban idővel a perek egyre bonyolultabbak, összetettebbek és sűrűbbek lettek, így szükségessé vált részletesebben is szabályozni az eljárást. Kezdetben sokat átvett az egyház a római jogi eljárási szabályokból, valamint a germán jog intézményei is hatást gyakoroltak rá, melynek eredményeképpen, valamint a pápák ténykedésének köszönhetően kialakult egy külön kánonjogi perrendtartás.³

A kánoni pert IX. Gergely pápa gyűjteménye szabályozta részletesen, ennek első könyve 33–34. címe, valamint az egész második könyv (1–30. cím). E szabályozás – mint említettük – sokat merített a már kialakult világi eljárásjogokból, azonban a világi törvények is sokat átvettek, kölcsönöztek a kánoni per szabályaiból, így nem csoda, hogy nagyban hasonlítottak egymásra a civil és egyházi perjogi törvények. Ennek megfelelően a magyarországi szentszékek és a világi bíróságok eljárása között is sok volt a rokon vonás.⁴

Az egyházjog szerint általános hatáskörű, elsőfokú bíróságnak a megyéspüspök bírósága, azaz a szentszék minősült.⁵ E dolgozat keretei között nem vizsgálhatjuk az egész bírósági szervezetet, elemzésünk magja az elsőfokú rendes bíróság eljárása lesz. Hazánkban az egyházi bíróságok a világi bírósági rendszerrel párhuzamosan jöttek létre, és kezdetben nagyon széles körre kiterjedt a szentszékek joghatósága.⁶ Az egyházi bíráskodási hatalmat 1462-ben Mátyás igyekezett korlátok közé szorítani oly módon, hogy pontosan meghatározta a szentszékek elé tartozó ügyek körét. A házassági kérdések már ebben az időszakban is egyértelműen e kör részei voltak.⁷ Ez nem változott egészen a 19. század végéig, a polgári házasságkötés bevezetéséig. Az egyház bíráskodási hatásköre egyébként a 17. századtól egyre inkább leszűkült a végrendeletek alakísági kifogásaira, és a házassági, valamint esküszegési ügyekre.⁸

¹ KONEK SÁNDOR: *Egyházjogtan kézikönyve. Különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira*. Franklin, Budapest, 1889. 383. p.

² Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban: SzfvPL.) 1945-ös jegyzőkönyv.

³ BOZÓKY ALAJOS: *Az egyházi jog tankönyve*. Heckenast, Pest, 1871. 228–229. pp.

⁴ KONEK 1889, 387–388. pp.

⁵ Ezek kialakulásáról és a bíróságok fajtáiról ld. bővebben: HÁRSFAI KATALIN: *Egyházi eljárásjog*. Szent István Társulat, Budapest, 2006. 56–75. pp.

⁶ Az egyházi és a világi bíróságok viszonyáról ld. BALOGH ELEMÉR: *Középkori bajor egyházi bíráskodás*. Szent István Társulat, Budapest, 2000. 90–92. pp.

⁷ Erről ld. bővebben HERGER CSABÁNÉ: *A nővértől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2006. 143–146. pp.

⁸ SZUROMI SZABOLCS ANZELM: *Egyházi intézménytörténet*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 204–205. pp.

A Corpus Iuris Canonici időszaka alatt elmondható volt, hogy a kánonjog főszabály szerint a sommás eljárást preferálta (*processus iudiciarius brevis litis*), de emellett ismerte és alkalmazta természetesen a rendes vagy – más néven – ünnepélyes peres eljárást is. E kétféle eljárás között az volt a döntő különbség, hogy a sommásnál kevesebb formaságot alkalmaztak, rövidebbek voltak a határidők, egyszerűbb volt a bizonyítási eljárás, és úgy összességében gyorsabb a perfolym. Ezzel szemben a rendes eljárásnál minden formaságot szigorúan meg kellett tartani. A különbségektől függetlenül mindkét per írásbeli volt.

Bozóky megállapította egyházjogot taglaló munkájában, hogy hazánk szentékei a 19. század második felétől kizárólag a kánonjogi perrendtartással éltek, mivel a hazai polgári törvények, különösen is az 1868. évi 54-es tc. által behozott új törvénykezési rendtartás sok ügyet elvett az egyházi bíróságoktól, és ezután a polgári törvények és törvényhatóságok fennhatósága alá rendelte őket.⁹ E pontnál azonban azt mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a szentszéki ítéletekben továbbra is gyakran előfordult a polgári törvényeinkre, főként Werbőczy Tripartitumára történő hivatkozás, továbbá Mátyás király és II. Ulászló törvényei is megjelentek a hivatkozott jogszabályok között.

Szintén ebben az időszakban – a 19. század második felében – teremtette meg hazánkban a civil törvényhozás azt a lehetőséget, hogy bárki egyszerű nyilatkozattal áttérhessen egy másik vallásra, ezáltal módja nyílt a mindenképpen válni akaró házasságnak a házasságból „szabadulni”. Ez az eljárásban akképpen csapódott le, hogy a szentszék hatásköre megszűnt, ha a felek a római katolikus vallást elhagyták. Amennyiben csak egyik fél tért át egy másik vallásra, ugyanakkor a per kezdetekor még mindketten katolikusok voltak, akkor az eljárást a katolikus félre nézve le kellett folytatni, viszont utána a szentszék nem volt köteles hivatalból áttenni az ügyet a polgári bírósághoz, hogy az áttért félre nézve is szülessen ítélet. Abban az esetben pedig, ha már a per megindításakor is vegyes volt a házasság, és az eljárás közben a katolikus fél áttért egy másik vallásra, a pert hatáskör hiánya miatt meg kellett szüntetni.¹⁰

II. Perbeli személyek, a szentszéki ülés résztvevői és az ülések gyakorisága

E bevezető gondolatok után vizsgáljuk meg, hogy a perbeli személyekről milyen törvényi rendelkezéseket találhatunk a régi jog, azaz a Corpus szerint, valamint a gyakorlatban hogyan körvonalazódott szerepkörük az eljárásban. Lényeges személyek voltak a perben mindenekelőtt a bíró, aki köztekintéllyel döntést hozott az ügyben, és a perlekedő felek. Ezen kívül mind a bíró oldalán, mind a peres felek részéről voltak mellékes személyek, akik csak a per bizonyos szakaszaiban, vagy csak bizonyos nemű feladatokban, ügyekben voltak szükségesek.

A bírónak, aki rendes vagy rendkívüli hatalmánál fogva igazságszolgáltatásra volt hivatva, kötelessége volt először is megvizsgálni, hogy illetékes-e az adott kérdésben, és

⁹ BOZÓKY 1871, 229. p.

¹⁰ SZTEHLO KORNÉL: *A házassági elválás joga Magyarországon és Erdélyben. Gyakorlati használatra az elválásból eredő személy- és vagyoni jogi kérdésekben és az egyházi és világi bíróságok elé tartozó váloperekben, különös tekintettel a magyar kir. curia gyakorlatára.* Franklin, Budapest, 1885. 175. p.

csak ezután szabadott a per tárgyalásába bocsátkoznia.¹¹ Ezen kívül a per helyes folyamáról is neki kellett gondoskodnia, a feleket kellően meg kellett hallgatnia, és a bizonyítékok alapján igazságos ítéletet hozni. Amennyiben fennállt a gyanú, hogy a bíró az adott ügyben különösen érdekelve van, akkor a felek visszautasíthatták őt, és ha a gyanújuk igazolást nyert, más bíró kirendelését kérhették.¹²

A szentszéki bíraskodásban magas rangú és tudású egyházi méltóságok vettek részt. A veszprémi levéltárban található, 1879–1883 közötti jegyzőkönyvek tanúsága szerint a méltóságok személye nem gyakran cserélődött, ebben az öt évben mindig ugyanaz a Pribék István felszentelt püspök, püspökhelyettes elnökölt, a bírák és ülnökök személye is alig-alig változott. A jegyző személye – a feldolgozott jegyzőkönyvek szerint – végig dr. Rédey Gyula kanonok volt.¹³ A Corpus hatályossága alatti időben a veszprémi szentszéken a tisztségek nem voltak egymástól élesen elválasztva, több esetben is előfordult, főképpen az ülnökök esetében, hogy az egyik ülésen tiszti ügyészként, a másikon szegények ügyvédjeként vagy éppen ülnökként szerepeltek.¹⁴

Székesfehérváron is hasonló volt a helyzet, a következő számú és elnevezésű, feladatkörű tisztségviselők tevékenykedtek az egyházi bíróságon 1844-ben: 28 szentszéki bíró, ebből két egyházi jogtanár, jegyző, aljegyző, házasságvédő, tiszti ügyész, szegények ügyvédje, orvos és sebész. A bírók száma változó volt, nem volt egy kötelezően előírt, fix keret, 20-30 körül mozgott a számuk. Az orvosokra nagy szükség volt például az el nem hálás megvizsgálása szempontjából, de a felek, vagy más személyek pszichikai állapotát is többször vizsgálat alá kellett venni. 1845-ben pedig a következő tisztségviselők szerepeltek a jegyzőkönyv szerint: elnök (aki a megyéspüspök volt), másodelnök, 28 ülnök: kanonokok, esperesek, zsinati vizsgáló, papnevelő intézet igazgatója, táblabírók, nagyvárad kanonok és cs. kir. tanácsnok, egyházi törvények doktora, teológia doktora; ezen kívül aljegyzők, házasság és szerzetes fogadás védője, ügyész, szegények ügyvédje, orvos és sebész. Természetesen az imént felsoroltak nem vettek részt minden egyes szentszéki ülésen, hanem ők voltak a merítési lehetőség, közülük kerültek ki az egyes üléseken résztvevő személyek. Ha a konkrét üléseket vesszük górcső alá, Székesfehérváron azt láthatjuk, hogy az elnök mellett leggyakrabban 10-11 ülnök vett részt, azonban nem volt ritka a 13 ülnökkel tevékenykedő szentszéki ülés sem. Legkevesebb 8-9 ülnök minden esetben szerepelt az általam vizsgált jegyzőkönyvek tanúsága szerint. Veszprémben az ülésen egy elnök és 5-9 szentszéki bíró, 2-3 szentszéki ülnök, egyes pereknél szentszéki tiszti ügyész, egy jegyző, esetenként – ha a per megkívánta – egy házasságvédő vett részt.

1918. május 19. után, azaz az első egyházi törvénykönyv hatályba lépésével csökkent az ülésen résztvevők száma, rendszerint egy elnök, két zsinati bíró, egy házasság-

¹¹ Az illetékességi kérdésekről ld.: GROCHOLEWSKI, ZENON: *Tanulmányok az egyházi házasság- és perjogról*. Szent István Társulat, Budapest, 2000. 176–179. pp.

¹² BOZÓKY 1871, 230–232. pp.

¹³ Ő volt az, aki egyedülként nemmel szavazott azon a városi közgyűlésen, ahol díszpolgári címet adományozott a város Wekerle Sándor miniszterelnöknek és Szilágyi Dezső igazságügy miniszternek. Ld. Veszprémi Hírlap, 1894. december 2., 48. szám, 5. p.; Veszprémi Érseki Levéltár (a továbbiakban: VÉL), szentszéki jegyzőkönyvek (1879–1883).

¹⁴ Pl. Szalay Mihály Lakner Mór és Kust Anna perében ügyészként vett részt, Soós Alojzia és Veszeli Ferenc perében pedig ülnökként. VÉL 17/1883., 18/1883.

védő és egy szentszéki jegyző voltak az állandó tagok. A 17-es CIC hatályba lépése után a szentszéki bírókat már zsinati bírónak nevezték egységesen, a szentszéki üléseken is kezdett állandósulni a jelenlévők száma, csak különleges esetben fordult elő, hogy az általános „felálláshoz” képest többen vettek részt.¹⁵ Összességében elmondható, hogy a 17-es kódex jótékony hatással volt az állandóságra, egységesebb gyakorlat kialakítására. Tetten érhető ez például a már említett ülések lebonyolításában (résztevők, ügy előadása, előterjesztés a zsinati bíró által), a kihallgatást fogatosító személyek számában és elnevezésében. Hogy egy adminisztratív eltérést is említsek, az egyházi törvénykönyv hatályba lépése után már nem szerepelt az ítéletek teljes szövege a jegyzőkönyvekben, mint korábban, csak egy tömör, tényszerű összefoglaló volt a felek személyére, a kereset jogcímére és a határozatra vonatkozóan. Ugyanakkor a régi CIC is meghagyta a szentszéki bíraskodási eljárás lényegét adó jogintézményeket, mint például a háromfokú békéltetést.

Veszprémben a szentszéki ülések 10-14 naponkénti gyakorisággal ismétlődtek, Székesfehérváron is hasonló volt a helyzet, bár 1853-ban (nov. 17.) hoztak egy olyan rendelkezést, miszerint onnantól kezdve minden hónap első keddjén és csütörtökén rendes szentszéki ülést kell tartani. Ezen kívül azonban többször tartottak rendkívüli ülést, és arra is volt gyakran példa, hogy folytatólagos rendes szentszéki ülést hívtak össze másnapra, ahol pontosan azoknak a tagoknak kellett megjelenniük, akik előző nap is az ülés résztvevői voltak.¹⁶ Az 1894-es Házassági törvény hatályba lépését követően, azaz a polgári házasságkötés bevezetésével, a perek számában kezdetben nem mutatkozott jelentős változás, azonban egy év elteltével már csökkent a perek száma, így ritkábbak voltak a szentszéki ülések, ugyanakkor az ülésen részt vevők száma nem változott.¹⁷ Érdekesebb, hogy az 1900-as évek elején a perek száma újra növekedési pályára állt. Úgy tűnik, ez a néhány év kellett ahhoz, hogy az emberek rájöjjenek, hogy a lelki békéjükhöz szükségük van házasságuk egyházi rendezésére is, és nem elegendő a polgári hatóságok által biztosított, hirtelen jött nagy „szabadosság”.

A felperesnek perbeli jogképeséssel kellett rendelkeznie, amely főszabály szerint mindenkinek megvolt, kivéve a 14 év alatti kiskorúakat, akik csak gyámjuk engedélyével szerepelhettek, valamint a szerzetesek, akiknek pedig főnökük jóváhagyását kellett kérniük ehhez. Ezen kívül az exkommunikáltak csak bizonyos esetekben állhattak perben, nevezetesen akkor, ha éppen az exkommunikációjukról folyt a per, vagy amennyiben házassági ügyükről volt szó. Alperes lehetett exkommunikált személy is, megkötések nélkül.

Házassági perekben a kódexek előtti időszakban valamely színleges házasság érvénytelenné nyilvánításának kérésére nem mindenki volt feljogosítva. Magánjogi akadály esetében csak a vétlen házaspár léphetett fel ilyen keresettel, a serdületlenség akadályánál pedig csakis a házasságkötéskor serdületlen korban lévő fél, a serdültség eléérésekor. A közjogi akadályoknál viszont nem csak a házaspár (bizonyos feltételek mellett), hanem bármely felnőtt korú katolikus személy felléphetett, feltéve, hogy a házasság még létezik, ugyanis ha egyik fél már meghalt, úgy nem lehetett a szentszék előtt

¹⁵ VÉL. Szentszéki jegyzőkönyv alapján az 1920-as év legelső ülésén egy elnök, öt bíró, egy házasságvédő, egy szentszéki ügyész és a jegyző vett részt.

¹⁶ Pl. SzfvPL. 1845. évi szentszéki jegyzőkönyv. (1845. febr. 24-25.)

¹⁷ Pl. 1905-ben 9 ülés volt a szentszéken: jan. 7., febr. 24., márc. 23., márc. 29., ápr. 15., máj. 5., júl. 3., szept. 23., nov. 11. VÉL, Szentszéki jegyzőkönyvek.

keresetet indítani.¹⁸ Amennyiben a házassági akadály a felek utólagos beleegyezése által kiiktatható, úgy minden esetben kötelező volt a plébánosnak vagy más papnak ezt megkísérelni, és ha sikerrel járt ebben a ténykedésében, úgy a kölcsönös beleegyezést az illetékes plébános és két tanú előtt meg kellett ismételni.

A bíró oldalán szereplő mellékes személyek a következők voltak: a szerzetesi fogadalom és a házassági kötelék védője, a szentszék jegyzője, a szentszék ügyésze, ahol pedig szakértői láttelet vagy vélemény szükségeltetett, ott orvost, sebészt, bábát is alkalmaztak, akik minden egyes esetben lettek külön felesketve. Ilyen személyeket a székesfehérvári szentszéken is alkalmaztak, volt egy állandó sebésze, orvosa a bíróságnak, akiket akkor alkalmazott, amennyiben az ügy jellege azt megkívánta.

A felek oldalán szereplő mellékszemélyek közül említést érdemelnek az esetleges meghatalmazottak és az ügyvédek. A különbség köztük az volt, hogy az előbbiek a fél teljes jogú képviselői voltak, az ügyvédek viszont csak a rájuk bízott ügyekben és a megbízás terjedelme alapján képviselték a felet. Hazai gyakorlatunk szerint csak azok az ügyvédek működhetek a szentszéken, akiknek azon túl, hogy ügyvédi oklevelük volt, ez az okmány az egyházi bíróság előtt ki is volt hirdetve. Ellenben az nem volt szükséges, hogy katolikus vallású legyen az illető, az megszorításként szerepelt azonban, hogy 25 éven aluliak, szerzetesek vagy exkommunikált személyek nem lehettek ügyvédek.

III. *A per megindítása*

A szentszéki válóper mindaddig nem volt megindítható, amíg a felek békéltetését az illetékes lelkész előtt, az előírt formában meg nem kísérelték. Azt nem szokta a szentszék megkövetelni, hogy a protestáns felperes lelkésze előtt is kíséreljék meg a békéltetést (természetesen amennyiben vegyes házasságról volt szó). Illetékes lelkésznek mindig a római katolikus alperes lelkészét kellett tekinteni, azon elvnel fogva, hogy a felperes az alperes fórumát tartozott követni.¹⁹

A peres eljárás rendszerint az alperes megidézésével vette kezdetét, melyre a felperes kereseti kérelme alapján került sor. A keresetet elő lehetett adni egyrészt szóban, amennyiben egyszerűbbnek tűnt az ügy, és a házasság tisztán katolikus volt, viszont jegyzőkönyvnek készülnie kellett róla; valamint írásban, ez utóbbi tekinthető főszabálynak. Egyébként az sem volt kizárt, hogy katolikus felek esetén, könnyen átlátható ügyben a lelkész által beadott jelentés alapján is meg lehessen indítani az eljárást.²⁰ A kereseti kérelemnek tartalmaznia kellett a jogalapot, melyre a felperes az alperes iránti igényét támasztotta; a keresetének alapját, tehát azt, hogy a jogalapból részére jelen esetben valóban kereseti jog támadt, egyszerűbben megfogalmazva: a tényállást; és a kérelmet, azaz amit elérni kívánt a perrel. A felperesnek nem szabadott többet kérnie, mint amennyire jogosítva volt, ha ez mégis megtörtént, *plus petitio* esetén a bíró belátására volt bízva, hogy mikén járt el: a keresetet – a felperesre nézve kedvezőbb módon – leszállíthatta, de joga volt egyszerűen visszautasítani a keresetet. Ugyanakkor egy kere-

¹⁸ BOZÓKY 1871, 231–232. pp.

¹⁹ SZTEHLO 1885, 176. p.

²⁰ SZTEHLO 1885, 176. p.

setbe több kérelmet is bele lehetett foglalni, amennyiben volt alapja: mind alanyilag, azaz például a felperes indíthatott több alperes ellen is pert; mind tárgyilag, tehát több-féle keresetet is kezdeményezhetett a felperes ugyanazon alperes ellen. Ezeket a kérelmeket együtt bírálták el, amennyiben minden esetkörre illetékes volt a bíróság, ahova beérkezett a kereset, továbbá ha a perfolym zavarása nélkül egymással párhuzamosan tárgyalható volt a két vagy több ügy.²¹

A 17-es CIC pontosan meghatározta a keresetlevél kötelező kellékeit: a) a felperesnek meg kellett neveznie a bíróságot, melyhez a keresetet intézte, továbbá elő kellett adnia, hogy mit kér és kitől kéri, b) jeleznie kellett legalább általánosságban a jogalapot, melyre indokai és állításai bizonyításában támaszkodott, c) el kellett látnia a saját vagy képviselője aláírásával és keltezéssel, továbbá meg kellett neveznie a saját vagy képviselője lakóhelyét, hogy az iratokat kézbesíteni lehessen.²² Ez a három pont gyakorlatilag – némi szóhasználati eltéréstől eltekintve – megegyezik a hatályos egyházi törvénykönyvünk által előírt kötelező tartalmi elemekkel²³, mely egyedül annyiban mutat eltérést a 17-es kódexhez képest, hogy egy további elemmel bővült: tartalmaznia kell a keresetlevélnek a hatályos kódex szerint az alperes lakóhelyét vagy pótlakóhelyét is.

A keresetlevél kapcsán még egy fontos újdonságot meg kell említenünk, melyet hatályos kódexünk vezetett be: a keresetlevél elfogadásáról már nem az egész bírói tanácsnak kell döntenie, hanem egyedül a társas bíróság elnökének.²⁴

Amennyiben tehát a bíróság a keresetet alakilag rendben találta, megidézte az alperest a keresetlevél másolatának csatolásával, és egyúttal bizonyos határidőt is tűzött neki a megjelenésre.²⁵ Ha az alperest személyesen nem érték utol az idézéssel, akkor a háznapének kellett átadni, amennyiben pedig nem tudták a pontos tartózkodási helyét, az 'egyház kapujára' kellett kifüggeszteni legalább három napra.²⁶ Ha más egyházmegyében lakott az illető, akit meg kellett idézni, úgy megkereső levelet intézett a szentszék az érintett egyházmegye bíróságához, melyben kérte, hogy gondoskodjanak az idézésről.

Az idézési parancsban kitűzött napon mindkét fél köteles volt megjelenni, akár személyesen, akár meghatalmazottja útján, mégpedig azért, hogy a szabadvallomásokat kivehessék tőlük, megtörténjen a szembesítés és a bírói békéltetés. Főszabály szerint a tanúknak is a tárgyaláson kellett a vallomásaikat megtenniük.²⁷ Ha az alperes nem jelent meg, a felperes kérelmére másod- és harmadízben is meg kellett idézni, házassági

²¹ KONEK 1889, 391. p.

²² RADA ISTVÁN: *Egyházi perrendtartás*. Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprém, 1918. 70. p.

²³ CIC 1504. kán. – A peralapító keresetlevélnek: 1. tartalmaznia kell, hogy mely bíró előtt kezdeményezik az ügyet, hogy mi a kérés, és kivel szemben kéri ezt; 2. jeleznie kell a felperes jogcímét és legalább általánosságban az állításai alátámasztására szolgáló tényeket és bizonyítékokat; 3. rendelkeznie kell a felperes vagy képviselője aláírásával, az év, a hónap és a nap megjelölésével, továbbá tartalmaznia kell azt a helyet, ahol a felperes vagy képviselője lakik, vagy ahová az iratokat kéri; 4. tartalmaznia kell az alperes lakóhelyét vagy pótlakóhelyét.

²⁴ CIC 1983. 1505. kán. 1. §

²⁵ Ha ugyanabban a megyében lakott, mint a bíró, akkor 15 napot, ha szomszéd megyében, akkor 30 napot, ha haszmadik megyében, 45 napot, ha annál is messzebb, akkor 60 napot.

²⁶ Az idézésnek a következők voltak a joghatásai: a) a bíróság ebben az eljárásban más bíróságokat megelőzőtt, és illetékessége nem szűnhetett meg az alperes elköltözésével sem, b) megszakította az elévülést, c) a birtokállapotban nem történhetett változás, a per tárgyát nem idegeníthette el az alperes, d) az alperes inntól dologi keresetekben rosszhiszeművé vált, személyes keresetekben pedig késedelembe esett.

²⁷ RADA 1918, 84. p. Azonban gyakorlatilag mivel hatalmas területű egyházmegyéről volt szó, az esetek többségében szentszéki biztosokat küldtek ki.

ügyekben pedig akár karhatalommal is fel lehetett szólítani a megjelenésre (egy esetben a Pest megyei alispánt kereste meg a székesfehérvári szentszék ilyen kéréssel²⁸). Ha mégsem jelent meg, a távollétében is lehetett ítéletet hozni, őt pedig makacsságban elmarasztalták.²⁹ Amennyiben a felperes nem jelent meg, úgy a megjelent alperes felvehette a pert, és a körülményekhez képest a kereset alóli felmentését, valamint a neki okozott költségek megtérítését kérhette. Ha a felperes azonban később egy újabb idézést kért, ezt megtehetette, azonban megfelelően kezkeskednie kellett arról, hogy a kitűzött új határidőre pontosan meg fog jelenni.

Amennyiben az alperes a kereset alapját képező tényekre felelt, az perbebocsátásnak minősült, melynek voltak bizonyos joghatásai, nevezetesen: az egyébként esetlegesen illetéktelen bíró illetékesé vált, a kereset az örökösökre is átszállt, és innentől fogva az alperes perhalasztó kifogásokat nem hozhatott fel.

Az alperes védelmére szolgáltak a kifogások, melyek lehettek egyrészt perszüntetők, másrészt perhalasztók. Az előbbiek esetén az alperes az is kétségbe vonta, hogy a felperes az általa igényelt joggal valaha is bírt volna. A második esetben viszont nem tagadja a felperesi igény létezését, viszont olyan tényeket hoz fel, melyek az igény érvényesítését vagy a saját elmarasztalását kizárják. Egyébként a bírói érdekeltség kifogása ugyanazokból az okokból volt felhozható, mint a polgári perben.³⁰ Természetesen viszonzkeresetet is benyújthatott az alperes, ha nem csak a felperesi kérelem elutasítását, hanem a felperes elmarasztalását is kérte. Ezt köteles volt ugyanaz a bíróság elbírálni, még akkor is, ha egyébként nem lenne illetékes az adott ügyben.³¹

Ha a bíró a felek első kihallgatása után tisztázottnak látta a perkérdést, úgy berekesztette az első tárgyalást, és új határnapot tűzött ki, hogy a felperes az alperes észrevételeire válasszal élhessen. Ezután még egy viszontválasszal élhetett az alperes, mely után rendszerint a bíró meghozta a határozatát. Ellenben hazai szentszékeinknél bevett gyakorlat volt, hogy a feleknek további szóváltásokra is lehetőséget adtak abban az esetben, ha a bíró szükségesnek érezte az erkölcsi bizonyosságra jutás tekintetében, vagy ha a felek fel tudtak hozni új körülményeket, tényeket, melyek az ítélet meghozatalában relevanciával bírtak. A házassági ügyek tisztázása közérdeket érintett, így sok esetben a bíró nem érthette be a felek perbeszédeiben előadottakkal, hanem az anyagi igazság kiderítése érdekében a fentebb említett személyes meghallgatás, vallatás, szembesítés eszközeivel is élt. Amennyiben valamelyik félnek a személyes körülményei miatt, menthető okból (pl. betegség, szegénység) terhére lett volna az utazás, a szentszék megengedte, hogy az általa megkeresett helybeli lelkész és bírósági kiküldöttek által legyen fogantatva a meghallgatás. Bírósági küldötteként általában egy vagy két szentszéki ülnök és a szentszéki jegyző szerepelt.³²

Az imént vázolt rendelkezések a veszprémi és székesfehérvári bírósági gyakorlatban a következőképpen valósultak meg. Az eljárás minden esetben a felperes keresetlevelével indult, a szentszék megvizsgálta a keresetlevelet, és amennyiben az nem tartalmazott

²⁸ SzfvPL. 1853.

²⁹ Ez hátrányos jogkövetkezménnyel járt, például nem élhetett az ítélet elleni fellebbezéssel az alperes, amennyiben makacsságból elmarasztaltatott.

³⁰ SZTEHLO 1885, 174. p.

³¹ BOZÓKY 1871, 236–238. pp.

³² SZTEHLO 1885, 179–180. pp.

minden szükséges információt, akkor elutasították a keresetet: „a keresetlevél Viseket Károly tabi tanítónak visszaadatik, eljárás alapjául el nem fogadtatik.”³³ Azonban ez még nem zárta ki, hogy a felperes később újból beadja a keresetlevelet ugyanarra a jogcímre hivatkozással. Ismerte ugyan a hiánypótlás intézményét is a szentszéki gyakorlat mind a 17-es kódex előtt, mind az után, – amennyiben a szükséges dokumentumokat utólag csatolta a fél, a keresetlevelet elfogadták bizonyos esetekben – de annak alkalmazásától sok esetben eltekintett.³⁴ Hogy mely esetekben találták arra érdemesnek a keresetlevelet, hogy ne utasítsák el, hanem biztosítsák a hiánypótlás lehetőségét, nem fedezhető fel semmilyen vezérlő elv. Volt lehetősége a felperesnek új, szabályszerű keresetlevelet benyújtani ugyanahhoz a bíróhoz címezve, amennyiben kijavítható hiba miatt utasították el a keresetét.³⁵

Amennyiben mindent rendben talált a szentszék, vagy a hiánypótlás eredményes volt, úgy következhetett a békéltetési eljárás, melyet a korábbiakban említettünk. Ez az általam vizsgált időszakban mindvégig megmaradt, ráadásul teljesen változatlan formában, bár később már vesztett az eredményességéből.³⁶ Amennyiben a békéltetés eredményes volt, úgy a peres eljárás meg sem kezdődött, a szentszéki jegyző egy bejegyzést írt a jegyzőkönyvbe, hogy a keresetet visszavonták, az egyenetlenkedő házasságok kibékültek.³⁷

Ha sem a plébánosi és esperesi, sem a szentszéki, azaz „bírói” békéltetés nem járt sikerrel, úgy peres útra utasították az ügy. Innentől kétféleképpen folytatódhatott az eljárás. Az egyik verzió az volt, hogy szentszéki biztosokat küldött ki a szentszék, az ő feladatuk volt a felek szabadvallomásának és a tanúk vallomásainak felvétele. A másik esetben a szentszék beidézte a feleket és a tanúkat személyes meghallgatásra.³⁸

Ezt követően a bíróság kinevezte az adott ügyben eljáró szentszéki házasságvédőt, majd felszólította a feleket, hogy nevezzék meg képviselőiket. Nagyon gyakran került sor szegények ügyvédje kirendelésére, ugyanis a felek ritkán engedhették meg maguknak, hogy fogadjanak védőt.³⁹ Az ügyvédvállásra 15 nap állt a felek rendelkezésére. A házasságvédő távollétében történt bármely bírói cselekmény semmisnek és érvénytelennek minősült házassági perekben. Később, a 20. század folyamán a kötelékvédő szerepe egyre inkább lecsökkent az eljárásban, sőt, sokszor részvétele már formálissá vált.⁴⁰

A per tényleges folyamata a perfelvétellel kezdődött, és a jogerős ítélettel zárult.

A perkérdés tisztázása után a peres iratokat kiadták a felek képviselőinek és a házasságvédőnek, hogy megtehessék észrevételeiket és megszerkeszthessék a kérdőpontok jegyzékét, amit a peres feleknek és a tanúknak szántak.⁴¹ Sok olyan esettel találkoztam, ahol az ügyvéd a szentszéki szabályok ellenére, mely csak 15 napot engedett, ennél tovább tartotta magánál a peres iratokat. Ebben az esetben először felszólították őt a szabályszerű eljárásra. Több ízben intést kapott az ügyvéd emiatt, és figyelmeztették, hogy

³³ VÉL. 23/1913. Hiányzott a házasságlevél, továbbá az „alperesnő” jelenlegi tartózkodási helyéről tájékoztatás.

³⁴ VÉL. 123/1921.

³⁵ BANK JÓZSEF: *Kánoni jog II.* Szent István Társulat, Budapest, 1960–1962., 506–507. pp.

³⁶ VÉL. Szentszéki iratok 1880–1907., 33/1883., 60/1913.

³⁷ VÉL. Szentszéki jegyzőkönyv 1894–1911., 73/1880.

³⁸ VÉL. 14/1881., 48/1883., 43/1883., 67/1883.: biztos küldés, 57/1883.: szentszékre való berendelés.

³⁹ Pl.: VÉL 12/1882., 44/1882., 66/1883., 63/1881. A fél jogosultságát szegénységi bizonyítvánnyal igazolhatta, sőt, kellett is igazolnia, ebben az esetben hivatalból kirendeltek neki szegények ügyvédjét. Csakis a katolikus fél kérhette szegények ügyvédje kirendelését.

⁴⁰ HÁRSFAI KATALIN: *Bírósági gyakorlat.* Szent István Társulat, Budapest, 2008. 26. p.

⁴¹ VÉL. 62/1883., 35/1883., 2/1883., 43/1913.

amennyiben nem hozza be az iratokat, akkor minden szentszéki ügytől el fogják tiltani. A jegyzői hivatal hivatalból nem figyelt erre a mulasztásra, hanem beadványok által értesült róla, abban hívták fel erre a figyelmét.⁴²

IV. A bizonyítás

A bizonyítási eljárás az egyházjog terén csak lassan, a bírósági gyakorlat útján fejlődött ki. A nevesített bizonyítékok a következők voltak: tanúk, bírói szemle, szakértői vélemény, okiratok és eskü, de ezeken kívül – vegyes bizonyítási rendszer lévén – bármi olyan dolog bizonyítéknak minősülhetett, melyből releváns információhoz juthatott a bíróság az ügyre vonatkozóan. Teljes bizonyítást képeztek a hiteles okiratok, valamint minimum két kifogástalan tanú egybehangzó állításai. A bizonyítás tekintetében voltak olyan tények és körülmények, melyeket nem volt szükséges bizonyítani. Ilyenek voltak a Corpus szerint az ellenérdekű fél által beismert tények vagy önvallomások, a köztudomású tények⁴³, valamint a jogilag vélelmezett tények.⁴⁴ Ezzel majdnem egyező módon szabályozta ezt a kérdést az első egyházi törvénykönyv is 1917-ben.⁴⁵

A székesfehérvári szentszék is ennek megfelelően a rendelkezésre álló bizonyítékokból: a felek eskü alatt tett vallomásaiból, a tanúvallomásokból, időnként, ha az ügy megkívánta, szakértők véleménye vagy tárgyi bizonyítási eszközök alapján hozta meg ítéletét. Természetesen mindig a vonatkozó kánonjogi szabályra, jogszabályra hivatkozva. Az átvizsgált szentszéki dokumentumok alapján többféle bizonyítási eszköz is mindennaposnak volt mondható a törvénykezési gyakorlatban. A legalapvetőbb információszerezési formák a felek nyilatkozatai és a tanúvallomások voltak. Ezen kívül a következők is gyakran éltek a peres felek vagy a bírák hivatalból: lelkipásztori értesítés; a városi, falusi tanács igazolása; orvosi látlet, civil bírósági ítélet, sőt, egy esetben találkoztam városkapitányi bizonyítvánnyal is.⁴⁶ A lelkipásztori jelentés hivatalos egyházi okiratnak minősült, ezt nem volt szabad megtámadni, vagy az abban foglaltakat bármilyen módon kétségbe vonni. Ezt a jelentést a felek plébánosa készítette el, amennyiben jól ismerte a felek körülményeit, ugyanis ekkor kötelessége volt leírni mindent, amit tud, és a bírónak döntése meghozatalában ez döntő jelentőségű volt. Értékes bizonyítéknak számított az orvosi látlet is, mellyel a bántalmazás súlyosságát lehetett minden kétséget kizáróan bizonyítani. Az imént felsorolt bizonyítási eszközök mellett fontos bizonyíték volt a gyakorlatban a közvélemény is. Szeplősítési ügyeknél például mindig vizsgálták, hogy kit tartanak a gyermek apjának, nyomós érv volt ugyanis a falubeliek, az érintettek kisebb közösségének a véleménye.⁴⁷

⁴² SzfvPL. 1856/39/6.

⁴³ A bírói gyakorlat szerint csak azok a tények tartoztak ide, melyeket minden épeszű ember könnyen megtudhat, és azok, melyeket a bíró akár a fennforgó perben, akár más perben hivatalos eljárása közben megtudott.

⁴⁴ Voltak megdönthető és megdönthetetlen vélelmek egyaránt.

⁴⁵ Az 1917-es CIC részletesen szabályozta, hogy mik nem szorulnak bizonyításra: a) a közismert tények (*facta notoria*), b) amit maga a törvény feltételez (*ipsa lege praesumuntur*), c) amit az egyik fél állít és a másik elfogad, hacsak a bíró vagy a törvény mégis bizonyítást nem követel. RADA 1918, 78–79. pp.

⁴⁶ Lásd pl. SzfvPL 1856/25. p. 7., SzfvPL 1846. 67/10.

⁴⁷ SzfvPL. 1870. 286–287/8.

Főszabály szerint tanú mindenki lehetett, csakis azok képeztek kivételt, akiket maga a törvény vagy a „természet” kizárt ebből. Nélkülözhetetlenek voltak azonban a tanúskodáshoz a következő kellékek: szabadság, azaz mentesség mindenféle félelemtől és erőszaktól; kellő életkor betöltése (14 év); jó hírnév; valamiféle közvetlen ismeret a kiderítendő üggyel, tényekkel kapcsolatban; valamint felesketés. Ezek közül valamelyik hiánya vagy teljesen lehetetlenné tette a tanúskodást, vagy pedig gyanússá tette az illetőt. Házassági perekben a tanúk általi bizonyításnak volt a legnagyobb szerepe és relevanciája.⁴⁸

Fontos alapelvnek minősült már a *Corpus* időszakában is, hogy a vélelem mindig a házasság érvényessége mellett szólt, azaz amennyiben nem bizonyosodott be minden kétséget kizáróan a házasság érvénytelensége, úgy érvényesnek kellett nyilvánítani e szent frigyét. A bíró semmiben nem volt kötve a felek állításaihoz és bizonyításaihoz, joga és kötelessége volt egyben, hogy hivatalból mindent kipuhatojon, ami az igazság bizonyításához és az erkölcsi bizonyosság eléréséhez szükséges volt. Tehát a házassági ügyek jellegéből is adódott, hogy olyan személyek is lehettek, sőt voltak is alkalmas tanúk, akik a felekkel szoros rokon vagy baráti kapcsolatban álltak. Ez amiatt is fontos kitétel volt, mivel a házasságról általában a felekhez közel álló személyeknek volt igazán, érdemben tudomásuk. A Veszprémben és Székesfehérváron vizsgált ügyek nagy részében is eszerint jártak el, tanúkként általában a közeli hozzátartozók voltak beidéztve, mivel ők rendelkeztek a legtöbb érdemleges információval. Székesfehérváron ezt deklarálták is, hogy házassági perekben „törvényes gyakorlatnál fogva” a rokonokat is ki kell hallgatni.⁴⁹

V. Az ítélet

A bírói döntés lehetett végítélet vagy közbenszóló végzés. Az utóbbira akkor kerülhetett sor, ha a felek között valamely érdemleges körülmény még vitás volt, vagy ha a bíró nem volt teljesen meggyőződve a tények valódiságáról, melyekre a törvényt alkalmaznia kellett. Egyébként a gyakorlatban erősen keveredett e két fogalom – az ítélet és a végzés – használata, leginkább az ítélet kifejezés volt használatos, abban az esetben is, ha valójában végzésről volt szó.

Az ítéletet szentszéki gyakorlat szerint a kihirdetése (felolvasása) előtt a szentszéki bírák között köröztetni kellett.⁵⁰ Ellenben 1846-ban Fehérváron hoztak egy olyan rendelkezést, miszerint az olyan csekélyebb jelentőségű ügyeket, melyek első hallásra és olvasásra is könnyen „felfoghatók”, ne köröztessék a bírák között, hanem ha valamelyikük el szeretné olvasni a peres iratokat, a jegyzőnél tehet erre vonatkozó bejelentést, aki tértivevény mellett kiadta azokat.⁵¹ Egyébként e rendelkezés azért születhetett, mert a szentszéki jegyző egy előterjesztésében azt sérelmezte, hogy a köröztetések alkalmával gyakran elvesztek a peres iratok. Így kérte, hogy erősítsék meg azt a gyakorlatot, miszerint az utolsó ülnök a periratok átvételekor kiállít róla tértivevényt, ezáltal a jegyző biztos lehetett abban, hogy a per eljutott ahhoz, akit illet. Továbbá a túl hosszúra

⁴⁸ KONEK 1889, 395–396. pp.

⁴⁹ SzfvPL. 1856, 32/5.

⁵⁰ SzfvPL. 1845/8.

⁵¹ SzfvPL. 1846/87/2.

nyúló köröztetés azért sem volt praktikus, mivel a perek jelentősen elhúzódtak így.⁵²

Az ügydöntő ítélet érvényességéhez szükséges volt, hogy az illetékes bíró mellett kellő számú ülnök jelenlétében hozzák, továbbá világos legyen, és a felek előadásain, valamint a fennálló törvényeken alapuljon, és hogy az előírt formások és szertartások betartása mellett szülessen.⁵³ Ez utóbbi a következőt jelentette: a bíróság, a felek és két tanú jelenlétében, égő gyertyák között álló feszület előtt ünnepélyesen felolvassák. Az ítélet indoklását az egyházjog nem kívánta meg, ennek ellenére hazai szentszékeinknél ez bevett gyakorlat volt, a világi perekhez hasonlóan, valamint az 1836. évi 16. tc. is megkövetelte.⁵⁴ Több esetben, mondhatni gyakran találtam példát arra, hogy a szentszék világi törvényekre is hivatkozott: legtöbbször ítéletében, de egyéb, alátámasztásra szoruló esetekben is.

Fontos szabálya volt a köteléki pereknek, hogy az ilyen ügyben hozott ítélet soha nem emelkedett jogerőre, ugyanis bármikor hiteles bizonyíték merült fel az ítélettel elmentés valóságára, akkor pert lehetett indítani a megfelelő döntés elérése érdekében. A felek az ítéletet addig fellebbezhették, ameddig két egybehangzó ítélet nem született. Házassági perekben szükség is volt a két egybehangzó ítéletre.⁵⁵ A házasságvédő köteles volt fellebbezni, amennyiben érvénytelennek nyilvánították a házasságot, továbbá érdekes módon, ha a másodfokú bíróság is az érvénytelenség mellett foglalt állást, úgy harmadfokra is vihette az ügyet, különösen amennyiben az érvénytelenség mellett felhozott bizonyítékok nem voltak minden kétséget kizáróak. Abban az esetben, ha az első- és harmadfokú egyházi bíróság a házasságot érvénytelennek, a másodfokú pedig érvényesnek mondta ki, a házasságvédő még negyedfokra is vihette a pert.⁵⁶

Az ítélet kihirdetésénél erre a célra felkért két papnövendék vett részt tanúként az üléseken.⁵⁷ 1917/18 után már minden ügy egy zsinati bíróhoz került, akit előadó bírónak neveztek, ő tartotta végig a kezében a szálakat, az ő feladata volt az ügy előadása a szentszék előtt, javaslatot is tett az ítéletre, és ez alapján szavazott a többi szentszéki tag, nevezetesen a másik zsinati bíró (akit szavazó bírónak neveztek) és az elnök. Rendszerint mindig az az ítélet született végül, amire az előadó bíró javaslatot tett. Ezzel az eljárással a szentszéken teljesen megfelelték a kódex által támasztott követelményeknek, mely előírta, hogy a házassági köteléki pereket hármás bíróság előtt kell tárgyalni.⁵⁸

Az ítélet meghozatala többféle jogkövetkezménnyel bírt. Egyrészt ugyanaz a bíró nem vonhatta vissza az érvényes és minden formai kelléknek megfelelő, azaz teljesen jogszerű ítéletet, továbbá nem másíthatta azt meg, kivéve, ha felsőbb bíró visszaküldte hozzá az ügyet. Másrészt, amennyiben mindkét fél belenyugodott az ítéletbe, nem fellebbezett, úgy a pernek vége lett az ítélet meghozatalával, az ügy ítélt dologgá vált. Kivételt képeztek ez alól – ahogy említettük – a köteléki perek, melyek soha nem váltak *res iudicata*-vá.

Az eljárás következő lépése a felek értesítése volt, azaz az ítélet közlése az érintettekkel; ennek különösen fontos szerepe volt, ugyanis amíg ez nem történt meg szabály-

⁵² Erre utaltak: 1846/85/14.

⁵³ BOZÓKY 1871, 244. p.

⁵⁴ 1836. évi 16. tc. a bírói ítéleteknek okokkal leendő támogatásáról: Minden Bíróságok és Ítélszékek a polgári perekben hozandó ítéleteket jövőre okokkal támogatni kötelesek lesznek.

⁵⁵ A két egybehangzó ítélet szükségessége (köteléki perekben) egészen 2015-ig volt követelmény az egyházjogban.

⁵⁶ BOZÓKY 1871, 413–415. pp.

⁵⁷ Pl.: VÉL. 64/1911., 40/1914.

⁵⁸ ERDŐ PÉTER: *Újítások az egyházi perjogban*. Szent István Társulat, Budapest, 1985. 11. p. és VÉL 80/1921.

szerűen, addig a felek fellebbezésre nyitva álló határideje nem kezdődött meg. Erre jó példa a veszprémi szentszék gyakorlatából, hogy 1920-ban fellebbezés érkezett egy olyan ügy vonatkozásában, amelynél még 1913-ban született ítélet, és mivel az iratokból nem volt megállapítható, hogy a közlés szabályszerűen megtörtént, így a szentszék elfogadta a fellebbezést.⁵⁹ A határozatokat mindig annak a szentszéknek továbbították, amelyhez a felek lakóhelyük szerint tartoztak, a kézbesítést az illetékes szentszék végezte.⁶⁰ Tehát az ítélet ellen fellebbezésre volt lehetőség, melyet az ítéletet hozó bíróhoz kellett benyújtani, valamint az alakilag semmis ítéletet is meg lehetett támadni semmisségi panasszal.

VI. A perorvoslatok és a végrehajtás

Áttérve a perorvoslatokra, egy érdekes rendszert figyelhetünk meg a kánonjogban. A régi jog szerinti hazai praxisunk a perorvoslatok tekintetében két csoportot különböztetett meg: ítélethárítót és ítéletsemmisítőt. A különbség a kettő között abban állt, hogy az ítélet meghozatala előtt, vagy az után lehetett élni velük. Az előbbiekhöz tartozott az elmellőző parancs, a perletétel, az ügyvédi szó visszavonása, mely hazai világi törvényeken (Werbőczy Hármaskönyvének rendelkezésein) alapult, és a peralku. Az utóbbi csoport részét pedig a következők képezték: a fellebbezés,⁶¹ a semmisségi panasz, az előbbi állapotba való visszahelyezés és a perújítás. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy hazánk szentszéki gyakorlatában a semmisségi panasz és az előbbi állapotba való visszahelyezés ismeretlen volt.⁶² Az ügyvédi szó visszavonása tehát ismét egy ékes bizonyítéka annak, hogy a két jogrendszer, a polgári és az egyházi törvénykezés és törvényhozás hatott egymásra, egymással párhuzamosan fejlődtek, alakultak. Így a kettő együttes vizsgálata értékes megállapításokkal gazdagíthatja a jogtudományt. Vizsgált szentszékeink gyakorlatában a perorvoslatok közül kettő fordult elő a leggyakrabban: a fellebbezés és a perújítás. A fellebbezés, mint rendes perorvoslat gyakorlatilag mindennaposnak volt mondható, gyakran élt vele az a fél, amely az ítéletet sérelmesnek érezte magára nézve. Perújítást némileg ritkábban, de több esetben is kérelmeztek az általam vizsgált időszakban, általában új körülményekre hivatkozva, vagy pedig újabb okmányok bemutatása révén.⁶³

Amennyiben az ítélet jogerőre emelkedett, ennek ellenére az elmarasztalt fél nem volt hajlandó az annak megfelelő magatartás tanúsítására, akkor a perben győztes fél kérhette az ítélet kényszer útján való végrehajtását. Erre az egyházjog általánosságban négyhavi határidőt szabott, melyet azonban a bíró megrövidíthetett, ha az adott ügyben

⁵⁹ VÉL. 41/1920. „Miótan az iratok tanúsága szerint a szentszéki ítélet kézbesítve nem volt, csak 1920. évi március hó 10-én elküldhető, és tekintve, hogy az 1881. Can. rendelkezésének megfelelőleg a fellebbezés beérkezett, további eljárás céljából a fellebbezés az összes ügyiratokkal együtt az Érseki Főszentszékhez áttétetni rendeltetik.”

⁶⁰ Pl.: VÉL. 20/1881.

⁶¹ Fellebbezéssel az ítélet kihirdetésének napjától számított 10 napon belül lehetett élni, pontosabban e határidőn belül kellett kijelenteni az ez iránti igényt, 30 napon belül pedig átküldő levelet kellett kérni, melynek alapján átküldték a peres iratokat a felsőbb bírósághoz. Mindkét mozzanatnak meg kellett történnie az érvényes fellebbezéshez.

⁶² Ezen kívül másféle csoportosítás is létezett ebben a korszakban, például bevett felosztásnak számított a jogirodalomban a rendes és a rendkívüli perorvoslatok megkülönböztetése. A rendes perorvoslatokat az ítélet kihirdetésétől számított 10–14 napon belül lehetett alkalmazni, a rendkívüliekkel viszont csak bizonyos feltételek megtelepülésén lehetett élni, viszont ha a feltételek fennálltak, akkor a határidő lejártá után is, akár évek elteltével is.

⁶³ Pl.: SzfvPL. 1856, 44/3.

úgy találta helyénvalónak. Egyébként addig nem volt lehetőség a perújításra, ameddig a szentszék ítéletét nem hajtották végre a felek, ennek jogszabályi alapja a székesfehérvári szentszék gyakorlatában az 1613. évi 23. tc. volt, tehát egy civiljogi törvény, amely ismét jól bizonyítja, hogy nem csak az egyház jog rendelkezéseit tartották kötelezőnek a szentszék bírái, hanem hazánk magánjogi törvényeit is alkalmazták.⁶⁴

Hazánk egyházi bírósági gyakorlatában, nagyon ritka esetekben, a szentszékek maguk hajtották végre az ítéletet, általában csakis akkor, ha egyházi személyek kapcsán kellett intézkedni. Azonban az esetek túlnyomó többségében a világi bíróságoktól vagy valamilyen világi szervtől, törvényhatóságtól kértek segítséget egy megkereső levél kíséretében. A világi hatóság köteles is volt e kérésnek eleget tenni. Bár egyes korabeli jogtudósok kíváncsiak tartották volna, hogy a házassági perekben hozott ítéletek végrehajtásánál legalább egy szentszéki küldött is jelen legyen.⁶⁵ Az ítéletek végrehajtásáról a törvényszék mindig értesítette hivatalosan a szentszéket, e tény pedig belefoglalták a szentszéki jegyzőkönyvbe.⁶⁶

Az egyházi végrehajtási jog jellemzője volt a megfelelő lelki eszközök beállítása a lelki ügyekhez, a szigorat enyhítő méltányosság, a lelkek üdvösségének szem előtt tartása és természetesen az etikai háttér erősségének hangsúlyozása. Másik fontos alaptétel a végrehajtás terén, hogy mivel az ügyek nagy része közérdekű, így a bíró nincs kötve a felek végrehajtás iránti kérelméhez.⁶⁷

Már a klasszikus kánonjog korszakában is, mikor az egyház bíraskodási tevékenysége a leginkább virágkorát élte, az ítéleten túleső mozzanatok kevésbé érdekelték, a végrehajtás részletes szabályozását és foganatosítását nem tűzte ki célul az egyház jog, hanem a világi hatalomnak tulajdonított nagy szerepet e tekintetben. Ez a helyzet az újkorban még inkább erősödött.⁶⁸ Az 1917-es kódex az ítélet végrehajtásának tárgyalásakor nem említette a világi hatalom segítségét, hanem a büntetőjog területén tért ki erre, ettől függetlenül ez végig bevett gyakorlat volt a kereszténység elismerése óta, hogy az egyház rendelkezésére állt a világi hatalom segítségnyújtása az egyes államok külön jogai és a különböző korok szerinti terjedelemben. Ahol viszont az újkorban az egyházat és az államot teljesen különválasztották, ott ezt az eszközt az állam nem adta meg többé az egyháznak. Amennyiben azonban az állam elismerte közjogi testületnek az egyházat, úgy bizonyos állami segélynek nem volt akadálya.⁶⁹

Természetesen azokban az ügyekben, melyekben az egyházi bíróságok illetékességét az állam elismerte, ahogy ez történt hazánkban is házassági ügyekben 1894 előtt, karhatalmat is adott az ítélet végrehajtására. Régi törvényeink szóltak a szentszékeknek

⁶⁴ SzfvPL. 1857, 57/7. P. János martonvásári lakos és hitvestársa kérelmére megengedték a perújítást, mivel a végrehajtó bíró értesítéséből azt lehetett kikövetkeztetni, hogy a felek „hódolva a szentszék ítéletének”, az együttélést folytatták. Azonban a periratok tárgyalásakor kitént a felek vallomásaiból, hogy nem teljesítették a szentszék ítéletét, és egy óráig sem éltek együtt. Mivel pedig az 1613. évi 23-as törvény szerint a pert csak a hozott ítélet teljesítése után lehet megújítani, így „a felek házassági pere leszállítatik, s így a felek az 1856. év ápr. 8-án hozott ítélet teljesítésére, valamint annak végrehajtására a cs. kir. törvényszék hivatalosan megkerestetik.”

⁶⁵ Bozóky 1871, 228–248. pp.

⁶⁶ Pl. SzfvPL. 1853/150.

⁶⁷ MÓRA MIHÁLY: *Az ítélet végrehajtásával kapcsolatos főbb kérdések : a Codex Iuris Canonici alapján, figyelemmel a régi jogra is.* Pallas, Budapest, 1934. 21. p.

⁶⁸ MÓRA 1934, 27–28. pp.

⁶⁹ MÓRA 1934, 64–65. pp.

adott jogsegélyről, amely nem kizárólag a végrehajtási eljárásra vonatkozott, hanem más esetekben is kérhető volt. Például a makacs alperes vagy a meg nem jelenő, vallani nem akaró tanú ellen a polgári hatóságot megkereshette a szentszék. Erre gyakran akadt is példa a székesfehérvári szentszék gyakorlatában. Azonban 1894 után, a polgári házasság bevezetését követően is a bevett egyházak pozitív állami támogatást kaptak, mely azt jelentette, hogy az állam az egyház jogainak érvényesítése iránt tehetett intézkedéseket kényszereszközökkel, továbbá állami hatóságok útján fogatosította. Hazánkban egyébként a bevett egyházak általánosan elismert fegyelmi joghatóságot gyakoroltak, így a közigazgatási szervek segítségét igénybe vehették.⁷⁰

Összefoglalásképp elmondhatjuk, hogy az egyetemes kánonjogi rendelkezéseknek hazánk vizsgált szentszékei eleget tettek, annak megfelelően végezték törvénykezési tevékenységüket. Azonban jelentősen gazdagították, színesítették a képet az egyes szentszékek szokásjog útján kialakult gyakorlati rendelkezései, melyek által pontosabb képet kaphatunk arról, hogy mi volt a jog valójában. Azt is megfigyelhettük, hogy a szentszékek nem csak a kánonjog rendelkezéseit tartották irányadónak, hanem hazai törvényeinket is messzemenően figyelembe vették és kötelezőnek tekintették magukra nézve, mind az ítéletek jogalapját tekintve, mind az egyes eljárási cselekmények vonatkozásában.

A kánonjog perjogi normáinak fejlődését tekintve elmondható, hogy a korabeli és a hatályos egyházjog szerinti eljárás vonatkozásában bár némely részletszabály tekintetében történtek jelentősnek mondható változtatások, az eljárás alapvető mozzanataiban, a felhasználható bizonyítékokban, a kánoni per menetében lényegi változtatások nem történtek napjainkig sem.

ÉVA TAMÁSI

DER KANONISCHE PROZESS IN THEORIE UND PRAXIS

(Zusammenfassung)

Das Ziel dieser Arbeit ist es, die Hauptelemente des kanonischen Prozesses vorzustellen, bezüglich sowohl der einschlägigen Rechtsaktes als auch der praktischen Umsetzung, was aus zweierlei Gründen relevant ist: zur Zeit des Corpus Iuris Canonici - mit anderen Worten in der Periode vor Erscheinung der Kirchengesetzbücher - wurde ein Überfluss von Rechtsakten bezüglich des kanonischen Rechts und des Verfahrensrechts herausgegeben. Da in dieser komplizierten Regelung die Rechtanwender nicht leicht hatten, die einschlägige Gesetzbestimmung zu finden, wird die Präsentation einiger Anordnungen in manchen Fällen mit Neuigkeiten dienen. Es ist jedoch nicht nur die Periode des Corpus, sondern auch die der Kodizes, die untersucht werden sollte: der erste 1917 erschienene Kodex strebte noch nicht an, ein völlig neues Recht zu erschaffen, sondern er systematisierte, vereinfachte und modernisierte nur die schon vorhandenen Rechtsakte. Infolgedessen -wo es notwendig war - wurden die einschlägigen Anordnungen auch im Zusammenhang mit diesem Kodex erwähnt, aber auch die aktuell gültige Regelung ist in der Arbeit miteingenommen.

⁷⁰ KÉRÉSZY ZOLTÁN: *Az egyházjog tankönyve*. Politzer, Budapest, 1903. 247–249. pp.

Andererseits hatten im Bereich des kanonischen Rechts auch das Gewohnheitsrecht und die rechtsentwickelnde Rolle der richterlichen Praxis eine große Bedeutung, da man von diesem am effektivsten ablesen kann, welches Gesetz in welchem Gebiet in Kraft war und auf welcher Weise die Anordnungen des universell geltenden kanonischen Rechts umgesetzt wurden. Dementsprechend wird es durch die Praxis der bischöflichen Konsistorien der Diözesen von Székesfehérvár (Stuhleweißenburg) und Veszprém (Weißbrunn) dargestellt, welche Verfahrensordnung sich in den ungarischen Konsistorien entwickelte. Um die einzelnen Schritte der Prozesse präsentieren zu können, rufen wir die ehemaligen Verfahrensprotokolle zur Hilfe, aber gelegentlich werden die gesetzlichen Probleme und deren damaligen konsistorischen Lösungen auch durch einzelne Rechtsfälle dargestellt.